

TERRA JATWEZENORUM. Istorijos paveldo metraštis 2024 (16/2)

Programinė taryba

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė, dr. Nijolė Birgelienė, Laima Jancaitė-Skarbalė,
akad. prof. habil. dr. *Vaidutis Kučinskas, Petras Maksimavičius,*
P.H.C. dr. *Artūras Rukas Daujotis, grafas fon Derneck*

Vyriausiasis redaktorius

Sigitas Birgelis

Redaktoriaus pavaduotojai

Juozas Sigitas Paransevičius
Kęstutis Subačius

Redakcijos sekretorė

Nijolė Birgelienė

Mokslinių straipsnių recenzentai

KSVU prof., habil. dr. *Zbigniew Bania, dr. Salomėja Karasevičiūtė,*
dr. *Algimantas Katilius, prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė,*
kan. prof. dr. *Kęstutis Žemaitis*

Kalbos redaktorės

Nijolė Birgelienė, Lidija Nevulytė

Korektorė

Birutė Burdinaitė-Ołow

Dailininkė (viršelio autorė)

Taida Balčiūnaitė

Vertėjos

Nijolė Birgelienė, Rasa Monika Paransevičiūtė-Knyza, Daiva Valinčienė

Rėmėjas

Medijų rėmimo fondas

Fondas iš dalies remia rubrikas:

Lingvistinės įžvalgos

Istorijos vingiuose

Minėjimai

Naujos knygos

Po meno skliautais

MRF
MEDIJŲ RĖMIMO FONDAS

Leidinio apimtis per projekto įgyvendinimo laikotarpį – 41,5 sp. l.

Projekto apimtis per projekto įgyvendinimo laikotarpį – 36 sp. l.

Leidinio antros dalies apimtis – 20 sp. l.

Projekto antros dalies apimtis – 18 sp. l.

Gauta parama per projekto įgyvendinimo laikotarpį – 11 000 eurų.

© Punsko „Aušros“ leidykla

ISSN 2080-7589

Redakcijos adresas: TERRA JATWEZENORUM, ul. A. Mickiewicza 23, 16-515
Puńsk, tel. 48 87 5161410, tel./faks. 48 87 5161821, el. p. info@punkskas.pl, <https://punkskas.pl/terra-jatwezenorum>. Išleido, maketavo ir spausdino Punsko „Aušros“
leidykla, ul. A. Mickiewicza 23, 16-515 Puńsk. www.punkskas.pl. Tiražas 300 egz.

TURINYS

LINGVISTINĖS IŽVALGOS

Deimantė Aidukaitė <i>Lietuvių kalbos rašyba nepriklausomybės priešaušryje: „tautinės“ ir „europietiškos“ lingvistinės idėjos (1914–1915)</i>	6
---	---

ISTORIJOS VINGIUOSE

Bronius Makauskas <i>Lietuvių kalbos įteisavimo Seinų diecezijoje problemos. Iš istorinės perspektyvos</i>	32
Scholastika Kavaliauskienė <i>Kryžių Švč. Mergelės Marijos Rožinio Karalienės koplyčia</i>	53
Agnė Karčiauskaitė-Jankauskienė <i>Laiškai iš kalėjimo</i>	67
Kostas Leončikas <i>Nusipelnusi tarpukario Lietuvos moteris ...</i>	91
Sigitas Birgelis <i>Iš Paliūnų ir Žagarių mokyklų istorijos tarpukaryje</i>	111
Gintaras Lučinskas <i>Žydų gelbėtojas – kun. Juozapas Stakauskas (1900–1972)</i>	121
Justinas Sajauskas <i>Gyvenimas su lietuvišku žodžiu. Alfonso Tiešio atsiminimai</i>	135
Sigitas Birgelis <i>Kaip kūrėsi Tauro apygarda</i>	152
Algimantas Babeckas <i>Tremtis – tautos genocidas</i>	173
Kostas Leončikas <i>Punsko ir Seinų krašto žemės ūkio gamybos kooperatyvai (1 dalis)</i>	227

MINĖJIMAI

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė <i>Gyvenimas, paženklintas kančios kryžiumi</i>	250
--	-----

Rita Pauliukaitienė *Rimvydo, Žaibo ir kitų Lietuvos
laisvės kovos dalyvių atminimui* 263

NAUJOS KNYGOS

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė *Pasklaidykime naują
prof. Onos Voverienės knygą „Gyvenimo tikslas“* 270

PO MENO SKLIAUTAIS

Katarzyna Węglicka *Užnemunės dvarai ir valdos. Pamiiršti
ir sunykę objektai* 278

Katarzyna Jachimowicz *Lenkijos-Lietuvos pasienio gyventojų
gedulingos giesmės ir jų vaidmuo* 289

Santraukos (lenkų ir anglų kalbomis)..... 297

LINGVISTINĒS
IŽVALGOS

DEIMANTĖ AIDUKAITĖ

LIETUVIŲ KALBOS RAŠYBA
NEPRIKLAUSOMYBĖS PRIEŠAUŠRYJE:
„TAUTINĖS“ IR „EUROPIETIŠKOS“
LINGVISTINĖS IDĖJOS (1914–1915)

Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse lietuvių rašomosios kalbos tobulinimo klausimas tapo ne vieno to meto inteligentijos atstovo mąstymo objektu. Esminis impulsas reiškinio intensyvumui buvo stiprėjantis visuomenės suvokimas, jog modernios, progresyvios tautos žymuo – rašto kalbos nuoseklumas, rodantis naują bendrinės kalbos raidos etapą. Sprendinių paieškos tapo terpe lingvistinių idėjų plėtotei, kurios, Prūsų¹ (Mažosios) Lietuvos rašytojo ir filosofo Vydūno (tikr. Vilhelmas Storosta) manymu, proceso brandos dalis: „*Visokie mėginimai ir ieškojimai kaip tik yra naudingi kalbos gyvybei ir augimui.*“²

Tyrimo naujumas ir aktualumas: XX a. pr. lingvistinių idėjų fenomenalumas – tautinės ir europietiškos rašto kultūros perpynimas, siejimas – nevertintas reiškinys šiuolaikinėje historiografijoje. Veikiausiai tai lėmė faktas, kad to meto viešojoje erdvėje aktyvių visuomenininkų pristatyti rašybos tobulinimo konceptai praktinėje vartosenoje ilgainiui nebuvo įgyvendinti. Tačiau jų analizė yra vertingas konkretaus istorinio tarpsnio visuomenės mentalinių pokyčių reprezentantas. Antra, pasaulėžiūrinių nuostatų kitimas rašomosios kalbos atžvilgiu buvo veikiamas tarptautinėje plotmėje besiklosčiusių įvykių. Tai patvirtina tyrėjų išvalgas, kad pokyčiai nevyksta savaimė, juos stimuliuoja kalbos vartotojai (Milroy J., Milroy L. 2017: [3]) ir kintanti tikrovė (Aitchison J. 2013: 69). Tad žvelgti istoriniu-diachro-

---

¹ Aptariamojo meto periodikoje istorinė sritis, priklausiusi Prūsijos karalystei (1701–1918), buvo įvardijama *Prūsų Lietuvos* terminu.

² [Redakcija] 1914. „Kalbos dalykai“, in: *Lietuvos žinios*, 118, 3.

niniu aspektu prasminga įvertinus ir šių dienų aktualijas, kai kintant geopolitinėms realijoms, visuomenė naujai permąsto tam tikrus kalbos ir kultūros reiškinius.

Problema: bendrinės lietuvių rašomosios kalbos pagrindai buvo įtvirtinti 1901 m. Tilžėje išleistoje kalbininko Jono Jablonskio „Lietuviškos kalbos gramatikoje [rašytojams ir skaitytojams vadovėlis]“³. Tačiau įvairiose kalbos vartojimo srityse (ar skirtinguose spaudos leidiniuose, autorių literatūriniuose tekstuose ir kt.) rašyba pastebimai varijavo: „*Mūsų rašybos nevienodumas jau taip yra ingrisęs ir skaitytojams ir rašytojams, kad visi bodisi šiuo nenormalumu mūsų rašytojų ir norėtų jį kuogreičiausiai pašalinti.*“⁴ Rašybos nuoseklumo reikmė visuomenėje brandino naujų sprendinių ieškojimus. Tad problema grindžiama klausimais: kokios lingvistinės idėjos sklido Nepriklausomos Lietuvos Respublikos priešaušriu? Ar galima įžvelgti geopolitinių įvykių veikiamą idėjų tendencingumą? Kokie teikiniai sulaukė pritarimų ar kritinių vertinimų?

Tyrimo **chronologinis laikotarpis** apima 1914 m. balandžio mėn. – 1915 m. liepos mėn. periodą. Tai buvo intensyviausias metas XX a. 2 dešimtmčio viešajame diskurse rašomosios lietuvių kalbos tobulinimo klausimu. Laikotarpio pradžia žymi laiką, kai viešojoje erdvėje pasirodė aktyvūs raginimai suvienodinti, patobulinti rašybą. 1915-ųjų antrojoje pusėje, vokiečių okupacinei administracijai suvaržius visuomeninį ir kultūrinį gyvenimą, kuriam laikui nutrūko lietuviškosios spaudos leidyba, ribojusi lingvistinių idėjų, jų vertinimų sklaidą plačiojoje visuomenėje.

Tyrimo objektas – viešajame diskurse plėtotos lingvistinės idėjos.

Tikslas – identifikuoti lingvistinių idėjų, jų vertinimų linkmę.

Uždaviniai: 1. Pristatyti aptariamo laiko rašybos problemškumą, geopolitinį, socialinį kontekstą; 2. Išskirti viešajame diskurse apmąstytas lingvistines idėjas; 3. Aptarti teikinius, sulaukusius pritarimų ar kritinių vertinimų.

Tyrimo taikomi **metodai:** gretinamasis, aprašomasis ir analizės.

³ [Jablonskis Jonas] 1901. *Lietuviškos kalbos gramatika*. Rašytojams ir skaitytojams vadovėlis. Parašė Petras Kriaušaitis. Tilžeje 1901. Spauzdinta pas Otto v. Mauderode.

⁴ Kun. Laukaitis Juozas 1914. „Kalbos [b]ei rašybos reikalai“, in: *Viltis* [nemokamas mokslo ir literatūros priedas], 7, 212; [Leidinio redakcija pažymi, jog teksto autoriaus rašyba netaisyta].

Tiriamoji medžiaga: lietuviškoje periodikoje spausdintos publikacijos, reprezentavusios rašybos tobulinimo ir krypties klausimus, lingvistinių idėjų autorių teikinius ir visa tai vertinusiųjų disputą. Straipsnių produktyvumu išsiskyrė aptariamuoju metu leisti spaudiniai: literatūros, mokslo ir politikos mėnesinis laikraštis „Draugija“, politikos, visuomenės ir literatūros dienraštis „Lietuvos žinios“, mėnesinis kultūros žurnalas „Vairas“, visuomenės, literatūros ir politikos dienraštis „Viltis“⁵. Nedideliu įvardinto turinio publikacijų skaičiumi pasižymėjo literatūros, mokslo ir visuomenės mėnesinis laikraštis „Ateitis“ bei literatūros ir dailės žurnalas „Vaivorykštė“ (žr. 1 lentelę. Aktualūs periodiniai leidiniai: leidimo laikotarpis ir vieta, redaktoriai ir leidėjai).

Leidėjai palaikė poreikį spręsti kalbos tvarkybos klausimus ir skatino visuomenę dalyvauti viešojoje diskusijoje ar šviestis kalbos tobulinimosi reikalu: „Redakcijos prierasas. „Viltis“ sutinka užleisti kuodaugiausia vietos kalbos dalykams nagrinėti. Visi tinkami rimti tos sryties darbai bus dedami „Vilties“ mokslo ir literatūros priedan <...>.“⁶ Dalis leidėjų (dienraščiai „Lietuvos žinios“ ir „Viltis“) deklaravo rūpestį rašybos vienodumo, nuoseklumo klausimu, todėl pirmuosiuose puslapiuose pažymėta: „Rankraščius Redakcija, prireikus, trumpina ir taiso savo valia.“

1 lentelė. Aktualūs periodiniai leidiniai: leidimo laikotarpis ir vieta, redaktoriai ir leidėjai

Leidinyas	Leidimo metai ir vieta	Redaktorius ir leidėjas (1914–1915 m. laikotarpiu)
<i>Ateitis</i>	1911–1915 m. Kaunas	kun. Aleksandras Dambrauskas
<i>Draugija</i>	1907–1914 m. Kaunas	kun. Aleksandras Dambrauskas
<i>Lietuvos žinios</i>	1909–1915 m. Vilnius	Nominali redaktorė Julija Žymantienė; leidėja Felicija Bortkevičienė
<i>Vairas</i>	1914–1915 m. Vilnius	Antanas Smetona/Martynas Yčas
<i>Vaivorykštė</i>	1913–1914 m. Vilnius	Redaktorius Liudas Gira; leidėjas Jonas Rinkevičius
<i>Viltis</i> [ir leidinio priedas]	1907–1915 m. Vilnius	Pranas Dovydaitis

⁵ Leidinio sumanytojai Antanas Smetona ir Juozas Tumas-Vaižgantas.

⁶ M. D. 1914 m. kovo 29 (balandžio 11) d. „Kuo žymėsime spaudos atgavimo sukaktuves?“, in: *Viltis*, 67 (1015), 1.

Tyrimui svarbaus termino – *rašyba* – samprata, turinys buvo aiškiai apibrėžtas to meto spaudoje: „*ką vadiname rašybos dalykais? Rašybos dalykų labai nedaug: raidžių abėcėlė ir taisyklės* [šriftas išskirtas originaliame tekste – aut. pastaba], *rodančios kame kuri raidė rašyline*.“⁷ Iš esmės termino suvokimas atitinka apibrėžtis, nurodytas šiuolaikiniuose leksikografiniuose šaltiniuose: *rašyba* (sinonimiškai vartojama *ortografija*) – grafinių ženklų seka kalbos žodžiams užrašyti, būdas, kuriuo užrašomas žodis, kalbos garsų raiška rašto ar spaudos simboliais (BLKŽ, LKŽ, TŽŽ).

Publikacijoje trumpai pristatoma vertinamojo periodo rašybos problemiškas, geopolitinis kontekstas, drauge atskleidžiantys terpe tiriamojo reiškinio plėtotei. Aktualizuojami konkrečioje kalbos vartojimo srityje – būtent spaudoje – egzistavę rašybos įvairavimai. Išanalizavus aktualiuose periodiniuose leidiniuose spausdintų publikacijų turinį, konceptualizuojamos to meto viešajame diskurse plėtos lingvistinės idėjos, jų kryptys.

Paaikškėjo, kad pagrindiniai „lingvistinio disputo“ dalyviai buvo ne tik kalbininkai Jonas Jablonskis, Kazimieras Būga, bet ir katalikų dvasininkai Adomas Jakštas (tikr. Aleksandras Dambrauskas), Juozas Laukaitis, Matas Plaušinitis, rašytojas Ignas Šeinius (tikr. Ignas Jurkūnas), pedagogai Antanas Vireliūnas ir Stasys Naginskas, Petras Klimas, aptariamuoju metu teisės studijas baigęs absolventas, vėliau tapęs šalies valstybingumo kūrėju. Teikiami trumpi asmenybių biografiniai duomenys, siekiant įvertinti galimas teikinių intencijas, kurios, pasak tyrėjų, atsiranda remiantis vienokia ar kitokia kalbine patirtimi (plg. Armstrong N., Mackenzie I. 2013: 155).

Tyrimo išsamiau neaptariamas Vydūno, kaip Prūsų Lietuvos atstovo, rašybos konceptas⁸, anuomet nesulaukęs rezonanso tarp lietuvių inteligentijos: „*Vydūnas dirba Prūsų Lietuvoje ir, tvarkydamas mūsų rašybą, turi galvoje daugiausia Prūsų Lietuvą. Mūsų krašto tarmės ir jų ypatybės jam šiuo tarpu nerūpi*.“⁹ Abišalį artumą varžė skirtinga valstybinė tradicija, religinė ir kultūrinė aplinka. Vydūno rašybos teikiniai visuotinai prioritetizuoti Pirmosios nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikotarpiu.

⁷ Panevėžietis 1914. „Rašto sukaktuvėms – rašto ir paminklas“, in: *Draugija*, 85, 82.

⁸ Vídūnas 1912. *Vadovas Lietuvių kalbai pramokti*, Tilžė: „Rūta“, p. 111.

⁹ Rygiškių Jonas [Jablonskis] 1915. „Vydūno rašyba“, in: *Vairas*, 16, p. 256.

Atsisakyta išsamiau analizuoti ir vertinti anoniminius ar neidentifikuotu slapyvardžiu pasirašytus pasisakymus¹⁰. Juos būtų prasminga pristatyti atskirame tyrime. Antra, tekstai be pažymėto (nežinomo) autoriaus neleidžia daryti prielaidų, kokių intencijų, patirties veikiami jie pasisakė.

Archajiškumo ir modernybės skirtis – tolygi rašomoji kalba

Rašyba turėtų būti vienoda visoje Lietuvoje.

*Rašyba – ne pirštinės: kas metai jos mainyti negalima!*¹¹

Paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais lietuvių inteligentija suvokė turinti pavyzdinį, sektiną kalbos modelį, t. y. bendrinę, pirmiausia, rašomąją kalbą (Venckienė J. 2016: 5). Kilus poreikiui kodifikuoti bendrinės kalbos normas, jos buvo įtvirtintos J. Jablonskio „Lietuviškos kalbos gramatikoje“ (1901 m.). Dalis visuomenės šį kodų rinkinį laikė priimtiniu, juo rėmėsi, kita dalis – viešojoje erdvėje ėmė kvestionuoti tiek bendrinės kalbos pamatą (pietinių vakarų aukštaičių tarmė), tiek J. Jablonskio rašybos teikinius (vienas iš aktyviausių kritikų buvo A. Jakštas). Pats kalbininkas, žvelgdamas retrospektyviai, manė, jog šie abejojimai tapo prielaida netolygios rašybos spaudoje įsitvirtinimui:

„Kriaušaičio gramatikai kritiko [A. Jakšto – aut. pastaba] nepasigailėta pipirų: pati „suvalkiečio“ gramatika ir jos rašyba buvo visai suniekinta. <...> Noriu paaiškinti, kaip tai galėjo atsitikti, kad Kriaušaičio rašyba nesinaudojo nei jos kritikas (su savo šalininkais) nei šiaip jau laikraštininkai – tie, kurie ta rašyba lyg patenkinti buvo. Kriaušaičio rašybos tie laikraštininkai, apskritai imant, nepeikdavo, ją veikiaus pagirdavo, bet patys ja – kaip reikiant, nuosakiai nesinaudodavo: taip elgdami jie nereikalavo, kad ir kiti ja naudotųsi, ir – vienos rašybos mes niekad nesam turėję [šriftas išskirtas originaliame tekste – aut. pastaba].“¹²

¹⁰ A. R. 1914. „Del ilgosios ū“, in: *Lietuvos žinios*, 154, 2; A. Sm. 1915. „Rašybos vargais“, in: *Vairas*, 21, p. 330–331; B. 1914. „Gimtosios kalbos reikalu“, in: *Lietuvos žinios*, 106, 1; Jevaitis 1914. „Kalbos dalykai“, in: *Viltis* [nemokamas mokslo ir literatūros priedas], p. 5–6, 169; M. 1915. „Apie lietuvių alfabetą bei rašybą“, in: *Viltis* [nemokamas mokslo ir literatūros priedas], 4, p. 111–114; Nedruskius 1915. Del A. Jakšto „Mūsų alfabeto klausimais“, in: *Vairas*, 14, p. 222–225.

¹¹ Būga Kazimieras 1913. „Del mūsų rašybos“, in: *Draugija*, 76, p. 373–374.

¹² Rygiškių Jonas 1914. „Rašybos dalykai“, in: *Viltis* [nemokamas mokslo ir literatūros priedas], 5–6, p. 182.

Pirmuosius metus, panaikinus spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą, periodikoje dažnai pabrėžta rašomosios kalbos nuosaikumo stoka, aktualizuojamas poreikis šį reiškinį skubiai spręsti. Reikšmingas praktinis postūmis turėjęs būti pirmasis lietuvių kalbininkų ir kalbos puoselėtojų suvažiavimas (žr. fotografiją), inicijuotas kunigo Juozo Laukaičio¹³, spaudos leidėjo, iliustruoto lietuvių krikščionių demokratų savitraščio „Šaltinis“ steigėjo. Susitikimas, kuriame dalyvavo Jonas Jablonskis, Jurgis Šlapelis, Kazimieras Būga, Juozas Balčikonis, vyko Seinuose 1909 m. liepos 13 d.¹⁴ Sprendžiant kalbos tvarkybos klausimus, buvo priimti tam tikri sutarimai: vienas iš labiausiai atliepiančių visuomenės interesą – rašybos vadovėlio leidyba, pavesta rengti K. Būgai. Tačiau praėjus ketveriems metams, kalbininkas apgailestavo:

„Iš tokio vadovėlio maža naudos tebūtų buvę: visi mano naujieji prasimanymai iš pačių pamatų perdirbantys šių dienų rašybą, būtų likę daugumos atmesti. Gedaujamosios vienybės rašybos dalykuose būtumė nesulaukę. Ir toliau būtų teberašę Vilnius vienaip, Kaunas kitaip, o Seinai dar kitaip. Bet ir dabar nelabai aš tetikiu, kad mano būsimoji vadovėlis turėtų vienijamąją galią. Kad jis visų Lietuvos miestų, turinčiųjų atskiras rašybas, ir nesuvienys, bet savo nuolaidumu ir sukalbamumu juos priartins.“¹⁵

K. Būgos pamintijimai paantrintų Vydūno įžvalgą, kad sprendiniai „kalbos gyvybei ir augimui“ nėra priimami ir įgyvendinami sparčiai, jie turi būti išieškoti, o visuomenė atvira susitarimui ir subrendusiųjų priėmimui. Kalbininkas, liudydamas anuomet egzistavusią rašybos sumaištį lietuviškuose spaudiniuose, išgrynino kitą aspektą – patys filologai (ar rašybos sprendiniams neabejingi) svyravo dėl savo teikinių pasirinkimo, o visuomenė – kuriuo autoritetu kliautis: „*Pas mus – kas metai tai nauja rašyba. Lietuvių rašyba pridera ne tikslai nuo metų, bet ir nuo žmogysčių (asmenu). Druskius (Filografas) [kiti A. Jakšto slapyvardžiai – aut. pastaba], Rygiškių Jonas ir Būga, lenda kiekvienas su savotiškomis rašybotomis.*“¹⁶

Rašybos nenuoseklumas atsispindėjo ne tik teoriniame dispu-te, bet ir praktinėje vartosenoje – tyrimui pasirinktoje 1914–1915 m.

¹³ Kun. Vailokaitis Juozas 1910. „Kunigas Juozapas Laukaitis“, in: *Šaltinis*, 27, p. 422.

¹⁴ Žinios iš Lietuvos 1909. „Seinai“, in: *Šaltinis*, 28, p. 438.

¹⁵ Būga Kazimieras 1913. „Del mūsų rašybos“, in: *Draugija*, 76, p. 351; [Leidinio redakcija pažymi, jog teksto autoriaus prašymu rašyba netaisyta].

¹⁶ Būga Kazimieras 1915. „Rašybos klausimu“, in: *Vairas*, 21, p. 332.

Pirmasis lietuvių kalbininkų suvažiavimas Seinuose 1909 m.
Pirmoje eilėje iš kairės: Jurgis Šlapelis, Jonas Jablonskis, kun. Juozas Laukaitis.
Antroje eilėje iš kairės: Kazimieras Būga, Juozas Balčikonis.
Iš Kauno miesto muziejaus Fotografijos rinkinio. Inv. nr. KMM F 1531

periodikoje identifikuojami tam tikrais atvejais funkcionavę rašybos įvairavimai (žr. 2 lentelę). Įvertinus faktą, jog redaktoriai tekstus „taisė savo valia“ ar prisilaikydami „kokios tai tradicinės rašybos“¹⁷, pastebėti varijavimai išgrynina tam tikras spaudos leidėjų preferencijas.

Išryškėjo, jog savo rašyba poliariški spaudiniai – „Draugija“ ir „Vairas“. Regima, jog analizuojamos periodikos leidėjai aptariamuoju metu svyravo, todėl konkrečiais atvejais rašyba kito, o kalbos autoritetų – J. Jablonskio ar K. Būgos – teikiniai pasirenkami netolygiai. Atkreiptinas dėmesys, jog kartais praktinėje vartosenoje tebefunkcionavo ankstyvieji J. Jablonskio teikiniai (1901 m.).

¹⁷ V. A. 1914. „Kalbos ir rašymo dalykai“, in: *Mokytojas*, 1, [20].

Retesniais atvejais to meto spaudos leidėjai ėmėsi iniciatyvos savaip spręsti rašybos problemišumą. Antai, išėivijoje leisto žurnalo „Jaunoji Lietuva“ (1914–1916) redakcija (redaktorius Albinas Rimka) konkrečiai apibrėžė, kokiais rašybos principais vadovaujamosi (žr. 1 pav.)¹⁸.

Nauja atspirtimi, inspiracija suskasti ieškoti kryptingų sprendinių¹⁹, siekiant priimti nuosaikią ir bendrą lietuvių kalbos rašybą, tapo lietuviškosios spaudos atgavimo sukaktis 1914-aisiais: „*imtumėm ir pradėtumėm visi rašyti vienaip, vartoti vienodą rašybą. Tuo pasiryžimu pabaigtumėm bergždžių ir pažangai kenksmingą rašybos bylą, pastumėtumėm savo raštenybę ant augštesnio laipsnio, pasirodytumėm sau ir kitiems, jog jau mes išlikrųjų suaugome, subrendome ir mokame susikalbėti bei dirbti.*“²⁰ Kalbos tvarkybos sprendiniai suvokti kaip tautos progreso, brandos ženklas, skiriantis archajiškumo ir modernybės ribas. Tolygi rašomoji kalba – esminis modernėjančią visuomenę išskiriantis požymis.

Minimas spaudos lotyniškais rašmenimis dešimtmetis pakurstė aktyvią lingvistinių idėjų sklaidą, pagreitį įgavusią sudėtingai besiklostant įvykiams tarptautinėje erdvėje. 1914-ųjų vasarą, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, Lietuva kaip Rusijos imperijos dalis netiesiogiai buvo Antantės (Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Rusijos) politinio karinio bloko pusėje (lietuviai vyrai privalėjo tarnauti kariuomenėje). Prasidėjus karui, kalbininkas K. Būga slopino diskusijas rašybos klausimu ir pabrėžė: „*Karo metu rašybos atmainų aš nenorėčiau matyti. Dabar reikia rūpintis Lietuvos gyvybės klausimu. Su rašyba reikia palaukti ramesnio laiko.*“²¹ Nors geopolitinė aplinka kiek varžė lingvistinių minčių plėtotę, tai drauge ir formavo tam tikras lietuvių inteligentijos nuostatas Europos šalių atžvilgiu.

Lietuvių politikai stebėjo vykstančius pokyčius Rusijos valstybės viduje. 1914 m. rugpjūčio 1 (14) d. vyriausiojo kariuomenės vado paskelbtas manifestas „Į lenkus“, jiems netiesiogiai žadantis savivaldą, sukūrė terpę priminti lietuvių tautos politines aspiracijas. 1914 m. rugpjūčio 4 (17) d. buvo paskelbta vadinamoji „Gintarinė deklaracija“

¹⁸ „J. L.“ Redakcija 1914 m. gruodis. „Kalbos bei rašybos dalykai“, in: *Jaunoji Lietuva*, 10, p. 647–648.

¹⁹ M. D. 1914 m. kovo 29 (balandžio 11) d. „Kuo žymėsime spaudos atgavimo sukaktuves?“, in: *Viltis*, 67 (1015), p. 1.

²⁰ Panevėžietis 1914. „Rašto sukaktuvėms – rašto ir paminklas“, in: *Draugija*, 85, p. 82.

²¹ Būga Kazimieras 1915. „Rašybos klausimu“, in: *Vairas*, 21, p. 333.

2 lentelė. Aktualių periodinių leidinių rašybos nenuoseklumo atvejai, J. Jablonskio (J. Kriaušaičio) ir K. Būgos teikiniai

Vartosenos atvejai	Draugija	Lietuvos žinios	Vairas	Viltis	J. Kriaušaitis (1901 m. / 1914 m.) ¹⁹	K. Būga (1913 m.) ²⁰
Priešdėlis i / in-	<i>Įarti, idomus, įtakus, įkurti, įbėgti, įpinti, įpratęs, įnagis, įrankis.</i>	<i>Inarti, indomus, intakus, inkurti, inbėgti, inpinti, inpratęs; bet įnagis, inamys, įrankis, ivairus, ivoda (ir ivada), imesti, inėšti, įsakylti ir kt.</i>	<i>Įarti, idomus, intakus, įtakus, įkurti, įbėgti, įpinti, įpratęs, inagis, įrankis ir kt.</i>	<i>Įarti, idomus, įtakus, įkurti, įbėgti, įpinti, įpratęs, inagis, įrankis ir kt.</i>	<i>Įarti, idomus, įpratęs, inagis, įrankis, ivairus, imesti, inėšti ir kt.</i>	<i>Inarti, indomus, indėti, ineiti, insakylti, inspūdis ir kt.</i>
Balsės e, i vie- toje mįsriųjų dpigarsių -en-, -ir- žodžio kamiene	<i>Alsiminsime, vadinsime, gerinsime, gyven- sime, pasensla (pasensiu, pasenti).</i>	<i>Alsimįsime (ir atsiminsime), vaidįsime (ir atsiminsime).</i>	<i>Alsimįsime, vaidįsime, gerįsime, pasęs- ta; bet atsiminti, vaidinti, gerinti, gyventi, pasenti ir kt.</i>	<i>Alsimįsime, vaidįsime ir kt.</i>	<i>Alsimįsime, vaidįsime, gerįsime, gyven- sime, pasensla ir kt. / atsiminti, pasenti ir kt.</i>	<i>Alsiminsime, vaidinsime, gerinsime, pasenti ir kt.</i>
Balsės j ir y, y ir ū žodžio kamiene ir galinėje	<i>Trįs pirtis; mes patįs; jųs drąsūs vyrų; geri mūsų pietūs; visi jų sunųs labai drąsūs.</i>	<i>Trįs pirtis; mes patįs (ir patys); jųs drąsūs vyrų; geri mūsų pietūs; visi jų sunųs labai drąsūs.</i>	<i>Trįs pirtis; mes patįs; jųs drąsūs vyrų; geri mūsų pietūs; visi jų sunųs labai drąsūs.</i>	<i>Trįs pirtis; mes patįs; jųs drąsūs vyrų; geri mūsų pietūs; visi jų sunųs labai drąsūs.</i>	<i>Trįs vyrų, mėš patįs, jųs drąsūs vyrų, geri mūsų pietūs, visi jų sunųs labai drąsūs / trįs vyrų, mes patys, jųs drąsūs, mūsų pietūs.</i>	<i>Trįs, jųs, mūsų, visi jų sunųs.</i>

¹⁹ Rygiškių Jonas 1914. „Rašybos dalykai“, in: *Viltis* [nemokamas mokslo ir literatūros priedas], p. 5–6, 178–179.²⁰ Būga Kazimieras 1913. „Del mūsų rašybos“, in: *Draugija*, 76, p. 350–374.

<i>Veiksmazodžių tariamosios 3-ia- nuosakos 3-ia- jame asmenyje (ne)rašoma nosinė raidė</i>	<i>Kad sutaptų; kad pakliūtų; kad prašnekėtų.</i>	<i>Kad sutaptų ir kt.</i>	<i>Kad sutaptų; kad pakliūtų ir kt.</i>
<i>Balsių u (ar) ū, ū bei y (ar) j rašymas žodžio kamiene</i>	<i>Įspūdis, grumoti, būrys, siūlas, rūšis, skystas ir kt.</i>	<i>Įspūdis, rūšis (ir rušis), skystas.</i>	<i>Grūmoti; būrys, siūlas, rūšis, gysla, skystas.</i>
<i>Priebalsis ir z žodžio kamiene</i>	<i>Spausdinti, siusdavo (ir siųsdavo), išvysdavo, leisdamos.</i>	<i>Spauzdinti, siusdavo (ir siųsdavo), siųsdavo, siųzdavo, išvysdavo (ir išvysdavo), leisdamas (ir leisdamas).</i>	<i>Spauzdinti; išvysdavo, leizdamas.</i>
<i>Po priebalsių b, p (ne)rašoma j (ar) i</i>	<i>Piautas, pjaus- tyli, rugtapiūtė (rugtapiūtis), bjaurybė, labjau.</i>	<i>Piautas, labiau (ir labiaus).</i>	<i>Piauti, pjauti, rugtapiūtė, bjaurybė, labiaus.</i>

Kalbos bei rašybos dalykai.

Kadangi kalbos dalykuose bei rašyboje pas mus dar nėra galutinai išdirbta nei apskelbta jokių pastovių taisyklių, o pačių kalbininkų nuomonės mainosi ne metais, bet mėnesiais ir net savaitėmis, tuo tarpu gi laikraštis turi kokių nors taisyklių laikytis bent jau rašybos dalykuose, tai šiumi mūsų bendradarbių ir skaitytojų žiniai paskelbiame, kad ligi tol, kol nebus viešai paskelbta autoritetų pripažintų pastovių kalbos taisyklių, mes vaduosimies šiais principais:

1. Kad rašomoji kalba perdaug nesiskirtų nuo didžiumos vartojamos kalbos bei rašybos ir kad tuomi nebutų bereikalingai apsunkinta skaitytojų sąmonė;

2. kad kalbos rašyba būtų galima kuogreičiau įsidėmėti ir patįs tariniai kuolengviau suprasti;

3. kad vartojamoji rašyba remtusi žmonių kalbos dėsniais ir galėtų būti paremiama kalbų mokslo argumentais lygiai kaip ir kitų vartojamoji rašyba.

Šiais dėsniais vaduodamies mes vartosime:

1. *Nosines* — *i, q, y, e*, rašysime visuose *sudėtiniuose* žodžiuose ir visuose atsitikimuose (prieš visas raidės), žodžių kamienuose ir veiksmažodžių galuonėse *prieš* raidės — *l, r, s, š, ž*, žodžių galuose paženklininti daiktavardžių kiltininkams bei priekininkams; kituose visuose atsitikimuose vartosime *n* (žinoma, tik žodžiuose, kur atmainose šis garsas girdėti). Delto rašysime: *įdomu, sąlyga, sądėlis* ir — *įlindo, sandora*; gyvėsiu, pažįstamas, skųsiu ir — *skundas, pažintis, gyventojas*; mylėtu, suksiąs ir — *mylinti, suksianti*; musų, geriausių ir — *jųjų, geriausiųjų*; ir t. t.

2. *i, y* vartosime dar daugskaitai paženklininti. Delto rašysime: *akis, avis, sunys, skaudys*.

3. ilgiosios *u* (*ū*) kaipo daugelio jau pamestos, jokioms taisyklėms tuotarpu nepasiduodančios, paprastoje rašto kalboje nebutinai reikalingos ir parašymui daug laiko atimančios, — visai nevertosime.

4. *ė* ir *y* del tų pačių priežasčių vartosime tik butinuose atsitikimuose, k. a. svetimuose žodžiuose *y*, žodžių galuose arba kur jų vartojimo reikalingumas aiškiai matyti ar girdėti. Delto mes rašysime: *tėvas, tyras, psichologija* ir delto, *tirti*, ir t. t.; visai nevertosime žodelio *nė*, o vieton jo visur rašysime *nei*; ir t. t.

5. Veiksmažodžių grįžtamosios rūšies sujungimuose galuonės *-ės* visai nevertosime, o vien tik *-is* ir *-ies*, ir tai šiuose atsitikimuose: galuonę *-is* vartosime pereinamojo laiko nereiškiamajame sakyme, o *-ies*: vientisojoj tariamojo sakymo laiko, pereitojo pasakojamojo

1 pav. *Kalbos bei rašybos dalykai* leidinyje „Jaunoji Lietuva“

(autoriai – Stasys Šilingas, Jonas Basanavičius, Donatas Malinauskas), kurioje, deklaratyviai reikšdami lojalumą, lietuvių inteligentai iškėlė Lietuvos autonomijos Rusijos imperijos sudėtyje idėją. Deklaracijoje išdėstyti lietuvių etnopolitinio savarankiškumo argumentai: lietuviai nesą nei lenkai, nei rusai; jie turį istorinę valstybinę tradiciją

bei išsaugoję kultūrinį savitumą (Sperskienė R. 2018: 126). Siekta ne integruotis, bet formuoti tam tikrą valstybinį darinį, kurį identifikuotų tam tikri tapatybės elementai (vienas iš jų kalba), kuriantys savotišką tautos saugumo garantą.

Vis dėlto, kalbant apie XX a. pr., lemtingi kultūrinės ir istorinės lietuvių sąmonės momentai glūdi kur kas ankstyvesnių įvykių sluoksnyje. XIX a. lietuvių Atgimimo kelią stipriai veikė ne tik etnokultūriniai tautos poreikiai, bet ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumo atmintis, išsivadavimo iš Rusijos imperijos valdžios ir suverenumo atstatymo vizijos. Kartu tai reiškė dar sudėtingesnę santykių su ilgaamžė partnere – Lenkijos Karalyste – klausimą. Žengiant į XX a. bendrų kovų tradicija buvo labai susilpnėjusi, palaikoma daugiausia bajoriškos lietuvių visuomenės, vis labiau kamuojamos istorinės dilemos, kurią dar XIX a. viduryje suformulavo Adomas Honorijus Kirkoras: *ar tam, kad būtų su Lenkija, Lietuvà būtina turi nustoti būti Lietuva?* (Aleksandravičius E. 2012: 11).

XIX a. antroje pusėje stiprėjanti Lenkijos ir Lietuvos priešprieša stiprino konkurenciją tarp dviejų vietinių Lietuvos gyventojų grupių. Pirmąją grupę sudarė ta visuomenės dalis, kuri perėmė lenkų kalbą. Juos galima įvardinti „senaisiais lietuviais“. Kitą grupę sudarė žmonės, kurie savo tautinę tapatybę kūrė remdamiesi lietuvių kalba. Juos galima pavadinti „jaunaisiais lietuviais“ (Buchowski K. 2012: 35), kurie lenkų kultūros dominavimą laikė didžiausia grėsme šaliai ir atnaujino rimtą kovą prieš šį reiškinių. Galbūt XX a. pr. gimusios rašybos reformavimo idėjos, tendencingai plėtotos šalies valstybingumo išvarkarėse, buvo šios priešpriešos išraiška?!

„Tautinės“ ir „europietiškos“ lingvistinės idėjos,
jų vertinimai

1914-ųjų balandį įsibėgėjusio lingvistinio sąjūdžio dalyviai buvo ir kalbininkai Jonas Jablonskis, Kazimieras Būga, viešojoje erdvėje apmąstę rašybos netolygumo rūpestį, ir inteligentija, kuriai rašto kalba ne tik kasdienybės dalis, bet ir vienas iš svarbių tautos tapatumo elementų. Labiausiai išplėtoto rašybos tobulinimo koncepto autorius – Adomas Jakštas, kiek kuklesnio savo teikiniais – Ignas Šeinius. Anuomet sklidusias „ortografines idėjas“ vertinusieji: Antanas Vireliūnas, Juozas Laukaitis, Matas Plaušinitis, Stasys Naginskas, Petras Klimas.

Adomo Jakšto rašybos tobulinimo konceptas

<...> *nei vienas lietuvis inteligentas neprivalo pamoti ranka ir tarti: „man vis tiek, ar šiočia bus mūsų rašyba, ar tokia, gana to, kad ji jau yra“.*²²

Adomas Jakštas (gim. 1860 m. rugsėjo 8 d. Kuronių kaime, Pagirių valsčiuje, Ukmergės apskrityje) – katalikų kunigas, rašytojas, filosofas, visuomenės veikėjas. Iki šių dienų išlikęs gausus rankraštinis palikimas išryškina platų visuomenininko veiklos spektrą, domėjimosi lauką (Tarailienė 2012: 199).

Panaikinus spaudos draudimą, A. Jakštas inicijavo laikraščiu lietuvių kalba leidybą („Nedėldienio skaitymas“, „Draugija“, „Ateitis“ ir kt.), neretai redagavo publikuojamus straipsnius, recenzavo ir anotavo naujas lietuviškas knygas. A. Jakšto rūpesčiu įsteigto leidinio „Draugija“ numeriuose (1907–1914) dažnai pasirodydavo tekstai rašomosios kalbos reikalams aptarti – tokiu būdu jis telkė to meto kalbininkų bei „kalbos mėgėjų“ bendruomenę²³, o visuomenei užtikrino galimybę tobulinti praktinius rašymo įgūdžius.

Autentiškiausia išsaugota A. Jakšto rankraštinio palikimo dalis – asmeninė korespondencija, adresuota broliui Antanui²⁴, – liudija, jog ne tik visuomeninėje, bet ir privačioje erdvėje visuomenininkas teikė prioritetą lietuviybės idėjų sklaidai, lietuvių švietimui ir mokslui lietuvių kalba (Tarailienė 2012: 210–211). Būdamas aktyvus kalbos vartotojas, A. Jakštas išryškėjo kaip vienas iš veikliausių XX a. pr. inteligentų, teoretikų, reikusių poreikį turėti nuoseklią rašomąją kalbą, pasiūlęs savąjį rašybos tobulinimo konceptą.

1914 m. išleistoje studijoje „Musų alfabeto klausimas“ [autentiškas pavadinimas – aut. pastaba] A. Jakštas akcentavo, jog lietuvių visuomenė priebrendo priimti tam tikrus kriterijus atitinkančią rašybą: „Mums reikia rašybos naujos, lengvesnės, racionališkesnės, europiškės ir lietuviškesnės [paryškinta teksto aut.].“²⁵ Implikuojama prielai-

²² Jakštas Adomas 1914. „Musų alfabeto klausimas“, in: *Draugija*, 88, p. 383; Jakštas Adomas 1914. *Mūsų alfabeto klausimas*, Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, p. 4.

²³ Salys Antanas 1938. „Adomas Jakštas ir mūsų kalba“, in: *XX amžius*, 42 (497), p. 3.

²⁴ 1882 m. rugsėjo 2 d.–1926 m. gruodžio 29 d. laikotarpiu rašyti 22 laišakai (1 – lenkų kalba).

²⁵ Jakštas Adomas 1914. „Musų alfabeto klausimas“, in: *Draugija*, 88, p. 406; Jakštas Adomas 1914. *Mūsų alfabeto klausimas*, Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, p. 27.

da, jog rašyba turinti žymėti naują etapą, steigti atitinkamas prasmes – rodyti geopolitinę linkmę, kalbos santykį su tautos istorija.

Rašybos „revoliucionieriumi“²⁶ pramintas A. Jakštas manė, jog esminis gimtosios kalbos rašybos tobulinimo pradmuo – grafemų (raidžių) koregavimas, paremtas lietuviška ir europietiška rašto tradicija: „<...> *musų alfabetas iš lenkiškai-lietuviško virstu europietiš-kai-lietuvišku* [šriftas išskirtas originaliame tekste – aut. pastaba].“ Savito rašybos koncepto autorius, siekdamas didesnio įtaigumo, deklaruojamus raidyno ypatumus tekste skyrė šriftu, išsamiai aprašė koreguojamų teikinių motyvus, nurodė konkrečius pakaitus lietuvių raidynui tobulinti²⁷:

- Nosinius ir ilgusius balsius siūlyta keisti Vakarų Europoje vartojamomis grafemomis *â, ê, î, û*: „<...> *nereikalingų raštženklų yra net keturi q, ę, į, ū. Pirmu du mes esam pasiskolinę iš lenkų <...> darome tai vien tik po lenkų rašybos įtekme, negudriai juos pamėgzdžiodami ir tarsi tyčia norėdami jiems duoti progos pasigirti, kad, girdi, lietuviai be lenkų kultūros negali apsieiti net pačiame alfabete. <...> Nejaugi toje išsiliuosavimo eisenoje turime sustoti prieš lenkų q ir ę ir lenkiškai lietuviškus į ir ū? Musų alfabeto evoliucija spirte spiria* [šriftas išskirtas originaliame tekste – aut. pastaba] *padaryti ir tą paskutinį žingsnį. <...> Ją [reformą] įvedę mes netik nukratytumėm paskutines lenkiškas liekanas mūsų alfabete, bet draug pašalintumėm ir visai jam netinkančius y ir ū.*“²⁸
- Pasisakyta prieš dvejopą to paties garso rašymą, pavyzdžiui, *į, y* ir *ų, ū*: „<...> *pakeisti racionalesniais, bendrai europiškais raštženkliais î ir û <...>.*“²⁹
- Priebalsius *č, š* siūlyta keisti grafemomis *ĉ, ŝ*: „<...> *raguotos ĉ ir ŝ nevienam akis bado ir jų ragučiai ilgainiui nudžila, todėl gal geriau butu pakeitus tiedvi raidi naujais raštženkliais ĉ ir ŝ kaip tai kad yra vartojama tarptautiškosios kalbos alfabete. Kaip tokios tiedvi raidi galima irgi laikyti bendrai europietiškomis.*“³⁰

²⁶ Būga Kazimieras 1914. „Rašybos reikalai“, in: *Viltis*, 155 (1103), p. 4.

²⁷ Jakštas Adomas 1914. *Musų alfabeto klausimas*, Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 27; Taip pat žr.: Jakštas Adomas 1914. „Musų alfabeto klausimas“, in: *Draugija*, 88, p. 382–406.

²⁸ Jakštas Adomas 1914. „Musų alfabeto klausimas“, in: *Draugija*, 88, p. 401–402.

²⁹ Ten pat, 88, p. 403.

³⁰ Ten pat, 88, p. 402.

- Kviesta sugrąžinti dar Mikalojaus Daukšos XVI a. (ir kituose Mažosios Lietuvos) raštuose vartotą rašmenį ū, kuris pakeistų dvibalsį uo: „*Raidė ū, kaip jau augščiau matėm, yra lietuviška. Ją vartojo jau Daukša 1595 m., daugelis Maž. Lietuvos rašytojų <...>.*“³¹
- Su lenkų tradicija siejamas dviraideis (digrafais) dž siūlytas keisti rašmeniu g, laikantis principo – vieną garsą atitinka viena raidė: „*Gerame alfabete atskiri kalbos balsai privalo tureti ir atskirus raštženklus, sudarytus iš vienos tam tikros raidės <...>.*“³²

Bene dvidešimt metų skyręs laiko nuotolis A. Jakšto nuostatų – keisti tam tikrus raidyno rašmenis – esmingai nepaveikė (žr. 3 lentelę). Nuosaiki pozicija išryškėjo, kai Pirmosios nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikotarpiu, plačiosios visuomenės vertinimui, pasirodė pirmasis „Rašybos reformos projektas“ (1933)³³.

3 lentelė. A. Jakšto teikiniai lietuvių raidynui tobulinti (1914 m. ir 1933 m.)

RAIDYNO RAŠMENYS		
<i>Keistini</i>	<i>Siūlytini (1914 m.)</i>	<i>Siūlytini (1933 m.)</i>
ą	â	â
ę	ê	ê
į, y	î	î, y
ų, ū	û	û
č	ĉ	ĉ
š	ŝ	ŝ
ie	ē arba é	é
uo	û	û
dž	g	

1914 m. A. Jakšto siūlyti raidyno pakaitai, nukreipti į sąsają su Vakarų civilizacija stiprinimą, rodo aiškią geopolitinę linkmę, daugelio Europos tautų kultūrinį giminingumą. Vartosenai siūlyta sugrąžinti ankstesnės lietuvių rašto tradicijos patyrimą. Raidyno *europietiškus* ir *lietuviškumas* suvoktas tarsi du susisiekiantys indai. Svarbus

³¹ Ten pat, 88, 402.

³² Ten pat, 88, 397, 402.

³³ [Rašybos reformos komisija] 1933. *Rašybos reformos projektas*, Kaunas: Sakalo b-vė, 20; taip pat žr.: [Rašybos reformos komisija] 1933. „Rašybos reformos projektas“, in: *Židinys*, 5–6, p. 499–516.

koncepto žymuo – atsieti rašto ženklus, primenančius bendrą istorinę praeitį su lenkų kultūra.

Igno Šeinaus rašybos tobulinimo konceptas

*Visai nereikia manyti, kad tveriamoji lietuvių kalba tur būti kopija kokios-nors tarmės, ar kompiliacija visų Lietuvos tarmių. Ji yra naujas padaras. Ir turi būti ir nauja, ir kitoniška, ir graži.*³⁴

Ignas Šeinius (gim. 1889 m. balandžio 2 d. Šeiniūnuose, Gelvonų valsčiuje, Ukmergės apskrityje) – rašytojas, pedagogas. Pirmosios oficialios Vilniaus lietuvių dviklasės mokyklos mokytojas, pradinių mokyklų pedagogo kvalifikaciją įgijęs švietimo draugijos „Saulė“ mokytojų kursuose Kaune³⁵. I. Šeinaus kūrybinės veiklos sklaida prasidėjo 1910 m., kai lietuviškoje periodikoje pasirodė pirmieji rašytojo literatūriniai kūriniai³⁶.

Autentiškas, asmeninio turinio tekstas – 1909 m. rašytas dienoraštis – I. Šeinaus biografinį portretą papildo tam tikromis asmeninėmis charakteristikomis: pastangos struktūruoti įrašus rodo, kad kūrėjas mąstė ne tik tai, ką rašė, bet ir kaip rašė – svarbu ir turinys, ir forma. Dienoraščio autoriui viena iš svarbiausių vertybių – išsilavinimas, kuris visų pirma buvo siejamas su lietuvių kalbos mokėjimu (Brazauskas 2014: 37).

Studijuodamas Maskvos Alfonso Šaniavskio liaudies universiteto³⁷ Istorijos ir filosofijos fakultete (1912–1915), I. Šeinius pirmajame lietuvių literatūros žurnale „Vaivorykštė“ publikavo straipsnį „Lietuvių kalbos dailė“, kuriame praplėtė savosios tapatybės formavimosi

³⁴ Šeinius Ignas 1914. „Lietuvių kalbos dailė“, in: *Vaivorykštė*, 1, p. 163.

³⁵ Iš diplomatijos istorijos: Ignas Šeinius. Lietuvos centrinio valstybės archyvo virtuali paroda. Prieiga internete: <https://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt/virtualios-parodos/34/is-diplomatijos-istorijos.-ignas-seinius-lcva/exh-127/studiju-metai-veikla-i-pasaulinio-karo-metais/case-664#slide3> [žiūrėta 2024-08-03].

³⁶ Literatūrologės Janinos Žėkaitės teigimu, kūrybos debiutas galėjęs būti kiek ankstyvesnis, sietinas su 1908 m. išspausdintu rašiniu „Iš Jurgio Vašingtono gyvenimo“. Tekstas publikuotas Seinuose leisto savaitraščio „Šaltinis“ jaunimui skirtame priede „Šaltinėlis“ (1908 m. gruodžio 22 (9) d., 50, 198–199). Tačiau faktas kelia abejonę, kadangi pasirašęs autorius – J. Jurkūnas (ne I. Jurkūnas). Antra, pastebimai skirtingos įvardinto teksto ir I. Šeinaus kūrybą išskiriančios ypatybės – pasakojimo dinamika, poetinis pasaulio grožio žaismas ir kt.

³⁷ Tai šiuolaikinio Trečiojo amžiaus universiteto suaugusiųjų neformaliojo švietimo forma. Maskvos A. Šaniavskio liaudies universitetas įkurtas 1908 m.

sampratą: „*Mažas lig dešimties metų³⁸ beveik nemokėjau lietuviškai. Maža ką girdėjau sodžiuų kitus vaikus šnekant. Užtat ir nesidėdavau prie jų ir turėjau tik vieną draugą, kuris, kaip ir aš, šnekėjo lenkiškai. Iš mudviejų tėvų girdėjova pasityčiojimą lietuviška kalba ir, žinoma, negalėjo ji mum patikti.*“³⁹

Ankstyvoje paauglystėje išgyvenęs tautinio identiteto virsmą⁴⁰, I. Šeinius juto poreikį įsilieti į 1914-aisiais suaktyvėjusį lingvistinį sąjūdį. Svarbiausi rašytojo postulatai lietuvių rašomosios kalbos tobulinimo aspektu:

- Dvejojo dėl pasirinkto bendrinės rašomosios kalbos pagrindo: „<...> *gaila, kad ne žemaičių tarmė dėjos pamatan mūsų rašomosios kalbos. <...> Suvalkiečių tarmė, kuri daugiausiai, visa savo didžiuma, inėjusi rašomajon kalbon, persausa, apyketė.*“⁴¹
- Siūlė vartosenoje išlaikyti archajiškesnes, rytų aukštaičių tarnei būdingas, priešdėlio ir prielinksnio *in(-)* formas, šiuo aspektu pritardamas kalbininkui K. Būgai: „*Rytiečių tarmė, imu omenin Vilniaus pavietą, turi ir gi labai gražių pusių. <...> Vilnietis taria: inspėk, inžiūrėk <...> tik reikia įsiklausyti, kaip nedailiai išeina tariant: ispėk, iziūrėk <...>.*“⁴²
- Laikėsi pozicijos, kad vienas garsas turėtų būti žymimas viena raide: „*Ištiesų, matyt, gerai galvojo Petras Didysai, kuomet teikė rusų raštijai savo graždanką. Jis žinojo, ką paimti iš lotinų raidžių, ir ko ne. Pas jį kiekvienas atskiras garsas gavo ir atskirą, kitokią raidę.*“⁴³
- Skeptiškai vertino lotynų alfabeto perėmimą, jo papildymą skoliniais rašmenimis iš čekų ir lenkų rašto tradicijos: „*Mūsiškiai gi paėmė lotinų raides, iš serbų [čekų – aut. pataisymas] paėmė ragus, iš lenkų kablius, o savo nieko nepasistengė išgalvoti. <...> Mūsų rašyba tokią aibę dabar turi visokių ženklų, kad ji ištiesų panaši į turkiškąją.*“⁴⁴

³⁸ Vėlesnėje publikacijoje I. Šeinius patikslino, jog šis faktas buvo korektūros klaida. Turėjo būti atspausa: „lig 7–8 metų“. Žr.: Šeinius Jurkūnas Ignas 1928. „A. Senn, aš ir prof. R. Ekblom“, in: *Lietuvos žinios*, 227 (2841), p. 3.

³⁹ Šeinius Ignas 1914. „Lietuvių kalbos dailė“, in: *Vaivorykštė*, 1, p. 159.

⁴⁰ Giminių namuose atrasti ir slapta perskaityti tekstai lietuvių kalba sužadino smalsumą. Paauglys pajuto poreikį geriau pramokti kalbą. Plačiau žr. Šeinius Ignas 1914. „Lietuvių kalbos dailė“, in: *Vaivorykštė*, 1, p. 159–160.

⁴¹ Ten pat, 1, 161.

⁴² Ten pat, 1, 162.

⁴³ Ten pat, 1, 165.

⁴⁴ Ten pat, 1, 165.

- Siūlė perimti tam tikrus priebalsius (ç ir z) arba formuoti naujus rašmenis: „<...> *jei jau neišgalvoti naujų raidžių jų vieton* [č ir ž], *galima c kabliuką prikabinti, o z skersinėli pridėti. Bet ke- liom galvom pagalvojus pramanytum ir naujų raidžių.*“⁴⁵
- Manė, kad nėra poreikio nosinių ir ilgųjų balsių žymėti dia- kritiniais ženklais: „<...> *jokių ženklų, ar tai ū, ar tai ū visai nereikia. <...> Visai bereikalingi kabliai ir tokiems veiksmažo- džiams, kaip būtu, matytu, darytu, šauktu. «Draugija» juos iš- metė iš savo rašybos ir nėkiek nenustojo. <...> E, ę savo tarimu visai kitas nuo kito nesiskiria. Yra tai vienas ir tas-pats garsas. Tuomet kam rašyti: matęs, rašęs, girdėjęs?*“⁴⁶

I. Šeinius buvo vienas iš aktyviausių rašybos reformos šalininkų Pirmosios nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikotarpiu. 1933 m. būdamas Lietuvos vyriausybės oficiozo ir lietuvių tautininkų sąjun- gos dienraščio „Lietuvos aidas“ redaktoriumi, paskelbė „tautinį“ ra- šybos konceptą. Sugretinus regima, jog iš esmės I. Šeinius nuosta- tos nepakito, jos įgavo konkretesnę idėjinę išraišką (žr. 2 pav.): siūlė pakoreguoti lenkiškąjį dviraidį *dź*, atsisakant antrojo rašmens (pvz., *diaugsmas, išdidiai, diovina, diugu*); vietoj čekiško rašmens *č* vartose- noje siūlė įtvirtinti priebalsį *t* (pvz., *tia, tiauškia, villiai, tiokšt, tiulba*); rašmenį *é* keisti graikiškuoju – *epsilon*; priebalsį *š* keisti nauju rašme- niu, sudarytu iš *s* ir *j* elementų; išimtinu atveju vartoti *z* su skersiniu; vietoj balsės *ū* siūlė priimti naują rašmenį, kuris „*geriau išreikš garso ilgumą, geriau kris dėmesin, todėl ir pedagogiškai tinkamesnis.*“⁴⁷

1914 m. I. Šeinius rašybos tobulinimo konceptas buvo mažiau išplėtotas ir inovatyvus (lyginant su A. Jakšto ir paties rašytojo vėles- niu variantu), tačiau, kaip ir pirmtakui, artima abėcėlės reformavimo idėja. Sutinkama su mintimi atsieti rašto ženklus, žyminčius bendrus saitus su lenkų rašto kultūra, siūloma pasitelkti savosios kalbos resur- sus, sugrąžinant archajiškesnes kalbos ypatybes.

⁴⁵ Ten pat, 1, 166.

⁴⁶ Ten pat, 1, 168.

⁴⁷ Šeinius Ignas 1933. „Rašybos problemos“, in: *Lietuvos aidas*, 272 (1944), p. 2.

Lingvistinių idėjų vertinimai

Viešojoje erdvėje kritinių vertinimų sulaukė A. Jakšto rašybos reformavimo teikiniai. To meto spaudoje pasirodė A. Vireliūno, J. Laukaičio, M. Plaušinaičio, S. Naginsko, P. Klimo ir K. Būgos įžvalgos (teikiama chronologine seka).

- **Antanas Vireliūnas** (gim. 1887 m. Vėžionyse, Kupiškio valsčiuje, Panevėžio apskrityje) – pedagogas, kalbininkas, geografas, J. Jablonskio mokinys. 1910 m. baigęs Panevėžio mokytojų seminariją iki 1914 m. dirbo mokytoju Tverų mokykloje. Vienas iš pirmųjų atliepusių į viešojoje erdvėje pasirodžiusius svarstinius (nurodyta, jog teksto rašymo laikas ir vieta: 28–V–14 Tveruose).

Abejojo pasiūlyto raidyno perspektyva bei rašybos supaprastinimo poreikiu: „*Gali būti, kad kai-kurios jo [A. Jakšto] mums peršamosios raidės-ženklai ir tinkamesnės, negu esamosios, tiktai kažin ar visi. Ir štai dėlko abejoju: ie kad ir dvi raidi tečiau greičiau parašoma <...>; beto ē ir é brukšniuotos ir kai man tai ne taip ir dailios. Uo irgi greičiau (ir daug greičiau) parašoma negu ū.*

Kitos g. Jakšto peršamosios raidės gal ir tinkamesnės būtų, jei nekliūtų vienas dalykas, dėl kurio tuojau čia-pat ketinu su G. J. pasiginčyti. Mat, jo esama, man matos, pernelyg ūmaus mūsų kalbos vienodintojo. Jo manoma jau esant atėjus tą laiką, kuomet mūsų tarmės turi ir gali susilieti vienon bendron rašto kalbon. <...> Be abejojimo, prie čionai įvardytojo tikslo mums reikia eiti, tiktai eite eiti, o ne šokte šokti. Visos mūsų „nosinės“ (ą, ę, į, ū) kol-kas reikalingos daugumai skaitytojų.

Dauguma lietuvių raštų skiriama paprasčiausiems sodiečiams arba šiek tiek pamokytiems žmonėms. Todėl tie raštai ir turi buti jų kaip reikiant suprasti. Išmetus „nosines“, visiems žemaičiams ir daugeliui augštaičių būtų kur-kas blogiau skaityti.“⁴⁸

- **Juozas Laukaitis** (gim. 1873 m. Giniūnuose, Klebiškio valsčiuje, Marijampolės apskrityje) – kunigas, visuomenės veikėjas, lietuvių liturginės terminijos normintojas. „Šaltinio“ spaustuvės vienas kūrėjų, žurnalų „Šaltinis“ ir „Vadovas“ redaktorius. Turėjęs galimybę pažinti vyskupo Antano Baranausko nuostatas besiformuojančios lietuvių bendrinės kalbos aspektu: „*Būda-*

⁴⁸ Vireliūnas Antanas 1914. „Kalbos vienodumas ir rašybos reforma“, in: *Villis*, 122 (1070), p. 1.

e - E	Elena
ė - Ę, Ę, Ę	Emejas
	Ėmejas
ū - W, w	Wkis, tulas
	Wkīs, tūlas
š - S, S	Sesios
	Sesios
z - Z, z	mūza

2 pav. I. Šeiniaus „tautiškasis“ raidynas

*mas prie vyskupo Baranausko, kun. Laukaitis pasistengė semti kiek tik galima iš to mūsų gražios kalbos brangenybų pažinimo šaltinio. Taip gerai pažino lietuvių kalbą kun. L., kad šiandien neturime Suvalkijoje jam lygaus žinovo.*⁴⁹

J. Laukaitis palaikė nosinių ir ilgųjų balsių bei dvibalsių rašymo tradicijos tęstinumą: „Ligšiol priedus prie balsių a, e, i, u dedame arba jų viršuje (ė ū) arba apačioje (ą, ę, į, ū) arba greta (ie, uo, y). Tokis raidžių įvairumas malonus yra akims ir patogus rašyti. Visus gi tuos priedus sukrovus minėtųjų balsių viršuje išeitų lyg kokia rašybos karikatūra, bauri žiūrėti ir sunki rašyti. Pamėginkite parašyti kad ir šiuos žodžius: žāsīciū (žąsyčių)⁵⁰, šīkštūli (šykštuoli), sārīši (sąryši), čiūžtū (čiuožtū), šasūtėji (šaštuotieji), švēžėnā (šviežieną), švīkščiās (švykščias) ir t. t.“⁵¹

J. Laukaitis nepalaikė naujų rašmenų teikinių: „Įvedus dar vietoj dž visai naują raidę, kaip siūlo p. Jakštas, kurios nėra nė lotynų alfabete, mūsų rašyba būtų begalo paini, kebli ir visai nemokslinga. Už tokią reformą lietuvių visuomenė turėtų teisės mums pasakyti: iš didelio rašto, išėjo iš krašto.“⁵²

⁴⁹ Kun. Vailokaitis Juozas 1910. „Kunigas Juozapas Laukaitis“, in: *Šaltinis*, 27, p. 422.

⁵⁰ Kun. J. Laukaitis teikia pastabą: *Raidžių č, š ir ž stogeliais žemyn* [kaip projekte buvo nurodęs A. Jakštas] *spaustuvė netur, tad čion tokių ir nepadėta*.

⁵¹ Kun. Laukaitis Juozas 1914. „Kalbos [b]ei rašybos reikalai“, in: *Viltis* [nemokamas mokslo ir literatūros priedas], 7, 212 [Leidinio redakcija pažymi, jog teksto autoriaus rašyba netaisyta].

⁵² Kun. Laukaitis Juozas 1914. „Kalbos [b]ei rašybos reikalai“, in: *Viltis* [nemokamas mokslo ir literatūros priedas], 7, p. 213.

- **Matas Plaušinitis** (gim. 1867 m. Piečiškiuose, Naumiesčio apskrityje) – katalikų kunigas. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1885 m. liepos 4 d. Tais metais į pirmą kursą įstojo 14 klierikų, iš kurių septyni buvo kilę iš lietuviškų parapijų. Jo kurso draugas buvo būsimasis Telšių vyskupas Justinas Staugaitis (Katičius A. 2022: 5).

Pritardamas A. Jakšto rašybos teikiniam, jo redaguotame leidinyje „Ateitis“ poziciją išreiškė kunigas M. Plaušinitis. Trumpu pasisakymu dvasininkas solidarčiai pritarė, jog rašyba turinti būti paprastesnė: „*Mes stojame griežtai kalbos rašybos ir skaitymo supras-tinimo pusėje, todėl ir tvirtiname, kad daug dailesnė mūsų rašytinė kalba pasidarytu ir skaitymas lengvesnis, jeigu mes išmestumėm iš savo rašto visokius tuščius iš [ir] alsinančius akį marginimus.*“⁵³

- **Petras Klimas** (gim. 1891 m. Kušliškiuose, Kalvarijos valsčiuje, Marijampolės apskrityje) – teisininkas, diplomatas. Sugrįžęs į Vilnių 1915 m. P. Klimas netruko įsilieti į visuomeninį gyvenimą – įsitraukė į kilusius svarstymus dėl lietuvių kalbos rašybos reformavimo.

Skeptiškai vertindamas anuomet kilusias „ortografines idėjas“, ypač diakritinių ženklų atsisakymą, pabrėžė: „<...> *yra mums daug savotiškųjų lietuvių kultūros ypatybių, tai atsiranda dar nauji «kry-žiuočiai», kurie nori lietuvių kalbą įsprausti į paprastą latinų kalbos alfabetą. <...> Jeigu mes nenorime šandie išradinėti visiškai sava-rankiškojo ir visus mūsų kalbos reikalus patenkinančio lietuviškojo alfabeto, – tai vienintelis išėjimas – taip papildyti latinų alfabetas, kad jis galėtų tikti ir mūsų kalbos garsams pažymėti. Tam ir pramanė lietuvių kalbos žinovai q, ę, ĭ, ū, y, ū ir dar kitus ženklus, be kurių lietuvių kalba – ne lietuvių, o rašyba – antmestas netikęs kalbos pa-darinys. Aš dar suprantu tuos reformatorius, kurie q nori padaryti â, y – î... Čia kalbos dvasia ir ypatybės lieka, palyginti, nepaliestos. Reforma kliudo daugiau pačių raidžių formą. Bet kam šandie ta for-ma mainyti? Kad Lenkų Unija suiro...*“⁵⁴

P. Klimas bene vienintelis replikavęs dėl A. Jakšto rašybos tobulinimo koncepto esminės intencijos – tam tikrų grafemų pakaitais atsisieti nuo lenkų kultūros, kurios dominavimas tebelaikytas grėsme.

⁵³ Plaušinitis Matas 1914. „Geriau prastinkime rašybą“, in: *Ateitis*, 7–8 (43–44), p. 309.

⁵⁴ Klimas Petras 1915. „Nauji latinizmo skelbėjai“, in: *Lietuvos žinios*, 40, p. 2.

- **Stasys Naginskas** (gim. 1891 m. Bružiuose, Smilgių valsčiuje, Panevėžio apskrityje) – kalbininkas, pedagogas, literatas. Apertariamuojų laiku kalbininkas publikavo nemažai tekstų kalbos klausimams analizuoti.

S. Naginskas priešinosi kai kuriems A. Jakšto teikiniams, teigdamas, jog netikslinga koreguoti visuomenės rašto kalboje jau priimtą abėcėlę: „*Vietoj nenuosakios, bet jau tradicinės ie* [šriftas išskirtas originaliame tekste – aut. pastaba] *nieku būdu negalima vesti rašybon raidės e su bet-kokiu ženkleliu. <...> Vietoje tarminių q, e, ĭ, u, kurios jau įsigyvenusios, vesti rašybon naujos raidės â, ê, î, û bus irgi didelis pasunkinimas. Tos naujosios raidės ir kėbliu parašyti ir nedaugiau tepasako.*“⁵⁵

- **Kazimieras Būga** (gim. 1879 m. Pažiegėje, Dusetų valsčiuje, Zarasų apskrityje) – vienas iš žymiausių lietuvių kalbos tyrinėtojų.

Palaikė pasirinktą J. Jablonskio gramatikos standartą ir iki tol natūraliai besiklosčiusį bendrinės rašomosios kalbos raidos kelią: „*Mūsų visuomenės lig rašybos revoliucijos metu buvo vartojama vienoda rašyba – Kriaušaičio gramatikos padaras. Anoji rašyba, mano ir kitų, mokėjusių lietuviškai rašyti, buvo tikruoju evoliucijos keliu kilusi. Ji buvo „Auszros“ vaikas, o „Auszra“ vėl ne iš dangaus buvo nukritusi: ji mūsų kalbininkų Šleikerio (Schleicher), Kuršaičio ir visų pirm jų buvusių rašytojų padaras.*“⁵⁶

Kvestionavo A. Jakšto iškeltą siūlymą atsisakyti balsių ū ir y: „*Delko čia netinka mums tėvų ir (pro)senolių paliktoji raidė y? Ar tik delto, kad ji turėjo nelaimės nepatikti Druskiui (=Jakštui, Filografiui)? Mat, Druskiui ji pasirodė esanti lenkiška! Viskas, kas lenkiška, Druskiui nemiela: todėl – šalin su y!*“⁵⁷

Kvietė išlaikyti J. Jablonskio rašybos teikinius: „*Mūsų rašyba turi būti Kriaušaitinė kaip kad nesenai buvo visų vartojama: <...>. Dėl augštas, riogsoti galima dar pasiginčyti.*“⁵⁸

Labiausiai vertintas A. Jakšto rašybos tobulinimo konceptas buvo sutiktas kritiškai: abejota skubiu poreikiu „paprastiems“ kalbos vartotojams turėti rašomąją bendrinę kalbą, kuri koduotų įvairių tar-

⁵⁵ Naginskis Stajė [Stasys Naginskas] 1915. „Del abecėlės“, in: *Viltis* [nemokamas mokslo ir literatūros priedas], 4, p. 114–115.

⁵⁶ Būga Kazimieras 1915. „Rašybos klausimu“, in: *Vairas*, 21, p. 332.

⁵⁷ Būga Kazimieras 1915. „Rašybos klausimu“, in: *Vairas*, 21, p. 332.

⁵⁸ Būga Kazimieras 1915. „Rašybos klausimu“, in: *Vairas*, 21, p. 332–333.

mių ypatybes (A. Vireliūnas), palaikytas nosinių ir ilgųjų balsių bei dvibalsių rašymo tradicijos tęstinumas (A. Vireliūnas, J. Laukaitis, S. Naginskas, P. Klimas, K. Būga), palankiai vertinta XIX a. pab. nusistojusio raidyno grafinė išraiška, kuri priimta kaip įprastesnė, dailesnė (A. Vireliūnas, J. Laukaitis), laikytas priimtiniu iki tol natūraliai besiklostęs rašomosios kalbos raidos kelias (P. Klimas, K. Būga).

Apibendrinimas

1. Nepriklausomos Lietuvos Respublikos priešaušriu rašybos nuoseklumo stoka aktualizuojama ne tik teoriniame dispuite, tai išryškėjo praktinėje vartosenoje – 1914–1915 m. leistoje periodikoje egzistavo ryškūs rašybos įvairavimai, kurių sprendiniai anuomet nebuvo suvokiami vien filologų užduotimi. Tai buvo visų kalbos reikalams neabejingų visuomenės narių svarstymų objektas, kuris suvoktas kaip tam tikra savasties dalis. Todėl rašybos nuoseklumo poreikis visuomenėje brandino naujų sprendinių ieškojimus, kuriuos veikė kintanti kultūrinė, geopolitinė aplinka.

2. Nuoseklios rašybos sprendinių paieškos, inspiruotos spaudos draudimo panaikinimo sukakties, tapo terpe lingvistinių idėjų plėtotei. 1914-ųjų pavasarį publikuoti du rašybos tobulinimo konceptai, kurių autoriai Adomas Jakštas ir Ignas Šeinius. Idėjų esmė nukreipta į raidyno grafinės raiškos koregavimą. Vartosenai siūlyta sugrąžinti ankstesnės lietuvių rašto tradicijos patyrimą, archajiškesnes kalbos ypatybes. Svarbus žymuo – atsieti rašto ženklus, primenančius bendrą istorinę praitį su lenkų kultūra. A. Jakšto siūlyti raidyno pakaitai, nukreipti į sąsają su Vakarų civilizacija stiprinimą.

3. A. Jakšto rašybos tobulinimo konceptas buvo kritiškai sutiktas įvairių to meto inteligentijos atstovų: abejota skubiu poreikiu turėti rašomąją bendrinę kalbą, kuri koduotų įvairių tarmių ypatybes, palaikytas nosinių ir ilgųjų balsių bei dvibalsių rašymo tradicijos tęstinumas, palankiai vertinta XIX a. pab. nusistojusio raidyno grafinė išraiška, kuri priimta kaip įprastesnė, dailesnė kalbos vartotojams, laikytas priimtiniu iki tol natūraliai besiklostęs rašomosios kalbos raidos kelias.

Šaltiniai

Archyviniai dokumentai (iš muziejaus rinkinių)
Kauno miesto muziejus:
F – Fotografijos rinkinys

Periodiniai leidiniai

1. „Ateitis“: 1911–1915 [redaktorius Aleksandras Dambrauskas].
2. „Draugija“: 1907–1914 [redaktorius Aleksandras Dambrauskas].
3. „Jaunoji Lietuva“: 1914–1916 [redaktorius Albinas Rimka].
4. „Lietuvos aidas“: 1928–1940 [redaktorius-leidėjas Antanas Smetona].
5. „Lietuvos žinios“: 1909–1915 [redaktorė Julija Žymantienė, leidėja Felicija Bortkevičienė].
6. „Mokytovas“: 1914 [redaktorius Antanas Dambrauskas].
7. „Šaltinis“: 1906–1915 [1912–1915 m. Bronius P. Stosiūnas].
8. „Vairas“: 1914–1915 [Antanas Smetona/Martynas Yčas].
9. „Vaivorykštė“: 1913–1914 [redaktorius Liudas Gira, leidėjas Jonas Rinkevičius].
10. „Viltis“: 1907–1915 [redaktorius ir leidėjas Pranas Dovydaitis].
11. „Židinys“: 1924–1940 [redaktorius Vincas Mykolaitis].

Publikuoti leidiniai

1. [Jablonskis Jonas] 1901: *Lietuviškos kalbos gramatika*. Rašytojams ir skaitytojams vadovėlis. Parašė Petras Kriaušaitis. Tilžeje 1901. Spauzdinta pas Otto v. Mauderode.
2. Vidūnas 1912: *Vadovas Lietuvių kalbai pramokti*, Tilžė: „Rūta“, 111.

Elektroniniai ištekliai

1. BLKŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*.
2. LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*.
3. TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*.

Literatūra

1. Aitchison, J. 2013. *Language Change: Progress or Decay?* Cambridge: Cambridge University Press [Fourth edition].
2. Aleksandravičius, E. 2012. „Unijos šešėlyje, arba federalizmas lietuvių Atgimimo politinėje vaizduotėje (XIX a. pabaiga–XX a. pradžia)“, in: *Lietuva ir Lenkija XX amžiaus geopolitinėje vaizduotėje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, p. 11–34.
3. Armstrong, N., Mackenzie, I. E. 2013. *Standardization, ideology and linguistics*. London: Palgrave Macmillan.
4. Bartmiński, J. 2020. „Kultūrinė lingvistika: teorinės prielaidos ir metodai. Darbo definicijos slavų ir jų kaimynų aksiologiniame leksikone (LASiS) pavyzdys“, in: *Vertybės lietuvių ir lenkų kalbų pasaulėvaizdyje* [Teorinės prielaidos ir interpretacijos]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 24–45.
5. Brazauskas, N. 2014. „Igno Šeinaus dienoraštis kaip asmens tapatumo ir kūrybos (inter)tekstas“, in: *Gimtoji kalba*, 8, p. 34–39.
6. Buchowski, K. 2012. „Geneza konfliktu polsko-litewskiego na Litwie“, in: *Lietuva ir Lenkija XX amžiaus geopolitinėje vaizduotėje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, p. 35–58.
7. Katilius, A. 2022. „Kunigo Mato Plaušinaičio verstas kalėdinis eilėraštis“, in: *Aušra*, 24 (865), p. 5.
8. Milroy, J., Milroy, L. 2017. „Varieties and variation“, in: *The handbook of sociolinguistics*. Prieiga internete: https://liduaeka.weebly.com/uploads/1/0/7/6/10761275/3_varieties_and_variation.pdf [žiūrėta 2024-08-01].

Aidukaitė

9. Safronovas, V., Kilinskas, K., Mačiulis, D. 2022. *Išgyventoji istorija Lietuvoje tarpukariu: vaidmenys, patirtys, vadovėliniai pasakojimai ir atminimo politika*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, p. 71–104.
10. Sperskienė, R. 2018. „Lietuvos visuomenė Pirmojo pasaulinio karo pradžioje“, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, 2013/2014, p. 125–136.
11. Tarailienė, D. 2012. „Adomo Jakšto-Dambrausko rankraščiai Lietuvos nacionalinės bibliotekos retų knygų ir rankraščių skyriaus rinkiniuose“, in: *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, 36, p. 199–226.
12. Venckienė, J. 2016. „Lietuvių bendrinės kalbos sampratos istorija (XIX amžiaus antroji pusė – XX amžiaus pradžia)“, in: *Bendrinė kalba*, 89, p. 1–14 [elektroninis išteklius].

DEIMANTĖ AIDUKAITĖ (g. 1985 m. Alytuje). 2008 m. įgijo istorijos bakalauro laipsnį Kauno Vytauto Didžiojo universitete, 2011 m. – viešojo administravimo magistro laipsnį Vilniaus Mykolo Rōmerio universitete. Skaito pranešimus mokslinėse konferencijose, skelbia publikacijas mokslo ir mokslo populiarinimo leidiniuose bei internetiniuose portaluose. Mokslinių interesų sritys – šeimos istorija, tarpukario Lietuvos istorija ir buvusios Seinų apskrities istorija. 2016 m. išleido knygą *Vedybinės elgsenos ypatumai 1922–1938 m. Būdviečio, Gerdašių, Kapčiamiesčio, Leipalingio, Sangrūdės, Rudaminos, Šventelžio ir Veisiejų parapijose*. 2023 m. Vilniaus universitete baigė *Viešojo diskurso lingvistikos* magistro studijų programą bei pradėjo doktorantūros studijas Lietuvos kalbos institute.

ISTORIJS VINGIUOSE

BRONIUS MAKASKAS

LIETUVIŲ KALBOS ĮTEISINIMO SEINŲ DIECEZIJOJE PROBLEMOS. IŠ ISTORINĖS PERSPEKTYVOS

Lietuvių bandymai atgauti arba įpiliētinti savo kalbos teises religinėje praktikoje lenkų, taip pat lietuvių, istoriografijoje vadinami tiesiog konfliktu. Pagalvokime, ar teisingai. Manųčiau, kad tai, kaip ir daug kas mūsų istoriografijoje, perimta iš kaimynų be gilesnės refleksijos. Konfliktas yra labai parankus terminas suniveliuoti problemos esmę. Tačiau aš ne apie tai. Mūsų kalba bendroje Respublikoje bei vėliau carinės Rusijos vergovėje dar stipriau buvo stumiami iš viešosios erdvės. Gūdžiame XIX a. lietuviybė, taigi, pirmiausiai kalba, buvo atsidūrusi ant pražūties slenkščio. Ir nemanau, kad tai tik literatūrinis terminas. Ne vien „Duokim garo!“ laidose „žalnierėlis“, „strielčiukas“, „nedatulnas“, „gatūnkas“ ir daugelis kitų lenkiškų žodžių jau laikomi mūsų kultūros propaguotojų lietuvių etnografiniais karoliukais, ir tai rodo, kaip giliai buvome savo kalbą nuskurdinę ir dar pilnai iš skurdo neišsivadavome.

Tą visuotinį reiškinį kaip skaudulį skelbė Simonas Daukantas ir kiti šviesuoliai. Lenkai, kurių kalba taip pat buvo prisotinta vokiečių terminų, iš jų išsivalė ir liko tik tie, kurie tapo savastimi (pvz., hebel, dach, furman). Tačiau jų lenkai folklorinėse laidose nekaiščioja žiūrovams ar klausytojams, o ieško bei pristatinėja autentiškus, senus slaviškus, jau seniai nevarojamus, užmirštus žodžius, vadindami juos savos kalbos lobynu.

Kodėl mūsų kaimas, nekalbant apie miestus, taip prisisotino svetimybų? Jos tiek bendroje Respublikoje (lotynų, lenkų), tiek ir carinėje Rusijoje rusų kalbos vertintos buvo kaip priderančios aukščiausio visuomenės sluoksnio atstovams, po lotynų kalbos tapo avanso kalbomis. Tuo metu lietuvių kalba tebuvo gyva kaimuose, mažuose miesteliuose, kaimiečių, engiamų baudžiauninkų aplinkoje, tiesa, Žemaitijoje

išliko ir tarp pasiturinčių gyventojų. Ne vien lenkai, bet ir lenkakalbiai tikėjosi, kad lietuviai, prisimindami Abiejų Tautų Respublikos laikus, galiausiai perims jų kalbą. Tokią nuostatą gilino lietuviško spausdinto žodžio trūkumas (ypač Vilniaus ir Seinų vyskupijose) ir didžiulę įtaką gyventojams turėjęs lietuvių dvasininkų polinkis pamokslus sakyti lenkiškai bei religinio patarnavimo tvarka, diskriminuojanti lietuvius Vilniaus ir Seinų vyskupijose. Savo ruožtu carinė valdžia, slopindama lenkų nepriklausomybės siekius, skatino rusifikaciją. Vienaip ar kitaip, tiek lenkai, tiek rusai neturėjo abejonių, kad lietuviškasis etnosas ilgainiui perims aukštesnę nei lietuvių poziciją užimančią rusų ar lenkų kalbą, kultūrą ir galiausiai politinį savęs pačių suvokimą.

Šiam procesui pasipriešinti pamatus paklojo Lietuvos Herodotu kartais vadinamas Simonas Daukantas (1793–1864 m.) – Lietuvos istorikas, rašytojas, ir jo darbą tęsiantis Motiejus Valančius – Žemaičių vyskupas (1801–1875 m.), švietėjas (knygnešių sąjūdžio rėmėjas), rašytojas, istorikas, blaivybės sąjūdžio organizatorius, teologijos daktaras. Jų idėjos ir veikla buvo vykdomos pačiu laiku ir tapo stimulu reikalauti pamaldų (pradžioje papildomų) lietuvių kalba. Jų reikalauta Vilniaus ir Seinų vyskupijose XIX a. pradžioje, ir šis procesas tęsėsi net XX a. Jis reiškė lietuvių sąmonėjimą (valstietiškos inteligentijos proveržį) bei dėl to besikeičiančius lietuvių ir lenkų santykius. Tačiau apie tai, kad patys lietuviai gali virsti politine tauta ir siekti savosios valstybės, tuo metu galima buvo tik nedrąsiai svajoti. Ypač kai mums teko susidurti ne vien su rusiškuoju imperializmu, bet ir su lenkiškuoju šovinizmu, pastojusiu kelią lietuvių kalbai ne vien viešajame, bet ir religiniame gyvenime.

Objektyvumo dėlei pripažinkime, kad lietuvių kalbos ir istorijos pusėn stojo nemažas būrys Lietuvos lenkakalbių rašytojų, tačiau jos praeitį taip supainiojo su lenkiškumu, kad Varšuvoje ir Poznanėje beveik patikėjo, jog Lietuva, tai Lenkija, ypač šią tezę perkėlus į politikos ir kultūros plotmes.

Svariu impulsu padėčiai gerėti buvo 1904 m. spaudos draudimo lotynišku raidynu panaikinimas. Mus dominančioje vyskupijoje svarbūs pakeitimai laukė 1826 m. įsteigus Seinų kunigų seminariją, kuri turėjo prisidėti prie šiaurinės vyskupijos dalies, t. y. lietuviškosios, klierikų mokslinimo palengvinimo. Tiesa, jau nuo Seinų vyskupijos įkūrimo 1818 m. buvo pertvarkoma papildomų pamaldų tvarka, vadinama „tikinčiųjų liaudies kalba“. Vyskupas Mikolajus J. Manugievičius (Mikołaj J. Manugiewicz, 1825–1834) išlaikydavo nusistovėjusią pamaldų tvarką su ryškiu lenkų kalbos dominavimu,

o vyskupas Pavelas Strašinskis (Paweł Straszynski, 1836–1847) nevengdavo į daugelį lietuviškų parapijų siųsti kunigų, nemokančių lietuvių kalbos, juolab kad tiek Seinų seminarijoje, tiek vyskupijoje tarp kunigų, dėstytojų ir seminaristų daugiausiai buvo lietuvių kilmės asmenų, galinčių lengvai tas vietas užpildyti. Tiesa, ta mūsų kalba atrodė dar labai prastai. Paskyrimai buvo teikiami patvirtinus lenkų kalbos bei papildomų apeigų žinias (pagrindinė buvo lotynų kalba). Pavyzdžiui, 1837 m. Lazdijų dekanate veikė tik viena Mirosłavo parapija, kurioje buvo atnašaujamos lietuviškos pamaldos ir sakomi mišrūs pamokslai, vieną kartą per mėnesį vyko lietuviški giedojimai.

Iki XIX a. 8-ojo dešimtmečio dar lietuviai dėstytojai, kunigai ir klierikai vyskupijoje, įskaitant ir seminariją, vartodavo lenkų ir rusų kalbas. Lietuviški leidiniai buvo draudžiami, o juos slaptai skaitantys asmenys persekiojami. Gimtoji kalba buvo skleidžiama per uždraustus savišvietos būrelius. 1873 m. klebonams išsiuntinėta kalbų vartojimo religinėje praktikoje anketa liudija jau iškilusias tarp lietuvių ir lenkų kontroversijas.

Taip palaipsniui, vis didesnei iš liaudies kilusių asmenų grupei įgyjant išsilavinimą, kilo ir lietuvių tautinis sąmoningumas. Seinų kunigų seminarija ir Marijampolės gimnazija tapo vienais svarbiausių lietuvių tautinio atgimimo židinių. XIX a. II pusėje lietuvių kalba religinėje praktikoje virto pagrindine tautiniam judėjimui problema. „Aušra“, „Varpas“ ir kiti leidiniai suformavo tautinę programą, kurioje kova dėl savos kalbos, literatūros tapo svarbiausia. Uždraudus lietuvių spaudą lotyniškais rašmenimis, nemažai leidinių į Suvalkų guberniją gabenta iš Prūsijos (Mažosios Lietuvos). Seinų seminarijoje nuo 1881 m. veikė slaptos lietuvių klierikų organizacijos, draugijos, būreliai, stiprinantys lietuvių sąmoningumą, vis dažniau veikė lietuviška dvasia auklėti ir į parapijas patekę kunigai. Lenkai parapijose, kuriose jų gyveno kad ir nedidelė grupė, nenorėjo prarasti savo dominavimo ir dėl to tarp lenkų ir lietuvių kildavo įvairaus pobūdžio nesantaikų: nuo raštiškų skundų vyskupams iki kruvinų riaušių.

Viena pirmų nesantaikų dėl pamaldų tvarkos ir kalbos Seinų vyskupijoje kilo 1881 m. Vištytyje. Lenkais save laikančių tikinčiųjų grupė parašė vyskupui skundą, kad gyvenvietėje kalbama lenkiškai, lietuviškai nesuprantama, o apylinkės lietuviai, kurių dauguma, supranta lenkiškai. Argumentavo, kad vieną sekmadienį pamokslai buvo sakomi lenkiškai, kitą lietuviškai. Naujas klebonas nesako pamokslų lenkiškai, giedojimus įvedė lietuviškai ir katekizavimą vykdė lietuviškai. Vyskupas Piotras Pavelas Viežbovskis (1872–1893, Piotr Paweł

Wierzbowski) kleboną privertė nusileisti, o vikarą, įvedusį naują tvarką, perkėlė į kitą parapiją.

Lenkams lietuvių sąmoningumo kėlimas nepatiko. Jie lietuvių kalbos viešinimo ir įteisavimo pradą ėmė diskredituoti, apšaukė litvomanija, rusiškąja intriga. Tokia situacija smarkiai pakenkė bendros Respublikos įvaizdžiui, tarpusavio kultūriniais ir politiniams santykiams. To savo paklydimo nenori daugeliu atvejų pripažinti iki dabar, „paklydėliais“ vadina lietuvius.

Skirtingą kelią kultūrinių ir politinių sprendimų požiūriu tarpusavio santykiuose pasirinko mūsų šiaurės kaimynai švedai ir suomiai. Ilgą laiką dominavę švedai ne tik neprieštaravo atgimstančiai suomių kalbai ir kultūrai, bet joms pritarė, suteikė paramą. Švedas Carlas Gustavas Mannerheimas tapo net trumpalaikės Suomijos karalystės regentu, suomių nepriklausomybės kovų didvyriu, jos armijos maršalu, suomių tautos didvyriu. Suomiai nepatyrė iš savo kaimynų pažemimo dėl tautinio atgimimo. Jiems neteko kaip mums nuo savo kaimynės ir sąjungininkės girdėti „rusiškos intrigos vykdytojų“, „litvomanų“ ir panašių epitetų. Lenkai iki šiol neprisiima atsakomybės už Juzefo Pilsudskio nepaskelbto Lietuvai karo pasekmes: Vilnijos ir Seinijos atplėšimą, lietuvių kalbos ir kultūros okupuotose teritorijose persekiojimą. Lietuvos politikoje ir istorikų darbuose ši tematika išnyksta, dažnu atveju kelią skinasi Lenkijoje vyraujančių tezių propagavimas, pakištas po „draugiškais akcentais“.

Pagal 1897 m. gyventojų surašymą mus dominančioje Seinų apskrityje lietuviai sudarė 60 proc., lenkai 23 proc. Pagal plotą vyskupija apėmė Suvalkų guberniją ir apie pusę Lomžos gubernijos. 1897 m. į Seinus atvykęs Antanas Baranauskas rado sudėtingą situaciją. Seinų (Augustavo) vyskupijoje tuo metu intensyvėjo lietuvių tautinis ir kultūrinis judėjimas. Naujas Seinų vyskupas ir pirmas lietuvis Antanas Baranauskas 1898 m. dekretu patvarkė, kad abiejų tautų katalikai turėtų pamaldas savo kalba: lietuviai prieš, o lenkai po pietų. Dėl šio potvarkio taip pat buvo skundų, o jo vykdymas priklausė nuo klebonų sąmoningumo ir charakterio.

Vyskupas Antanas Baranauskas ingresso metu pralaužė lenkų kalbos monopolį Seinų katedroje. Jis stiprino lietuviškumą sumaniai plėsdamas kalbos teises religiniame lietuvių pasauliečių ir dvasiškių gyvenime, ugdė principingumą naudodamas katekizacijos ir švietimo elementus. Vyskupui lingvistui lietuvių kalbos padėtis, jos norminimas buvo viena iš svarbiausių užduočių ir pastoracijos procese. Jis ruošė ir platino kunigams lietuviškus pamokslus, vertė ir kūrė giesmes, vertė Šventąjį Raštą. Nors A. Baranauskas neišsivadavo iš

Seinų vyskupas Antanas Baranauskas

tradiciškai viešuose santykiuose su kunigais lenkų kalbos vartojimo praktikos, sunku jam būtų įrodyti lietuviškumo išdavystę lenkiškumo naudai. Turėdamas prieš akis pagrindinį tikslą – kovą su lietuvių tautos rusinimu ir Katalikų Bažnyčios gynimą nuo administracine tvarka primestos stačiatikybės – nemanė, kad tinkama yra tarp lenkų ir lietuvių toleruoti tautinį antagonizmą. Kartu savo sprendimais jis įrodinėjo, kad lietuvių kalba religiniame gyvenime negali būti lenkų politinės agresijos objektu (traktuojama kaip „litvomanija“). Vyskupas A. Baranauskas labai ryškiai skyrė, kur lenkų kalba pastoracijoje vartojama pagrįstai, o kur ją stūmė „Lietuvos ponai, bajorai ir kunigaikščiai, pastūmę ir pažeminę lietuvių kalbą“. Tokia vyskupo pozicija Seinuose buvo caro administracijos smerkiama, ne visų ir katalikiškų sluoksnių buvo anuomet, net ir dabar, tinkamai suprasta. Tai įrodo vyskupo Antano Baranausko gatvės vardo nesuteikimas ar Seinų vyskupijos Ganytojui paminklo statybos peripetijos.

Po vyskupo mirties sunkesnė našta teko vyskupijos administratoriui prelatui Juozapui Antanavičiui (valdė 8 metus) dėl paaštrėjusių lenkų-lietuvių tautinių nesutarimų dėl lietuvių kalbos teisių mišriose (su lietuvių persvara) parapijose.

1904 m. vasarą Berznyko bažnyčioje lietuviams suteikus teisę kas antrą sekmadienį (nuo kovo mėn.) giedoti lietuviškai, lenkai jau kelias savaites kėlė triukšmą, galop pabandė lietuvius išstumti iš šventovės. Šie gynėsi. Įvyko muštynės, vienas asmuo žuvo, keli buvo sunkiai sužeisti, sukruvinta padėtį bandančio raminti kunigo stula. Trejiems metams bažnyčia buvo uždaryta. Tačiau situacija nepagerėjo. Lenkai už riaušes, kurias patys sukėlė, apkaltino lietuvius kunigus, administratorių Juozapą Antanavičių, nes jis pakeitė pamaldų tvarką. Jie nutylėjo, kad pusė parapijos tikinčiųjų buvo lietuviai ir per visą XIX a. ją aptarnavo vien lenkai kunigai, kurie nematė reikalo patenkinti lietuvių prašymų, suintensyvėjusių nuo XX a. pradžios.

Sunki padėtis buvo iš esmės visoje Seinų vyskupijos lietuviškoje dalyje, kurioje gyveno bent dalis lenkų. Pastarieji, pripratę prie dominuojančios pozicijos, jokiū būdu nenorėjo sutikti su lietuvių teisiu šventovėse plėtra (Veisiejai, Lazdijai, Kalvarija, Marijampolė, Seinai, Punkskas, Alytus). Po daugelį metų trukusio lietuvių diskriminavimo vien bandymas sulyginti jų kalbines teises su lenkų kėlė pastarųjų pasipriešinimą, savo viršenybei pabrėžti naudojo smurtą. Bėda ta, kad lenkai, būdami krikščioniškos kultūros nuo viduramžių ariergarde, vis įsivaizduoja save jos vėliavnešiais, o mes nuolat skaudžiai patiriame, jog jie neįsigilinę į krikščioniškos broliškos meilės pradą.

Reikia pripažinti, kad šviesesni lenkų protai pastebėjo lietuvių politinę ir kultūrinę evoliuciją, tačiau trūko jų pajėgų ir valios šį procesą priimti. 1905 m. birželio mėnesį Suvalkuose suorganizuotas „geros valios“ lietuvių ir lenkų susitikimas, kurio metu norėta aptarti įvykius Berznyke ir platesnius tarpusavio santykių švelninimo klausimus. Susitikimui vadovavo grafas Tomas Potockis¹. Tądien buvo nustatytos bendros taisyklės, kurios turėjo apsaugoti nuo riaušių. Nuspręsta, kad mišriose parapijose Evangeliją būtina visuomet skaityti abiem kalbomis, pamaldos ir pamokslai sakomi pakaitomis lietuvių ir lenkų kalbomis pagal vienos ar kitos tautybės parapijiečių skaičių. Esant mažiausiam kalbos požiūriu skaičiui, pamokslas privalomas 1 kartą per mėnesį. Ten, kur situacija to reikalautų ir lėšos leistų, siekti antros bažnyčios pastatymo ir parapijos padalijimo (atskyrimo). Vyskupas privalo mokėti dvi kalbas (lenkų ir lietuvių). Mišrios sudėties

¹ Grafas Tomaszas Ludwikas Potockis (1860–1912) aktyviai dalyvavo visuomeninėje veikloje. Būdamas Suvalkų žemės ūkio draugijos organizatoriumi ir pirmininku, prisidėjo prie žemės ūkio kultūros lygio regione kėlimo. Suvalkuose įkūrė privačią lenkų prekybos mokyklą. Siekdamas įgyti Lietuvos gyventojų pasitikėjimą, jis priklausė lietuvių kultūros draugijoms, leido žemės ūkio brošiūras lietuvių kalba.

valsčiuose mokyklos privalo turėti du lygiagrečius skyrius su abiem dėstomomis kalbomis. Ši taisyklė taikytina vidurinėms ir aukštesnio-sioms mokykloms. Suprantama, tai buvo pageidavimai, geros valios atstovų bandymas nuraminti įkaitusią atmosferą.

Matyt, to susitikimo dvasioje, norint užbaigti nuolatinis apsi-stumdymus tarp lietuvių ir lenkų, Punsko klebonas Motiejus Simonai-tis 1908 m. padalijo parapiją, atskyrė lenkišką dalį ir iškilmingai išly-dėjo lenkus katalikus į Beceilų bažnyčią. Deja, ramybė Punske truko neilgai.

Didysis Vilniaus Seimas 1905 m. gruodžio 4–5 d. – itin svarbus įvykis lietuvių tautos gyvenime. Svarbiausias nutarimų akcentas buvo politinės Lietuvos autonomijos su Seimu Vilniuje reikalavimas. Ru-sijos imperija buvo skelbiama didžiausia lietuvių tautos priešė, prieš kurią reikia jungtis su kitomis imperijos pavergtomis tautomis. Taip pat reikalauta vartoti lietuvių kalbą valsčiuose ir mokyklose.

1905 m. pabaigoje įsteigta „Šaltinio“ leidykla, 1906 m. pradžioje pradėta leisti „Šaltinį“ – katalikišką savaitraštį lietuvių visuomenei su priedais vaikams, ūkininkams. Netrukus Seinuose pradėjo veikti „Žibu-rio“ knygynas, choras ir šventadieninė mokykla. „Žiburys“ sugebėjo suburti daug gabių ir gerai išsilavinusių žmonių. Jau 1908 m. rudenį buvo gautas leidimas Seinuose įsteigti lietuvių pradžios mokyklą, pirmą Seinų apskrityje. Tais pačiais metais pradėtas leisti mėnraštis kunigams „Vadovas“, Baranausko pavyzdžiu pateikiantis pamokslų pavyzdžių, gvildenantis teologinius klausimus, gryninantis lietuvių kalbą.

„Šaltinio“ leidyklos pastatas

„Šaltinio“ spaustuvė

Aistros tarp lietuvių ir lenkų kilo dėl naujo vyskupo Seinuose. Neatsitiktinai vakansija soste truko 8 metus. Šį kartą ne dėl caro administracijos kaltės. Lenkai užpylė Vatikaną daugybe laišku, kuriuose šmeižė lietuvius, pristatė juos kaip šovinistus ir religinėje praktikoje statančius tautinius reikalus aukščiau Kristaus mokslo. Pasitelkta statistika: 366 tūkst. lenkų ir 325 tūkst. lietuvių gyventojų, tarp jų 78 lenkai ir 271 lietuvis kunigas. „Gazeta Polska“ kunigų tautybės disproporcijas pristatė kaip įrodymą, kad lietuviai favorizuojami. „Lietuvos Žinios“ į šipulius suskaldė šiuos lenkų argumentus ir pabrėžė, kad buvo nutylėta, jog visi lietuviai kunigai moka lenkų kalbą, dažniausiai geriau negu lietuvių, dauguma jų patarnauja lenkams diecezijos pietinėje dalyje ir neturėjo nieko bendro su lietuviais, o lenkai, be kelių išimčių, nuo amžių iki dabar patarnaujantys lietuviams, nemokėjo ir nemoka lietuvių kalbos. Vatikanui, matyt, įgriso pikti lenkų dvasiškių ir pasauliečių faktų neatitinkantys raštai.

Seinų vyskupu 1910 m. paskirtas Antanas Karosas (1910–1925). Jam teko pakelti ypač sunkią naštą. Baigiantis Didžiajam karui, Lietuvos valstybingumą sugražinus į dalį pietinės Suvalkijos etninės-istorinės teritorijos, vyskupas A. Karosas įsteigė Seinuose (1919 m.) Lietuvių kunigų seminariją. Netrukus J. Pilsudskio įsakymu lenkams ginklu užpuolus Seinus, buvo likviduota lietuviška veikla ir organizacinis gyvenimas. Panaikintos lietuviškos švietimo įstaigos, klierikai ir dėstytojai išvaryti per karinę fronto liniją į Lietuvos gilumą. Vyskupas

Karosas su artimiausiais bendradarbiais po trumpos tremties į Punską Lenkijos karių buvo deportuotas už demarkacinės linijos. Seinų užgrobimo vykdytojo Tadeušo Katelbacho (Tadeusz Katelbach) publicistikoje ir ataskaitose vyskupas A. Karosas buvo įvardijamas kaip „pola-kozerca“ (lenkų ėdikas). Iš tikro jis buvo ramus, protingas ir teisingas vyskupas. Popiežius Pijus XI aukštai įvertino šio vyskupo gebėjimus bei nuopelnus ir pavadino jį „Sapiens senex“ – išminčiumi.

Dvejus metus trukusios kruvinos kovos, lietuviško kultūrinio, religinio, visuomeninio gyvenimo sunaikinimas paliko šiame krašte daug nuoskaudų ir psichologinių traumų, iš kurių iki šių dienų neišsilaisvino ir šio krašto šeiminkai. Matyt, vis dar jaučia kompleksą, kad stiprų lietuvišką kultūros židinį buvo įmanoma „nukonkuruoti“ tik *manu militari*.

Dar daugiau nuoskaudų ir netekčių atnešė Vokietijos okupacija ir apie 70 proc. šio krašto lietuvių iškeldinimas 1941 m. vasario mėnesį į SSRS okupuotą Lietuvą. Vietiniams lietuviams teko palikti beveik visą savo kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą. Jie keliavo į nežinią, be perspektyvų. Kai kurie slaptai sugrįždavo paskui frontą į dažniausiai jau lenkų užimtas savo sodybas. Santvarka pakeista „proletariato diktatūra“, ruošiami planai ir veiksmai atsikratyti jau kartą vokiečių išvartytų ir į savo sodybas grįžtančių lietuvių. Valstybė skelbiama vienataute, lenkiška. Lietuvius bandoma represijomis ir gąsdinimais išvartyti atgal, „iš kur atvykę“. Atsiranda aukų, į akis žvelgia badas ir baimė, ypač Seinų valsčiuje. Išsigelbėjimas, kaip manoma, Dievo valioje, tad paramos ieškoma pas savų parapijų lietuvius kunigus.

1946 m. vasarą nustatoma okupuotos Lietuvos ir vadinamos LLR (Lenkijos Liaudies Respublikos) siena. Gaudomi ir represuojami per sieną čia perbėgę Lietuvos ginkluoto pogrindžio dalyviai bei vokiečių iškeldinti Lenkijos lietuviai. Vykdomas ne lenkų tautybės asmenų surašymas gyventojų „mainams“. Reikalaujama likviduoti lietuvišką pastoraciją Seinų dekanate, padėtis atrodė beviltiška.

Išsigelbėjimo ieškota maldose ir pas savo dvasinius užtarėjus. Seinuose tuomet dar klebonavo prelatas Vincentas Astasevičius, Smalėnuose nuo 1910 m. iki 1922 m. Juozas Katilius (1922–1932) ir 1935–1956 m. kun. aušrininkas Vaclovas Budrevičius, Punske klebonavo karo kapelionas kun. mjr. Antanas Žievys, apdovanotas Lenkijos kariniais ordinais. Būtent pas juos ieškota dvasinės ir materialinės pagalbos. Tačiau įsigali pasieniečių ir lenkų saugumo struktūrų represijos. Ir taip nuo 1946 m. vasaros, ginant pagrindines žmogaus ir religines-kalbines teises, reikėjo susiremti su ateistine ideologija diegiančia

valdžia, jos represijos aparatu ir užtarimo savo kitakalbiams krikščionims nerodančiais Lomžos vyskupijos ir Seinų dekanato valdytojais.

Mirus klebonui V. Astasevičiui (1946 m.) bei neaiškiais aplinkybėmis mirus Punsko klebonui A. Žieviui (1949 m.), buvo prašyta atkurti lietuvių sielovados tvarką. Punske ir Smalėnuose padėtis, nors ir sunkiai, retkarčiais keitėsi į gerą pusę, o Seinų parapijos lietuviams savo religinėmis teisėmis gimtąja kalba naudotis nebuvo leista. Jiems teko patirti trijų Lomžos vyskupų: Stanisłowo Kostkos Łukomskio (1926–1948, Lenkijos episkopato gen. sekr.), Czesłowo Falkowskio (1949–1969, USB rektorius Vilniuje; konsekruotas Balstogėje arkivyskupo R. Jałbrzykowskio) ir Mikołajaus Sasinowskio (1970–1982, konsekruotas kardinolo Stefano Wyszyńskio), užsispyrėlišką lietuvių katalikų engimą, jų teisių laužymą, net grasinimus naudojant politinius argumentus, kultūrinį pažeminimą. Kentėjo pašaukimų į kunigystę, pastoracijos reikalai.

Po Antrojo pasaulinio karo lietuviškos pamaldos buvo atnašaujamos Punske, Seinuose ir kas antrą savaitę Smalėnuose. Tačiau tai truko neilgai. 1945 m. Seinų parapijos klebonas (nuo 1925 m. iki mirties 1946 m. gegužės mėnesį) Astasevičius buvo pakviestas į Saugumo įstaiigą Suvalkuose, kur jam pasakė, kad šv. Mišių atnašavimas prieštarauja valstybės interesams. Klebonas su tuo nesutiko. Po jo mirties naujas klebonas kun. J. Zlotkovskis (J. Złotkowski) pranešė vyskupui, kad pastoracija Seinų bazilikoje bus vykdoma lenkų kalba. Punske klebonas Antanas Žievys (1936–1949) patyrė pasienio tarnybos bei saugumo spaudimą, susijusį su lietuvių kalbinių teisių Punsko parapijoje likvidavimo pastangomis, buvo aktyvinama lenkiškos parapijos bendruomenės veikla, pamaldų rimčiai kenkė pasieniečiai. 1946 m. pavasarį pasieniečių spaudimu Smalėnuose buvo nutrauktas lietuviškų mišių atnašavimas. Klebonas aušrininkas kun. Vaclovas Budrevičius buvo represuojamas pasauliečių valdžios, patyrė ir Lomžos vyskupo spaudimą.

1950 m. Seinų ir Smalėnų parapijų lietuviai kreipėsi į Lomžos vyskupą Č. Falkovskį (Cz. Falkowski) grąžinti į bažnyčias lietuviškas pamaldas. Punskuo tuo metu buvo paskirtas klebonas S. Kaminskis (S. Kamiński), nemokantis lietuvių kalbos, lietuviai tokiam sprendimui priešinosi. 1956 m. problema susidomėjo vaivadijos valdžia, vyskupas A. Moscickis (A. Mościcki) stengėsi gauti valdžios paramą kovoje prieš „nepaklusnius“ punskiečius. Į lietuvių teisių neigimą reagavo Seinų dekanate besiorganizuojantis LVKD organizacinis komitetas.

Tačiau nušalinus pirmąją nepartinę LVKD valdybą, tolimesni protestai nesulaukė pritarimo.

Lietuviai ir toliau siuntė prašymus. Tik 1959 m. Smalėnuose pradėtos atnašauti lietuviškos pamaldos. Seinuose padėtis, deja, nesikeitė.

Vyskupas galiausiai, patyręs vietos bei išėivijos lietuvių dvasiškių ir pasauliečių spaudimą, sutiko pamaldas organizuoti, bet ne Seinų bazilikoje. 1973 m. liepos 14 d. vyskupo dekretu leista atnašauti lietuviškas pamaldas Seinuose buvusioje evangelikų bažnyčioje. Šis sprendimas buvo priimtas su dideliu nerimu, suprastas kaip lietuvių išstūmimas iš parapiinės bažnyčios-bazilikos. Lietuviai ir toliau protestavo, stebėjo situaciją ir aktyviai veikė, ieškojo sprendimų.

Norėdami išreikšti savo nepasitenkinimą, Seinų lietuviai po lenkiškų mišių rinkdavosi bazilikoje ir be kunigo meldavosi lietuviškai, giedojo Švč. Mergelės Marijos litaniją, vyskupo A. Baranausko sukurtas giesmes. Klebonas tuo metu leisdavo iš garsiakalbių iš dviejų garso juostų labai dalyvius varginančią vadinamąją „kačių muziką“. Tokie trukdymai prelato Vinco Mincevičiaus (kardinolo Samore sekretoriaus) prašymu buvo Broniaus Makausko dokumentuoti ir perduoti į Romą. Tokį raštišką nekatalikišką Seinų klebono S. Rogovskio (S. Rogowski) elgesį su lietuviais bazilikoje paliudijo į Seinus atvykęs kun. Pranas Gavėnas, savo įspūdžius ir vertinimus persiuntęs Šv. Tėvui Jonui Pauliui II.

Vietos lietuvių pastangas rėmė, konsultavo ypač šio krašto mokytojai: Jonas Pajaujis, Jonas Stoskeliūnas, Juozas Vaina, taip pat ūkininkai: Juozas Jakimavičius, Juozas Maksimavičius ir kiti.

Lietuviškų pamaldų Seinų bazilikoje problema išėjo už Lenkijos episkopato kontrolės ribų. Į Lomžos kuriją ir episkopato sekretoriatą plaukė JAV, Australijoje, Kanadoje, Vokietijoje, Brazilijoje, Didžiojoje Britanijoje ir kitur gyvenančių lietuvių protesto laišakai. Vyskupas M. Sasinovskis (M. Sasinowski) pagaliau buvo priverstas reaguoti viešai užsienio lietuvių katalikiškoje spaudoje.

Prelato Prano Gaidamavičiaus-Gaidos atsakymas vyskupui Sasinovskiiui, parašiusiam laiškus „Tėviškės Žiburių“ ir „Pasaulio Lietuvių Katalikų Žinyno“ redaktoriams.

„Tėviškės Žiburiai“, Nr. 48, 1976 m. lapkritis, 25 d.

Ekscelencija,

Gavome Jūsų laiškus, rašytus spalio 23 d. „TŽ“ ir „PLKŽ“ redaktoriams. Juose atsiliepiate į „TŽ“ 1976 m. 35–36 Nr. vedamąjį „Trikampis pavojuje“ ir pateikiate žinių apie Suvalkų trikampio

lietuvius. Už tuos laiškus Jums reiškiamo padėką. Tai istorinė stigmė. Mūsų žiniomis, tai bene pirmą kartą lenkų tautybės vyskupas atsiliepė į lietuviško laikraščio straipsnį lietuvių kalba. Tai rodo, kad Ekscelencija domėtės lietuvių reikalais, sekate jų gyvenimą ir bandote spręsti jų sielovados problemas. Be to, minėtuose laiškuose pateikiate smulkesnių žinių apie Suvalkų trikampio lietuvius, kurių Š. Amerikoje trūksta dėl „geležinės uždangos“ suvaržymų.

Deja, minėtuose Jūsų laiškuose yra dalykų, reikalingų kritiško žvilgsnio. Pozityvių jų pusę užtemdo kalbos tonas. Jūs mus vadinate šmeižtų skleidėjais ir demagogais. Rašote: „Ar „TŽ“ redaktoriai nori išreikšti savo katalikiškumą šmeižtais?“ Kitoje vietoje: „Idomu, ar demagogai iš „TŽ“ galėtų įrodyti nors vieną kunigą lietuvi, dirbantį Suvalkų trikampyje, kuris būtų nukeltas Lenkijos gilumon?“ Tai išsireiškimai, kurie nesiderina su vyskupo orumu. „Šmeižti“, reiškia apkalbėti, dergti, juodinti, garbę plėšti. O daiktavardis „šmeižtas“ reiškia apkalbą, dergimą, juodinimą. Žodis „demagogas“ lietuvių kalboje reiškia suvedžiotoją, apgaulingą kurstytoją. Taigi, pavartodamas tokius terminus, Ekscelencija, išreiškiate mums paniekinimą, o mūsų katalikiškumą identifikuojate su šmeižtu. Atsikirsdami ir mes galėtume kvestionuoti Jūsų katalikiškumą, bet žinome, kad abipusiai kirčiais Suvalkų trikampio lietuvių problema nebus išspręsta. Be to manome, kad minėtasis „TŽ“ straipsnis nėra nuoširdaus rūpesčio išreiškimas, atkreipimas dėmesio į problemą, kuri jau laukia sprendimo 30 metų. Jis neturi nieko bendro su demagogija ar šmeižtais. Galimas dalykas, kad „TŽ“ straipsnis pasiekė Jus per vertėjus, kaip ir mums skirtas Jūsų laiškas. Tuo būdu galėjo įsibrauti su vyskupo orumu nesiderinantys išsireiškimai.

Kalbant apie nacionalinį lenkų agresyvumą šventovėse, minėtame „TŽ“ nr-je pasakyta: „Ne tik mišrioje, bet ir grynai lietuviškose parapijose dirba lenkai kunigai, o lietuviai nukelti Lenkijos gilumon“. Taip rodo faktai. Iš Suvalkų trikampio yra kilęs ne vienas lietuvis kunigas, bet jų šiandieną toje srityje ten nėra – jie dirba Lenkijos gilumon. Pvz. tokių tarpe yra kun. Alfonsas Jurkevičius ir kun. Bronius Kuculis, abu kilę iš Šlynakiemio kaimo. Natūrali jų vieta juk būtų Suvalkų trikampyje ar kitose lietuvių gyvenamose srityse. Dabargi lenkai kunigai turi vargti mokydami lietuvių kalbos, o lietuviai kunigai dirba kitataučiams. Minėtame „TŽ“ straipsnyje nepasakyta, kad jie dabar nukelti. Matyt, savo laiku nebuvo jiems sąlygų pasilikti lietuviškose srityse. Pagaliau, kaip ten nebūtų, faktas lieka faktu, kad šiandieną jų Suvalkų trikampyje nėra. O jiems pasikviesti dabarti-

niais laikais sunku nebūty. Kunigų pasikeitimas tarp vyskupijų yra plačiai praktikuojamas. Tokios iniciatyvos imasi vyskupai reikalo atveju, nelaukdami vienos ar kitos pusės prašymų. Ekscelencija savo laiške sakote: „Mūsų vyskupijoje trūksta lietuvių kunigų ir todėl kunigai lenkai mokosi lietuvių kalbos...“ O trūkumą juk galima pašalinti, pasikviečiant lietuvius kunigus iš kitų Lenkijos sričių. Malonu girdėti, kad lenkai kunigai mokosi lietuvių kalbos, bet net ir geriausiai išmokus tos kalbos kitatautis kunigas niekad negalės atstoti lietuvių kunigo dėl psichologinių ir kultūrinių motyvų. Lietuvių kunigų stoka Suvalkų trikampyje aiškiai rodo, kad lietuviai ten neturi pakankamai savų dvasinių vadų ir dėl to lengvą dirvą gali rasti ateistai.

Ekscelencija rašote, kad Suvalkų trikampyje „grynai lietuviškų parapijų visai nėra“. Jei tą grynumą matuosime 100 %, žinoma, turėsime pripažinti, kad „grynai lietuviškų parapijų visai nėra“ ne tik Suvalkų trikampyje, bet ir Š. Amerikoje. Mūsų žemyne, t. y. Š. A. grynai lietuviškomis parapijomis vadiname tas, kuriose daugumą sudaro lietuviai ar bent pagrindinę dalį, kuria remiasi parapijos gyvenimas. Tokiose parapijose lietuvių kunigo buvimas yra būtinas, jei norima pasiekti gerų rezultatų. Toks grynumas turėtų galvoje rašant ir apie Suvalkų trikampio lietuvių parapijas. Savo laiške kun. Pugevičiui Ekscelencija rašote, kad esama 70 proc. lietuvių Punsko parapijoje, Smalėnų 45 proc., Seinų 20 proc. Tai statistika, kuri sudaryta turbūt tos srities dvasininkų. Kyla klausimas, ar ji tiksli? Prel. Zlotkowskis, sudarydamas statistiką Seinų parapijoje po II pasaulinio karo beveik visai nerado lietuvių. Jeigu ir dabar toji statistika būtų sudaroma visai laisvomis sąlygomis, galimas dalykas, kad būtų visai skirtinga lietuvių naudai. Juk tai sritis, kurioje lietuviai nuo 1920 m. buvo nuolat persekiojami tuometinės Lenkijos valdžios. Tad užsirašymas lietuviu tebėra tam tikros rizikos dalykas, nes spaudimo netrūksta ir dabar. Kai kurie lietuvių šaltiniai, pvz. Br. Kviklio „Mūsų Lietuva“, t. III, 496 p., nurodo, kad Punsko parapijoje yra 4000 asmenų, kurių 3000 lietuvių, t. y. 75 proc., o apie Smalėnus sakoma, kad „apylinkės daugiau lietuviškos negu lenkiškos“ (LE, t. XXVIII, 162 p.). Galimas dalykas, kad ir Seinų parapijoje yra šiek tiek didesnis lietuvių nuošimtis nei oficialiai nurodoma. Pagaliau tie nuošimčiai gali būti didesni ar mažesni, tačiau jie rodo lietuvių kunigų reikalingumą.

Pasaulio lietuvių dėmesį atkreipė ypač Seinų lietuvių problema. Jau visiems žinoma, kad Seinų bazilikoje reguliarios lietuviškos pamaldos neleidžiamos. Jos laikomos mažoje buvusioje protestantų šventovėje. Ekscelencija manote, kad geras sprendimas, nes tuo būdu

esą išvengiama ginčų tarp dviejų tautybių. Betgi, kaip matole, dėl to iškilo dar didesnis ginčas. Lietuviai jaučiasi išstumti iš bazilikos, į kurią jie turi tiek pat teisių, kaip ir kitos tautybės tikintieji. Jeigu tokioje antraeilėje tikinčiųjų situacijoje atsirastų lenkai, ar būtų patenkinti? Dėl to nėra ko stebėtis, jeigu Seinų parapijos lietuviai laiko tai diskriminacija, savotišku pažeminimu, kurio neturėtų būti krikščioniškoje bendruomenėje.

Ekscelencija rašote, kad lietuvius kursto ateistai. Iš Suvalkų trikampio atvykstantieji Kanadon to nepatvirtina. Jų manymu, tai lenkų sugalvotas dalykas, kaip ir Jūsų laiške minimas girtų lietuvių giedojimas Seinų bazilikoje po lenkiškų pamaldų. Tai neįtikėtinas dalykas, nes pagal tuos lenkus išeitų, jog visa Seinų lietuvių kova už savo teises bazilikoje tėra ateistų ir girtų darbas. O pagaliau jeigu ir ateistai padėtų lietuviams kovoti už savo teises, atliktų humanišką darbą. Kaltė tuo atveju atsakingiems lenkų pareigūnams, kurie sudaro tokias situacijas, kurias gali išnaudoti ateistai. Bet, sakytume, ta prielaida apie ateistų talką nėra pagrįsta, ji sugalvota lietuviams kompromituoti. Jei lietuviai kovotų prieš religiją, sakytume tai ateistų darbas. O dabar lietuviai prašo leidimo turėti reguliarias savo pamaldas bazilikoje, kad kaip kurį laiką ir seniau buvo. Kai toks leidimas buvo duotas, visi „ateistiniai“ ginklai bus išmušti iš rankų.

Ekscelencija! Dabartinis lenkų dvasiškių ir dalies pasauliečių užsispyrimas kovoti su lietuviais dėl pamaldų bazilikoje skatina lietuvius į ateizmą. Juk yra žinoma iš patirties, kad panašios lenkų-lietuvių kovos religinėje srityje daug lietuvių nuvedė į ateizmą. Jei lietuviai Seinuose, t. y. bazilikoje nori pamaldų, dvasininkai neturėtų ne tik nekliudyti, bet ir džiaugtis, jiems padėti. Kiekvienas neutralus stebėtojas pasakytų, kad žmonių, šiuo atveju lietuvių, vijimas iš bazilikos nėra geros sielovados ženklas. Kai bus deramai sulvarkytas lietuvių pamaldų reikalas Seinų bazilikoje, išsispęs ir kitos su tuo susijusios problemos.

Baigdamas savo laišką Ekscelencija rašo: „Aš esu ramus, kad lietuviams skriaudos nedarome. Jie yra patenkinamai aptarnaujami sielovada savo gimtąja kalba...“ Mums čia betgi kykla klausimas: ar Ganytojas gali būti ramus, kad jo ganomųjų bendruomenėje nėra ramybės? Iš lietuvių pusės žiūrint matyti, kad Seinų lietuviai yra skriaudžiami. Jei nebūtų skriaudos, nebūtų ir esamos kovos. Ta linkme pasisakė ir JAV lietuvių Kunigų Vienybė savo suvažiavime Čikagoje. Tai pripažino ir prel. Tulaba, kuris šioje byloje užima pačią švelniausią poziciją. Taigi, vieni mato skriaudą, kiti ne. Čia mes ir

išsiskiriame. Ir kol skriauda nebus įžvelgta atsakingųjų, sunku tikėti patenkinamo sprendimo ir tikros ramybės. Mes belgi tikimės, kad ganytojiška Jūsų širdis įžvelgs lietuviams daromą skriaudą ir padarys palankų sprendimą. Tuomet malonu bus paskelbti džiugią žinią. Ji be abejonės bus pažymėta ir „Pasaulio Lietuvių Katalikų Žinyne“.

Pagarbiai Jūsų – „Tėviškės Žiburiai“

„Tėviškės Aidai“, 1976, Nr. 37, rugsėjo 18, Melburnas

Prelato Lado Tulabos, Lietuvių šv. Kazimiero pontifikalinės kolegijos rektoriaus Romoje, laiško ištrauka:

Atskirą žodį noriu pasakyti dėl santykių su lenkais. Turime visa da ir visur būti realistais. Šia prasme bent neturime leisti, kad kiti pasinaudotų mumis saviems interesams realizuoti. Bet iš savo pusės neturime atstumti nė vieno, kuris gali būti mums naudingas mūsų siekimų realizavimui. Šia prasme turime bent bendrauti su lenkais. Jie mums daug kur gali ir yra naudingi. Lenkai mums padarė daug skriaudų, bet tai praėitis. Ateitį turime kurti užmiršdami skriaudas, dovanodami kaltes, siekdami bendradarbiavimo su visais. Vienomis rankomis, tik savomis jėgomis, nepasieksime ko siekiame.

Ponas Laukaitis, apsilonkęs Suvalkų trikampyje, rado reikalinga aliarmuoti pasaulio lietuvius, kad Seinuose parapijos bažnyčioje neleidžiame lietuviams turėti pamaldų sava kalba. Netiesioginiai metami kaltinimai ir man, būk tai aš pataikauju Lomžos vyskupui, ir tuo būdu kenkiu lietuvių reikalui. Jis taip pat reikalauja, kad lietuviai protestuotų, kad boikotuotų vyskupo pastangas duoti kitas galimybes lietuviams melstis sava kalba. Ponui Laukaičiui bandžiau aiškinti žodžiu, kokia yra tikroji tenai padėtis, bet jis nenorėjo klausytis, jis dedasi visą žiną. Tikrumoje tačiau jis tikrai nežino, ką rašo ir ką reikalauja.

Seinų lietuvių reikalais tenka rūpintis jau virš 20 metų. Jų teisėtus reikalavimus girdėjome ir girdime. Esame gerai ir ne iš vienos pusės informuoti. Nėra jokios abejonės, kad Seinų lietuviai yra skriaudžiami. Reikia jiems padėti. Kaip? Čia yra visas klausimas.

Seinų lietuviams galima padėti, bet ne protestais ir boikotavimu vietinio vyskupo, o kantriai aiškinantis ir įtikinant. Vysk. Sasinovskis yra vienintelis iš visų buvusių Lomžos vyskupų, kuris leidžiasi į kalbas ir nori lietuviams duoti bent dalį to, ko prašo. Statydami griežtai klausimą ir reikalaujanti visų šimtų nuošimčių nieko nelaimėsime ir

galime visko nustoti. Šv. Sostas neišeis prieš Lenkijos Episkopatą dėl to, ar Seinuose lietuviai turi melstis bazilikoje ar kitoje bažnyčioje.

Turiu tikrų įrodymų, kad lietuviams kovoje prieš vyskupą drumščia vietiniai ir iš kitur atvykę komunistiniai agentai. Komunistai lenkai ir lietuviai turi aiškaus intereso drumsti santykius tarp vyskupo ir tikinčiųjų. Taigi visų pirma reikia įtikinti geros valios lietuvius, kurių tikrai yra didžioji dauguma, kad nesileistų klaidinami tu, kuriems nerūpi malda, priešingai, kuriems rūpi atitraukti žmones nuo Dievo.

Dariau visa ir darysiu, kad įtikinčiau Seinų lietuvius priimti tai, ką vyskupas duoda. Bet toliau reikalauti, kad duotų daugiau. Taigi ne boikotuoti, bet remti ir Seinuose duotą bažnytelę, ir Vidugirijoje steigiamą naują, visai lietuvišką parapiją. Pasiekus šitai, reikalauti teisės melstis ir bazilikoje. Bet reikalavimai turi būti korektiški, be išsišokimų, triukšmavimo, ypač švęstoje vietoje. Šituo keliu eidami galėsime pasiekti daugiau, negu gali atrodyti. Šiuo keliu kviečiau ir kviečiu eiti Seinų lietuvius. Su Lomžos vyskupu Sasinovskiu palaikiau ir palaikysiu santykius, kad jį palenkčiau tėviškai rūpintis jo diecezijoje gyvenančiais lietuviais. Laiškus, kuriuos rašiau vyskupui, rašiau aukščiau nurodyta mintimi: taigi ne išduodamas, bet gindamas Seinų lietuvių religinius reikalus. Nemanau, kad p. Laukaičiui daugiau yra prie širdies Seinų lietuviai, negu man.

Daugumos mūsų siekimai tie patys, bet pasiekiami laimėjimai skirtingi. Kad daugiau pasiektume, būkime apdairūs ir ypač vieningi...

Vyskupas Sasinovskis turėjo gerus kontaktus su prel. L. Tulaba. Jį klaidindamas ir išprovokavęs aukščiau cituojamą laišką, norėdamas dar kartą juo pasinaudoti saviems tikslams, 1981 m. Žolinių atleidams pakvietė prelatą bei Don Bosko lietuvių namų Romoje direktorių kun. Burbą į Punkską. Jie apsistojo pas Punsko kleboną prel. I. Dzermeiką. Ten Seinų ir Punsko parapijiečių aktyvas turėjo galimybę pas mokytoją Joną Pajaujį pasikeisti su svečiais nuomonėmis ir pakartoti savo prašymus. Prelatas laikėsi savo anksčiau viešai pareikštos nuomonės.

Susitikimo metu prel. Tulabą paklausė, ar dvasininkams svečiams iš Romos numatytas šv. Mišių atnašavimas lietuviams Seinų bazilikoje. Prel. Tulaba atsakė, kad Ekscelencija Sasinovskis to nepasiūlė. Jų vizito programa koncentruota į Žolinių atlaidus Punske. Tai išgirdę, keli kovotojai dėl lietuviškų pamaldų bei šio krašto studentai Žolinių išvakarėse prie Punsko parapijos klebonijos suruošė iškilmingą vyskupo Sasinovskio sutikimą. Klebono I. Dzermeikos, prel. L. Tulabos ir

Seinų krašto lietuviai „nelegaliai“ meldžiasi Seinų bazilikoje

kun. Burbos akivaizdoje paprašė vyskupą leidimo svečiams iš Romos po iškilmių Punske, kitą dieną, atnašauti šv. Mišias Seinų bazilikoje. Svečiai maloniai nustebę sukluso. Vyskupas, aiškiai sutrikęs, pažadėjo „atsiklausti Seinų klebono ir duoti atsakymą“. Atsakymą vyskupas pateikė kitą dieną, pasibaigus atleidams, Punsko klebonijoje, vėlyvų pietų metu.

Žolinių atleidų procesijos metu Punske studentai ir jaunimo atstovai, vadovaujami Viktoro Vainos, surengė įspūdingą protestą dėl lietuvių sielovados teisių pažeidimo ir nepaisymo Seinų parapijoje. Gavus vyskupo leidimą atnašauti Seinuose šv. Mišias, suorganizuoti seiniškius į vienkartinės pamaldas liko vos keletas valandų. Tačiau Seinų ir Punsko parapijiečiai parodė nepaprastą organizuotumą. Vyskupas Sasinovskis svečių iš Romos į Seinus nelydėjo. Šv. Mišių metu Seinų bazilika ir šventorius buvo sausakimšiai. Tiek žmonių čia buvo susirinkę gal tik vyskupo Antano Baranausko ingresso metu. Iškilmingos koncelebruotos šv. Mišios buvo atnašaujamos lietuvių kalba. Jautėsi gilus dalyvių susikaupimas, tikinčiųjų akyse blizgėjo ašaros. Vatikanu kurijos protonotaras ir Pontifikinės lietuvių šv. Kazimiero kolegijos rektorius prelatas Ladas Tulaba pasakė įspūdingą, prasmingą pamokslą, kuriame iškėlė dvasininkų, ypač Seinų vyskupijos Ganytojų Antano Baranausko ir Antano Karoso, Seinų seminarijos profesūros ir jos auklėtinių, Seinų lietuviškos spaudos židinio darbus ir nuopelnus Dievui ir Tautai. Pamokslą užbaigė mums skirtais ir, esu tikras, testamentiniais žodžiais: „Ir dėl Dievo meilės, prašau ir maldauju jūsų, ne-

prileiskite, kad tik mūrai čia lietuviškai kalbėtų!“ Išgyvenimai Punske ir ypač Seinuose leido prelatui Tulabai suprasti tikrąją Suvalkų krašto lietuvių padėtį, vyskupo maneversus. Tuo metu Antano Baranausko katedroje jis sureagavo su krikščioniška meile ir tautine atsakomybe.

Tais pačiais metais Seinų parapijos lietuviams drąsiu sumanymu į pagalbą paskubėjo lietuvių jaunimo veikėjas Viktoras Vaina, tuo metu studijuojantis SGGW (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego) Varšuvoje. Jis su savo aukštosios mokyklos ansambliu buvo pakviestas į Romą koncertuoti Popiežiui Jonui Pauliui II. Su Broniumi Makausku sutarė, kad ta proga paims raštą, skirtą Šventajam Tėvui, lietuvių sielovados teigiamo išsprendimo klausimu su daugiau nei dviem tūkstančiais seiniškių lietuvių parašų. Šį Viktoro drąsų poelgį gaubė tylą iki problemos sprendimo 40-mečio minėjimo Seinuose.

1982 m. Šventasis Tėvas buvo pakviestas į Vatikano radijo lietuvių sekciją (spėju, tuometiniam Vatikano valstybės pasekretoriui prel. A. Bačkiui suderinus programą), kur prelatas Vytautas Kazlauskas, aukštų Vatikano pareigūnų, lydinčių Popiežių, bei gausaus būrio lietuvių dvasiškių akivaizdoje Šventajam Tėvui Jonui Pauliui II parodė Lietuvos žemėlapyje esančius Seinus ir paprašė visų laisvo pasaulio lietuvių katalikų vardu spręsti Lomžos diecezijos Seinų parapijoje susidariusią nenormalią lietuvių katalikų padėtį, besitęsiančią jau beveik 40 metų. Šventasis Tėvas į prašymą atsakė nuoširdžiai, kartodamas „nepraraskite vilties“, „nepraraskite vilties“. Ši žinia tuoj pat buvo ištransliuota per Vatikano radiją. Iš čia Šventasis Tėvas atvyko

Lietuviai Seinų bazilikoje. Pirmame suole antras iš kairės Vincas Maksimavičius

Seinų krašto lietuviai Seinų bazilikos šventoriuje susitinka su kunigu

į Pontifikinę lietuvių šv. Kazimiero kolegiją, pabendravo su jos vadovybe, dėstytojais, klierikais, pakviestais lietuviais dvasiškiais ir pasauliečiais.

Netrukus pasklido žinia, kad lietuvių reikalai Seinų bazilikoje sprendžiami. Netikėtai nuo peršalimo mirė Lomžos vyskupas Sasinovskis. Dėl naujo vyskupo kandidatūros pozicijų derinimas tarp Lenkijos episkopato ir Vatikano užtruko dar metus (Lenkijos episkopatas siūlė panašios kaip vysk. Sasinovskis laikysenos lietuvių atžvilgiu kandidatus!). Šv. Tėvo sprendimu nauju Lomžos vyskupu buvo paskirtas Vatikano kurijos pareigūnas vyskupas Juliušas Paetzas (Juliusz Paetz). Ekscelencija 1983 m. spalio 16 d. iškilmingai grąžino į Seinų baziliką pamaldas ir netrukus pastoraciją gimtąja lietuvių kalba, rodydamas lietuviams savo diecezijoje ypatingą palankumą. Lomžos vyskupija po kiek laiko buvo padalinta į dvi dalis. Suvalkų kraštas buvo priskirtas Elko vyskupijai. Deja, lietuvių kalba patarnaujančių kunigų klausimas išliko šioje diecezijoje aktuali ir opi problema iki šių dienų.

Svarbia Lietuvos Katalikų Bažnyčios proga, 1987 m. rugpjūčio mėnesį, Lomžos vyskupijos Ganytojas, gavęs pritarimą iš Vatikano, į mūsų kraštą ganytojiško vizito pakvietė naujai Popiežiaus paskirtą užsienio lietuvių sielovados vadovą vyskupą Paulių A. Baltakį, OFM ir jo sekretorių kun. Edmundą Putrimą, daug padėjusį Seinų krašto lietuviams patarimais ir informacijos teikimu Vatikano kurijai. Tuo metu, švenčiant Punske Žolines ir Lietuvos krikšto 600-ųjų metų su-

Vysk. A. Baranausko paminklas prie Seinų bazilikos

kaktį, vyskupą P. Baltakį lydintis Ekscelencija J. Paetzas savo pamokslą pradėjo lietuvišku pasveikinimu, susirinkusiems tarė malonius, šio krašto istorijoje dar neišsakytus žodžius: „Jūs stovite ant savo žemės. Gerbkite savo kultūrą ir kalbą.“ Kitą dieną, sekmadienį, abu vyskupai ir lydintys kunigai atnašavo iškilmingas šv. Mišias Seinų bazilikoje. Per pamaldas vysk. J. Paetzas simboliškai perdavė vysk. P. Baltakiui savo pastoralą ir pakvietė atsisėsti į buvusio Seinų vyskupo Antano Baranausko sostą. „Dalyvavo apie 3000 katalikų, o vyskupas J. Paetzas sakė, kad tiek daug susirinkusių Seinų bazilikoje tikinčiųjų nėra matęs“, – paliudijo vysk. P. Baltakis.

Rugpjūčio 17 d. abu vyskupai lankė lietuviškas vietas: aplankė atstatytą Žagarių koplyčią, vyko į pasienio su Lietuva Dusnyčios kaimą: „Priėmė su duona ir druska, gėlėmis. Apie bažnytinius-tautinius reikalus kalbėjo vysk. J. Paetzas, klebonas Ragouskis ir B. Makauskas“, – savo dienoraštyje užrašė vyskupas P. Baltakis. Vakare abu Ga-

Makauskas

nytojai atnašavo šv. Mišias dar vienoje – Smalėnų – parapijoje. Po jų Šv. Sostui pasiuntė šią telegramą: „Lietuvos 600-ųjų krikšto metinių proga aplankėme lietuvius, atnašaudami šv. Mišias Punske, Seinuose ir Smalėnuose. Reiškiame dėkingumą ir ištikimybę Šv. Sostui. Lietuviškų kaimų lankymas tęsėsi kitą, rugpjūčio 18 d., paskutinis akordas – kryžiaus pašventinimas prie Šliaužių sodybos Ožkinių kaime ir susitikimas su jo gyventojais. Nėra abejonės, kad vietos lietuviams ir svečiams šios išskilmės buvo ypatingai įsimintinos, ne vien tik kaip religinės, bet ir kaip labai svarbus tautinis padaršinimas bei simbolinis atsiprašymas Lomžos Ganytojo už lietuvių patirtas skriaudas.“ Vyskupo Baltakio vizitas į Suvalkų kraštą įvyko su Popiežiaus Jono Pauliaus II palaiminimu ir Vatikano valstybės sekretoriaus kardinolo Agostino Casaroli parama.

Suvalkų krašto lietuviai prisimena ir pagerbia savo katalikiškas teises melstis gimtąja kalba Lomžos ir Elko diecezijose gynusius asmenis bei tuos, be kurių pagalbos ir užtarimo vietos lietuviai negalėtų ir toliau čia praktikuoti tikėjimo lietuvių kalba.

Šaltiniai ir literatūra

1. Broniaus Makausko užrašai iš susitikimų ir pokalbių su veikėjais pasauliečiais ir dvasininkais Lietuvoje, Lenkijoje bei Romoje, tarp jų: mons. V. Kazlauskas, mons. V. Mincevičius, mons. L. Tulaba, vyskupu P. Baltakiu, vyskupu J. Paetzu (asmeninis archyvas).
2. Grickevičius, A. 2018. „Užsienio lietuvių vyskupas Paulius Antanas Baltakis OFM“, in: *Tarnystės Bažnyčiai ir Tėvynei kelias*. Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas, p. 388.
3. Katilius, A. 2013. „Seinų kunigų seminarijos klierikų lituanistinė veikla“, in: *Metai*, Nr. 3.
4. Schabiński, J. *Konflikt językowy w diecezji sejneńskiej i próby jego rozwiązywania*. Prieiga internete: <http://astn.pl/r2009/konflikt.htm>.

BRONIUS MAKASKAS (g. 1950 m. Sankūruose) – istorikas, Lietuvių katalikų mokslo akademijos narys, Lenkijos lietuvių bendruomenės veikėjas. 1968 m. baigė Punsko lietuvių gimnaziją, 1974 m. – Gdanskio universitetą. 1980 m. humanitarinių mokslų daktaras. 1975–1979 m. ir nuo 1987 m. dirbo Lenkijos mokslų akademijos Istorijos instituto XIX–XX a. Vidurio ir Rytų Europos sektoriuje. 1980–1986 m. – Lenkijos mokslų akademijos Socialistinių šalių institute. Nuo 2000 m. Varšuvos universiteto Baltijos šalių 1918–1991 m. istorijos dėstytojas. 2015–2018 m. Lietuvos Respublikos konsulato Sovetske vadovas. Nuo 1970 m. dalyvauja Lenkijos lietuvių visuomeniniame gyvenime. 1980–1990 m. Lenkijos lietuvių visuomeninės kultūros draugijos centro valdybos vicepirmininkas, 1993–1996 m. Lenkijos lietuvių bendruomenės tarybos pirmininkas, nuo 1996 m. valdybos vicepirmininkas. 2000–2006 m. Pasaulio lietuvių bendruomenės valdybos vicepirmininkas.

Tiria Baltijos valstybių naujausiųjų laikų istoriją, lietuvių ir lenkų santykius, tautinių mažumų padėtį Lenkijoje, ginkluotą lietuvių tautos pasipriešinimą TSRS okupaciniam režimui. Stažavosi Lietuvoje, Italijoje, JAV. Vienas ir su J. Brazausku 2003–2006 m. parašė 6 vadovėlius Lietuvos vidurinių mokyklų mokiniams.

SCHOLASTIKA KAVALIAUSKIENĖ
KRYŽIŲ ŠVČ. MERGELĖS MARIJOS
ROŽINIO KARALIENĖS KOPLYČIA

Iš Kryžių istorijos

Kiekviena bažnyčia turi savo vardą – titulą. Miestuose, kur paprastai yra kelios bažnyčios, tai yra būtina, o mažuose miesteliuose ar bažnytkaimiuose žmonės bažnyčias vadina tos gyvenamosios vietos vardu.

Kitaip yra su Kryžių koplyčia. Kryžiai nėra kaimas, o vietovė Staigūnų kaimo teritorijoje, pietinėje gražaus Dusios ežero pakrantėje. Kryžiai 5 kilometrų atstumu nutolę nuo Šventėžerio, 5 kilometrų atstumu nuo Metelių ir 9 kilometrų atstumu nuo Seirijų.

Kryžių vietovės ir koplyčios praeitį labai išsamiai yra aprašęs Seirijų seniūnijos Mankūnėlių kaimo šviesuolis Juozas Petrauskas knygoje „Kryžių bažnyčios praeitin pažvelgus“. Jis rėmėsi Metelių parapijos klebono Igno Žibanavičiaus (1807–1830) į kelias archyvinės knygas užrašyta medžiaga. Šios knygos neišliko. Tarsi žinodamas jų likimą, kunigas Jonas Reitelaitis (1884–1966) jas nusirašė. Nuorašai saugomi Vilniaus mokslų akademijos rankraščių skyriuje.

Kalbant apie Kryžių koplyčią, būtina nors trumpai papasakoti istoriją, jau tapusią legenda. Kryžių vietovės atsiradimas siejamas su švedų karo pradžia 1701–1702 m. Tuo metu čia apsistojo Lietuvos kariuomenė, vadovaujama etmono Mykolo Servacijaus Višnioveckio. Kariuomenė turėjo sulaikyti iš šiaurės į pietus, per Sūduvą, Gardino link žygiuojančias karines pajėgas, vedamas karaliaus Karolio XII. Višnioveckis buvo labai religingas ir pamaldus žmogus, tikėjo Švč. Mergelės Marijos pagalba. Būdamas Barūnuose, jis kiekvieną dieną meldavosi prieš Švč. Mergelės Marijos su kūdikiu ant rankų paveikslą. Žinodamas, kad reikės išvažiuoti iš Barūnų, jis įsakė nupiešti ant skardos Barūnų Marijos

paveikslą. Tą paveikslą laikydavo su savimi ir žygių metu meldavosi prieš jį, prašydamas Dievo Motinos pagalbos (tas paveikslas yra išlikęs, jis pakabintas atstatytoje Kryžių koplyčioje).

1702 m., Sekminių vigilijos dieną, Višnioveckio stovykloje prie Dusios ežero kariuomenės kapelionas atlaikė pamaldas. Po savaitės toje vietoje buvo pastatyti trys kryžiai, ant vieno iš jų buvo pakabintas minėtas paveikslas. Šventųjų apaštalų Petro ir Povilo dieną, baigiant aukoti šv. Mišių auką, pranešta apie švedų kariuomenės artėjimą. Kariai išsiruošė į mūšį ir pamiršo prie kryžiaus pakabintą paveikslą. Kiek vėliau etmonas pasiuntė patikimą žmogų jį atnešti, tačiau trijų kryžių vietovę jau buvo užėmę švedai. Šiems išžygiavus, kaimo piemenys surado tris kryžius ir prie vieno iš jų prikaltą Marijos paveikslą. Vienas ūkininkas parsinešė jį namo ir paslėpė.

Po kelerių metų per šias vietas ėjo senas Višnioveckio kareivis, paliejęs ir aklas. Jam buvo sunku eiti, todėl pasiprašė vadovo, kad nuvestų jį į gretimą kaimą, kuriame gyveno jo pažįstami ar giminės. Eidamas vadovas kareiviui papasakojo, kad prieš keletą metų netoli Dusios ežero žmonės atrado tris kryžius. Karys paprašė jį nuvesti į tą vietą, nes, tikėtina, tai tie patys kryžiai, kurie kadaise Višnioveckio paliepimu buvo pastatyti. Nuvestas prie kryžių, kareivis staiga praregėjo ir pasijuto sveikas. Atpažinęs vietą, jis puolė ant kelių ir padėkojo Dievui už stebuklą, tik labai apgailėstavo, kad ant kryžiaus nebuvo paveikslas. Minėtas kareivis susirado ūkininką, kuris turėjo paveikslą, ir vėl jį pakabino ant kryžiaus.

Plačiai pasklido žinia apie šį įvykį. Žmonės vis dažniau ir gausiau lankė paveikslą ir tris kryžius. Po kurio laiko Metelių klebonui Ignui Žibanavičiui vyskupas leido Kryžių vietovėje pastatyti koplyčią. 1815 m. spalio mėnesį pradėti statybos darbai, o 1816 m. koplyčios statyba buvo baigta. Gegužės 25 d. vyskupas Marciejevskis aukojo pirmąsias šv. Mišias ir koplyčią pašventino. Tuometinis popiežius Leonas XII maldininkams suteikė atlaidus.

Kunigo Igno Žibanavičiaus statyta koplyčia stovėjo beveik šimtą metų. Metelių parapijos klebonas kanauninkas Vincas Jurgilas 1903 m. sumanė ją atnaujinti, bet buvo aišku, kad rusų valdžia neleis to daryti. Rusai nemėgo žmonių susibūrimų, bijojo pasipriešinimo, o į Kryžius traukdavo tūkstančiai maldininkų. Sumanus klebonas, žinodamas rusų valdininkų silpnąją vietą, nutarė juos papirkti tais pačiais rusiškais rubliais. Jam pavyko. Valdininkai nieko „nematė“ ir „nežinojo“. Parapijiečių talkinami, miške slaptai suruošė reikalingas medžiagas. Suvažiavę šimtai žmonių per naktį viską suvežė ir grei-

tai pastatė naują koplyčią. Statė ją erdvesnę, senąją palikdami viduje. Vėliau ją iš vidaus išardė ir išnešė. Tokiu būdu atsirado didesnė, nauja koplyčia.

Koplyčios altoriuje buvo įtaisytas Dievo Motinos paveikslas. Prie koplyčios pastatytas namelis (klebonija) laikinai atvažiuojančiam kunigui. Namelyje nuolat gyveno tik koplyčios sargas. Per atlaidus (Sekmines ir Šv. Petro ir Povilo) suvažiuodavo tūkstančiai žmonių. Koplyčia buvo paskirta Švenčiausiosios Mergelės Marijos Rožinio Karalienės garbei.

Pirmojo pasaulinio karo metu, 1915 m., ties Kryžiais vyko mūšiai. Patrankos sviedinys pataikė į koplyčią, apgadino didįjį altorių, sudaužė šv. Povilo statulą. Atlaikė Kryžių koplyčia ir Antrąjį pasaulinį karą, nors jo metu taip pat nukentėjo. Po karo koplyčios pastatas buvo sutaisytas ir 1944 m. rudenį į Rožančiaus Oktavos atlaidus rinkosi žmonės. Ši stebuklinga vieta vėl sukviestas daugybę tikinčiųjų.

Pokario okupacijos metais

Pokariu prasidėjo partizaninis karas ir nuožmus partizanų bei jų rėmėjų persekiojimas. Tikėtina, buvo įtarimų, kad Kryžių koplyčioje, esančioje toliau nuo miestelių, gali būti besislapstančių partizanų. Koplyčioje pradėtos daryti dažnos kratos, kurių metu buvo ardomos grindys, altoriai, atlupinėjamos nuo sienų lentos – tai buvo koplyčios griovimo pradžia. Tuo laiku Metelių parapijos klebonu dirbo kunigas Juozas Aleksa. Pajutęs, kad gali būti įtariamas ryšiais su partizanais ir norėdamas išvengti galimų didelių nemalonumų su valdžia, kunigas 1948 m. atsisakė Kryžių koplyčioje laikyti pamaldas. Stebuklingą Švč. Mergelės Marijos paveikslą ir tris Kryžius pervežė į Metelių parapijos bažnyčią. Kryžių koplyčia tapo nenaudojama, ji liko visiškai be priežiūros.

1948 m. vasarą religinių kultūrų reikalų įgaliotinis prie TSRS Ministrų Tarybos pareikalavo, kad Kryžių koplyčia būtų įregistruota Religinių kultūrų reikalų taryboje. Sudarius dvidešimties asmenų (liudininkų) vardinių sąrašą, patvirtintą 1948 m. rugsėjo 21 d. Švėtežerio valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininko, 1948 m. rugsėjo 28 d. buvo pagal įstatymus įregistruota Kryžių koplyčia. Metelių parapija gavo religinės bendruomenės registracijos bylą Nr. 695. Pagal dokumentus Kryžių koplyčia, esanti Metelių parapijoje, veikia, bet pamaldos joje nebuvo atnašaujamos.

1950 m. vasario mėnesį kunigą Juozą Aleksą iškėlė iš Metelių į Miroslovo parapiją. Metelių parapija iki 1951 m. birželio pradžios liko be kunigo ir Kryžių koplyčia tuo laiku buvo dar labiau naikinama. Nuo 1951 m. birželio mėnesio Metelių parapijos klebonu paskirtas Mykolas Žemaitis, bet Kryžių koplyčioje pamaldos nevyko. Koplyčia buvo vis labiau niokojama.

Kunigas Mykolas Žemaitis 1958 m. vasarą bandė atnaujinti pamaldas Kryžiuose. Jis įstiklino koplyčios langus, iškirto aplink ją augusius medelius ir krūmus, bet nepagalvojo, kad tokiais veiksmais gali užrūstinti Lazdijų rajono valdžią ir pakenkti pamaldų atnaujinimui. Valdžios atstovai pasipiktino, kad kunigas sugriovė prie Kryžių koplyčios stovėjusią seną (1904 m. statytą) kleboniją ir pervežė ją į Metelius. Nors tas pastatėlis 1947 m. nebuvo nacionalizuotas ir priklausė parapijai, tai kunigą Mykolą Žemaitį už tai nubaudė – iškėlė jį iš Metelių parapijos.

Tą pačią dieną į Metelius klebonauti buvo paskirtas kunigas Stanislovas Šivokas. Matydamas sudėtingą situaciją Kryžių koplyčioje ir jausdamas, kad ji gali būti uždaryta, kunigas S. Šivokas ėmėsi daugybės veiksmų. 1959 m. balandžio mėnesį jis rašė ir siuntė raštus Vilkaviškio Vyskupijos Kurijai Kaune ir Lazdijų r. vykdomojo komiteto pirmininkui ir pateikė tikinčiųjų prašymą atnaujinti pamaldas Kryžių koplyčioje. Lazdijų rajono vykdomasis komitetas iš karto atsuntė neigiamą atsakymą.

Negalėdamas nurimti, kunigas S. Šivokas rudenį vėl bandė gauti leidimą atnaujinti pamaldas Kryžių koplyčioje. 1959 m. spalio 23 d. jis vėl siuntė raštą Vilkaviškio Vyskupijos Kurijai Kaune – atsakymo nesulaukė.

1960 m. pradžioje Metelių parapijos klebonas Stanislovas Šivokas sunerimo, kad Lazdijų valstybinio draudimo inspekcija nedraudė Kryžiaus koplyčios privalomuoju valstybiniu draudimu, nors koplyčios pastatas buvo įregistruotas. Klebono susirašinėjimas su Vilkaviškio Vyskupijos Kurija ir valstybinio draudimo inspektoriais naudos nedavė. 1960 m. gegužės 22 d. koplyčia buvo labai suniokota: sudraskyti šventieji paveikslai, suardytas altorius, sulaužyti kryžiai, sudaužyta šv. Petro statula, išdauzyti langai.

Sprendimui dėl Kryžių koplyčios likimo neigiamą įtaką darė nerimstantys ginčai dėl nugriautos Kryžių klebonijos, nors tariamos statybinės medžiagos tebuvo apipuvę sienojai. Tarsi norėdamas pasiteisinti, Metelių klebonas rašė aiškinamuosius raštus dėl jau niekam nereikalingo buvusio namo, tačiau šis ginčas pasiekė Religinių kul-

griaautos koplyčios elementai buvo pervežti į „Dusios“ kolūkio centrą, kur Petravičių gyvenvietėje žadėjo statyti kultūros namus.

Sunku įsivaizduoti, su koku siaubu vietiniai gyventojai stebėjo šį stebuklingoje vietoje stovėjusios koplyčios niokojimą. Lazdijų rajono valdžia norėjo turėti dokumentą, kad šalia Kryžių vietovės esančių kaimų žmonės prašė nugriauti koplyčią, bet jiems nepavyko apgauti gauti žmonių parašų. Jau žinodamas, kad Kryžių koplyčia bus nugriauta, kunigas S. Šivokas ją nufotografavo, o po sugriovimo ir tą vietą, kurioje buvo daugybės tikinčiųjų lankytini namai.

Atlaikiusi carinės Rusijos valdininkų neigiamus veiksmus, du pasaulinius karus, Kryžių koplyčia neatlaikė naujos okupacinės valdžios valdininkų savivalės.

Šis barbariškas veiksmas nebūtų pilnai aprašytas nepateikus dar vieno dokumento – 1991 m. spalio 15 d. dviejų Staigūnų kaimo gyventojų parašyto paliudijimo.

Cituojamas originalus tekstas:

„Jalavecko V. V. ir Klanauskienės I. A. paliudijimai.

Kryžių koplyčia Metelių parapijoje prieš nugriovimą

Aš Jalaveckas Vitas, Valdo, gim. 1931 m., gyvenantis Staigūnų kaime,

Aš, Klanauskienė Izabelė, Andriaus, gim. 1930 m., gyvenanti Staigūnų kaime,

Dalyvaujant Kauno prekių ekspertams A. Samulėnui ir A. Grickevičiui, ir Metelių bažnyčios klebonui V. Prajarai, paliudijame apie Kryžių bažnyčios, buvusios Staigūnų kaime konstrukcinį įrengimą.

Iki bažnyčios nugriovimo mano tėvas ir aš buvome bažnyčios prižiūrėtojai, apie bažnyčios įrengimą galime parodyti sekančiais:

Stogas skardinis, cinkuotos skardos, iš išorės bažnyčia dažyta žalia spalva, vidus sienų lentelės (dailylentės) gelsvos spalvos, lubos arkos tipo, išmuštos dailylentėmis, grindys nedažytos, už altoriaus ir šoniniai langai vitražo, du altorėliai; keturios klausyklos, sakykla – medinės. Sakykla ornamentuota, suolai mediniai, liustros – žvakidės.

Nugriovus bažnyčią, jos medžiagos buvo panaudotos kultūros namų statybai. Stogas buvo panaudotas apylinkės pastato (Teizų apylinkės) ir „Dusios“ kolūkio malūno apskardinimui, kuris 1990 m. rudenį sudegė. Grotelės prieš altorių (Dievo stalias) metalinės, dekoratyvinės, ornamentuotos, kurios panaudotos kultūros namų laiptų turėklams.

Vargonai gerokai didesni negu dabartiniai Metelių bažnyčios. Vargonai griovimo metu buvo išdraskyti ir išnešioti.

Altoriai – pagrindinis ir du šoniniai griovimo metu buvo sunaikinti.

Patį bažnyčios griovimą mums teko stebėti.

1991.10.15 Parašai: Jalavecko V. V. ir Klanauskienės I. A.“

Koplyčia buvo sulyginta su žeme. Net pamatų neliko nė ženklų, bet tikintieji tą vietą lankydavo. Žmonių negąsdino tai, kad buvusios koplyčios vietoje buvo Dusios kolūkio arklių ganykla. Tos stebuklingos vietos didingumas išliko. Meteliuose Kryžių atminimui buvo įrengta koplyčia, joje buvo laikomi iš Kryžių atvežti paveiksai ir kryžiai. Prie jų buvo švenčiami Kryžių atleidai.

Amerikoje gyvenęs kunigas Jonas Buikus kartu su prelatu Ladu Tulaba (miręs Romoje 2002 m.) įsteigė Kryžių šventovės atstatymo fondą. Jo užsakymu italų skulptorius Gregoras Vincenzo Mussneris pagal Kryžių Dievo Motinos pavyzdį sukūrė medinę Švč. Mergelės Marijos statulą, kurią po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo Šventosios Šeimos seserys iš Romos parvežė į Lietuvą. Statula buvo laikoma Metelių parapijos bažnyčioje, kol šios parapijos klebono kanau-

ninko Vytauto Prajaros pastangomis ant Dusios ežero kranto buvo pastatyta mūrinė Kryžių koplyčia.

Laikas bėgo. Lietuvoje padvelkė gaivūs nepriklausomybės vėjai, o su jais Metelių parapijoje atgijo mintis atstatyti Kryžių koplyčią. Šią mintį garsiai išsakė vyskupas Juozapas Žemaitis ir davė pradžią koplyčios atstatymui. 1990 m. lapkričio 30 d. Lazdijų rajono valdytojo potvarkiu Nr. 393 buvo sudaryta komisija Kryžių koplyčios atstatymo vietos parinkimui. Kompetentinga komisija, kuriai priklausė ir Metelių parapijos klebonas Vytautas Prajara, įvertinusi visas aplinkybes, koplyčios statybai numatė aikštelę, esančią apie šimtą metrų į pietus nuo buvusios koplyčios pamatų. Kryžių koplyčios-bažnyčios atstatymo vietos parinkimo aktas komisijos pasirašytas 1990 m. gruodžio 3 d.

Koplyčios statybai numatytas sklypas buvo Staigūnų kaimo gyventojos Kotrynos Bartkevičienės nuosavybė. Tą žemės sklypą K. Bartkevičienė padovanojo Metelių parapijos bažnyčiai, skyrė jį naujos Kryžių koplyčios statybai. Didžiausias statybos rėmėjas buvo prelatas Ladas Tulaba, gyvenęs Romoje. Jis Romoje buvo įkūręs Kryžių koplyčios atstatymo fondą.

Statybos projektavimo darbai prasidėjo 1991 m. Būsimos koplyčios vietoje vyko paruošiamieji darbai, kuriuos organizavo buvęs „Dusios“ kolūkio pirmininkas Romas Leščinskas. Vėliau, būdamas Lazdijų rajono meru, R. Leščinskas daug padėjo prie koplyčios statybos darbų.

1992 m. liepos 5 d., per šv. Petro atlaidus, įvyko naujos koplyčios pamatų kertinio akmens šventinimas. Pamatus pašventino Vilkaviškio

Jau išryškėję naujai statomos Kryžių koplyčios kontūrai

vyskupas Juozapas Žemaitis. Į pamatus, po būsimos koplyčios kertiniu akmeniu, buvo padėtas Kryžių koplyčios Testamentinis aktas. Aktą pasirašė kartinio pamatų akmens šventinimo iškilmėse dalyvavę: Vilkaviškio vyskupijos vyskupas Juozapas Žemaitis, Vilkaviškio vyskupijos kancleris Juozas Pečiukonis, Lazdijų dekanas kunigas Gvidonas Dovidaitis, Metelių parapijos klebonas Vytautas Prajara, projekto autorius architektas Juozas Žakauskas, inžinierius Laimius Norusevičius ir kunigas R. Žukauskas.

2000 m. birželio 11 d., per Sekmines, jau vyko Kryžių koplyčios konsekracijos iškilmės. Tą dieną Sekminių atlaiduose ir naujos koplyčios šventinimo šventėje dalyvavo daug tikinčiųjų. Spauldoje rašyta, kad tą dieną Kryžiuose buvo daugiau nei dešimt tūkstančių žmonių. Už Kryžių šventovės atstatymą vyskupas J. Žemaitis Metelių parapijos klebonui Vytautui Prajarai suteikė Vilkaviškio vyskupijos kapitulos Garbės kanauninko titulą. Atstatytąją Kryžių koplyčią Vilkaviškio vyskupijos vyskupas Juozapas Žemaitis konsekrovo Švč. Mergelės Marijos Rožinio Karalienės titulu.

Iškilmėse dalyvavo:

Kauno arkivyskupijos metropolitas Sigitas Tamkevičius, Vilkaviškio vyskupijos vyskupas Juozapas Žemaitis, Metelių parapijos klebonas kunigas Vytautas Prajara, Vilkaviškio katedros klebonas prelatas Vytautas Gustaitis, Alytaus apskrities viršininkas Ignas Aleškevičius, Lazdijų rajono meras Jonas Matulevičius, dizaineris D. Gailius, inžinierius L. Norusevičius bei artimesnių ir tolimesnių parapijų kunigai, daug žymių svečių. Jie pasirašė po konsekravimo aktu.

Naujoji koplyčia yra išęsto stačiakampio su nusklembtais kampais formos. Pastatas vienbokštis, vienanavis, su šoninėmis koplyčiomis. Pristatytos pagalbinės patalpos ir zakristija. Planas netaisyklingo kryžiaus formos. Kryžiaus pa-

vidalas imituotas ir pagrindiniame fasade, kur dominuoja 41 m aukščio bokštas, užbaigtas kūginiu stogeliu ir kryžiumi. Abipus bokšto glaudžiasi žemesni prieangio tūriai. Toliau esančios šoninės koplyčios taip pat užbaigtos kūginėmis viršūnėmis ir nuožulniais stogais, kurie jungiasi su prieangiais (projekto autoriai: architektas Juozas Žakauskas, architektas-dizaineris Dainius Gailius).

2009 m. birželio 26 d. Vilkaviškio vyskupo Rimanto Norvilos dekretu Kryžių koplyčia paskelbta diecezine šventove.

Metelių parapijos ir Kryžių vietovės klebonai

Kunigas Ignas Žibanavičius – Metelių parapijos klebonas 1807–1830 m. Kunigas Ignas Žibanavičius gimė 1771 m. Augustavo apylinkėse, mokėsi Gardino viešojoje mokykloje, ją baigęs, įstojo į vienuolyną. Į kunigus iššventintas 1795 m., į pasaulietinius kunigus – 1803 m. Vižainio ir Rudaminos parapijose dirbo vikaru. 1807 m. buvo paskirtas Metelių parapijos administratoriumi, o po metų – klebonu. Pastatė Meteliuose laikiną bažnyčią, vėliau kleboniją, 1815 m. Kryžiuose pastatė koplyčią ir 1821 m. ją padidino. 1819–1822 m. dvarininko Ušinsko padedamas Meteliuose pastatė mūrinę bažnyčią, kuri 1925 m. buvo konsekruota.

Būdamas Meteliuose, kunigas Ignas Žibanavičius tapo Augustavo vyskupijos asesoriumi, Seinų vyskupijos kanauninku, vėliau prelatu archidiakonu, kunigų seminarijos regentu. Klebonavo Metelių parapijoje iki 1830 metų. Mirė 1835 m. rugpjūčio 19 d., palaidotas šventoriuje, tačiau kapas neišliko.

Kunigas Eustachijus Žukauskas – Metelių parapijos klebonas 1830–1836 m. Eustachijus Žukauskas gimė Nemakščių parapijoje (apie 1790 m.), įstojo į dominikonų vienuolyną Raseiniuose, tapęs kunigu, perėjo į pasauliečius kunigus. Meteliuose nuo 1818 m. iki 1830 m. dirbo vikaru prie kunigo Igno Žibanavičiaus, vėliau klebonu. Mirė 1836 m., palaidotas šventoriuje, kapas neišliko. Daug prisidėjo prie Kryžių koplyčios sutvarkymo ir išgarsinimo.

Kunigas Baltramiejus Byla – Metelių parapijos klebonas 1860–1899 m. Gimė 1814 m. rugpjūčio 14 d. Šunskų parapijoje, į kunigus iššventintas 1840 m. Dirbo vikaru Lazdijuose ir Seinuose, 1860 m. paskirtas klebonu Metelių parapijoje. 1862 m. įsteigė naujas kapines, 1865 m. remontavo Kryžių koplyčią. Remontavo ir puošė Metelių bažnyčią. Mirė 1899 m. sausio 19 d.

Kunigas Vincas Jurgilas – Metelių parapijos klebonas 1899–1939 m. Gimė 1861 m. Vaitiekupių kaime, Sintautų parapijoje. Į kunigus įšventintas 1884 m. Dirbo vikaru Šunskuose ir Gelgaudiškyje. 1890 m. paskirtas į Metelius vikaru. Itin palaikė lietuviybę, platinio lietuviškas maldaknyges, sakė lietuviškus pamokslus. 1899 m. paskirtas Metelių parapijos klebonu, Kryžiuose pastatė naują koplyčią, Meteliuose įrengė naujus vargonus, o senus perkėlė į Kryžius. 1932 m. pastatė parapijos salę, paskirtas Seirijų dekanu, pakeltas Vilkaviškio vyskupijos kapitulos kanauninku. Mirė 1939 m. birželio 11 d.

Kunigas Juozas Aleksa – Metelių parapijos klebonas 1939–1950 m. Gimė 1882 m. Daukšių parapijoje. Į kunigus įšventintas 1910 m. liepos 10 d. 1939 m. paskirtas klebonu į Metelių parapiją, prieš tai dirbo Šlavantuose, Prienų rajone. Kunigas Juozas Aleksa 1948 m. iš Kryžių koplyčios pervežė į Metelius kryžius ir paveikslus, tokiu būdu nutraukė Kryžiuose pamaldas. Tai buvo žingsnis Kryžių koplyčios sunaikinimo link.

Kunigas Mykolas Žemaitis – Metelių parapijos klebonas 1951–1958 m. Gimė 1907 m., į kunigus įšventintas 1938 m. rugsėjo 11 d. 1951 m. birželio mėnesį paskirtas klebonu į Metelių parapiją. Kurį laiką, iki atvykstant kunigui Mykolui Žemaičiui, Meteliai buvo be klebono. Besitvarkydamas Meteliuose, klebonas Mykolas Žemaitis 1958 m. nugriovė Kryžių kleboniją ir pervežė į Metelius. Iš jos elementų norėjo pastatyti kleboniją Meteliuose. Tai buvo dar vienas žingsnis Kryžių koplyčios sunaikinimo link. Už Kryžių klebonijos nugriovimą kunigas M. Žemaitis buvo iškeltas iš Metelių parapijos. Mirė 1986 m.

Kunigas Stanislovas Šivokas – Metelių parapijos klebonas 1958–1971 m. Gimė 1920 m. Alytaus parapijoje, Radžiūnų kaime. Mokėsi Alytaus gimnazijoje ir Vilkaviškio kunigų seminarijoje. Baigus mokslus, kunigui S. Šivokui teko paragauti lagerio duonos. Grįžęs į Lietuvą, dirbo Prienuose. Nuo 1958 m. – Metelių klebonas. Stanislovas Šivokas labai rūpinosi ir kovojo dėl Kryžių koplyčios išlikimo ir pamaldų joje atnaujinimo, tačiau 1963 m. Kryžių koplyčia buvo nugriauta. Mirė 1971 m., palaidotas Meteliuose.

Kunigas monsinjoras Andriejus Gustaitis – Metelių parapijos klebonas 1971–1976 m. Gimė 1910 m. Pažerų parapijoje. Į kunigus įšventintas 1935 m. Dirbo įvairiose parapijose: Aukštosios Panemunės klebonu, Vilkaviškio vyskupijos kancleriu, Metelių parapijos klebonu buvo nuo 1971 m. iki 1976 m., labai domėjosi Kryžių istorija. Mirė 2000 m. sausio 9 d., palaidotas Pažerų parapijoje.

Iki Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo, po kunigo A. Gustaičio klebonavimo, Metelių parapijoje dar dirbo: **kunigas Vytautas Jonas Būda** – Metelių parapijos klebonas 1976–1982 m.; **kunigas Antanas Diškevičius** – Metelių parapijos klebonas 1982–1983 m.; **kunigas Jonas Grudzinskas** – Metelių parapijos klebonas 1983–1986 m.; **kunigas Algirdas Petras Andrašiūnas** – Metelių parapijos klebonas 1986–1990 m.

Kunigas Vytautas Prajara – Metelių parapijos klebonas nuo 1990 m. gegužės 25 d. iki 2020 m. liepos 7 d. Metelių parapijos klebonu dirbo 30 metų. Kun. Vytautas Prajara gimė 1961 m., 1979 m. baigė Igliaukos vidurinę mokyklą. Baigęs vidurinę mokyklą ir atitarnavęs sovietinę karinę tarnybą, 1982 m. įstojo į Kauno tarpdiecezinę kunigų seminariją. 1987 m. buvo išventintas kunigu ir paskirtas Garliavos parapijos vikaru, o po trejų metų – Metelių parapijos klebonu.

Tuo metu iškilo idėja atstatyti garsiąją Dzūkijos Kryžių koplyčią. Vyskupas J. Žemaitis pavedė parapijos klebonui Vytautui Prajarai rūpintis koplyčios atstatymu.

2006 m. Vytautui Prajarai Lazdijų rajono savivaldybės tarybos sprendimu suteiktas Lazdijų rajono garbės piliečio vardas, ne vienerius metus jis buvo išrinktas Lazdijų rajono šviesuoliu.

2020 m. liepos 7 d. kunigas Vytautas Prajara perkeltas klebonauti į Seirijų ir Krikštonių parapijas. Mirė 2022 m. balandžio 1 d. Palaidotas Metelių parapijos šventoriuje. Metelių parapijos ir kartu Kryžių koplyčios klebonu paskirtas kunigas Jonas Baliūnas.

Tarp Dusios pakrantėje pažymėtos senosios koplyčios buvimo vietos ir ten tikinčiųjų statomų kryžių ir naujosios koplyčios yra iš-

Vytautas

Dvyliktoji stotis.
Autorius Vytautas Švirinas

Devintoji stotis.
Autorius Romas Padeuskas

Tryliktoji stotis.
Autorius Jonas Raiskas

sirikiavusios ąžuolinės skulptūros. Tai Kristaus kryžiaus kelio stotys – Kryžių Švč. M. Marijos Rožinio Karalienės koplyčios Mažoji Kalvarija. Kunigas Jonas Buikus, gyvenęs Romoje ir jau iškeliavęs į Amžinybę, atsiuntė žemės, parvežtos iš Jeruzalės. Savo dovanojimo rašte kunigas Jonas Buikus pageidavo, kad žemė būtų panaudota Kryžiaus kelio įrengimui lauke. Į kiekvieną Kryžiaus kelio stoties koplytėlę įdėta po žiupsnelį tos žemės.

Kunigo Jono Buikaus testamente nurodytas pageidavimas buvo išpildytas – prie Kryžių Švč. M. Marijos Rožinio Karalienės koplyčios yra Kristaus kryžiaus kelio stotys. Skulptūros labai meniškos, prie

Atlaidai Kryžiuose seniau
Atlaidai Kryžiuose dabar

ka
skienė

kiekvienos jų norisi sustoti ir pasimelsti. Tokių skulptūrų, žyminčių Kristaus kryžiaus kelio stotis, yra keturiolika.

Šaltiniai

1. Petrauskas, J. 1995. *Kryžių bažnyčios praeitin pažvelgus*. Panevėžys.
2. Metelių parapijos bažnyčios archyvinė medžiaga.

SCHOLASTIKA CIBULSKAITĖ-KAVALIAUSKIENĖ (g. 1943 m. Klydžionių k., Alytaus raj.) – poetė, rašytoja. Mokėsi Butrimonių vidurinėje mokykloje, vėliau Daugų žemės ūkio technikume. Išleido devynias eilėraščių knygas suaugusiems, dvi – skirtas vaikams, du dainynėlius, keturias knygas dokumentinės prozos. Sudarė Jono Arbačiausko prisiminimų knygą *Iš kartos į kartą* (2013) ir kartu su Genovaite Švabiene knygą *Tarškulis. Muzikos, dainos ir šokio kelyje* (2012). 2013 metais pasirodė S. Kavaliauskienės romanas *Vargo bitės*, o 2016 – poezijos knyga *Sidabriniais voratinklų tillaits*.

Gyvena Alytuje.

AGNĖ KARČIAUSKAITĖ-JANKAUSKIENĖ
LAIŠKAI IŠ KALĖJIMO

Motiejus Agurkis

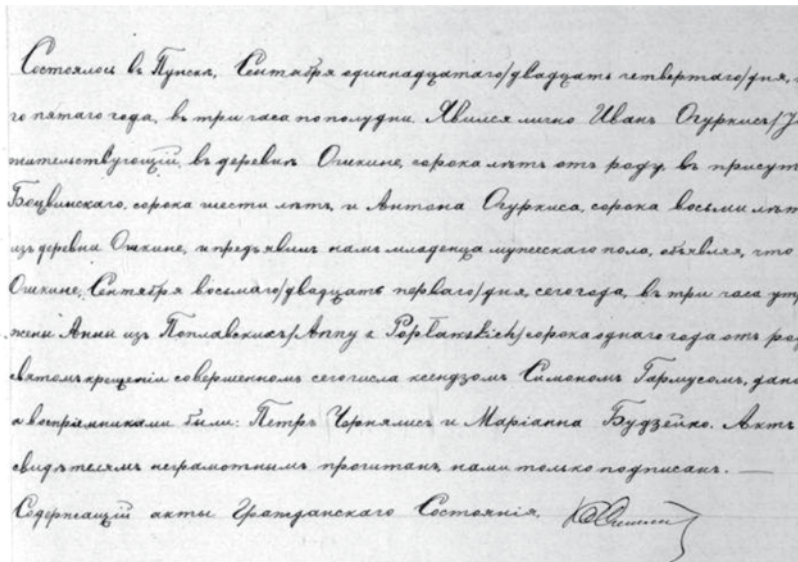
Motiejus Agurkis iš Ožkinių kaimo. Mano senelis. Deja, neteko jo sutikti. Neprisimena jo ir mano mama bei jos brolis Tauragis. Vienintelis vyriausias mamos brolis Giedrius šiek tiek jį prisimindavo. Tiek, kiek gali prisiminti penkiametis vaikas. Išliko tik paties senelio rašyti prisiminimai ir laišakai bei kai kurie dokumentai. Nuo vaikystės mėgau vartyti tą sąsiuvinį, vis iš naujo ir iš naujo peržiūrėti popierius jo pinigėje, ir vis matuotis jo Lomžos kalėjime nupintas apyrankes iš arklio ašutų, kurias nešioju dar ir šiandien. Senos nuotraukos, prisiminimai ar pasakojimai apie jį man, vaikui, buvo sukūrę įspūdingą paveikslą: narsaus, drąsaus kovotojo už laisvę, energingo ir entuziastingo lietuvio, kuriam pridėdavau mamos smalsumą, vieno dėdės užsispyrimą ir kito dėdės sodrų balsą bei juoką... O kur dar jį pažinojusiųjų apibūdinimai – didis patriotas, „tik dantys ir akys“ (žiba). Toks susikurtas senelio vaizdinys yra išlikęs iki šių dienų. Ir nors jo prisiminimus

šiandien skaitau kiek kitaip, suprantu, kad toks patriotizmas šiais laikais sunkiai įmanomas. Kita vertus, gyvename jau kitokiais laikais, sprendžiame kitas dilemas ir negalime tapatintis su praeitimi. Todėl ši kartą noriu tik pasidalinti Ožkinių kaimo Motiejaus Agurkio žodžiais, jausmais ir mintimis, kad pabandytume pamatyti tuometinį gyvenimą jo akimis.

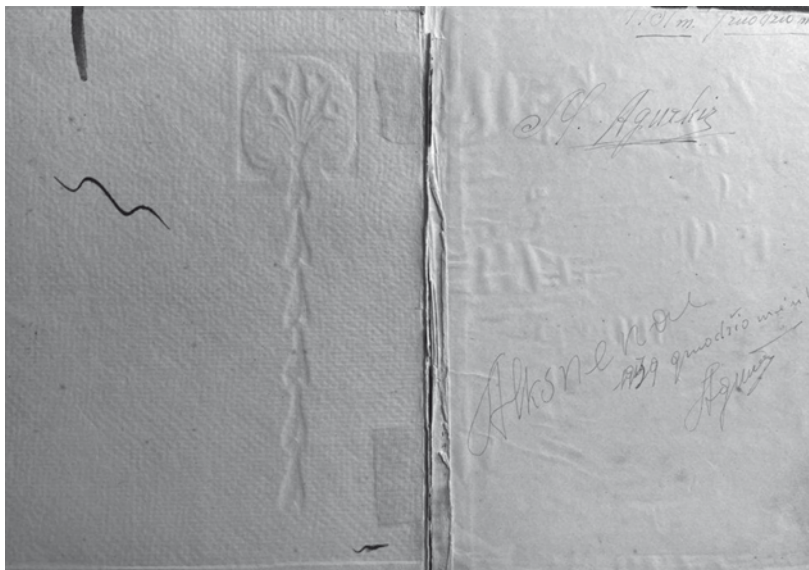
Aktas (gimimo tvirtinimo)

Motiejaus Agurkio gimimo tvirtinimo akto vertimas iš rusų kalbos (parašytas senąja rusų kalba). Įvyko Punske, 11/24 d. rugsėjo mėn., 1905 metais, trečią valandą dienos.

Prisistatė asmeniškai Jan Ogurkis (Jonas Agurkis), ūkininkas, gyvenantis Oškinių kaime (40-ties metų) kartu su Vikentijumi Becvinskiu (46 metų) ir Antanu Agurkiu (48 metų), ūkininkai iš Oškinių kaimo ir parodė mums vyriškos lyties kūdikį, patikindami (pareikšdami), kad jis gimė Oškinių kaime šių metų 8/21 rugsėjo 3 valandą ryto nuo teisėtos jo žmonos Onos Paplaskaitės (Anny z Poplavskich) (41 metų). Tam kūdikiui švento krikšto metu, kurį suteikė tuo metu kunigavęs Simonas Garmusas, duotas Motiejaus (Maciej) vardas. Liudininkai buvo: Petras Černelis ir Mariana Budzeiko. Šis aktas neraštingiems liudytojams tarnautojo (priimančio skelbiamą žinią) perskaitytas, mūsų tik pasirašytas.

Motiejaus Agurkio gimimo tvirtinimo aktas, parašytas senąja rusų kalba

Motiejaus prisiminimų sąsiuvinis

Iš Motiejaus Agurkio prisiminimų sąsiuvinio

(Kalba netaisyta)

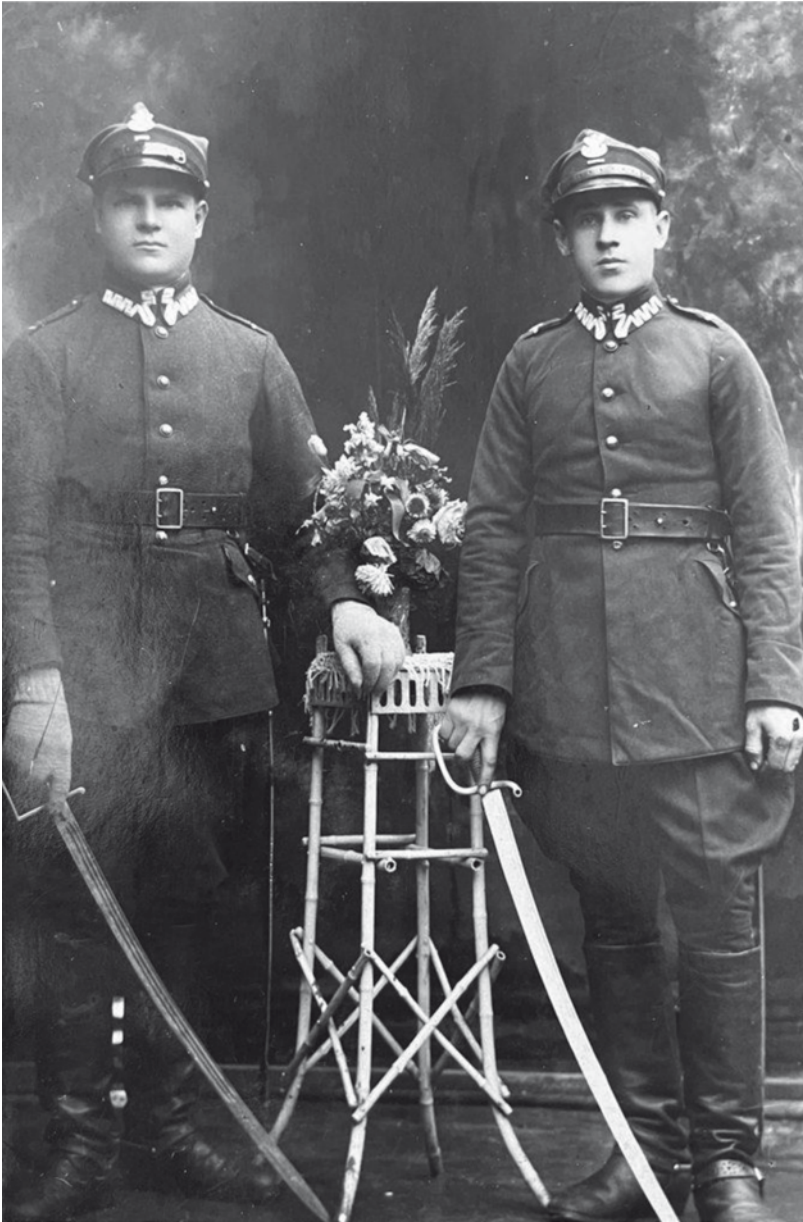
M. Agurkis

Alksnėnai 1939 m. gruodžio mėn. 15

Esu gimęs 1905 IX 21 d. Oškinių km. Seivų valsč. Suvalkų apskr. Visas laikas gyvenau ūky susidedanti iš 16 margų žemės. Tėvas mirė 1918 m. Mūsų šeimos liko: motina, sesuo ir mes keturi broliai. Ūkė tvarkė vyriausiasis brolis. Aš dirbau įvairius darbus pas kitus. Į kariuomenę išėjau 1926 m. rudenį, tarnavau du metus „raitojų artilerijoje“ (buv. lenkų). Kariuomenėje būdamas turėjau sąryšį su Lietuvos II-jo skyriaus agentais ir dirbau Lietuvos naudai neapkesdamas lenkiškų pliotokratų-budelių.

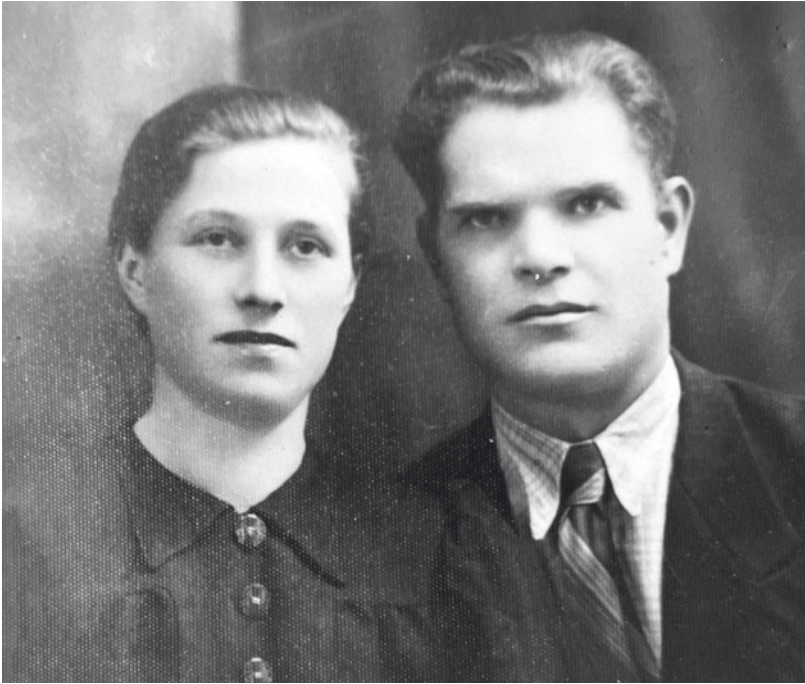
1932 m. rugpjūčio mėn. 30 d. jungtuvės su Birute (Jankauskaite iš Senųjų Alksnėnų), gyvenimas pakenčiamas, ūkio darbai ir toliau politinis veikimas. 1933 m. gegužės mėn. 3 d. prasideda kryžiaus keliai. 1933 m. gegužės 3 d. nuvykau į Suvalkus, tą pačią dieną buvau lenkų žvalgybos karininkų sulaikytas ir tris dienas tardomas visokiais būdais, po trijų dienų kankinimo likau paleistas namo ir vėl darbus tolyn su Lietuva.

1933 m. gegužės mėn. 13 d. Birutė sulaukė sūnaus. Sūnų pakrikštijo Punsko parapijoj vardu Sigitas-Petras.

Motiejus (kairėje) kariuomenėje su draugu (neatpažintas)

1933 m. rugpjūčio mėn. 9 d. išvykau į Suvalkus medžiagos, bet deja, likau sulaukytas gaujos lenkų ponų-pareigūnų ties Suvalkais prie tilto, kartu turėjau medžiagą, o to paslėpti jau buvo neįmanoma, pirmas uždėjo pančius paručnikas Habickis (žvalgybos skyr. karininkas). Po trijų dienų lenkiškų tartūrų, kurių aš niekad nepamiršiu, ir aš už

Motiejus su žmona Birute

tai lenkams nebūsių gailestyngas, as manau kad ir mano sūnūs vykdis mano pageidavima-kerštą. Po tardymo buvau nugabentas į kalėjimą Suvalkuose, kur šiek tiek gavau laisviau atsikvėpti, nors tas buvo neišku, nes buvau karo lauko decizijoje, kalėjime lenkiški tipai mane baugino būk tai mane pakars ir t.t., bet man tas viskas buvo nesvarbu ir nebaugu, nes aš už Lietuvą buvau visa kuo pasiaukavęs tik buvo gaila Birutės ir Sigito. Dėl mano kombinacijų iš karo lauko teismo liko mano byla perkelta į apygardos teismą. Ir 1933 m. gruodžio mėn. 5-6 dienomis buvo teismas, teisė prie uždarytų durų, po dviejų dienų paskelbė sprendimą, kiek? Ogi 5 metus kalėjimo. Už ką?!!! Aš gi nežudžiau lenkų, bet mano buvo tikslas kad nenutautėtų mūsų broliai-lietuviai ir kad mūsų sostinė Vilnius su visu okupuotu kraštu grįžtų prie savo motinos Lietuvos. 1934 m. kovo mėn. buvau išvežtas kartu su bendros nelaimės draugu Pralajka Juozu į Lomžos kalėjimą. Tik atvažiavus labai baisiai atrodė kalėjimas, kuris susideda iš trijų sparnų, kiekvienas sparnas turi po 120 kamerų vienukių, ketvirtas sparnas buvo bendrų kamerų, kurių buvo 14. Mane pasodino vienukėje partery, kur buvo nežmoniškai šalta, nes davė viena antklodę (kocų) kuris buvo ant vienu skyliųčių, iš savo šiltų rūbų ką turėjau paimė ir paliko sandely

o išdavė valdiškas tik nuo saulės, nes tokia yra kalėjimų tvarka, norint turėti ką iš savo šiltų rūbų reik turėt nuo kalėjimo viršininko leidimas. Kol parašau prašymą, kol gavau atsakymą tai ir gerokai prabėgo laiko ir teko puikei pašalti, žinoma kaip galima jaustis tokioj kameroj ku ašoty vanduo iššala.

Lomžos kalėjimo tvarka buvo sekanti: nuo ryto 6-tos valandos iki 9-tos vakaro reike sėdėti arba vaikščioti po kamerą, nes gulėti yra griežtai draudžiama, dienos metu yra viena valanda skirta kieme pasivaikščioti, einant gulti drabužiai reike išstatyti ant koridoriaus už durų; maistas ryte 400 gr. duonos ir pusė litro juodos kavos, pietums literis srubas ir vakarienai literis srubas, o sruba būna įvairi, gyvulinių rūnkelių, kopūstų lapų iš betoninių statinių ir kartais kruopų (kaip lenkai vadina „kaša“) bet kad perkūnas trenktų į bliūda tai nepataikintų į kruopą ir taip sukėsi visus 5-kis metus, sunku būtų buvę išbūti tuose mūruose tiek laiko, tik dėka Birutei kad dažnai prisiūsda vo maisto siuntas. Kalėjime į jokus darbus neimdavo nes pas lenkus politkalinei buvo izoliuoti nuo kitų kalinių. Tik mes kaipo politiniai turėjom vieną lengvatą t.y. galima buvo naudotis rašomąja medžiaga ir naudotis laikraščiais (lenkų kalba). 1935 m. gegužės mėn. gavau laišką nuo Birutės kad Sigitas yra miręs, mirė 1935 m. gegužės mėn. 1d., prasideda dar liūdnesnis gyvenimas, be to po tokių visų pergyvenimų pradėjau jaustis esu nesveikas, bet kalėjimo administracija į politinius kalinius mažai tekreipdavo dėmesio. Visgi po tų visų pergyvenimų 1938 m. sausio mėn. pradėjau jaustis visai blogai, nes krūtinėi jausdavau vis didesnius skausmus. Tuomet kreipiausi į skyriaus viršininką kad mane užrašytų pas gydytoją (nes kalėjime tokia tvarka pirma reikia užsirašyti), visgi po kiek laiko, klausau šauksmą koridoriuje „davač tego špriega do doktora“¹, tuojaus duris atrakino ir nuvedė pas gydytoją. Gydytojui apžiūrėjus nieko gero ir blogo nepasakė, mat jau pas lenkus buvo tokia politika kad politiniais kaliniais mažai tesirūpindavo, nors buvo aišku kaip diena kad esu nesveikas; po kiek laiko nuėjau vėl pas tą patį gydytoją ir vėl skūndžiuos kad man skauda krūtinėj, gydytojas man atsako „takdobre wygliadaš jester opaliony i chodriš do doktora“², kaip aš galėjau atrodyti apdėgęs ant saulės, ir gerai atrodyti būnant nesveikas; bet visgi neiškentės paraše receptą ir gavau tuos vaistus iš laisvės nuo Birutės iš Daugeliškio, nes valdiškų vaistų neduodavo todėl receptą nusiunčiau į namus kad atsiūstų. Bet

¹ Siųskit tą šnipą pas daktarą.

² Taip gerai atrodai įdėgęs ir vaikštai pas daktarą.

toliau vis jausdavau kad tikrai yra bloga, tuomet aš nuėjau treči kartą pas gydytoją ir pareikalavau griežtai patikrinti mano sveikatą nes nesu joks semulantas ir neprašau Jūsų malonės, aš reikalauju gydytojo iš laisvės arba mane turit pristatyti ir už tai pats mokėsiu kiek bus reikalinga, jeigu mano reikalavimo nepatenkinsit aš skelbiu baduoklę. Tada gydytojas geriau šiek tiek apžiūrėjo ir pasakė kad jis nieko negali padaryti, nes reikia daryti spiaudulių analizą, o pas juos kalėjime nėra laboratorijos tik yra mieste. Tuomet aš pareiškiau kad aš galiu duoti išvirti į miestą už savo pinigų. Ant rytojaus atėjo į kamera kažkoks tipelis iš miesto ir liepė prispiauti į bonkelę. Už trijų dienų parnešė analizos davinius, bet jų man neatidavė vis dar slėpė kad aš nežinočiau jog esu sergąs. Tik pasiluiosavus gavau į rankas tuos davinius analizos kuriuos čionai ir paduodu žodis žodin:

Analiza plvociny: „Preparatach basvionych metodą Zel nechsteiva zostalo wykrytę prądkki kocha wjs/w 5-8-12 skladają się z kilka i kilkamaście prądkow“. Pasirodo kad pas mane atvira džiova, nes už kelių dienų pradėjau su kraujais spiaudyti. Tada atėjo skyriaus viršininkas ir pasakė „Agurkis zabrać rzeczy pujdzie do drugiej celi“, tuomet aš paklausiau kodėl ir kur, tada jis pasakė kad gydytojas įsakė pasodinti vieną ir saulėtoją kameroj. Tiesa, pasodino patogioj kameroj bet vaistų jokių nedavė tik parašė receptą kad pats pirkčiau vaistus „celenu gluconatum“. Puiki globa lenkų dėl politinių kalinių?!!! Vieną tik turėjau lengvatą kad galėjau gauti iš namų ir pirkti maisto kiek norint, nes kitiems kaliniams buvo aprubežiuota, taigi čia ir parašysiu tą kiekį: apart valdiško maisto galima buvo pirkti arba iš namų gauti į dvi savaites laiko 1 kg. duonos, 250 gr. cukraus, 250 gr. riebalų, 1 kg. pamidorų, 1 kg. obuolių, 1 paketį tabako ir rūkamo popieriaus. Aš nor tada ir turėjau maisto pakankamai bet aš buvau nustojas tiek apetito kad viskas stovėjo, bet jau aš gyvenau viltim nes artinasi diena laisvės. 1938 m. rugpjūčio 12 d. aš laisvas, ta diena sunku aprašyti po tiek kančių, tas gali suprasti kas tokį gyvenimą pergyveno.

Išėjus iš kalėjimo nuvažiavau tiesiai į Daugieliskį pas Birutę, nes ten ji gyveno pas Pijų (patikslinimas: Birutės brolis Pijus Jankauskas-Jankus). Daugieliskyje išbuvom dvi savaites, po dviejų savaitių išvažiavom į Alksnėnus. Į Vilnių palydėjo Pijus. Iš Vilniaus išvažiavome pavakare, Suvalkuose buvome ryte, Suvalkuose buvo turgaus diena, eidami gatve sutikom Agnietę (Agnietė Pacenkaitė, Birutės pusseserė) ir agr. Pajaujį (Jonas Pajaujis iš Ožkinių), truputį pasikalbėjus išsiskyrstėm savo reikalų tvarkyti. Vakare atvažiavus į Trakiškių stotį tuojaus pradėjo dar vagonuose tikrinti pasus, matosi buvo kokio niek-

Daugėliškis. Stovi Pijus Jankauskas-Jankus, sėdi iš kairės Birutė Agurkienė, Alicija Valinčytė, Motiejus Agurkis

šo įškūsta kad aš parvažiuoju, nes pastebėjau kad kiti buvo nesvarbu, tik prišokus prie manęs pasienio puskarininkis suriko „a pan dokąť“ (liet.: o ponas kur važiuojat), aš visai ramiai atsakiau kad į namus iš kalėjimo o ne iš Amerikos, tada jis sako kad aš su žmona esam su-

laikyti, aš visai nenustebau, nes jeigu šunį pjudo tai šuo turi loti. Tas tipelis pareiškė kad turėsim eiti į Punksą, tada aš pasakiau kad aš turiu čemodanus ir turi duoti vežiką, tada jis sako gali pasisamdyti už Lietuvos dolerius, aš jam atrėžiau kad aš ne Amerikonas tik buvęs politinis kalinys atlikęs baudą ir ne Tamstos reikalas, bet tą viską pastebėjo agr. Pajaujis kuris kartu gryžo iš Suvalkų tas patarė eiti o daiktus palikom stoty. Aš Birutė ir tas pasienio puskarininkis nužygiavom į Punksą, ten apėjom nuo ainošiaus pas keipošių nič nieko nepasakė, bet to dar maža nusivarė į Kreivėnų stražnicą, ten nuėjus ištardė ir liepė eiti namo, ir kasdieną pas juos melduotis. Pagal valdžios įstatymus reikėjo policijoj ir valsčiui užsiregistruoti, nuvykus į policiją (Čipliškėse) tuojaus paklausė ar aš dar negavis rašto, man atsakius kad ne, jie pareiškė, kad vykčiau į valsčių ir ten gausiu.

Nuvažiavus valsčių gavau trėmimo lapą vykti į gilumą Lenkijos ir nuo įteikimo dienos už trijų dienų turiu išvykti. Tai ir sugrižau kaip nesavas, nes per tris dienas nei su giminėm negaliu po tiek laiko pasimatyti. Sulaukus vakaro visi ramiai nuėjom gulti, po kiek laiko beldimas į duris. Užsikėlė Viktoras (Viktoras Jankauskas) ir išėjo, klausaus kalba lenkiškai ir klause apie mane ar aš namie, Viktoras sako kad aš guliu bet jis prašo kad užsikelčiau, aš atsikėles užsimečiau dulkinį ir išėjau, ogi žiūriu Kreivėnų (stražnicos) viršininkas Pinevskis ir prašo kad aš apsirengčiau nes jis nori su manim ilgiau pakalbėti, aš šiek tiek apsirengiau ir atėjau, kur tokį svečia vestis pasikalbėti, ogi į virtuvę patogiausė, bet kur tau, ponui nepatiko ir prašo kur į geresnį kambarį, tada nuvedžiau į kambarį na ir prasidėjo diskutuoti, jis pradėjo mane visokiais būdais bauginti, aš teisintis, jis manęs norėjo išbandyti ką aš turiu galvoje, matosi norys areštuoti, nes buvo prikaišiojama viskas, bet aš tą viską gerai supratau ir jam mokėjau apie tokius dalykus atsakinėti, tada jis žiūri kad su manim negalės niekaip baigti, tuomet pradėjo prikaišioti kad aš bėgsiu į Lietuvą, aš jam atrėždavau griežtai kad ne, nes ir Lenkija yra gana plati ir rasiu sau pragyvenimą, tada jis man ir patiki, nebaigęs to pradeda ką nors kita, tai gražiumu tai su piktumu ir su revolveriu šokinėjo, bet aš laikeusi ramiai. Kada jau pakankamai įkirėjo galvojau su juo ir jo palydovu (kareiviu) kuris kampe sėdėjo kaip šuo su šautuvu ir ant šautuvo durtuvas, bet aš juos vienas abu būčiau sutvarkęs tik kad būtų kabinėsi prie namų ir būtų nedavę ramybės, tai tuomet Viktoras pastatė dar bonkę snapso ir taip prasėdėjom visą naktį tik prieš dieną Viktorui pakinkius arklius nuvežė kaip šunį į Punksą ir baigėsi mano diskusijos su tuo viršininku.

Motiejaus piniginė su dokumentais

1938 m. rugpjūčio 29 d. perėjau nelegaliai administracijos liniją ir apsigyvenau Lietuvoj. Birutė liko namie laikinai kol aš rasiu patogesnę vietą. Aš apsigyvenau pas giminaitį Juozą Paplauską Sangrūdos vargonininką, pas jį išbuvaui apie du mėnesius. Pragyvenimui gaudavau pašalpą iš Generalinio štabo II-ro skyriaus nuo Pulkininko Matusaičio³ į mėn. po 100 litų. Po to išėjau gyventi pas pil. Kalesinską Aleksandrą (Sangrūdoj), 1939 m. balandžio mėn. 6 d. atėjo į Lietuvą Birutė ir abu gyvenom pas Kalesinską, o gegužės mėn. persikėlėm gyventi pas Antaną Sendą (Alksnėnuose).

1939 m. rugsėjo mėn. 1 d. prasidėjo Vokiečių-lenkų karas, žlugus lenkų ponekšom gryžom į Alksnėnus pasižiūrėti, Ona labai nusigando, manė kad jau gyvensim visados. 1939 m. spalio mėn. 27 d. įžigevo Lietuvos kariuomenė į Vilnių ir jo kraštą. 1940 m. sausio mėn. 27 d. aš vėl išvykau į Lietuvą. Birutė liko namie, nes laukėsi ant dienų sūnaus. Aš turėjau galvoje vykti į Vilnių bet nuvykau su Pajaujū Petru į Lazdijus ir apsigyvenom viešbūty, už viešbūtį mokėjo Lazdijų mokyklų inspektorius, nes jis buvo atbėgėlių globėjas, kur prabuvau apie 5-6 dienas, tame laike vakare Inspektorius šaukė mane prie telefono. Per telefoną skambino Sapiega iš Alksnėnų sargyb. būstin., kad Birutė pagimdė sūnų ir jaučiasi gana gerai. Po to aš nutariau vykti į Vilnių. Sū-

³ Lietuvos karinės žvalgybos ir kontržvalgybos pulkininkas Juozas Matusaitis.

nus gimė 1940 m. vasario mėn. 1 d. bet krikštydami užrašė 5 d. vasario. Pakrikštijo vardu Giedrutis-Kazimieras. Aš atvykęs apsigyvenau Vilniuje Lietuvių Atbėgėlių Bendrabūty. Pabuvęs Vilniuje išvažiavau į parubežį parsivesti Birutės ir sūnaus. 1940 m. kovo mėn. 4 d. atėjo Birutė į Lietuvą, nakvojome pas Sapiegą, ant rytojaus nuvykom pas Sendus, ten prabuvom pora dienų ir išvykom į Vilnių. Į Kalvariją nuvežė Senda. Kalvarijoje nakvojom pas Dovitką. Kaune nuvykus Birutę su Giedručiu palikau stoty o aš nuėjau į Draugiją Užsienių Lietuviams Remti. Ten gavau bilietus ir leidimą, nes tada buvo reikalingi leidimai iš Lietuvos važiuojant į Vilnių. Tenai radau savo Bendrabučio buhalterį p. Vadeišą. Iš ten nuėjau dar pas pulk. Matusaitį ir gavau kelioniai

Velykos. Vilniuje prie Katedros Motiejus su žmona Birute ir sūnumi Giedriumi

70 litų. Į Vilnių gryžom kartu su p. Vadeiša. Atvykus į Vilnių gavau tarnybą Lietuvos Raudonojo Kryžiaus sandėlio vedėju ir pradėjau eiti pareigas nuo kovo mėn. 15 d. Artinant likviduoti L.R.Kryžiaus sandėliams pasiliosavau 18 d. gegužės mėn. 1940 m. ir nuo tos dienos pradėjau eiti pareigas geležinkelio konduktoriaus. Konduktoriaus ir bendrai geležinkelių tarnyba man visai netiko nes buvo be galo varginanti, o mano sveikatai tas labai kenkė, bet prie bolševikų laikų negalima buvo pasiliosuoti ir turėjau kankintis iki galo. Tarnybos pareigas einant susirgau t.y. pasikartojo kraujoplūdis. Iškart nubėgau į ambulatoriją ir daktaras kraujoplūdį sulaikė ir išrašė į Sanatoriją. Ten nuėjus pradėjau jaustis kiek geriau. Nuvykus į Sanatoriją padarė spiaudulių analizą ir rentgeno nuotrauką, analizos duomenys buvo toki, bacilų „kocho“ 30-60 palyginus tai labai daug, o iš rentgenos nuotraukos buvo matyti kad kairiame sparne viršūnėje buvo žaizda (kaverna) vištos kiaušinio dydžio.

Man būnant Sanatorijoje Birutė irgi atvažiavo į Geležinkelių ligoninę ir ten pagimdė dukterį 5 d. gegužės mėn. 1941 liko pakrikštyta Rūtelės vardu. Birutei būnant dar ligoninei susirgo kita liga būk tai vidurių šiltine ir tuojaus išvežė į užkrečiamų ligų ligoninę 19 d. gegužės mėn. 1941 m. Aš tuomet buvau priverstas išsirašyti iš Sanatorijos, nes Rūtelė liko ligoninėje pas ligoninės slaugitoja, kuri įsakė pasiimti. Sugryžus man namo abu su Valinčiene (Veronika Tumelytė-Valinčienė) nuvažiavom ir parvežėm mergaitę į namus ir galvojau kas reikės daryti. Ne po ilgam tą pačią dieną parvažiavo Pijus (Pijus Jankauskas-Jankus), Leokadija (Jankauskaitė) ir parsivežė mamą (Agota Tumelytė-Jankauskienė) iš Pakuonio palaidojo savo Tėtę (Juožą Jankauską). Birutė iš ligoninės sugryžo birželio mėn. S.S.S.R. kariuomenė įžygiavo į Lietuvą 1940 VI 15 d. Aš Birutė su vaikais išvažiavom į Pakuonį pas Viktorą (Viktoras Jankauskas) atostogų, nes aš buvau gavęs iš ligoninės visam mėnesiui 1941 VI 17 d.

Būnant Pakuonyje 1941 VI 22 d. kilo karas rusų-vokiečių 3 val. ryto. Vilnių vokiečiai užėmė naktį į 24 d. Kauną užėmė dieną 24 d. Už savaitės aš iš Kauno išėjau į Vilnių pėsčias. Iš Kauno išėjau pusė antros diena ir vakare buvau Žiežmarių miestely, ten pernakvojus tą dieną pasiekiau Vilnių apie 8:30. Iš geležinkelių tarnybos išėjau 1941 liepos mėn. 1 d., nes man buvo per sunku. Kitą darbą gavau Trikotažo Fabrike Žaliavų sandėlio vedėju. Man būnant Vilniuje gavau laišką nuo Birutės kad Rūtelė mirė 1941 rugpjūčio mėn. 5 d. Rūtelę palaidojus gryžo į Vilnių ir Birutė. 1942 m. kovo mėn. 23 ant 24 d. nakti buvo rusų lėktuvų puolimas. Aš tą naktį ėjau tarnybos pareigas Fa-

Prie namo Vilniaus senamiestyje, kuriame gyveno Motiejus su šeima ir kurią subombardavo vokiečiai. Iš kairės: Birutė Agurkienė su sūnumi Tauragiu, Alicija Valinčytė, Giedrius Agurkis, Veronika Tumelytė-Valinčienė

brike Švidrigailos gt. Per tą puolimą liko sugriautas mūsų namas (namas prie Šv. Mikalojaus bažnyčios), bet iš mūsų šeimos aukų nebuvo. Tame pačiame gyvenusius kitam gale užmušė kn. Čibirą*, jo šeiminkę ir kn. Taškūno* seserį. Sužeisti liko tame pačiame bute kur kn. Čibiras užmuštas Arkiviskūpas Reinys liko jam nulaužtą raktikaulis ir kn. Taškūnui nulaužta koja.

Iš Fabriko pasiliosavau 1942 m. rugpjūčio mėn. 17 d. 1942 VIII 8 d. Birutė pagimdė sūnų Raudonojo Kryžiaus Ligoninėje. Pakrikštijom vardu Tauragis-Julius. Nuo 1942 m. rugsėjo mėn. 22 d. paskirtas kepyklos vedėju koop. „Rūta“, kepykla nedidelė, per parą iškepda vo duonos 3500 kg., dirbo darbininkų 12. Nuo 1943 m. rugsėjo mėn. 30 d. perkeltas į kep. Nr. 1 ten pagamindavo duonos apie 25 tonas į parą. 1944 m. gegužės mėn. 1 d. perkeltas į kep. Nr. 2 visai mechaniš-

Vorname *Motiejis*
 Verdes *Agurkus*
 Zuname *Agurkus*
 Pavardė
 Geburtsdatum *1905. IX 21 d.*
 Gimimo data
 Familienstand *veigs*
 Šeimos padėtis
 Volkszugehörigkeit *lietuvis*
 Tautybė
 Staatsangehörigkeit
 Pilietybė
 Arbeitsstelle *Kepykla Nr. 1*
 Wohnhaft in *Vilnius, Sv. Mikalojaus g. 00 7-4*
 Gyvenantis
 In dem Konsumverein „**ROTA**“ *savait. 54* stund.
 Dirba Kooperatyvė „**ROTA**“ *savait. 54* val.
 als *Kepyklus vedėjas*
 kaip
 beschäftigt ist.

M. Kalnietis
 Sekretarė — Sekretorius
U. Maurytis
 Direktor — Direktorius

Wilna, den *1944. 08. 10* 194

Monats-
Minskaj
 Biržų dienų sk.
 Monatsgehalt
 Mėnesio užga
 Lohnsteuer
 Algų mok.
 Beiträge für
 ABT

Monate — Mėnesiai	Jahre 194				
	RM	PF	RM	PF	RI
I					
II					
III	180 -		8 65		
IV	180 -		8 65		
V	25 180 -		8 65		
VI					
VII					
VIII					
IX					
X					
XI					
XII					

Beimerkung: Arbeitsbescheinigung ist gültig nur mit Personal-
 ausweis und Eintragung des letzten Monatsgehalts.
 Pastaba: Darbo pažymėjimas galioja tik prie asmens doku-
 mento ir mašinos paskutinio mėnesio elga.

Kepyklos darbo knygelė

ką, duonos pagamindavom truputį mažiau, gamindavom į parą 17 tonu bet buvo geresnės pajamos ir lengviau man pačiam nes buvo geresnė bendra tvarka.

Ten vedėjavau iki 1944 m. liepos mėn. 1 d. Nuo liepos 1 d. gavau atostogas. Atostogų išvažiavau 30 d. birželio, tą dieną Vilniuje buvo baisus chaosas nes artinosi frontas ir žmonės bėgo kas kaip galėjo. Aš išvažiavau irgi per didelę bėda, nors turėjau atostogų pažymėjimą ir leidimą traukiniu važiuoti kurį pirkau iš vienos tarnautojos Sockomisarjato už 200. Atostogų metu pora savaitių pabuvau pas Viktorą. Vėliau nuvažiavom pas pusbrolių Agurkį Adomą Kalniuose ir ten praleidom frontą. Pas mumis sovietų kariai užėjo 1944 rugpjūčio mėn. 3 d. Už savaitės išvažiavom visi pas brolių į savo tėviškę Oškiniuose ir ten turėjom perbūti iki karo pabaigos. Po kiek laiko Oškinių km. evakavo kaip pafrontę, tuomet išsikraustėm visi į Ramoniškę pas Konstantą ir ten prabuvome iki 28 dienos rugsėjo 1944 m. Birutės mamai atėjus ir prašus kad grįžtume į Cyraile nes vyrams reike kariuomenen tai nors aš būses, tat paklausė ir sugrįžom. Sugrįžus į Cyraile aš tuojaus nuvažiavau į Vilnių dėl tarnybos ir gavau Socialiniam aprūpinimo komisarijate <...> (paaiškinimas: šioje vietoje trūksta trijų lapų, kurie po M. Agurkio mirties buvo iškirpti. Jų turinys nežinomas).

1945 III 3 d. gimė Narutė pakrikštyta Sangrūdos bažnyčioje 1 d. balandžio Narutė Kunigunda (sakinyš įrašytas vėliau žmonos Birutės Jankauskaitės-Agurkienės ranka).

Karas Vokiečių su sovietų Sąjunga Anglais ir Amerikiečiais baigėsi 1945 gegužės mėn. 8 d. 3 val.

1945 m. VII 7 d. atvykom į Vilnių gyventi ir gavau tarnybą Vilniaus Mėsos Kombinas „Maistas“ nuo 13 d. liepos perkeltas į N. Vilnios Fabriką „Maistas“ pareigoms M.P.O. ir kartu Ūkio Vedėjo pareigoms.

(Paskutinis įrašas rašytas žmonos Birutės Jankauskaitės-Agurkienės ranka:)

1946 IV 26 d. Motiejus pabaigė tarnybą. Išei į griuvą Kalvarių gatvei apie 10 v. prie policijos durų apalpo ir milicininkams įnešus

Darbo Jėgos Apskaitos ir Paskirstymo Biuras
 prie *darbių apsk.*
Vykd. R-10

MOBILIZACIJOS LAPELIS Nr. *2*

Pagal 1942 m. vasario mėn. 13 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką

Pil. *Agurkis Motiejus Jono*
(pavardė, vardas ir
Sangrūdos valsč.
gėvo vardas)
 gyv. *Gilvins* mieste,

g-vėj _____ Nr. _____ būt. Nr. _____ yra

mobilizuotas *Vilniui* darbu i
Sulig nutarimo Nr. 69 sl.
(įmonės pavadinimas)

(įmonės kadrų skyriaus adresas)

Atvykimo į įmonės kadrų skyrių terminas: 1945 m.
 mėn. *birželio* d. *30*

Darbo Jėgos Apskaitos ir Paskirstymo Biuro Vedėjas
A. Gualevi
(parašas)

25 d.

Mobilizacijos lapelis

į vidų mirė 11 v. greitoji pagalba nuvežė į Šv. Jokūbo lavoninę kur aš atradau į 4 dien pomirties, 30 d. palaidojom Vilniuje Rasų kapinėse. Užbaigė savo vargus, palikęs mus našlaičius, Giedrutis Tavutis ir Narutė liko man vienai rūpestis. Oi koks baisus likimas netekus to žmogaus kuris buvo brangiausias užviską.

(Paskutiniame Motiejaus Agurkio prisiminimų puslapyje parašyta:) vyno receptas iš barštelių cvikliukų (Vilnius 1941 XI 3 d.)

Keturi litrai sutarkuotų barštelių. Užpilti 8 litrus vandens, virinti kol pasidaris minkšti, paskiau perkošti. Į tą skystimą įdėti vieną apelsiną dvi galvutes muskato 2,5 kg. cukraus (250 gr) padeginti and petelnios, viską sudėjus virinti 15 minučių.

Ataušus įdėti 20 gr. mielių.

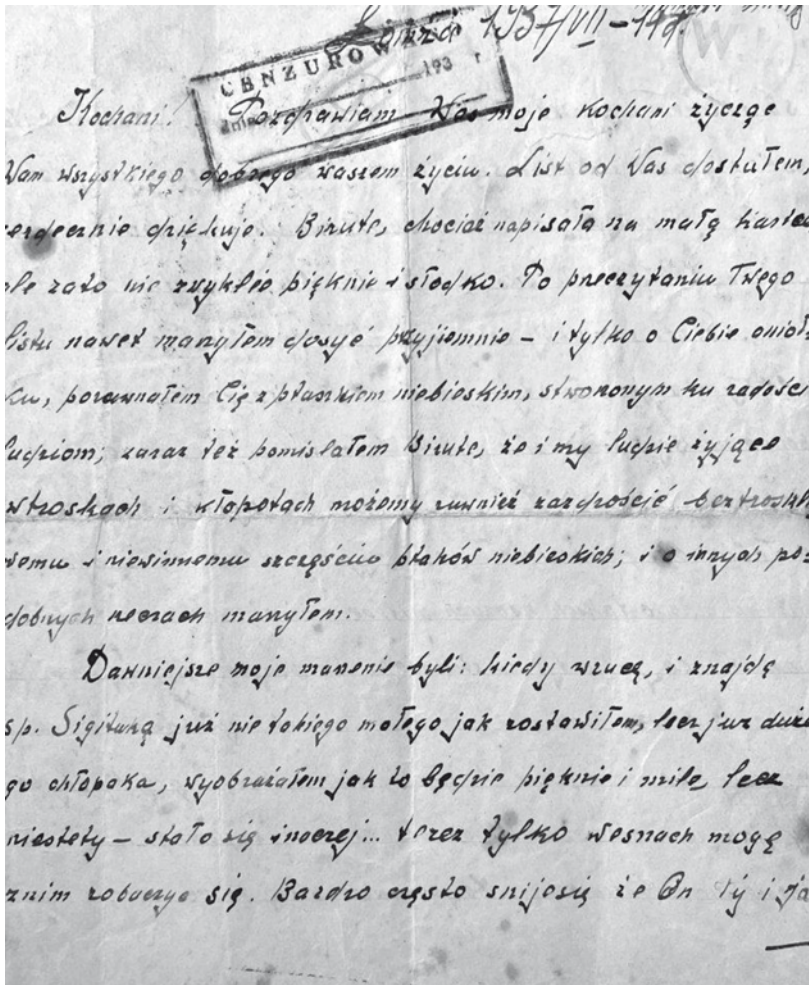
Pilant į butelius perkošti ir padėti vidutiniame ore 9 dienoms, pasukui užrišti su pergamentu ir užleisti su laku.

* *Kristupas Čibiras, kunigas, Vilniaus krašto visuomenės veikėjas. Vincentas Taškūnas, kunigas, visuomenininkas. Mečislovas Reinyš, arkivyskupas, teologijos ir filosofijos profesorius, diplomatas, politikas, Lietuvos užsienio reikalų ministras.*

Motiejaus Agurkio laidotuvės Vilniaus Rasų kapinėse

Motiejaus Agurkio laiškas šeimai iš Lomžos kalėjimo**

Laiškas iš Lomžos kalėjimo

Lomža, 19.V.1935 m.

Brangioji Birute,

Žinia, kurią man atsiuntei paskutiniame laiške, sužadino man daug gailių, kokio nesitikėjau. Ilgesnį laiką negalėjau su tuo susitaisyti, kad mūsų mažylis brangiausias paliko mus visam laikui, ir negalėsiu jo niekada užmiršti.

Žinok, kad aš čia gyvenau su ta viltimi, kad kada nors, kai baigsis mūsų išsiskyrimo valandos, ateis minutė, kai pamatysiu tave ir Jį, jau ne kaip vaiką, o kaip didelį bernioką.

***

Lomža, 1937 VII 11

Mylimieji! Sveikinu Jus, mano mylimieji, linkėdamas Jums viso ko geriausio Jūsų gyvenime. Laišką iš Jūsų gavau, nuoširdžiai dėkoju. Birute, nors parašei ant mažo lapelio, bet užtat nepaprastai puikiai ir saldžiai. Perskaitęs Tavo laišką, užsisvajojau labai maloniai – ir tik apie Tave, angelėli. Palyginau Tave su dangaus paukšteliu, sutvertu žmonių džiaugsmui. Kartu pagalvojau, Birute, kad ir mes esam žmonės, gyvenantys rūpesčiuose ir varguose, bet galime pavydėti dangaus paukščiams jų nerūpestingos ir nekaltos laimės. Svajojau ir apie kitus panašius dalykus.

Tolimesnės mano svajonės buvo tokios: kai grįšiu ir rasiu a. a. Sigituką jau ne tokį mažą, kokį palikau, bet jau didelį bernioką, įsivaizdavau, kaip tai bus puiku ir malonu, bet deja, – atsitiko visai kitaip... Dabar tik sapnuose galiu su juo pasimatyti. Labai dažnai sapnuoju, kad jis, Tu ir aš vaikštinėjame kur nors po žalią pievelę. Ir taip dažnai visą naktį praleidžiu. Atsibundu ir pasirodo viskas visai kitaip – esu kalėjimo kameroj su likimo bendrininku, paskui prisimenu, kad jis (Sigitis) išėjo iš šio pasaulio negrįžtamai.

Na, bet pradėkim ką kita. Tiesa, kad aš Tave myliu, bet Tu man pavažiavai su tuo dviračiu. Ak, širdėle mano, kad dėl Dievo tos laisvos mintys, nuodėmė taip galvoti, angelėli, iš tikrųjų nuodėmė. Dėl Tavęs galėčiau viską padaryti ir Tave prisiminsiu visada (jei išeisiu), bet man atrodo, kad jau ne laikas apie tokius dalykus galvoti. Man atrodo, kad reikia galvoti, kas bus rytoj, tai yra, apie senatvę. O antra, negrįšiu aš gerai aprūpintas, su pinigais, netgi galiu būti gerokai apgadintas, ir visai nesinorės apie tai galvoti. O jeigu būtų viskas kuo geriausiai, laikas apie visas tas kvailystes pamiršti. Prašau nesupykti, nes aš visada rašau, ką galvoju.

***

Lomža, 1937 VIII 15

Pirmais savo laiško žodžiais pranešu, kad laišką iš Jūsų gavau, už ką labai Jums dėkoju.

Birute, negaliu suprasti, ką tai gali reikšti, ką Tu parašei tame laiške. Įdomu būtų žinoti, ką Tu dabar supratai ir ką tuo Tu galėtum pasiekti. Aš apie tokius dalykus nenoriu rašyti, bet jeigu Tu apie tai rašai... norėčiau Tau taip pat parašyti, bet nežinau, nuo ko pradėti. Iš paskutinio Tavo laiško aiškėja, kad Tu esi labai nepatenkinta mūsų santuoka, kad visa ta kliūtis buvo mano asmuo, pajutau širdyje didelį nusiminimą, kad aš buvau ta kliūtis dėl Tavo laimės.

Motiejaus Lomžoje nupinta pirmoji apyrankė iš arklio ašutų, dažyta rašalu

Aš įsivaizduoju visai kitaip, nerandu kaltininko nei Tavo, nei mano asmenyse, kadangi, kai tik susipažinome, tai nuo to laiko pamilome vienas kitą. Tau žinoma, kad mylėjom labai ilgai, bendravimas tais laikais buvo labai malonus, kai prisimenu, tai net gaila tų laikų. Dabar kyla klausimas, kodėl mes susituokėme? Nuoširdžiai galiu Tau pasakyti, kad susituokėme todėl, kad vienas kitą mylėjome, visa tai buvo iš meilės. Po santuokos bendras gyvenimas buvo geras, ir tikriausiai ir dabar dar būtume laimingai gyvenę, jeigu ne ta nelaimė, dar tokia ilga ir sunki. Aš tai dabar supratau, bet, deja, nieko negalima pataisyti. Tu, angelėli, rašai, kad tai buvo Dievo bausmė.

Aš, širdede, viską gerai suprantu ir užjaučiu, ką Tu patyrei ir ką jauti savo širdyje. Gal Tu ir teisi, kad tai buvo Tau nereikalinga, bet vėl negalima pasakyti, kad tai buvo ir taip labai gerai. Juk kiekvienas žmogus, gyvenantis šiame pasaulyje, turi visokių rūpesčių. Aš įsivaizduoju, kad ir Tau galėjo būti ne tik geriau, bet ir blogiau. Birute, nepriekaištauk, kad jauna ištekėjai, Tau tik taip atrodo. Dabartiniais laikais ir senos panos taip pat neturi šansų.

Visa tai mes atmeskim, tegul tai lieka kitiems metams. Aš jau dabar pradėdau svajoti apie kitokius dalykus – nuo ko reikės paskui pradėti. Tikriausiai būsiu išstremtas, bet reikės vis tiek kur nors apsi-

gyventi. Visgi esu vyras, įsivaizduoju, kad sugebėsiu uždirbti pragyvenimui mums abiem. Prašau Tave, Birute, nepergyvenk dėl to. Jeigu mano sveikata nepablogės, tai su viskuo sugebėsiu susidoroti. Aš už visus Tavo rūpesčius, man esant kalėjime, atsilyginsiu šimteriopei. Jei nebus vietos čia, išvažiuosiu į Afriką tigrų medžioti, kažkaip visa tai bus.

Gavau laišką nuo Agurkių. Labai mažai rašė. Rašė, kad šiais metais sausra paskubino rugiapjūtę, bet šiemet turbūt visur taip buvo. Koks derlius buvo, nerašė. Aš dabar irgi parašiau atviruką jiems, o jų laišką Jums palikau, prašiau, kad ir jie atsiųstų, nes iš jų gavau tik rugpjūtį. Rašiau, kad su Jumis susisiektų ir nuolat rašytų. Rašiau, kad nupirktų guminius batus išeiti pasivaikščiojimui, nes mano batai jau menki, o dabar ateina jau ruduo, būna ir drėgniau. Nesinori tų pasivaikščiojimų praleisti, kadangi į jokią darbą nevaikštau, visą laiką kameroj sėdžiu, tai man ta valanda labai brangi pavaikščioti gryname ore. Bet ar nupirks, nežinau.

Siuntinį gavau, nuoširdžiai dėkoju. Birute, prašau ant džiūvėsių nebarstyti cukraus, nes kol ateina, tai nusitrina. Vietoj to užbarstymo geriau taip įdėk, aš gausiu. Kai dėl pomidorų ir obuolių, tai Jums rodos žiemą rašiau, ką galima supakuoti, tą galima ir atsiųsti. Tik su pomidorais blogiau, jie apsinaikina. Obuolių galite visada atsiųsti. O viso kito tiek, kiek ir dabar atsiunčiate, tik ne didesnio svorio kaip 5 kg bruto. Jei kas pasikeis, Jums pranešiu. Buvo kalbos, kad iš šito kalėjimo išvažiuosime, bet kol kas nieko tikro negirdėti. Kiekvienu atveju, jeigu išvažiuočiau, Jums pranešiu.

Dabar dėl Tavo grįžimo į šeimą, tai aš pats nežinau, ką pasakyti. Pasitarkit Jūs kartu, kaip pagal Jus būtų geriau, nes aš tai jau pamiršau, kaip ten gyvenasi, vienu žodžiu, tai jau Jūsų reikalai. Aš atvažiuosiu ten, kur Tu, Birute, būsi, o ne kur kitur. Aš tai būčiau labiau patenkintas, kad Tu būtum pas Pijų, nes ten Tau niekas neįkyri, nors ir namie reikėtų, nes mama ir taip prisidarbavo pakankamai. Nors senatvėje galėtų pailsėti, ir tai gal būtinai reikėtų padaryti. Tik blogiausia su Tėvu. Tikriausiai jis Tau neduos ramybės, persekios Tave kiekviename žingsnyje, kaip seniau. Aš tai to nenorėčiau, kad Tu visa tai kestum, o dabar nors turi ramybę.

Aš tai labai gerai žinau, ką reiškia gyventi ne ramybėje. Ir čia retkarčiais tenka susitikti tokių tipų, kad taip įsikyri, kad nėra kur dėtis. Neseniai turėjau tokį kameros draugą, kuris man taip įkyrėjo, kad jau net nelaukiau taip brangios laisvės, kad tik nuo jo atsiskyrus, nors tai buvo tartum savas vaikas, bet galų gale su juo išsiskyriau.

Motiejaus Lomžoje nupinta apyrankė iš arklio ašutų. Forma padaryta apipynus duonos gabaliukus

Skaičiau apie Daugėliškj ir Punską. Ar Lonek nežadėjo man parašyti laiško?

Birute, kažkada manęs prašei, kad atsiųsčiau Tau a. a. Magdutės fotografiją. Šiuo metu jos kameroje neturiu, prašiau prižiūrėtojo, kad įdėtų į laišką, kai aš rašysiu. Kai gausi, parašyk. Prižiūrėtojas žadėjo įdėti, bet Tu nieko apie tai neužsiminei, vadinasi, neišsiuntė. Dabar aš ją siunčiu. Gal turi savo dabartinę nuotrauką, tai atsiųsk.

Ką studijuoja Agnietė (Pacenkaitė)? Kas tas jos sužadėtinis? Ar tai to Lietuvos banko direktoriaus sūnus?

Tai gal ir užteks. Lauksiu iš Tavęs laiško. Atsisveikinu Tave, mano angelėli, bučiuoju Tavo rankeles. Pilnas pagarbos ir meilės. Motiejus

Brolau! Atsiprašau Tave, kad Tau visada mažai rašau. Tiesą pasakius, tai ir neturiu ką daug rašyti, nes pas mane vis tas pats. Įsivaizduoju, kad nebus Tau įdomus kriminalisto gyvenimas. Aš įsivaizduoju, kad Tu patenkintas savo gyvenimu, kadangi ko sieki, tai ir apturėjai. Šiais laikais geresnę padėtį sunku ir pasiekti. Geriau gal būtų, kad pasisektų patekti į Punską, būtų daug linksmesnis gyvenimas tokioje vietoje, kur nuo vaikystės prie kokių žmonių esi pripratęs. Jau jeigu nėra galimybės patekti į Punską, tai geriausia būtų pradėti kokioje nors pastovioje vietoje gyventi, kad ir tuose Daugėliškiose. Pijau, jau laikas būtų ir apsvesti, aš to Tau linkėčiau. Būtų geriau natūraliai gyventi. Žmogus daugmaž užmiršta visokius kitus dalykus, nes pradeda gyventi kitoje šviesoje. Svarbiausia neklausyk ko nors, kad Tau išrinktų žmoną dėl turtų. Geriausia išsirinkti pagal savo skonį, kad bendras gyvenimas būtų malonus.

Įdomu, jeigu prisieitų taip daryti, ar rinktumėisi iš savo krašto, ar iš dabartinės vietovės?

Pijau, aš pakankamai Tau įkyriu su viskuo, prašau dovanoti. Aš pats kartais apie visa tai pagalvoju ir man pačiam pasidaro nemalonu, bet ką aš padarysiu. Norėčiau dar turėti geresnę sveikatą, kad galėčiau ir save išlaikyti, ir suteikti gyvenimą ir savo brangiajai Birutei, kad ji turėtų gerą gyvenimą ir nekaltintų manęs. Blogiausia yra iškentėti žiemą, o jau ta paskutinė vasara kaip nors prabėgs... gyvenu viltimi, kad jau neužilgo pasimatysim. Negaliu įsivaizduoti, koks tai bus malonus susitikimas po tokio ilgo laiko. Atsiprašau, ką blogo parašiau. Lik sveikas.

Mylintis Motiejus

***

Lomža, 1938 IV 17

Brangioji Birute! Taigi jau švenčiu tuose pilkuose mūruose paskutines šventes. O kad dienos ilgos, tai iš tokio ilgesio parašysiu keletą žodžių apie savo gyvenimą. Pranešu, kad laišką nuo Tavęs ir Agnės gavau balandžio 12 d., už ką Jums nuoširdžiai dėkoju. Vienok Tave, mano brangioji, prašau taip nesirūpinti dėl visko, nes, kaip rašai, ir Tavo sveikata blogėja. O man tai jau baisu. Žinau, kad tai, ką parašiau apie savo ligą, suteikė Tau dar daugiau liūdesio, bet aš kitaip negalėjau. Birute, būk tokia gera, neimk viso to į galvą ir dėl to taip nenusimink, nes tai nieko gero neduos. Geriau į visa tai žiūrėti su viltimi. Matai, aš pats jaučiuosi ligonis, bet tam nepasiduodu, nes žinau, kad liūdesys neduos nieko gero. Duok Dieve, greičiau sulaukti laisvės, tai ir sveikata pagerės. Pats sau nenoriu tikėti, kas tai dabar yra, ypač mano amžiuje TBC, tai lyg neįsivaizduojama, bet vienok, taip yra. Rodos, visada rūpinausi savo sveikata ir nesinorėjo net pagalvoti, kad su manim kas nors panašaus gali atsitikti. Daugiau rūpinausi Tavo sveikata, nors žinojau, kad Tau niekuo negaliu padėti, tik keletą džiuginančių žodžių.

Apie paskutinius įvykius skaitau, žinau gana smulkiai, nes skaitau dienraštį „Gazeta Polska“. Ačiū, kad ir Jūs parašėte.

Siuntinį su lašais gavau balandžio 5 d., nuoširdžiai Jums dėkoju. Dar dėl rūkymo, tai pripažįstu, kad Tu teisi, bet žinok, kad aš nerūkau nuolat, o tik retkarčiais, o kurią dieną ir visai mesiu, o toliau gavęs vaistus, tikriausiai visai mesiu.

Esu gavęs laišką iš Agurkių, labai trumpą, apie kitus nieko nerašė, žinoma, kaip visada.

Taigi rašydamas šį laišką, gavau vaistus, labai apsidžiaugiau. Marchorkos nesiųskite. Kol kas pas mane nieko naujo. Ar vasario laiške

čiauskaitė-
ienė

Motiejus su artimaisiais 1943 metais per Velykas Vilniuje. Stovi trečioje eilėje iš kairės: Pijus Jankauskas-Jankus, Ona Jankauskienė, Viktoras Jankauskas, neatpažintas. Stovi antroje eilėje iš kairės: neatpažintas, neatpažinta, Alicija Valinčytė, Marytė Uzdilienė, Juozas Uzdila. Sėdi iš kairės: Tumelis iš Punsko (?), Veronika Tumelytė-Valinčienė, Birutė Agurkienė ant kelių laiko Tauragį Agurkį, Motiejus Agurkis ant kelių laiko Giedrių Agurkį, neatpažintas

gavote tik vieną laišką ar daugiau? Baigdamas siunčiu Jums visiems širdingus sveikinimus. Baigiu ir lieku Tave mylintis Motiejus.

** Čia pateikti laiškų vertimai į lietuvių kalbą, nes originaliai laišakai rašyti lenkiškai, kad kalėjimo prižiūrėtojai galėtų juos perskaityti.

AGNĖ KARČIAUSKAITĖ-JANKAUSKIENĖ (g. 1976 m. Vilniuje) studijavo Vilniaus pedagoginiame universitete ir apsigynė bakalauro laipsnį (bakalauro darbas „Pareigos sąvoka I. Kanto etikoje“). Vėliau Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultete įgijo komunikacijos magistro laipsnį ir žurnalisto kvalifikaciją. Nuo 1998 iki 2004 metų dirbo „Verslo žinių“ redakcijoje. 2003 m. koordinavo Europos komiteto prie LRV organizuotą informacinę-pramoginę „Eurobuso“ kelionę per Lietuvos miestus ir miestelius. Dirbo renginių organizavimo įmonėje. Vėliau 15 metų dirbo tarptautiniame banke komunikacijos ir paramos, integruotos komunikacijos eksperte. Daug metų bendradarbiavo su įvairiomis viešosiomis įstaigomis organizuojant paramas jų veiklai ir projektams („Gelbėkit vaikus“, Almos Adamkienės paramos ir labdaros fondas ir kt.). Šiuo metu yra laisvai samdoma konsultantė integruotos komunikacijos ir renginių prodiusavimo srityse, rašo straipsnius spaudai, vysto rekreacinę-turistinę veiklą, įvairių kūrybinių projektų jaunimui iniciatorė ir organizatorė.

KOSTAS LEONČIKAS

NUSIPELNIUSI TARPUKARIO LIETUVOS MOTERIS

Apie tarpukario Lietuvos diplomatę, žurnalistę, visuomenės veikėją, parodų organizatorę Magdaleną Avietėnaitę iki šiol nebuvo rašyta nei portale punskas.pl, nei mūsų krašto leidiniuose. Todėl Suvalkų krašto lietuviams ši asmenybė beveik nežinoma. Lietuvoje M. Avietėnaitės istorija, nors ir fragmentiškai, vis patraukdavo tyrinėtojų dėmesį. Būta pavienių tekstų, sukurtas ir dokumentinis filmas¹. 2023 m., prisimenant M. Avietėnaitės 130-ies metų gimimo sukaktį, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje Kaune atidaryta paroda „Šviesa pro stiklo lubas: Magdalena Avietėnaitė (1892–1984) – tarpukario valstybės įvaizdžio kūrėja“, kuri ypatingai išskėlė šios moters nuopelnus Lietuvai.

„Avietėnaitė, turėdama labai platų išsilavinimą, mano galva, turėjo labai brandų požiūrį tiek į madą, tiek į tautiškumą. Šiuos dalykus labai gražiai siejo. Yra išlikę informacijos, kad ji siekė išvežti į tarptautines parodas daug liaudies meno, tautinius kostiumus, darė fotosesijas su tautiniais kostiumais, pati rinko liaudies meną“, – teigia viena iš parodos kuratorių Julija Tolvaišytė-Leonavičienė.

2023 m. birželį ši Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus paroda buvo atvežta į M. Avietėnaitės gimtąjį kraštą, Kalvarijos savivaldybės viešąją biblioteką. Apie šią asmenybę sužinojau praeitų metų gruodį, aplankęs parodą Kalvarijoje. Vėliau apie M. Avietėnaitę domėjausi ieškodamas informacijos. Buvau sužavėtas M. Avietėnaitės

---

¹ „*Laikinosios sostinės fenomenas*“. URM Spaudos biuro viršininkė Avietėnaitė. Dokumentinis filmas. Rež. J. Lingys, scen. aut. Audronė Kosciuškienė. Prieiga LRT mediatekoje: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000143611/dokumentinis-filmas-laikinosios-sostines-fenomenas-urm-spaudos-biuro-virsininke-avietenaite>.

M. Avietėnaitė JAV (?),
1920 06 24. Nacionalinio
M. K. Čiurlionio dailės
muziejaus nuosavybė

asmenybe! Manau, jog skaitytojams verta plačiau pristatyti šios išskirtinės moters darbus ir gyvenimą.

Straipsnis parengtas naudojantis Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus parodos „Šviesa pro stiklo lubas: Magdalena Avietėnaitė (1892–1984) – tarpukario valstybės įvaizdžio kūrėja“ tekstais, kuriuos parengė kuratorės Violeta Karmalavičienė, Kristina Stankaitė ir Julija Tolvaišytė-Leonavičienė.

Vaikystė ir mokslai

Magdalena Avietėnaitė gimė 1892 m. gruodžio 22 d. Brazavo kaime, Kalvarijos valsčiuje, Marijampolės apskrityje, ūkininkų Adomo Avietėno ir Magdalenos Paulionytės šeimoje.

„1893 m. į garlaivį, plaukiantį link Amerikos krantų, įlipo Marijampolės apskrities Kalvarijos valsčiaus Brazavo kaimo ūkininkė Magdalena Avietėnienė su vos septynių mėnesių dukryte, taip pat Magdalena. Tėtis už Atlanto iškeliavo pusmečiu anksčiau, kad

M. Avietėnaitė studijų metais. Ženeva, 1913 01 02.
Fot. Emile Rahm. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės
muziejaus nuosavybė

*šeima turėtų kur saugiai įsikurti, ir laukė atvykstančios žmonos su dukra.*² Taip savo pasakojimą pradeda parodos kuratorės. Jau Amerikoje gimė antroji Avietėnų dukra Izabelė.

Tuo laiku ne tik iš dabartinės Lietuvos teritorijos, bet ir iš mūsų krašto daug lietuvių vyko į JAV. Vykdavo vieni ir su šeimomis. Tikriausiai juos traukė galimybė lengvai rasti darbą ir žymiai didesni uždarbiai. Daugiausiai dirbo sunkius ir paprastus darbus. Vieni pasilikdavo visam laikui, o kiti po kurio laiko grįždavo namo. Žinau, kad iš mano gimtojo Klevų kaimo ne vienas išvyko į JAV. Tarp kitko, mano senelis (tėvo tėvas) Motiejus Leončikas su savo broliu Vincu 5 metus

² Čia ir toliau tekste cituojami Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus parodos „Šviesa pro stiklo lubas: Magdalena Avietėnaitė (1892–1984) – tarpukario valstybės įvaizdžio kūrėja“ kuratorių Violetos Karmalavičienės, Kristinos Stankaitės ir Julijos Tolvaišytės-Leonavičienės tekstai.

Adomas ir Magdalena Avietėnai (M. Avietėnaitės tėvai) JAV, Vusteris, 1910–1915. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus nuosavybė

dirbo Pensilvanijos anglies kasykloje. Iš savo tėvo pasakojimų žinau, kad mūsų krašto rusai sentikiai, vadinami maskoliais, vertėsi emigrantų pervežimu vežimais prie Rusijos ir Rytų Prūsijos sienos, kurią lengva buvo pereiti. Paskiau per Vokietijos Hamburgo uostą laivais plaukdavo į Ameriką. Tik nežinau, kur pirkdavo laivo bilietus.

„Kelonė iš carinės priespaudos į galimybių ir laisvės šalį buvo varginanti, tačiau baigėsi laimingai. Visa Avietėnų šeima pasiekė Amerikos krantus ir įsikūrė Masačusetso valstijoje, netoli Bostono, Vusterio (angl. Worcester) mieste. Taip prasideda mažos mergaitės – Magdalenos Avietėnaitės gyvenimo istorija. Užaugusi ji tapo bene aukščiausias pareigas nepriklausomos Lietuvos valstybės tarnyboje ėjusia moterimi, buvo nepakeičiama kultūrinės diplomatijos srityje. Sovietams okupavus Lietuvą, padėjo išgelbėti Amerikoje išlikusias Lietuvos aukso atsargas.

Įsikūrus Vusterio mieste, iš pradžių Avietėnų šeimai, kaip ir didžiai daugumai XIX a. pabaigos lietuvių emigrantų, buvo sunku. Nors Amerikoje abu tėvai dirbo tik paprastus darbus, tačiau rodė išmintingų, dorų ir tikinčių žmonių pavyzdį abiem dukroms. Tvirtą ryšį su Lietuva Magdalena ir jos sesuo Izabelė išlaikė tik tėvų dėka: „Būdamas darbštus ir švietimo troškęs žmogus, tėvas tapo geru mechaniku ir visapusiškai apsišvietusiu žmogumi. Kadangi jo pirmos dienos JAV buvo labai sunkios, jis pasiryžo pagelbėti kiek tik galėdamas kitiems ateiviams [emigrantams] iš Lietuvos. Tokiu būdu mūsų namai tapo tarsi prieglauda ateiviams, kur jie visuomet rasdavo paguodos, patarimų, knygų pasiskaityti ir, reikalui esant, pašalpos. Šį darbą abu tėvai su lygiu pamėgimu dirbo, sesutei ir man paaugėjus, prisidėjom ir mudvi“, – taip apie savo tėvus rašė pati M. Avietėnaitė.

1909 m. M. Avietėnaitė, iš kitų vaikų išsiskyrusi savo gabumais, su pagyrimu baigė Vusterio (angl. Worcester) aukštesniąją mokyklą. Mergina pradėjo lankyti filologijos kursus, dirbo miesto bibliotekoje, vakarais dėstė anglų kalbą. Nujausdamas jos galimybes, vietos lietuvių parapijos klebonas nesidrovėjo ateiti pas A. Avietėną su griežtu reikalavimu: „Adomai, jeigu tu neleisi toliau mokytis savo dukters Magdalenos, padarysi didelę nuodėmę!“

Prie dukrų išsilavinimo daug prisidėjo tėvas Adomas. Lietuvoje jam teko būti kaimo mokyklos daraktoriumi, prisidėti prie uždraustos lietuviškos spaudos platinimo. Jis gana greitai suprato, kad išsilavinimas taps dukrų keliu į sėkmę naujoje amerikietiškoje aplinkoje.

„Magdalenos biografijoje reikšmingas tėčio ir dukters ryšys. Tėvas savo dukterį matė kaip visavertę laisvos visuomenės narę. Tikėjo ne tik jos talentais, bet ir pačios Magdalenos sprendimais. Įsikūrus Vusterio mieste, iš pradžių Avietėnų šeimai, kaip ir didžiai daugumai XIX a. pabaigos lietuvių emigrantų, buvo sunku. Tėvai ėmėsi net

ir menkai mokamų darbų, tačiau Magdaleną ir jau Amerikoje gimusią Izabelę iš karto leido mokytis.

Vos kelios biografijos detalės apie tėvus liudija, kokių vertybių apsuptyje buvo auginama Magdalena. Amerikietiška aplinka nė kiek nepakeitė tvirto tėvų apsisprendimo išlikti sąmoningais lietuvių tautos piliečiais. Mažosios Magdalena ir Izabelė namuose turėjo kalbėti tik lietuviškai, nors dėl to pirmaisiais metais Amerikoje kentėjo anglų kalbos įgūdžiai. Tačiau toks buvo tėvų apsisprendimas. Šeimoje lietuvių kalba buvo vienintelis tiltas, jungiantis toli nuo Lietuvos augančias mergaites su gimtąja žeme.

Ne kiekvienas to meto šeimos tėvas ryžosi rizikai prarasti turtą, kad išmokslintų savo dukrą. Tai buvo mažų mažiausiai avantiūristo arba plačiai mąstančio žmogaus bruožas. Taigi, matydami dukters gabumus, tėvai užstatė sunkiai emigracijoje uždirbtus namus, paėmė iš banko paskolą ir išleido Magdaleną į prestižinę Ženevos universitetą Šveicarijoje studijuoti literatūros ir filosofijos. Neaišku, kada ji įstojo į šį universitetą.“

Paslaptingasis M. S.

„Studijų metais Ženevoje Magdalena suliko didžiąją savo gyvenimo meilę – rumunų aristokratą Michaelį Serbaną de Cernesti. 1914 m. Michaelis apgynė daktaro disertaciją.“ Žemės ūkio mokslus studijavęs ir agronomijos profesoriumi tapęs rumunas norėjo vesti išskirtinio proto ir grožio lietuvaitę. 1914 m. vasario mėnesį licencianto diplomą gavusi Magdalena grįžo į JAV. „Abu kūrė bendros ateities planus, tačiau tuo metu prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, padalinęs tautas į priešingas barikadų puses. Rumunija įstojo į karą Antantės pusėje, M. Serbanas buvo pašauktas į karinę tarnybą, o Magdalena grįžo į Ameriką. Būtent tuomet Magdalenos ir Michaelio bendros ateities planai žlugo galutinai. Abu – tiek Magdalena, tiek Michaelis – buvo tikri savo šalių patriotai. Abu rinkosi tarp romantiškos meilės ar savo tautinės tapatybės. Didžiojoje savo pasirinkimo kryžkelėje moteris turėjo rinktis: ar kurti savo ir Michaelio gyvenimą Rumunijoje, ar grįžti į tėvynę, Magdalena pasirinko savo gimtinę. Taip nusprendė ir Michaelis.

Po draugystės su Michaeliu Magdalena šeimos nesukūrė, apie asmeninę laimę neatviravo, tačiau iki gyvenimo pabaigos išsaugojo vyriškio laiškus ir fotografijas. Michaelio ir Magdalenos istorija liko pridengta paslapties šydo, neatsakytų klausimų, tačiau stulbinama savo liudijimu apie meilę, pagarbą ir ištikimybę.“

M. Avietėnaitės mylimasis, rumunų aristokratas Michaelis Serban de Cernesti. Kitoje pusėje Michaelio laiškelis Magdalenai. Ženeva, 1913 03 23. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus nuosavybė

1914–1920 metai

Dėl teigiamo tėvų požiūrio į mokslą ir didelio pasiaukojimo abiem Avietėnų dukroms pavyko įgyti ne tik vidurinį, bet ir aukštąjį išsilavinimą. Iki Pirmojo pasaulinio karo labai mažai mokėsi lietuvių, ypač merginų, dėl neigiamo tėvų nusistatymo į mokslą ir skurdaus

gyvenimo. Daugiausiai mokėsi valstybės tarnautojų, verslininkų, pasiturinčių ūkininkų ir dvarininkų vaikai, nes už mokslą reikėjo mokėti. Tuomet buvo labai vertinama kunigo profesija, tad nemažai vaikinų stodavo į kunigų seminariją, bet iš Seinų krašto tokių buvo labai nedaug. Negirdėjau, kad tuo laiku kokia nors šio krašto mergina būtų baigusi vidurinę mokyklą, jau nekalbant apie aukštąjį išsilavinimą.

M. Avietėnaitė, baigusi studijas Šveicarijoje, sugrįžo pas tėvus į Vusterį. Jauna moteris pasinėrė į vietinių lietuvių kultūrinę veiklą, nors su savo gebėjimais ir žiniomis galėjo rasti daug pelningesnę, prestižinę darbą. Nuo 1914 iki 1920 m. redagavo laikraštį „Amerikos lietuvis“, Magdalenos dėka laikraščio kokybinis formatas labai išaugo, o kartu ir turinys, naujienų atrankos kriterijai, laikraštis tapo informatyvesnis, teikiantis daugiau faktinės informacijos. Magdalena pati nemažai rašė straipsnių politikos, istorijos temomis. „1917 m. istorinių straipsnių pagrindu ji išleido dvi istorines knygas: „Didžioji Prancūzijos revoliucija“ ir „Istorija žymiausių Europos tautų, dalyvavusių didžiojoje karėje“, kurias abi dedikavo Michaeliui Serbanui de Cernesti su paslaptingu įrašu knygoje: „Skiriama M. S.“ Parašė anglų, vo-

Lietuvos delegacija derybose Tautų Sąjungoje dėl P. Hymanso projekto. Sėdi iš kairės: 1-as O. Milašius, 2-as E. Galvanauskas, 3-ias T. Norus-Naruševičius. Stovi iš kairės: 1-as P. Klimas, 2-as V. Jurgutis, 3-ia J. Th. Desfaux, 4-a M. Avietėnaitė, 6-as M. Šleževičius, 7-as M. Soloveičikas. Briuselis, 1921. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus nuosavybė

kiečių, prancūzų kalbų vadovėlius, knygą moterims apie namų ruošą, išspausdino anglų kalba leidinį apie Lietuvą.

Gyvenimas Lietuvoje (1920–1944)

Lietuvos Taryba 1918 m. vasario 16 d. Vilniuje pasirašė Lietuvos Nepriklausomybės Aktą. M. Avietėnaitės grįžimas į gimtinę tapo beveik neišvengiamas. Intelektuali mergina jautėsi neišnaudojanti savo potencialo provincialiaame Vusteryje, o darbas lietuvių bendruomenės labai įgijo kitokią prasmę, atsiradus laisvai Lietuvos valstybei. 1919 m. lapkričio 2 d. prezidentui Antanui Smetonai pakvietus užsienio lietuvius grįžti ir prisidėti prie Lietuvos valstybės kūrimo, Amerikos lietuvių atsiliepė į prezidento kvietimą ir nutarė 1920 m. grįžti į Lietuvą. Pasaulio mačiusi ir puikų išsilavinimą Ženevoje įgijusi moteris pradėjo sparčiai kilti karjeros laiptais. Ji laisvai kalbėjo anglų, prancūzų ir vokiečių kalbomis. *„To meto Lietuvoje angliškai kalbančių valstybės tarnautojų labai trūko. Kuriant modernią Lietuvos valstybę ir komunikuojant su laisvuoju Vakarų pasauliu, valstybės tarnyboje*

Lietuvos atstovų užsienio šalyse konferencija. Sėdi iš kairės: 1-as B. K. Balutis, 2-as D. Zaunius, 3-ias T. Norus-Naruševičius, 4-as E. Galvanauskas, 5-as J. Baltrušaitis, 6-as P. Klimas, 7-as O. Vl. L. Milašius. Stovi iš kairės: 1-as V. V. Čarneckis, 2-as P. Dailidė, 3-ias A. Lisauskas, 4-as J. Aukštuolis, 5-a M. Avietėnaitė, 6-as V. Sidzikauskas, 7-as I. Jonynas, 8-as R. Karuža, 9-as I. Jurkūnas-Šeinius. Kaunas, 1923 11 12. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus nuosavybė

Tarptautinis žurnalistų suvažiavimas. I eilėje iš kairės 5-a M. Avietėnaitė. Madridas, XX a. 3–4 deš. Fot. Luis R. Marin. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus nuosavybė

ypač reikėjo tokių žmonių, kaip Magdalena – išsilavinusių, drąsių, mokačių improvizuoti ir... labai mylinčių savo valstybę.“

Sugrįžus į Lietuvą, Magdalena buvo priimta į Užsienio reikalų ministeriją, pirmiausia – į vertėjos ir šifruotojos, vėliau – slaptojo archyvo tvarkytojos, konfidencialiosios sekretorės pareigas. Lietuvos diplomatinėje tarnyboje įsidarbino trys Amerikos lietuviai: Magdalena Avietėnaitė, Bronius Balutis, Tomas Naruševičius. Iš karto atsiskleidė M. Avietėnaitės gabumai. Greitai pastebėję Magdalenos talentą ir aštrų protą, kolegos ją užvertė darbais, kurie nebuvo pažymėti skambiais titulais, tačiau statė ant bėgių visą Lietuvos valstybės diplomatinę traukinį. Jauna moteris greitai gavo daug rimtesnių užduočių. 1924 m. jai buvo patikėta perimti Juozo Ereto įkurtos ELTA (Lietuvos telegramų agentūros) vadovės pareigas. Ji reorganizavo ir modernizavo agentūros darbą. Nupirko radijo aparatą, klausėsi užsienio radijo stočių žinių, kurios būdavo išverčiamos į lietuvių kalbą. Žymiai pagerino naujienų turinį. Pati kalbėdama keliomis kalbomis dažnai sėsdavo ir surašydavo svarbius tekstus, matydama, kad be jos niekas negalės greitai ir kokybiškai atlikti užduoties. Tiesa, visą tą laiką jai teko kovoti su tyliu vyrų nepasitikėjimu ir nenoru pripažinti jos autoriteto. M. Avietėnaitės situacija buvo unikali ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje. Moters darbas tokiose atsakingose pareigose buvo suvokiamas kaip atrakcija ar ekscentriškas (nepaprastas, keistas)

nesusipratimas. 1924 m. Berne (Šveicarijoje) vykusiame Europos telegrafų agentūrų atstovų susitikime Magdalena buvo viena tarp 32 vyrų.

1926 m. M. Avietėnaitė buvo paskirta Spaudos biuro vadove. Įstaigos tikslas buvo informuoti pasaulio valstybes apie politinį ir kultūrinį Lietuvos gyvenimą, bendradarbiauti kultūrinės diplomatijos srityje. Ypač svarbi biuro veiklos dalis – užsienio parodų rengimas Lietuvoje ir Lietuvos kultūrinio gyvenimo reprezentavimas užsienyje. Eidama vadovės pareigas, M. Avietėnaitė organizavo Lietuvos meno parodas Barselonoje, Lježe, Stokholme, Kopenhagoje, Briuselyje, Geteborge, Čikagoje, Paryžiuje, Niujorke. Šios parodos dažnai buvo priemonė užmegzti ir sutvirtinti Lietuvos diplomatinis ryšius, todėl to meto spaudoje nuolat pasirodydavo žinučių apie M. Avietėnaitės darbus. Dažniausiai ji pati pristatydavo parodas užsienyje.

Lietuvos politinis elitas norėjo pateikti kuo daugiau naujienų užsieniui ir reklamuoti Lietuvos pasiekimus. Visų akys krypo tik į M. Avietėnaitę. O ši viena užkūrė Lietuvos viešųjų ryšių kampaniją, jos dėka pasaulis sužinodavo apie Lietuvos meno, ekonomikos ar politikos laimėjimus.

Moteris buvo tikra komunikacijos srities profesionalė, užsitarnavusi gerą vardą tarp Lietuvos ir užsienio šalių kolegų: „*Svetimšaliams ir užsienio žurnalistams labiausiai žinoma savo darbo pasišventėlė, nemirštama darbuotoja Lietuvos populiarizavimo dirvoj panelė Magdalena Avietėnaitė. Ji stengiasi įskiepyti visiems lankantiems mūsų kraštą Lietuvos meilę. Ir jai tai puikiai pavyksta.*“

Tarpukario fotografas Vytautas Augustinas pasakojo, kad būtent M. Avietėnaitė organizavo nuotraukų iš Lietuvos parodas. Dažnai pati nurodydavo vietas, kurias reikėtų nufotografuoti, skolindavo savo tautinius drabužius merginoms, kurios norėdavo pasipuošti ir gražiai atrodyti nuotraukose.

„1938 m. Spaudos biurą perorganizavus į Spaudos ir informacijos departamentą, M. Avietėnaitė tapo jo direktore. Šias pareigas ėjo iki pat sovietų okupacijos. Tarpukariu M. Avietėnaitė buvo bene vienintelė moteris, turėjusi aukščiausio lygio valstybės tarnautojo kategoriją ir ėjusi tokias aukštas pareigas valstybės aparate.“

Pasaulinės parodos *Rytojaus pasaulis* Lietuvos skyriaus generalinė komisarė M. Avietėnaitė. Niujorkas, 1939. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus nuosavybė

Lietuvos katalikių moterų draugijos centro valdyba. I eilėje iš kairės 3-ia M. Draugelytė-Galdikienė, II eilėje iš kairės 4-a M. Avietėnaitė. Kaunas, 1929. ČDM. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus nuosavybė

Sesers Izabelės istorija

M. Avietėnaitės sesuo Izabelė baigė JAV gimnaziją, o vėliau Vusterio (angl. Worcester) verslo ir stenografijos institutą. Prieš 1922 m. atvyko į Lietuvą. Įsidarbino Kaune, Lietuvos ūkio banke. 1922–1925 m. studijavo Miuncheno muzikos akademijoje. Magdalena skyrė savo asmenines lėšas sesers mokslui. Nuo 1926 m. Izabelė buvo Kauno valstybės teatro solistė. Atsisakė JAV pilietybės, pasikvietė savo motiną į Lietuvą.

Izabelė ištekėjo už Lietuvos diplomato, žurnalisto, sociologo, vertėjo, filosofo, rašytojo Valentino Gustainio, kuris studijavo Heidelbergo ir Sorbonos universitetuose. Jis buvo vienas pirmųjų tarpukario Lietuvoje žurnalistų profesionalų. Mokėjo 5 užsienio kalbas. Bendravo su garsiausiais Europos politikais, mokslininkais, menininkais. Buvo Lietuvos telegramų agentūros ELTA direktorius. Susilaukė dviejų vaikų: Gedimino ir Valentinos. M. Avietėnaitė buvo dukterėčios Valentinos krikšto mama ir visą gyvenimą rėmė sesers šeimą.

Stereotipų nelaisvė

„Tarpukario Lietuvoje moterų galimybė realiai veikti politikoje buvo apribota to meto socialinių standartų. Diplomatinės sferoje dar griežčiau buvo laikomasi nusistovėjusių protokolo taisyklių. Moters

statusas diplomatinėje tarnyboje dar nebuvo moderniai permąstytas, taigi ir nepriimtinas.“ Diplomato tarnyba tarpukariu net ir demokratinėse valstybėse buvo vyrų prerogatyva. Todėl „*nenuostabu, kad XX a. ketvirtąjį dešimtmetį Lietuvos diplomatai taip ir neišdrįso žengti reikšmingo žingsnio – vienu iš Lietuvos diplomatų paskirti moterį*“.

M. Avietėnaitės užsienio ryšių tinklas ir pagarba jos asmenybei buvo tokia plati, kad jos veiklą stebintis tuometinis užsienio reikalų ministras Dovas Zaunius ėmė svarstyti apie tiems laikams sunkiai tikėtiną sprendimą – skirti ją Lietuvos pasiuntine užsienio valstybėje. „Šiuo ketinimu ministras pasidalijo su įtakingais diplomatijos atstovais – Petru Klimu (Paryžiuje), Kaziu Bizausku (Londone), VACLovu Sidzikausku (Berlyne) ir Broniumi Dailide (Rygoje). Įprastai kandidatūros siūlymai sulaukdavo mandagaus diplomatų pritarimo, bet šį kartą situacija susiklostė kitaip.

Lietuvos atstovas Jungtinėje Karalystėje K. Bizauskas ministro siūlymą vadino nerealiu. Nors P. Klimas kartu su žmona Bronislava Mėginaite-Klimiene buvo artimi M. Avietėnaitės draugai, diplomatas taip pat pasisakė prieš: „Moteriškė ministro pavaduotoja, deja, bendrose Paryžiaus diplomatinės tarnybos sąlygose būtų be galo keblioje padėtyje, kuri iššauktų greičiau sensacinių kalbų nei duotų realios

Magdalena Avietėnaitė (sėdi viduryje) ir Marija Mašiotaitė-Urbšienė (dešinėje) su draugėmis. Apie 1937 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus nuosavybė

Skaučių stovykloje. Iš kairės: 1-a M. Avietėnaitė, 2-a S. Kymantaitė-Čiurlionienė, 3-ia E. Barščiauskaitė. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus nuosavybė

naudos. Ypač reprezentacinė dalis galėtų sukelti daug protokolinių painiavų.“ Savo mintį P. Klimas užbaigė ypač kategoriškai: „Moteriškė generolas ar pulkininkas lygiai tuo tarpu nėra įmanoma.“

Visi diplomatai vienbalsiai atmetė M. Avietėnaitės kandidatūrą. Sulaukus tokio pasipriešinimo iš vyrų, M. Avietėnaitės karjerai diplomatinėje tarnyboje kelias buvo užkirstas. *„Moteris puikiai atliko savo darbą, tačiau negavo galimybės įrodyti talento aukščiausiu diplomatinės lygmeniu. M. Avietėnaitei nepavyko pramušti „stiklo lubų“³ ir įveikti nematomų kliūčių ir stereotipų, kurių pagrindu dar ilgai buvo konstruojamos moterų galimybių ribos politikoje.“*

Pasak Lietuvos istoriko prof. hab. dr. Alfonso Eidinto, tai buvo ambasadoriaus lygio moteris. Pagal išsilavinimą ir sugebėjimus galėjo tikrai eiti šias pareigas.

Lietuvos vardu

„Paradoksalu, kad į diplomatinę tarnybą neįsileista M. Avietėnaitė, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, reagavo kaip tikra di-

³ „Stiklo lubų“ (angl. *glass ceiling*) metafora pradėta vartoti XX a. 9 dešimtmetyje, ją nusakomos nematomos kliūtys, ribojančios moterų kilimą karjeros laiptais. „Stiklo lubų“ metafora tapo simboliu visai M. Avietėnaitės gyvenimo istorijai, kuri atspindėta Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus parodoje.

Seserys Magdalena ir
Izabelė Avietėnaitės LR
prezidentūros kieme 1924 m.
Nacionalinio M. K. Čiurlionio
dailės muziejaus
nuosavybė

plomatė ir ryžtinga kovotoja.“ 1940 m. birželio 17 d. pradėjus veikti marionetinei Justo Paleckio vyriausybei, M. Avietėnaitė pasižymėjo didele drąsa valstybės žlugimo akivaizdoje. Ji su kolege Elena Barščiauskaite, rizikuodamos savo gyvybėmis, iš Užsienio reikalų ministerijos išnešė slaptųjų bylų archyvą, kurį vėliau perdavė Lietuvos valstybės archyvo vedėjui kunigui Juozapui Stakauskui.

„M. Avietėnaitė kritiniu momentu prisidėjo ir išsaugant dalį Lietuvos aukso. Iš karto po Lietuvos okupacijos Sovietų Sąjungos pareigūnai siekė perimti Lietuvos bankui priklausančias atsargas užsienio bankuose. 1940 m. JAV, Didžiojoje Britanijoje, Švedijoje ir Šveicarijoje laikomas Lietuvos auksas buvo įvertintas daugiau nei 60 mln. litų. Lietuvai praradus nepriklausomybę, JAV išaldė valstybės aukso atsargas. Sovietų emisarui Vladimirui Dekanozovui spaudžiant, marionetinė J. Paleckio vyriausybė pareiškė protestą JAV pasiuntiniui Lietuvoje ir pareikalavo atiduoti auksą okupuotai Lietuvai. Jis iš karto būtų patekęs į Sovietų Sąjungos išdą.

Nepabūgusi galimai pražūtingų padarinių, paskutinio susitikimo su JAV pasiuntiniu dr. Owenu Noremu metu M. Avietėnaitė ištarė reikšmingus žodžius: „Mes jau nebegalime nepriklausomai veikti.

Mes labai vertiname, jei JAV gali padaryti daugiau, negu mes galime, čia drįstu pasakyti. Čia žmonės klausosi. Aš daugiau nieko negaliu pasakyti.“ Šie keli diplomatinės kalbos šydu pridengti sakiniai buvo paskutinis JAV pasiuntinio pranešimas iš Lietuvos į Ameriką.

1940 m. liepos 30 d. iš Lietuvos buvo atšauktas JAV pasiuntinys. Tų pačių metų rugsėjo 5 d., nepripažįstant prievartinio Lietuvos inkorporavimo į Sovietų Sąjungą, uždaryta ir JAV atstovybė. Meistriškai sudėlioti diplomatinės žinutės akcentai M. Avietėnaitės žodžiuose padėjo išgelbėti dalį Lietuvos aukso atsargų. Šis aukso rezervas sovietinės okupacijos metais buvo naudojamas Lietuvos diplomatinės tarnybos išėivijoje veiklai išlaikyti.“

Už nuopelnus M. Avietėnaitė ne kartą pažymėta Lietuvos Respublikos ir užsienio valstybių apdovanojimais, tarp jų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino 3-iojo laipsnio, Karūnos 3-iojo laipsnio (Belgijos Karalystė), Garbės legiono 4-ojo laipsnio (Prancūzija) ordinais.

Moteris buvo entuziastinga visuomenininkė: priklausė Lietuvos istorijos, XXVII knygos mėgėjų, Lietuvos kanklininkų, Lietuvių katalikių moterų draugijoms, vadovavo Lietuvos skaučių užsienio sąjungai.

Rytojaus pasaulis

Didžiausiais jos pasiekimais Lietuvos viešųjų ryšių ir įvaizdžio formavimo kampanijoje galime laikyti 1937 ir 1939 metų pasaulines parodas. 1937 m. parodoje Paryžiuje, pavadintoje „Meno ir technikos vieta šiuolaikiniame pasaulyje“, M. Avietėnaitės atrinkta ekspozicija triumfavo, susirinkdama keletą didžiųjų prizų ir 58 mažesnius.

„1939 m. balandžio 30 d. Niujorke iškilmingai buvo atidaryta moderniausia ir didžiausia iš visų iki tol vykusių pasaulinių parodų „Rytojaus pasaulis“. Niujorko paroda – milžiniško masto projektas, kurio devizas (šūkis) – taikus, žmogaus kūrybos ir pažangos inspiruotas ateities pasaulis.

Lietuva vienintelė iš Baltijos valstybių priėmė 1936 m. lapkričio 30 d. perduotą JAV prezidento Franklino Delano Roosevelto kvietimą dalyvauti parodoje. Lietuvos paviljono generaline komisare paskirta M. Avietėnaitė, tuometėjusi Spaudos biuro vadovės pareigas.

Darbu buvo suburtas parodos rengimo komitetas, o 1938 m. Ministrų kabinetas patvirtino reglamentą, skirtą Lietuvos skyriui Niujorko pasaulinėje parodoje organizuoti. M. Avietėnaitė su parodos komiteto nariais rengė eksponatų atranką, koordinavo tarpvalstybinių institucijų darbą, sprendė komunikacijos, logistikos, finans-

Magdalena Avietėnaitė savo kabinete Kaune apie 1930 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus nuosavybė

nius klausimus. Tokio lygio atsakomybę vis dar turėjo labai nedaug moterų, žvelgiant net ir už Lietuvos ribų.

Moters vadovės pozicija Lietuvos paviljono organizacijoje neliko nepastebėta Niujorke. Federalinis parodos pakomisaris, tardamas sveikinimo kalbą lietuvių paviljone, pažymėjo: „Mes Amerikoje taip pat turime moterį parodos komisarę – darbo sekretorę Miss Frances Perkins, kuri nuoširdžiai sveikina Lietuvos generalinę komisarę kaip vienintelę svetimšalę moterį Komisarę ir linki jos Kraštui geriausios kloties.“ Lietuvos pasirodymas parodoje buvo plačiai aptarinėjamas Amerikos spaudoje, o pačios M. Avietėnaitės verstas bukletas, trumpai supažindinantis su Lietuvos istorija ir kultūra, sulaukė didelio populiarumo.

Parodai pasibaigus, Niujorko miesto taryba, dėkodama už kultūrinį indėlį į miesto gyvenimą, apdovanojo parodos rengėjus. M. Avietėnaitėi suteiktas Niujorko garbės piliečio vardas ir įteiktas aukso medalis.

„1939 m. diplomatijos pasaulio kuluaruose jau tvyrojo karo nuojautos atmosfera. Šios nerimo nuotaikos neišvengiamai atsispindėjo ir kultūriniame gyvenime. 1939 m. atidarant Lietuvos paviljoną Lietuvos generalinis konsulas Niujorke Jonas Budrys išsakė nebylų mažųjų Europos valstybių, tokių kaip Lietuva, prašymą pasaulio lyderiams: „Be pastovios taikos, be užtikrinto rytojaus neįmanomas

joks progresas, joks rimtas kūrybinis darbas. Ar reikia dar sakyti, kad nedidelė ir taip nuketėjusi per Didįjį karą Lietuva visu nuoširdumu trokšta, kad toji taika pagaliau užviešpatautų pasaulyje, kad jos žmonių sunkaus darbo vaisiai eitų ne švino ir karo pabūklams, bet tų pačių žmonių gerovei kelti.

Ironiška, tačiau grandiozinis kultūros projektas – 1939-ųjų pasaulinė paroda „Rytojaus pasaulis“, turėjusi reprezentuoti taiką ir visuomenės pažangą, tapo dramatiško rytojaus riboženklis: 1939 m. rugsėjį prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas visam laikui pakeitė ligtolinės Europos veidą. Lietuvos paviljonas 1939 m. Niujorko pasaulinėje parodoje tapo paskutiniu tokio lygio Nepriklausomos Lietuvos kultūriniu projektu. Karui prasidėjus, nuspręsta eksponatus „laikiniai“ palikti Amerikoje, tačiau tuo metu niekas nenujautė, kad po karo Lietuvai dar teks iškęsti penkis sovietinio teroro dešimtmečius. Niujorko parodos eksponatai į vėl laisvą Lietuvą sugrįžo tik po daugiau nei pusės amžiaus.“

Be šeimos ir Lietuvos

„Antrasis pasaulinis karas sužlugdė aukščiausiu lygiu plėtotą M. Avietėnaitės karjerą kultūrinės diplomatijos srityje, o sovietų okupacija moterį atskyrė nuo mylimos tėvynės ir šeimos.

1940 m. sovietams likvidavus Užsienio reikalų ministeriją, M. Avietėnaitė buvo atleista iš pareigų. Kad išgyventų, tais pačiais metais moteris įsidarbino Vilniaus universitete, kuriame dėstė anglų kalbą. 1941 m. birželio 14 d. vienintelę Magdalenos seserį, operos solistę I. Avietėnaitę-Gustainienę, jos vyrą žurnalistą Valentiną Gustainį ir abu mažamečius jų vaikus su pirmąja trėmimų banga išvežė į Sibirą. Magdalena dėjo visas pastangas tikėdamasi padėti. Deja, Izabelė su šeima tremtyje iškentėjo net penkiolika metų.“

Vokiečių okupacijos metais ji aktyviai priešinosi ir kitam okupaciniam režimui. Bendradarbiavo rezistenciniame laikraštyje „Į laisvę“, kuriam rašė straipsnius.

„1944 m. vasarą, grįžtant sovietams, Magdalena pasitraukė į Vakarų. Aukštas pareigas Nepriklausomos Lietuvos valstybės tarnyboje ėjusi M. Avietėnaitė tik taip galėjo išsigelbėti nuo represijų. Iki 1947 m. moteris glaudėsi karo pabėgėlių stovykloje Vokietijoje, kur drąsiai prisirišė Lietuvos Raudonojo Kryžiaus generalinės sekretorės, Lietuvos skaučių sąjungos užsienio dalies vadovės pareigas. Per Raudonąjį Kryžių dar bandė surasti Izabelės šeimą, tačiau nesėkmingai. Geros draugės diplomato P. Klimo žmonos Bronės Mė-

ginaitės-Klimienės pakviesta, laikinai apsisotojo Paryžiuje, iš kur 1949 m. iškeliaavo į JAV. Ten įsitraukė į Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) veiklą, tapo jo politinės komisijos nare, į anglų kalbą vertė rengiamus dokumentus.

1949–1952 m. M. Avietėnaitė dirbo Detroito universiteto bibliotekoje. Dar vienerius metus dėstė sociologiją Amhersto koledže (Massachusettso valstija). Paskiausia darbo vieta – Švč. Širdies koledžas Manhatanvilyje (angl. Manhattanville, Manhattan, Niujorko rajonas). Joje mokėsi JAV elito atstovų dukros, tarp jų būsimo prezidento Džono Kenedžio (John Kennedy) motina ir dvi jo seserys. Koledžo bibliotekininke M. Avietėnaitė išdirbo net trylika metų. Kaip itin išsilavinusi ir maloni darbuotoja buvo labai vertinama. Jai buvo pasiūlyta dirbti dar 7 metus, kas JAV daroma tik išimtiniais atvejais.“

1964 m. išėjusi į pensiją Magdalena apsigyveno seselių vienuolių globojamuose senelių namuose Putname (Konektikuto valstijoje). Kol leido silpstantis regėjimas, tvarkė vienuolyno biblioteką, tęsė lietuvišką veiklą, kurios per visus gyvenimo Amerikoje metus nebuvo apleidusi.

„Didysis Magdalenos širdies skausmas – sesers šeimos likimas. Tik po penkiolikos metų (1956 m. liepos 24 d.) Izabelės ir Valentino šeima grįžo iš Sibiro tremties, apsigyveno pas V. Gustainio seserį Griškabūdyje. V. Gustainis 1967 m. kovo 11 d. buvo išteisintas ir reabilituotas. Mirė 1971 m. spalio 11 d. sulaukęs 75 m. amžiaus. Po tremties Magdalena ir Izabelė susirašinėjo laiškais, deja, sovietinė cenzūra griežtai kontroliavo iš už geležinės uždangos siunčiamus laiškus, todėl seserų pokalbiai laiškuose nuskurdinti cenzūros, su nutylyjimais, pilni neišsakytų žodžių. Visomis išgalėmis bandė paremti sesers šeimą materialiai. Magdalena ir Izabelė daugiau niekada nebesusitiko.“

Paskutines savo gyvenimo savaites M. Avietėnaitė praleido Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo vargdienių seserų vienuolijos globojamuose slaugos namuose Putname. „Išėivijos laikraštijoje „Draugas“ publikuotame M. Avietėnaitės nekrologe rašoma: „Prieš 5 savaites ji buvo perkelta į Palaimintojo Jurgio Matulaičio namus, kur stengtasi jos sveikatą stiprinti, bet ji atsisakė, jos nuomone, nereikalingų pastangų, nes, būdama giliai religinga, buvo pasiruošusi amžinybei.“

Magdalena tyliai užgeso 1984 m. rugpjūčio 13 d., eidama 93-iusius metus. M. Avietėnaitė – vienintelė moteris, tarpukariu ėjusi aukštas pareigas valstybės aparate. Tai buvo įtakingiausia tarpukario

Leončikas

Lietuvos politinio gyvenimo dalyvė moteris. Tik vyrų dominuojama diplomatinė tarnyba sustabdė ją nuo kilimo karjeros laiptais ir didesnės šlovės. Net ir istorikai pripažįsta, kad naujausių laikų istorijoje M. Avietėnaitė vis dar nesulaukė tokio dėmesio, kokio nusipelnė jos darbai ir pastangos Lietuvos labui.

Magdalenos Avietėnaitės tautiško jausmas buvo labai stiprus, lietuviybės reikalai jai visą gyvenimą buvę patys reikšmingiausi. Per visą savo gyvenimą nesukauptė jokių turtų, nes jos gyvenimo principas buvo dirbti Lietuvai, jos žmonėms, pagalba silpnesniam ir vargstančiam. Laisvalaikį skirdavo knygoms, teatrui ir muzikai.

Labai dėkoju Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus kuratorėms už gautą sutikimą spausdinti tekstus ir fotografijas. Taip pat norėčiau padėkoti kuratorei Kristinai Stankaitei už suteiktą didelę pagalbą ruošiant straipsnio medžiagą.

Straipsnis ir nuotraukos spausdinami gavus Kauno Nacionalinio Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejaus sutikimą. Panaudotos nuotraukos yra Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus nuosavybė.

KOSTAS LEONČIKAS (g. 1944 m. rugsėjo 8 d. Klevuose) – Lenkijos lietuvių visuomenės veikėjas, mokytojas, žurnalo „Suvalkietis“ ir interneto portalo *punskas.pl* žurnalistas. Mokėsi Punsko licėjuje. Vėliau mokslus tęsė Valstybinėje technikos mokykloje Varšuvoje bei Balstogės aukštojoje inžinerijos mokykloje. Dirbo Balstogės energetikos įmonės savarankiškame vykdomų investicijų skyriuje, Suvalkų medžio drožlių plokščių gamykloje bei Suvalkų technikos mokyklų komplekse, kur dėstė elektrotechnikos ir elektronikos dalykus. Nuo 2005 m. pensininkas.

SIGITAS BIRGELIS

IŠ PALIŪNŲ IR ŽAGARIŲ MOKYKLŲ ISTORIJS TARPUKARYJE

Norint suprasti dabartį, būtina pasinerti į praeities įvykius. Istorija kartojasi. Ji sugrįžta įvairiais aspektais ir įvykiais. Lietuviškų mokyklų Punsco ir Seinų krašte istorija yra labai panaši. Vietos gyventojai siekė jas steigti, o lenkų valdžia varžyti ir uždarinėti. Ir vieni, ir kiti puikiai suvokė, kad švietimas yra svarbus veiksnys tautinio sąmoningumo ugdymui.

Tarpukario Lenkija skelbėsi esanti palanki ir draugiška tautinėms mažumoms. 1921 m. Lenkijos Konstitucijos 109 straipsnyje tautinių mažumų teisės buvo apibrėžtos taip: *„Kiekvienas pilietis turi teisę kalbėti savo kalba ir išlaikyti savo tautinį tapatumą. Atskiri valstybiniai įstatymai garantuoja Lenkijoje gyvenančioms mažumoms visapusišką ir laisvą jų tautiškumo plėtrą, leidžia visuotinės savivaldybės struktūrose jungtis į viešus teisinius autonominius vienetus.“*

Įstatymai vienaip, gyvenimas – savaip. Tarpukaryje savo teises sugebėjo apginti gal tik Lenkijos vokiečių tautinė mažuma. Ukrainiečių, baltarusių, lietuvių ir kt. mažumų padėtis priklausė nuo vietos valdžios geranoriškumo. Buvo siekta tautines mažumas asimiliuoti, o asimiliacija turėjo būti vykdoma represiniais ir administraciniais metodais.

Punsco ir Seinų krašto lietuvių veiklą tarpukaryje trikdė lenkų valdžia, policija, pasienio sargyba ir „išverstarankoviai“. Krašte nedaug buvę lietuvių inteligentų, todėl reikalinga buvo Lietuvos pagalba.

Pirmaisiais tarpukario metais Punsco ir Seinų krašto lietuvių kultūriniai poreikiai buvo lenkų valdininkų ignoruojami, kadangi lietuviai kaltinti neloyalumu Lenkijos valstybei. Šio krašto gyventojai rankų nenuleido. Jau 1922 m. jie prašė Seinų viršininko leidimo steigti kultūros ir švietimo draugiją bei lietuviškas mokyklas. Viršininkas du kartus jų prašymą atmetė, reikalaudamas įvesti tokias pataisas, kurios gerokai

LKD Vaičiuliškių skyriaus vakarinių kursų grupė su mokytoju V. Dubausku. 1930 m.

suvaržytų draugijos veiklą ir neleistų įgyvendinti statute numatytų tikslų.

Punsko ir Seinų krašto lietuviai buvo tautiškai susipratę. Jie nenorėjo leisti vaikų į lenkiškas mokyklas, kuriose buvo dėstoma jiems nesuprantama kalba. Valdžios siekiai nutautinti lietuvius kėlė vietos gyventojų pasipiktinimą ir pasipriešinimą. Tėvams, kurie neleido savo vaikų į lenkišką mokyklą, grėsė represijos, piniginė bauda arba kalėjimas.

B. Šėmys „Vilniaus Golgotoje“ užrašė: „1927 m. Paliūnų sodž. (Suvalkų apskr.) 1926 m. kelias dienas turėjo lietuvišką mokyklą, kurią lenkai tuoj pat uždarė. Nepaisant to, tėvai neleido vaikų į lenkišką mokyklą ir turėjo sumokėti (23 asmenys) 363 lenkiškus auksinus.“ (533 psl.)

Nuo seno žinoma: kieno rankose švietimas, tas valdo tautos likimą. Šią taisyklę žinojo ir lietuviai, ir lenkų valdžia. 1925 m. birželio 3 d. buvo priimta Lenkijos Ministrų Tarybos direktyva dėl tautinių mažumų mokyklų. Ji nebuvo taikoma Balstogės vaivadijoje, kur gyveno lietuvių mažuma.

Steigti mokyklas šiame krašte gyvenantiems lietuviams buvo sunkoka. Lietuvių draugijos privalėjo atlikti daug įvairių formalumų. Jos turėjo pateikti Suvalkų apygardos mokyklų tarybai tokius dokumentus:

- 1) tinkamos mokyklai patalpos planą (dėl patalpos turėjo pritarti apskrities gydytojas);
- 2) kandidato į mokytojus išsilavinimo cenzą;
- 3) gautą Mokyklų tarybos leidimą (koncesiją) steigti mokyklą (jo galiojimą kasmet reikėdavo pratęsti);
- 4) gautą Suvalkų apskrities viršininko pritarimą kandidatui į mokytojus;
- 5) kandidato į mokytojus pilietybės liudijimą bei politinės ištikimybės, t. y. „moralės“, liudijimą (jį išduodavo saugumo referentas).

Teoriškai to turėjo užtekti. Mokyklų taryba su lietuviais elgdavosi atšiauriai. Ji netvirtindavo nevietinės kilmės kandidatų į mokytojus arba dėl kitų priežasčių vilkindavo koncesijos išdavimą. Lietuvių pastangos neretai nueidavo niekais. Didelį pasipiktinimą sukėlė Švietimo tarybos sprendimas neduoti koncesijos šioms mokykloms: dviklasei Šlynakiemyje ir vienklasėms Kampuočiuose bei Vilkapėdžiuose. Lietuviai pateikė apeliaciją Varšuvos apygardos mokyklų kuratorei. Ji, išnagrinėjusi reikalą, žemesnės įstaigos sprendimą patvirtino. Pasak kuratorės, lietuviškų mokyklų nereikia, netoliese yra lenkiškos, prie-kaištavo, kad lietuviškų mokyklų švietimo programa neatitinka visuotinės mokymo programos (beje, jokie potvarkiai nenurodė, kokia ši programa turi būti). Tai buvo akivaizdus Lenkijos Konstitucijos pažeidimas.

Po gegužės perversmo (1926 m. gegužės 12–15 d.) tautinės mažumos tikėjosi permainų ir gana optimistiškai priėmė palyginti liberalias J. Pilsudskio nuostatas. J. Pilsudskis nenorėjo radikalių permainų ir vietoj tautinės asimiliacijos siekė valstybinės asimiliacijos (tarpinės grandies), kuri turėjo būti vykdoma lėtai ir labai apgalvotai. J. Pilsudskis vylėsi derėtis su Lietuva ir turbūt tai sąlygojo tam tikru metu šiek tiek švelnesnę lenkų valdžios laikyseną lietuvių tautinės mažumos atžvilgiu.

1926 m. lietuvių padėtis truputį pagerėjo. Punsko ir Seinų krašte pradėta steigti LKD skyrius, o vėliau – švietimo ir kultūros įstaigas. Didelį vaidmenį turėjo „Ryto“ draugija, kuri buvo įsteigta šviesti Rytų Lietuvai, t. y. tiems jos pakraščiams, kuriems grėsė pavojus sulenkėti. Draugija steigė mokyklas, skaityklas, organizavo vakarinius kursus suaugusiesiems, rengė kursus mokytojams.

1936 m. Balstogės vaivada sustabdė mokyklų veiklą. Tuomet buvo įkurtos viešos skaityklos Punske ir Žagariuose. Jos tapo lietuvių viešojo gyvenimo centrais.

Paliūnų mokykla

Vilniaus kuratorijos vizituotojas ir Mokyklų tarybos inspektorius, vizituodami Paliūnų mokyklą, buvo patenkinti mokymo rezultatais. Pasak jų, visoje apylinkėje čia jie geriausi.

Balstogės vaivadija ėmėsi ieškoti priekaištų. Jos atsiųstas valdininkas nustatė, kad patalpos netinkamos mokyklai, kad jos yra per žemos (tik 2,5 m, o reikia, kad būtų 3,5 m) ir ne visos apšildomos.

Lietuviai, sužinoję, kad Paliūnuose valdžia ketina atidaryti valstybinę lenkišką mokyklą, ėmė ieškoti savajai mokyklai naujų patalpų. Lietuvių mokyklai grėsė uždarymas. Taip ir atsitiko.

1933 m. gegužės 4 d. Vilniaus kuratorija liepė mokyklą uždaryti, nes, atseit, ji netenkina 1932 m. rugsėjo 12 d. TVŠM nutarimo reikalavimų, neturi tinkamų patalpų ir pakankamai pagalbinių mokymo priemonių. Mokykla turėjo būti uždaryta iki rugpjūčio 9 dienos, o visi dokumentai pristatyti į Vilnių. Kuratorijos sprendimas buvo visiems netikėtas.

1933 m. gegužės 25 d. Paliūnų mokyklos mokiniai suvaidino vaidinimą „Piemėnys“, o birželio 14 dieną, nuaidėjęs paskutiniam skambučiui, atsisveikino su mokytoju ir mokykla. Mokiniai ir jų tėvai paskutinį kartą sugiedojo religinį lietuvių himną „Marija, Marija...“.

Paliūnų mokykla, įrengta ūkininko Budzeikos gyvenamajame name 1930 m. Viduryje sėdi mokytojas V. Vaicekauskas, kairėje stovi Antanas Tumelis

Paliūnų ir aplinkinių kaimų lietuviai ilgai nesitaikė su Vilniaus kuratorijos sprendimu. Jie kreipėsi į lenkų švietimo valdžią, argumentuodami, kad vizituotojai buvo labai patenkinti mokymo rezultatais ir gerai vertino mokyklos darbą. Lietuvių apeliacija nedavė rezultatų. Mokykla buvo uždaryta.

Taip buvo įgyvendinti Vilniaus kuratoriaus žodžiai, skirti Paliūnų lietuviams: „Uždarinėjau mokyklas ir uždarinėsiu, kol palaušiu jūsų dvasią.“

Paliūnuose gyvenančių vokiečių vaikų, kurie lankė Paliūnų mokyklą, tėvai ne kartą prašė surasti mokytoją, galintį mokyti vaikus vokiškai. Mokyklų taryba, atsakydama į vokiečių prašymus, patarė jiems steigti savarankišką vokiečių mokyklą.

Jonas Paransevičius knygoje „Paliūnai“ rašo: „*Pas vokiečių ūkininką Petraitį atidaryta vokiška mokykla. Pamokos vyko dviejuose kambariuose (klasėse). Viena klasė buvo skirta vokiečių tautybės vaikams, bet ją lankė ir lenkų tautybės vaikai iš Taurusiškių kaimo. Joje pamokas vedė mokytojas Krenc. Kita klasė buvo skirta lietuvių tautybės vaikams. Ją vedė mokytoja Karpavičiūtė iš Seinų, kilusi iš lietuviškos šeimos, bet, kaip dauguma Seinų gyventojų, buvo karšta Lenkijos patriotė.*

Tuo metu Paliūnų kaimo ūkininkas Kliukinskas, planuodamas statyti sau trobą, nutarė padaryti patalpą, pritaikytą klasei įrengti, kad valdžios atstovai neturėtų jokių priekaištų. Paskyrė tam visą trobos galą. Tai buvo gana didelis kambarys, trijų metrų aukščio, su septyniais langais: du iš rytų, trys iš pietų ir du iš vakarų pusės. Kada namą pabaigė statyti, lietuviškų mokyklų Lenkijoje jau nebuvo. 1936 metais į šias patalpas persikėlė Petraičio valdiška lenkiška mokykla, kurią lankė lietuvių tautybės Paliūnų ir Būdos kaimo vaikai. Čia dirbo mokytojas Antanas Balcevičius. Jis buvo lenkas, bet labai gerai mokėjo lietuvių kalbą. Tai buvo privalumas, nes dažnas į pirmą klasę atėjęs mokinys visiškai nemokėdavo lenkų kalbos. Pamokos vyko dviem pamainomis: ryte III–IV skyrius, o vėliau – I–II. Mokiinių buvo daug, nes kiekvienas norėdamas baigti šią mokyklą, turėjo lankyti ją 7 metus: pirmą ir antrą skyrius po vienerius metus, trečią dvejus, o ketvirtą net trejus metus.“

Lietuvai priėmus lenkų ultimatumą, „Ryto“ draugija pradėjo atidarinėti skyrius, steigti mokyklas, skaityklas, knygynėlius, organizuoti vakarinius kursus. 1939 m. „Ryto“ draugijai šiame krašte priklausė apie 400 lietuvių. Draugija siekė įsteigti 24 skyrius, bet suspėjo tik 7.

Paliūnų kaimo mokykla (Kliukinsko name) su mokytoja Birute Tumelyte-Paransevičienė apie 1957 m.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, pas Kliukinską buvo atkurta lietuviška mokykla. Joje pradėjo dirbti mokytoja Genė Briliūtė iš Punsko. Mokykla veikė neilgai, nes vokiečiai ją uždarė. Čia įsikūrė vokiška mokykla „Nur für Deutsche“.

Karo metais Paliūnų kaimas labai ištuštėjo. Iš jame gyvenusių 37 lietuvių šeimų liko tik šešios. 1951 metais Paliūnuose pradėjo veikti keturklasė mokykla. Ji surado sau vietą pas ūkininką Staskevičių (Kliukinską namuose gyveno lenkų pasieniečiai). Mokykloje dirbo mokytoja Apolonija Briliūtė. Jai perėjus dirbti į Pristavonių mokyklą, jos vietą užėmė Birutė Paransevičienė.

Kai 1957 metais pasieniečiai išsikraustė iš Kliukinsko namų, mokykla galėjo sugrįžti į savo senas patalpas. Tuomet čia veikė keturklasė mokykla. Visi dalykai buvo dėstomi lenkų kalba, o lietuvių kalba buvo kaip atskiras dalykas. Birutė Paransevičienė dirbo iki mokyklos uždarymo, t. y. iki 1973 metų. Nuo to laiko Paliūnuose mokyklos nėra.

Žagarių mokykla

Lietuvos pakraščiams šviesti 1913 m. Vilniuje buvo įsteigta „Ryto“ draugija. Ji 1927 m. išlaikė 100 lietuviškų pradžios mokyklų su 4000 mokinių, 50 vakarinių kursų su 1767 klausytojais, Vytauto Didžiojo gimnaziją (439 mokiniai), lietuvių mokytojų seminariją (291 studentas).

Prieš 12 metų Žagarių kaimo gyventoja Monika Jančiulienė šio straipsnio autoriui pasakojo, kad spaudos draudimo metais Žagariuose buvo slapta lietuviška mokykla, o tarpukaryje pas ūkininką Joną Antanavičių veikė „Ryto“ draugijos įsteigta švietimo įstaiga.

Pasak istoriko Petro Vitkausko, 1928 m. Žagarių gyventojai prašė „Ryto“ draugijos jų kaime įsteigti vienklasę privačią lietuvišką mokyklą. Draugija išsipareigojo tai padaryti, aprūpinti mokymo priemonėmis ir ją išlaikyti. Mokyklai patalpas sutiko duoti O. Rudienė. Mokytoju išrinktas P. Eidukonis. Deja, Mokyklų taryba šio kandidato nepatvirtino, o į jo vietą pasiūlė P. Anusevičiūtę.

1928 m. spalio 10 d. Žagarių mokyklai buvo suteikta koncesija. Iškilio sunkumų dėl kandidato į mokytojus. Mokyklų taryba ilgai vilkino jo paskyrimą. 1928 m. gruodžio 14 d. Draugija šiuo klausimu kreipėsi į Varšuvos kuratoriją. Ji bylą spręsti perdavė vėl Suvalkams. Šie reikalą vilkino. Mokyklai gautas leidimas nustojo galioti. 1929 m. rugsėjo 17 d. Draugija kreipėsi į Mokyklų tarybą naujos koncesijos. 1929 m. spalio 3 d. ji metams pratęsė koncesijos galiojimą.

1929 m. lapkričio 19 d. Draugija pasiūlė kandidatę į mokytojus – Vilniuje gyvenančią J. Kazlauskaitę. Jos kandidatūrą patvirtino Mokyklų taryba ir 1930 m. vasario 3 d. mokykla pradėjo veikti.

Draugija su mokinių tėvais padėjo įrengti mokyklą, aprūpino ją inventoriumi bei mokymo priemonėmis. Pirmaisiais mokslo metais Žagarių mokykloje mokėsi 41 mokinys, veikė 4 skyriai. Mokymas vyko sklandžiai. Tėvai buvo patenkinti mokytoja.

1931 m. sausio 16 d. mokykloje buvo surengta mokiniams eglutė. Vaikai deklamavo eilėraščius, dainavo dainas ir šoko. Visi gavo dovanėles. Renginyje dalyvavo Seinų kunigas V. Astasevičius, lietuvių vaikų prieglaudos vedėja Z. Čepulytė, Žagarių bei aplinkinių kaimų gyventojai.

1931 m. atsisakius J. Kazlauskaitei mokytojauti, Mokyklų taryba vėl nenorėjo skirti naujo kandidato. Ji atmetė P. Vaitulionio, Čenisytės ir M. Bigelio kandidatūras. Pagaliau Mokyklų taryba patvirtino ketvirtą kandidatę – J. Liutkevičiūtę.

1931 m. rugsėjo ir spalio mėnesiais Žagarių mokykla neveikė. Pasinaudojo tuo Aradnykų valstybinės mokyklos mokytojas, kuris grasinimais ir baudomis vertė vaikus leisti į lenkišką mokyklą.

1931–1932 mokslo metais Žagarių mokykloje, kuri buvo pas ūkininką J. Antanavičių, surengtas vienas mokinių pasirodymas. Čia gyveno ir mokytoja, buvo įkurtas knygynėlis. Visos mokymo programos nepavyko išėiti, nes per vėlai prasidėjo mokslo metai.

Vilniaus „Ryto“ mokykla Žagariuose. Centre sėdi Vilniaus lietuvių komiteto pirmininkas K. Štasyš. Šalia jo mokytoja J. Kazlauskaitė

1932 m. spalio 4 d. mokykla buvo perkelta į J. Rudžio namus, nes patalpos pas J. Antanavičių reikalavo remonto ir buvo atokiaje vietoje.

Iki 1933 m. sausio 11 d. Žagarių mokykloje mokėsi 33 mokiniai, buvo 4 skyriai. Mokykloje veikė ir kuklus knygynėlis. Mokslas prasidėjo laiku. Administracinė ir švietimo valdžia netrukdė mokytojai dirbti. Mokyklos biudžetas – 3 380 zlotų metams. Jis buvo skirtas mokytojo algai, nuomai, apkūrenimui, apšvietimui ir kitoms smulkioms išlaidoms.

„Ryto“ draugija, numanydama, kad Lenkijos švietimo valdžia vėl sieks uždaryti mokyklą, pradėjo ieškoti jai geresnių patalpų. Ji pristatė Vilniaus kuratorijai reikalingą dokumentaciją ir vėliau gavo patvirtinimą, jog būsimai mokyklai patalpos tinkamos.

1933 m. gegužės 5 d. kuratorija nusprendė uždaryti Žagarių mokyklą. Pasak švietimo valdžios, mokyklai patalpos netinkamos, per mažai pagalbinių mokymo priemonių. Mokykla uždaryta 1933 m. rugpjūčio 9 d. Jos dokumentacija perduota Vilniaus kuratorijai.

Šis sprendimas visiems buvo didžiulė staigmena. „Ryto“ draugijos centro valdyba kreipėsi į Vilniaus kuratoriją, aiškindama, kad mokykla yra didžiausiose kaime patalpose, ją lanko 33 mokiniai ir ji turi pakankamai pagalbinių mokymo priemonių. Draugijos centras

apeliavo į aukštesnę švietimo valdžią, prašydamas atšaukti Vilniaus kuratorijos sprendimą. Apeliacijoje rašoma, kad dauguma valstybinių mokyklų yra blogesnėse patalpose, kad Švietimo ministerijos reikalavimai skirti tik naujai atidaromoms mokykloms. Svarus argumentas buvo ir tai, kad žiemą neįmanoma patalpų remontuoti (lenkų švietimo įstaigų raštas buvo pateiktas 1932 m. gruodžio 24 d.). Įprastai mokykloms buvo duodami bent dveji metai trūkumams pašalinti.

Žagarių lietuviai tikėjosi, kad valdžia pakeis sprendimą. Deja, taip neįvyko. 1933 m. rugsėjo 15 d. Žagarių mokyklos mokytoja J. Liutkevičiūtė perdavė Z. Čepulytei visą mokyklos inventorių bei knygynėlį.

1933 m. spalio 27 d. atėjo atsakymas į apeliaciją. Jis tik patvirtino Vilniaus kuratorijos sprendimą – atseit, jis atitinka visus reikalavimus. Niekas nesitikėjo, kad mokykla bus uždaryta taip greitai.

1933 m. vyko masinis, planingas lietuviškų mokyklų uždarinėjimas. Netrukus Punsko ir Seinų krašte nebeliko nei vienos lietuvių švietimo įstaigos. Mokiniai buvo priversti lankyti lenkiškas valstybines mokyklas.

Panaikinus lietuvišką mokyklą, 1933 m. Žagariuose buvo atidaryta valstybinė lenkiška. Joje dirbo I. Mackevičiūtė-Brazinskienė. Ji vaikus mokė ir lietuvių kalbos, dalyvavo LKD skyriaus veikloje. Tai nepatiko Mokyklų tarybai ir mokytoja, atseit, už nedalyvavimą Lenkijos valstybinėse šventėse ir nepažangumą buvo atleista.

1935 m. rugsėjo 25 d. „Ryto“ draugijos centras paskyrė ją Žagarių skaityklos vedėja. Skaitykla įsikūrė buvusios lietuviškos mokyklos patalpose pas J. Rudį. 1936 m. sausio 29 d. Seinų klebonas V. Astasevičius ją pašventino ir palaimino, o skaityklos vedėja susirinkusius žmones paragino šviestis.

Skaitykla perėmė buvusios lietuviškos mokyklos inventorių bei pagalbines mokymo priemones. Iš pradžių labai trūko einamosios periodikos. Čia buvo tęsiamas švietimo darbas, vyko susirinkimai ir repetacijos.

Tai negalėjo patikti lenkų valdžiai. 1936 m. gegužės 15 d. policijos viršininkas Jurkovskis ir apskrities atstovas darė kratą vedėjos bute. Iš skaityklos konfiskavo Seinuose išspausdintas knygas, o iš J. Rudžio – knygų ir laikraščių. Po kratos surašė protokolus.

1936 m. birželio mėnesį Suvalkų viršininkas uždraudė skaityklos veiklą, o visas knygas konfiskavo policija. Sprendimas buvo grindžiamas tautinio priešiško kurstymu, žmonių prieš Lenkijos valstybę agitavimu ir, neva, rastomis uždraustomis lietuviškomis knygomis.

rgelis

Suvalkų apskrities viršininkas rugpjūčio 17 d. nutarimu Žagarių skaityklą uždarė. „Ryto“ draugijos centras apeliavo į Suvalkų apskrities viršininką. Apeliacija nieko nepakeitė.

Balstogės vaivada 1936 m. lapkričio 26 d. nutarimu viešo saugumo sumetimais uždraudė pasienio zonoje (Suvalkų apskrityje) veikti lietuviškoms skaitykloms-bibliotekoms, o „Ryto“ draugijai jas finansuoti.

Draugija vėl apskundė vaivados sprendimą. 1936 m. gruodžio 12 d. VRM pritarė lapkričio 26 d. Balstogės vaivados sprendimui, draudžiančiam veikti įkurtoms skaitykloms.

Literatūra

1. D. Alseika, *Vilniaus krašto lietuvių gyvenimas 1919–1934*, Vilnius, 1935.
2. B. Makauskas, *Vilnijos lietuviai 1919–1939*, Vilnius, 1991.
3. V. Martinkėnas, *Lietuviškos mokyklos ir skaityklos Vilniaus krašte 1919–1939*, Vilnius, 1990.
4. J. S. Paransevičius, *Paliūnai*, Punksas, 2018.
5. P. Vitkauskas, *Lietuviškų draugijų veikla Punsko ir Seinų krašte 1926–1939 m.*, Punksas, 2001.
6. P. Vitkauskas, *Ryto draugijos veikla Punsko ir Seinų krašte*, Punksas, 2014.
7. http://lt.wikipedia.org/wiki/lietuvi%C5%B3_%C5%A1vietimo_draugija_rytas.
8. <https://archyvas.punksas.pl/apie-zagariu-kaima-ir-jaunystes-dienas-1-d/>.

SIGITAS BIRGELIS (g. 1961 m. Punske) – poetas, vertėjas, fotografas, žurnalistas, knygų sudarytojas ir redaktorius. Žinių portalo punkas.pl vyr. redaktorius. Paskelbė straipsnių istorinėmis temomis. Išleido per 20 knygų. Nuo 1990 m. dirbo „Aušros“ redakcijoje, o vėliau – „Aušros“ leidykloje. Dabar yra „Aušros“ leidyklos direktorius ir vyr. redaktorius. Lietuvos rašytojų sąjungos narys nuo 1995 m. Jotvingių kryžiaus riterių ordino narys nuo 2008 m. XXVII knygos mėgėjų draugijos narys nuo 2016 m. Apdovanojimai: Sidabro ženklas „Už nuopelnus Lietuvai stojant į NATO ir ES“ – 2005; Lietuvos Respublikos Seimo medalis „Už nuopelnus“ – 2006; Garbės sidabro ženklas „Už nuopelnus“ – 2008; Jotvingių kryžiaus riterių ordino sidabro kryžius ir Honoris Causa vardas – 2008; Gabrielės Petkevičaitės-Bitės atminimo medalis „Tarnaukite Lietuvai“ – 2017; VLKK apdovanojimas „Sraigė“ už lietuvių kalbos ir kultūros puoselėjimą Lenkijoje ir Lietuvoje, visuomenei skirtų kultūrinių ir literatūrinių renginių organizavimą – 2018; Ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Riterio kryžius – 2020; K. Donelaičio medalis „Širdings brolau...“ – 2021.

—

GINTARAS LUČINSKAS

ŽYDŲ GELBĖTOJAS –
KUN. JUOZAPAS STAKAUSKAS (1900–1972)

Žymus mokslininkas, istorikas ir kuklus, artimui pasiaukojęs žmogus kun. Juozapas Stakauskas gimė 1900 m. liepos 24 d. Deksnės kaime, Mielagėnų parapijoje, netoli Švenčionių. Jo tėvai buvo pasiturintys, darbštūs ir religingi žmonės. Juozukas anksti išmoko lietuviškai ir rusiškai skaityti, todėl, sulaukęs 10 metų, buvo priimtas į Mielagėnų mokyklos trečiąjį skyrių. Mokytojas rusas, kuris gerai sugyveno su lietuviais valstiečiais ir vietos klebonu, patarė tėvams Juozuką leisti toliau mokytis ir pats sutiko per vasarą ruošti jį mokslams. 1912 m. rudenį Juozukas įstojo į Švenčionių keturklasės mokyklos pirmąją klasę ir sėkmingai ją baigė.

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, aštuoniolikmetis Juozas išvyko į Vilnių. Čia jį globojo kanauninkas Juozapas Kukta. Baigęs su pagyrimu Vilniaus lietuviškoje gimnazijoje penktą klasę, 1919 m. Juozas pėsčias nukeliavo į Marijampolę, kur buvo priimtas į Marijonų gimnazijos šeštą klasę. 1922 m., baigdamas šią gimnaziją, jis gerai mokėjo lietuvių, lenkų, rusų, vokiečių ir lotynų kalbas bei buvo susipažinęs su prancūzų ir graikų kalbomis. Su dideliu atsidėjimu naudojosi turtinga vienuolyno biblioteka.

1922 m. Juozapas Stakauskas įstojo į Kauno universiteto Medicinos fakultetą, tačiau, kiek pasimokęs, išstojo ir bandė mokytojauti Krekenavos pradžios mokykloje. Deja, šis darbas jam nelabai sekėsi. 1923 m., išsirūpinęs stipendiją ir Kaišiadorių vyskupijos administratoriaus kan. Juozapo Kuktos pritarimą, išvyko studijuoti į Insbruko universitetą (Austrija), pasiryžęs tapti kunigu. Vasaros atostogas praleisdavo Lietuvoje. 1926 m. birželio mėnesį, labai gerai išlaikęs egzaminus ir atlikęs rekolekcijas, Juozapas Stakauskas 1926 m. liepos 26 d. Zalcburgo vyskupo augziliaro dr. Antonius Kiel buvo įšventintas

kunigu. Primicijas atlaikė gimtojoje Mielagėnų parapijoje. Po primicijų vėl išvyko į užsienį, 1926–1930 m. tęsė mokslą Vienos universitete, gilinosi į istorijos mokslus ir, be to, studijavo filosofiją ir lotynų kalbą. Ėjo taip pat moterų vienuolyno kapeliono pareigas. 1930 m. parašė vokiečių kalba disertaciją apie Lietuvos karaliaus Mindaugo krikštą 1251 metais. Jam buvo suteiktas istorijos mokslų daktaro laipsnis. 1932 m. grįžusi į Lietuvą kun. dr. Juozapą Stakauską Kaišiadorių vyskupas Juozapas Kukta paskyrė savo sekretoriumi ir kapelionu. Iš jo buvo tikimasi rimtos paramos Katalikų veikimo centrui, bet veikiai paaiškėjo, kad jam geriau sekasi dirbti plunksna, negu gyvu žodžiu. Ieškodamas tinkamų sąlygų moksliniam darbui, kun. Juozapas Stakauskas kurį laiką mokytojavo Marijampolės marijonų ir Kauno „Aušros“ gimnazijose, o 1935 m. pradėjo dirbti Kauno centrinio archyvo vedėju. Šis darbas bene labiausiai atitiko jo polinkius. Jis parengė Archyvų įstatymo projektą.

1934 m. buvo išspausdinta kun. dr. Juozapo Stakausko disertacija, išversta į lietuvių kalbą: „Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje“, o po dvejų metų (1936 m.) pasirodė jo suredaguota kan. A. Alekno rankraštyje likusi knyga „Katalikų Bažnyčia Lietuvoje“. Turiningi, persunkti religine ir bažnytine dvasia jo straipsniai dažnai pasirodydavo „Tiesos kelyje“. Daug rašė „Židinyje“, „Naujojoje Romuvoje“, „Lietuvos praeityje“, „Mūsų senovėje“, „Vaire“ ir kt. žurnaluose bei laikraščiuose. Jis redagavo kurį laiką žurnalą „Mūsų senovė“, dalykiškai recenzuodavo istorikų darbus.

1939 m. Kauno centrinio archyvo dalį perkėlus į Vilnių, kun. dr. Juozapas Stakauskas buvo paskirtas archyvo direktoriumi. Šias pareigas jis ėjo iki 1944 m. vasaros. Vokiečių okupacijos metais, rizikuodamas savo gyvybe, nuo tikros mirties išgelbėjo 12 žydų, 11 mėnesių slėpdamas juos archyvo patalpose, aprūpino juos maistu ir kitais būtiniaisiais dalykais. Darbuodamasis Vilniaus archyve, kun. dr. Juozapas Stakauskas, padedamas bendradarbių, padarė įvairių dokumentų nuorašus, kurie itin vertingi, nes nemaža originalių dalis karo metu dingo.

Raudonajai armijai užėmus Vilnių, kun. dr. Juozapui Stakauskui buvo pasiūlyta universitete Istorijos katedra, jei jis viešai, per spaudą, atsisakys kunigystės. Su šiuo pasiūlymu nesutikus, jis buvo atleistas iš archyvo direktoriaus pareigų.

Nuvykęs į Kaišiadorių vyskupijos kuriją, kun. dr. Juozapas Stakauskas buvo vyskupo Teofiliaus Matulionio bičiuliškai priimtas ir paskirtas Gelvonų parapijos klebonu. Eidamas Gelvonų klebono pareigas, buvo sekamas KGB, tačiau represijų išvengė. Vėliau jam teko

klebonauti Kazokiškėse, dirbti pastoracinį darbą Žasliuose, aptarnauti Krivonių parapiją, kurioje jis suorganizavo chorą. 20 metų (1950–1970 m.) buvo Kauno tarpdiecezinės kunigų seminarijos profesoriumi (dėstė Bažnyčios istoriją, rusų ir vokiečių kalbas), vėliau atvažiuodavo konsultuoti disertacijas rašančių kunigų. Parengė Kristaus Karaliaus merginų diakonų kongregacijos (vienuolijos) konstituciją (1957 m.).

1972 m. kun. dr. Juozapas Stakauskas sunkiai susirgo, buvo nuvežtas į Kauno klinikas, bet jo gyvybės išgelbėti nepavyko. Mirė 1972 m. kovo 2 d. Jo palaikus, pašarvotus Šv. Mikalojaus bažnyčios parapijos salėje, aplankė ir vilniečių žydų delegacija. Jie giliai susijaudinę pagerbė savo išgelbėtoją. Iš viso kun. dr. Juozapas Stakauskas nuo tikros mirties išgelbėjo 18 žydų. Palaidotas Žaslių bažnyčios šventoriuje. Palydėdamas jį į paskutinę kelionę kunigas Bronius Bulika sakė: *„Jis rizikavo, kai kiti visko baisiai bijojo. Jis išliko ir pasirodė esąs tikras žmogus, kai daugelis buvo pavirtę tikrais ir plėšriais vilkais, kai kiti nematė jokios prošvaistės ir nebeturėjo jokių vilčių. Jis dalinosi su jais slapta atnešta duona, kai kiti dalijosi sušaudytų žmonių skudurais. Jis slėpė ir tylėjo, kai kiti plepėjo ir išdavinėjo. Jis turėjo atjaučiančią ir žmogišką širdį, turėjo žmogaus sąžinę, klausė savo sąžinės, o ne ant kiekvieno stulpo išlipdytų nedorų įstatymų.“*

Kun. dr. Juozapas Stakauskas buvo labai kuklus, nepaprastai darbštus žmogus, nemėgęs apie save daug kalbėti ir rašyti. Mažai rūpinosi savimi. Pasižymėjo nuoširdžia tiesos meile, užuojauta artimui, kuri pavojaus valandą išaugo iki herojiško pasiaukojimo. Klierikai jį gerbė už jo išsimokslinimą, o jis mėgdavo pabendrauti su jaunais žmonėmis, pasidalyti savo mintimis. Šio kuklaus ir darbštaus mokslininko istoriko indėlis į mūsų tautos ir Bažnyčios istoriją labai svarus.

Liko gausus kun. dr. Juozapo Stakausko rankraštinių palikimas (15 tomų). Tai „Katalikų Bažnyčios istorija“ 2 tomai, 2500 psl., „Rekolekcijos klierikams ir kunigams“ 3 tomai, „Lietuvių spaudos draudimas ir laisvė“, „Žaslių parapijos istorija“, biografinės apybraižos apie žymiuosius vyskopus: Juozapą Kuklą, Teofilijų Matulionį, Antaną Baranauską, Motiejų Valančių, Antaną Karosą, Kazimierą Paltaroką, arkivyskopus Jurgį Matulaitį ir Mečislovą Reinį bei dar kelios knygos.

Interneto svetainėje www.issigelbejesvaikas.lt pateikta informacija apie žydų gelbėtojus nacių okupacijos metais Lietuvoje. Čia rašoma, kad už 12 žydų tautybės asmenų išgelbėjimą vilniečiui Juozui Statkauskui (1900–1972) po mirties suteiktas Pasaulio Tautų Teisuolio

Kunigas dr. Juozapas Stakauskas, XX a. 7-asis dešimtmetis.
Nuotr. iš G. Lučinsko kolekcijos

apdovanojimas (Jeruzalė, 1974 m.) bei Lietuvos Respublikos Prezidento apdovanotas Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi (1995 m.).

2000 m. rugsėjo 22 d. prie buvusio Benediktinių vienuolyno Vilniuje, Šv. Ignoto g. 5, atidengta memorialinė lenta Pasaulio Tautų Teisuoliams Juozui Stakauskui, Marijai Mikulskaitei ir Vladui Žemaičiui.

2003 m. leidykla „Aidai“ išleido Juozapo Stakausko raštų rinktinę „Naujieji nacionalizmai ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje“.

Kunigas dr. Juozapas Stakauskas su Pirmąją Komuniją priėmusiomis mergaitėmis. Nuotr. iš G. Lučinsko kolekcijos

Juozo Stakausko pasakojimas

(J. Šinkūnaitė. „Tiesa“, 1967 m. balandžio 9 d.)

Radau jį bekūrenantį krosnį. Atsisėdęs ant kėdės, žmogus žarstė žarstekliu anglis. Jos degė, žaižaravo, tartum prisiminimai po daugelio metų.

– O, tai jau labai seni laikai, – glostė nuo metų praretėjusius žilus plaukus Juozas Stakauskas. – Mudu su Vladu juk jau po septintą

dešimtį baigiame. Dažnai sau galvoju: būtų įspūdingas filmas iš to, ką hitlerinės okupacijos metais išgyvenom. Tas siaubas, tos nekaltų žmonių žudynės, žvėriškumas aplink...

Kartą mačiau, kaip vienas po kito ėjo būriai žmonių su geltonais lo-pais ant nugaros. Vyrai, moterys, vaikai. Kaip šešėliai, vos juda, išblyškę, išvargę. Eina ir čia pat, jėgų netekę, krinta. „Kodėl aš nieko nedariau, tai matydamas? Kodėl aš jiems nepadedu? – nedavė nuo tol ramybės mintis. – Nors vieną vienintelį žmogų turiu nuo mirties išgelbėti!“

Planas jiems padėti brendo pamažu. Ir kai okupantų valdžia pasiūlė talkininkų, ir kai paliepė pačiam susirast archyvui patalpas... Nusprendžiau, kad buvęs vienuolynas – pati tinkamiausia jų prieglobsčiui vieta. Bet mačiau, kad vienas nevaliosiu. Vladas man buvo kaip lazda neregui. Pamenu, savaitę laksčiau, nejausdamas kojų, kol pasisėkė išsiprašyt, kad jį paskirtų į archyvą. Kažkodėl žmonės iš pradžią labiau juo pasitikėjo – kreipėsi prašydami, kad galėtų bėdai ištikus pas mus, archyve, pasilikti. Galbūt dėl to, kad buvau direktorius... O aš, jiems nieko nesakydamas, suradau per patikimą žmogų prieglobstį kaime. Bet ten galėjo priimti tik ketvertą žmonių. Pasakiau kartą apie tai dviem talkininkaujantiems mums gydytojams – jie patys dar nenorėjo slėptis, aiškindami, jog kol kas gete pavojaus nėra. Bet surado į savo vietą kitus – pora šeimų išvyko nurodytu adresu, gavę iš manęs slaptažodį. Taip ir išsilaikė, kol atėjo Tarybinė Armija. Vieno iš jų visiškai nepažinojau, kitas šiandien – Veterinarijos akademijos dėstytojas Kaune. Archyve išsigelbėjo dvylika žmonių, o be jų aš pats asmeniškai pasirūpinau dar keletu. Centrinio archyvo patalpose pas sarges apgyvendinau ketverių metų mergytę, laišką, kurį gavote, autorės brolio dukrelę. Sunku buvo – vaikas vaiku ir lieka: tai jam per langą pažiūrėt norisi, tai dainuot... Tik paskutinėmis prieš išlaisvinimą dienomis ją nuvedžiau pas tėvus į slėptuvę. Kitą merginą atvedė pažįstamas. Kad nekristų į akis juodi plaukai, ji atėjo apsigobusi skara, neva dantį skauda. O dar vieną moterį visiškai be mano žinios priėmė į besislapstančiųjų būrį mūsų pagalbininkė Marija.

– Nepyk, – pasakė ji man kartą, kai užėjau. – Ėjo moteris su vaiku skandantis į Nerį, sako, vis tiek nėra gyvenimo. Atvedė patikimi žmonės, tegu būna...

– Žinoma, tegu, – atsakiau, eidamas pasižiūrėt atvykėlių. Berniukas, pamenu, labai mėgo piešti, girdėjau – dabar dailininkas.

Parašo laiškus buvę globotiniai – gera širdy, kad atsimena.

Baimės būta, ką besakyti. Tiesiog apmirdavo širdis, kai pamatydavau ką nors iš vos ne kasdien archyve besilankančių hitlerininkų.

Pamenu, atvyko archyvų viršininkas iš Rygos. Smalsus, visur landžioja, nosį kiša. Sustoja kaip tik ties dirbtine pertvara ir klausia:

– Ar čia jau pabaiga?

– Čia jau bažnyčiai priklauso, – atsakiau, jausdamas, kad pila šaltas prakaitas.

Praėjo tąsyk grėsmė, kaip ir visos kitos. Ir patys žmonės, žinoma, saugojosi. Buvo drausmingi, kaip buvom susitarę. Užeidavau pas juos įvairiu laiku, daugiausia dieną, po pietų, vakare, vienąkart pasibeldžiau rytą. Kokie išsigandę buvo visų veidai – ar tik kas nors neatsitiko? Nuraminau sakydamas, kad užėjo noras pasižiūrėti, kaip jūs visi rytą atrodote... Visada stengdavausi juos visaip paguosti.

Iš ko aš juos maitinau? Reikia tiesą sakyti, turtų neturėjau, pinigų, kuriuos gaudavau kaip atlyginimą, būtų neužtekę. Ogi padovanojo kartą man vienas iš gydytojų brangaus kailio apykaklę. Aš pardaviau ją ir nupirkau anglių. „Tegul jus visus šildo toji apykaklė“, – pasakiau, gavęs kuro. Nuo to laiko ir kiti pradėjo davinėt man tai rūbą, tai šį bei tą, kad parduočiau. Kad nebūtų įtarimo, pats nepardavinėjau. Man padėjo operetės direktorius. Jis parduodavo, o aš, gavęs pinigus, pirkau savo nuožiūra maisto produktus.

– Lik su mumis kartu, – sakė žmonės vienu balsu, kai aš atėjau su jais atsisveikinti. Bendras siaubas ir bendra rizika tąsyk mus suartino, o paskui keliai išsiskyrė. Vladas, kaip žinote, Vilniuje, Marija – Lenkijoje.

Po karo dešimtį metų kunigavau. Dabar – senatvė.

Jau sunku ir atsiminti, detalės visos iš galvos išdulkėjo. Nieko, galima sakyti, atmintyje nebeliko. Kaip ir tos barzdos, kurią hitlerinės okupacijos metais buvau ilgą užsiauginęs, – mosteli atsisveikinant senukas.

Danguje šviečia vaiski balandžio saulė. Ją turbūt labiausiai svajojo pamatyti daugiau kaip prieš dvidešimt metų geltonu lopu pažymėtieji žmonės. Ir kai kurie iš jų, tegul ir labai maža dalelė, iš mirties pasmerktų tūkstančių, kitų žmonių pasiaukojimo dėka ją pamatė.

Slėptuvė Šv. Ignoto gatvėje

Kunigas Juozas Stakauskas, mokytojas Vladas Žemaitis ir vienuolė Marija Mikulska (sesuo Benedikta) karo metais Vilniaus valstybinio archyvo patalpose, Šv. Ignoto gatvėje Nr. 5, slėpę ir nuo mirties išgelbėjo 12 žydų.

1941 metais J. Stakauskas buvo Vilniaus valstybinio archyvo direktoriumi. Naciams okupavus Vilnių, šiame archyve buvo kaupiamos

pagrobtos knygos, dokumentai iš įvairių užkariautų miestų. Laikui bėgant, tam reikėjo ir naujų patalpų. Kai okupacinė valdžia paliepė jas surasti, J. Stakauskas nusprendė, kad buvęs Benediktinių vienuolynas Šv. Ignoto gatvėje pati tinkamiausia vieta ne tik knygoms, bet ir mirčiai pasmerktų žmonių gelbėjimui.

„Planas jiems padėti brendo pamažu. Ir kai okupantų valdžia pasiūlė grupę talkininkų, ir kai paliepė pačiam susirasti archyvui patalpas... Nusprendžiau, kad buvęs vienuolynas – pati tinkamiausia jų prieglobsčiui vieta. Bet mačiau, kad vienas nevaliosiu. Vladas Žemaitis – man buvo kaip lazda neregiumi...“

J. Stakauskas pasistengė, kad sudarant naujai archyvui surastų patalpų planą nebūtų pažymėtas vienas kambarys. Labai gerai užmaskavus nedidelę patalpą buvo paruošta vieta, kurioje galima buvo slėpti žmones. Sunaikinus Vilniaus getą, čia beveik metus buvo slepiami žydai. Šios slėptuvės gyventojais buvo: gydytojas A. Libo su žmona Vera, Grigorijus ir Leja Jašunskiai, dešimtmetis berniukas Samuelis Bakas su mama, J. Jaffe su žmona Sofija ir seserimi Fira. Paskutine šios slėptuvės gyventoja, kurią 1944 metų kovo mėnesį čia atvedė prof. K. Jablonskis, tapo Miriam Rolnikaitė (dabartinė pavardė M. Lisauskienė). Iš viso, pasak paties gelbėtojo, šioje slėptuvėje gyveno dvylika žmonių. Išskirtina yra tai, kad J. Stakauskas pats, niekieno neprašomas, pasiūlė šiems žmonėms pagalbą.

Apie nuolatinį, mirtiną pavojų, grėsusį tiek pačiam J. Stakauskui, tiek ir slepiamiems žmonėms, byloja vien tai, kad virš kambario, kuriame buvo įrengta slėptuvė, dirbo hitlerininkai. Todėl slėptuvėje vyravo nuolatinė įtampa, bendraujama buvo pašnibždomis. Įtampą slėptuvėje didino ir tai, kad slepiami žydai, pasak M. Lisauskienės, nors ir buvo susitaikę su likimu, tai labai pergyveno dėl gelbėtojo J. Stakausko likimo. Pavojų kėlė ir aplinkinių namų gyventojai, kurie, sužinoję apie slepiamus žydus, galėjo įskusti juos hitlerininkams. Paskutiniausiu būvimo Vilniuje mėnesiais hitlerininkai skatino pranešti apie žinomas žydų buvimo vietas ir už tokią informaciją žadėjo talonus cigaretėms, degtinei, ir, deja, neretas susigundydavo. Kaip prisimena M. Lisauskienė, likus vos kelioms dienoms iki hitlerininkų pasitraukimo iš Vilniaus, slėptuvės gyventojas, atsistojęs prie lango, buvo pastebėtas netoliese ėjusio žmogaus. Visiems slėptuvės gyventojams ir J. Stakauskui eilinį kartą iškilo mirtina grėsmė. Laimei, žmogus, pamatęs žydą prie slėptuvės lango, nesusigundė hitlerininkų siūlomomis malonėmis...

J. Stakauskas organizavo ir buvusio Vilniaus Universiteto chemijos fakulteto vyr. dėstytojo J. Žirnausko pabėgimą iš Vilniaus geto. Tik išėjęs pro geto vartus į darbą vedamam J. Žirnauskui buvo įteikti asmens dokumentai ir planelis, kaip nuvykti pasislėpti kaime. Ypač sudėtingas buvo ketverių metų mergaitės Anetos gelbėjimas, kuri buvo slepiama patalpose Teatro gatvėje. Būdama maža ir judri, sunkiai pakludavo atsargumo reikalavimams, ir dėl to sukeldavo didelį pavojų tiek sau, tiek gelbėtojui.

J. Stakauskas kaip įmanydamas rūpinosi gelbėjamųjų maitinimu, jų gera nuotaika. M. Lisauskienė prisimena, kokia laimė buvo, kai kartą gelbėtojas į slėptuvę atnešė gėlių, kurios buvo gyvybingumo, bet kartu ir situacijos tragizmo priminimas. Atėjęs į slėptuvę J. Stakauskas informuodavo ir apie situaciją fronte.

Ne visiems žmonėms, kuriems norėjo padėti J. Stakauskas, pavyko išgyventi. Vieną vakarą patekusi į archyvo patalpas senyva moteris, kitą rytą mirė. Nebuvo jokių galimybių išvežti jos kūno iš archyvo, neatkreipiant kaimynų ir hitlerininkų dėmesio. Todėl nuspręsta mirusiąją palaidoti archyve. Iš grindims skirtų lentų buvo sukaltas karstas. Archyvo patalpoje, koridoriaus pabaigoje, reikėjo atitraukti labai sunkią spintą, išplėsti grindų plyteles, iškasti duobę, išnešti žemes, užkasti karstą... Visa tai reikėjo padaryti taip, kad niekas nepastebėtų. Šį darbą per naktį Stakauskas atliko kartu su V. Žemaičiu.

Minėtoje slėptuvėje gyveno šie žmonės:

Aleksandras Libo

Vera Libo

Liuba Libo

Jakovas Jaffe

Sofia Jaffe

Monika Jaffe

Mita Markovska (Bak)

Samuelis Bakas

Grigorijus Jaszunskis

Irena Jaszunska

Ester (Fira) Jaffe (Kantorovič)

Miriam Rolnikaitė (Lisauskienė)

Dvylika žmonių, kiekvienas perėjęs gete savo kančių kelius, savais keliais patekęs į šią slėptuvę. Gydytojo A. Libo ir inžinieriaus J. Jaffes šeimos dėl galimybės slėptis buvo sutarę su J. Stakausku dar

prieš Vilniaus geto sunaikinimą. Jaszunskių šeima į slėptuvę pateko gydytojui Epšteinui nurodžius slėptuvės vietą. M. Bak su sūnumi Samueliu į slėptuvę pateko pabėgusi iš HKP Subačiaus gatvėje, padedama M. Mikulskos. Panašiai čia pateko ir M. Rolnikaitė. Visi šie žmonės patyrė humanizmą, kilnumą, didžiadvasiškumą, vargu ar įmanomą taikos metu. Trys žmonės, rizikuodami savo gyvybėmis, gelbsti kitus žmones. Ši rizika buvo ne epizodinė, vienkartinė, trumpalaikė, o kasdienė. Ji truko dešimt mėnesių, kurie slėptuvės gyventojams ir, matyt, gelbėtojams virto amžinybe. Visi supranta, kas būtų atsitikę, jei naciai, dirbę čia pat, archyve, būtų sužinoję apie slėptuvės gyventojus.

Samuelis Bakas prisiminimuose rašo:

Tam, kad karo metais išliktum gyvas, reikėjo, jog įvyktų dešimt stebuklų. Devynių stebuklų nepakako. Sunku, matyt, suskaičiuoti, kiek stebuklų padarė garbingoji trijulė gelbėjamiems.

P. S. Kunigas Juozas Stakauskas gelbėjo ne tik žmones, bet ir vertingas archyvo bylas. Karo metais vokiečiai iš Minsko, Vitebsko, Smolensko, kitų miestų vagonais gabeno archyvų bylas į Vilnių, kad čia dr. kun. J. Stakauskas su savo žmonėmis peržiūrėtų ir vertingiausias atrinktų vežti į „didįjį Reichą“. Tarp jų buvo bylų ir tokių, kurias tarybų valdžios pareigūnai prieš karą neteisėtai buvo išvežę iš Vilniaus. Dr. kun. J. Stakauskas elgėsi priešingai, negu reikalavo hitlerininkai: vežti į Vokietiją atrinkdavo bevertes bylas, o reikšmingas slėpė, išsiųsdavo į vyskupijas. Atrinkti bylas jam padėjo žydai inteligentai.

Miriam Lisauskienė (Rolnikaitė) prisimena:

Apie padėką už išgelbėjimą J. Stakauskui negalima buvo net ir užsiminti. Jis teigė, kad gelbėdamas nieko ypatingo nepadaręs. Vieno žmogaus pagalba kitam yra natūrali būseną. Noras padėti kiekvienam, kuriam galima buvo, charakteringa J. Stakauskui. Išgelbėjęs septyniolikai žmonių gyvybes, jis pergyveno, kad nepavyko išgelbėti dar daugiau. Ir netikinčiam J. Stakauskas buvo šventas žmogus: Vienas dalykas buvo slėpti mirčiai pasmerktuosius kaime, tvarte ir visai kitas dalykas mieste, organizacijoje, kur ateina žmonės, vyksta judėjimas, yra vokiečiai ir dar nėra to žmogaus, kuris prašo gelbėti. J. Stakauskas buvo vedamas ne konkretaus žmogaus prašymo, o tiesiog poreikio gelbėti bet kokiom sąlygom.

Kunigas dr. Juozapas Stakauskas yra susijęs ir su Dzūkijos krašto istorija. Jis leidinyje „Draugija“ (Kaunas, 1938 m. sausio 5 d. Nr. 1) publikavo straipsnį „Alovės įvykiai 1907 m.“:

Alovės parapija buvo grynai lietuviška. Lenkiškai kalbantieji sudarė nereikšmingą mažumą. Buvo tai šlėktos, trijų dvarų savininkai, kurie visada norėjo duoti toną parapijos gyvenimui. Todėl parapija iš oro atrodė aplenkinta. Pridedamos pamaldos bažnyčioje buvo atliekamos lenkų kalba. Kun. Juknys, atvykęs Alovėn klebonauti, rado tik vieną lietuvišką pamokslą. Naujam klebonui atvykus, lietuviai parapijiečiai tuojau pas jį kreipiasi, prašydami leisti jiems giedoti rožančių lietuviškai pakaitomis su lenkais. Kun. Juknys į tai atsakė: „Parapijiečiai visi yra lygūs. Specialaus leidimo nereikia. Ateikite ir giedokite.“ Jokios agitacijos klebonas nevedė, iš sakyklos nieko nesakė. Vieną ir kitą sekmadienį lietuviai, anksčiau bažnyčion atėję, gieda. Pradžioje lenkai nereagavo. Pamojo ranka: „Niech sobie spiewają.“ Nejučiomis rožančiaus giedojimą perėmė lietuviai.

Tuo laiku už Nemuno, Seinų vyskupijoje, jau kildavo riausių bažnyčiose. Lenkininkai tai žinojo. Bet rožančius Alovėje buvo giedamas lietuviškai, o kitos giesmės lenkiškai. Tuo tarpu Alytuje, klebonaujant kun. Šubavičiui, įvyko bažnyčioje riaušės, kurios paveikė lenkuojančius Alovės parapijiečius. Jie apžiūri, kad pražiopsojo rožančiaus giedojimą. Vieną gražų sekmadienio rytą lenkininkai pastojo kelią kun. Jukniui, einančiam į bažnyčią, ir prašo vėl jiems gražinti rožančiaus giedojimą, nežinodami, kad jau vyskupo Roppo buvo paskelbtas aplinkraštis, draudžias mišriose parapijose mainyti pamaldų tvarką. Kun. Juknys, remdamasis tuo aplinkraščiu, sako lenkuojantiems parapijiečiams dėl vyskupo aplinkraščio negalįs patenkinti jų prašymo. Tada jie klebonui atsako: „Tai dabar žinome, kas tai.“ Ir po pamaldų susiorganizavę su dvarponiais prieky, ateina pas kun. Juknį ir pakartoja savo reikalavimą. Klebonas jiems praneša: „Ateinantį sekmadienį sušauksiu kaip lietuvius, taip ir lenkiškai kalbančius pas save klebonijon ir visi nutarsime, kokios tvarkos reikės laikytis bažnyčioje per pamaldas.“ Kaip pasakyta, taip ir padaryta. Paskirtą sekmadienį susirinko pakviestieji. Kun. Juknys išdėstė jiems visą reikalą. Lietuviai, išklausę pranešimo, sako: „Kadangi lenkuojančių mūsų parapijoj vos tik saujelė, tai mes sutinkam jiems užleisti pusę pamaldų su ta sąlyga, jeigu jie imsis nešti pusę pareigų naštos bažnyčiai palaikyti. O kitaip sutinkam jiems tik proporcingaliai palikti pamaldų.“ Tada lenkai pamatė, kad jau čia su lietuviais reikia skaitytis. Jie maloniai prašo kleboną

sutvarkyti pamaldas per pusę. Kun. Juknys, pamatęs, kad lietuviai yra susipratę, ir pajutęs jų jėgą, ima balsą ir, ramindamas lietuvius, siūlo duoti lenkams trečdalį pamaldų. Su tuo pasiūlymu sutiko ir lietuviai, ir lenkai. Baigdamas susirinkimą, klebonas parapijiečiams pasakė, kad tokį jų nutarimą pristatysias vyskupui patvirtinti.

Vyskupas E. Roppas, pasiteiravęs per Merkinės dekaną, ar būsianti tokia tvarka teisinga, sutiko pateiktą projektą patvirtinti. Vyskupo prisiųstą raštą klebonas perskaito iš sakyklos ir prašo parapijiečius laikytis nustatytos tvarkos.

Lietuviams gavus persvarą, kai kurie iš jų pradėjo tyčiotis iš savo pažįstamųjų lenkuojančių, vadindami juos „trečiokais“. Lenkai nepakentė to pažeminimo, pradėjo boikotuoti įvestą tvarką ir savo dienomis negiedoti. Taip truko koks porą mėnesių. Pagaliau, kada lietuviai pradėjo giedoti „Pulkim ant kelių“, lenkai pradėjo trukdyti lietuviams giedodami lenkiškai. Kilo sumišimas bažnyčioje, nors ekscesų nebuvo.

Rytojaus dieną klebonas kviečia pas save žymesnius parapijiečius lietuvius ir klausia jų, kas daryti. Jie sako: „Reikia mums nuo savęs surašyti protokolas su seniūnu priekyje ir traukti maištininkus atsakomybėn.“ Taip ir buvo padaryta. Skundas atsidūrė Zemskio rankose. Zemkis, įžiūrėjęs įstatymo paragrafus, rado, kad jis nekompetentingas spręsti šios bylos ir persiunčia apygardos teismo nariui.

Protokolo sustatymo dieną išvyksta kun. Juknys į Vilnių ir užveina pas vyskupo sekretorių prel. Sadauską; atvaizduoja jam visą incidentą savo bažnyčioje; sako, lietuviai traukia atsakomybėn lenkus maištininkus (varcholus). Prelatas Sadauskas, išklauses pranešimo, atsako, kad esą gerai padaryta, taip ir reikia. „Ir jiems pakartok: Jeigu jūs išdrįsite dar kartą kelti triukšmą bažnyčioje, tai būsite smarkiau bausti.“ Tuo būdu Sadauskas palaikė kun. Juknį. Iš kurijos kun. Juknys vyksta pas savo buvusį kleboną kun. Fordoną, ir jam taip pat pasiskundė su savo bėdomis. Ir jis paguodė kun. Juknį, sakydamas: „Nereikėjo leisti parapijiečiams daryti protokolo, o pačiam...“ Po to kun. Juknys užveina pas advokatą Joną Vileišį pasiteirauti ir prašyti, kad jis paimtų tą bylą vesti. Vileišis mielai sutinka ir sako: „Reikia rėksnius nubausti.“ Jis pataria klebonui būti liudytoju šioje byloje. Po kurio laiko gaunami iš apygardos teismo nario pakvietimai važiuoti teisman į Varėną. Teismas įvyksta ir penki triukšmadariai gauna kalėjimo po porą mėnesių.

Po šio teismo sujudo lenkų endekų spauda. Pasirodo straipsnis „Dwie sprawy w sądzie o spiew koscielny“ dienraštyje „Kurjer Litewski“, kur klebonas kun. Juknys be pasigailėjimo šmeižiamas. „Go-

niec Polski“ panašiai rašė. Lietuvių spauda kun. Juknį gynė prieš lenkų endekų puolimus.

Tuo laiku kun. Juknys apsilankė pas kun. J. Tumą, pas kurį rado dabartinį prezidentą poną A. Smetoną. Jie abudu Alovės kleboną drausino, sakydami: „Nenusimink, kovok, o mes tave užtarsime.“

Tuo tarpu atvažiuoja vyskupijos valdyti kun. Michalkevičius. Kun. Juknys nuvažiuoja Vilniun ir apsilanko pas administratorių, pasisakydamas esąs Alovės klebonas. Michalkevičius į tai: „Ah, tai tas pats, kuris savo parapijiečius traukia teisman. Taigi aš klebonui turiu viena prikišti, kad parapijiečiai buvo traukiami pasaulinin teisman.“ Į tai kun. Juknys sako: „Jeigu galima, tai aš nuo pradžios nupasakosiu bylos eigą; tada Tamsta matysi, ar aš būsiu nusikaltes.“ Ir kai kun. Juknys apie viską sąžiningai papasakojo, tada kun. Michalkevičius, kantriai išklauses, atsako: „Kunige Klebone, nerandu Jumyse jokio nusižengimo. Gal visų tų nemalonumų akivaizdoje norėtum iš Alovės išsikelti?“ Kun. Juknys sutiko būti iškeltas. Bet kai Michalkevičius pamėgino iškelti iš Švenčionių visus lietuvius kunigus, tai sulaukė iš lietuvių tiek riksmo, kad ir kun. Juknio nedrįso iš Alovės judinti.

Kun. Michalkevičiui vis dėlto rūpėjo kaip nors sutaikinti lietuvius su lenkais. Jis sumanė sukviesti Vilniun atstovus iš kunigų taip lietuvių, taip lenkų. Tas susirinkimas įvyko kunigų seminarijoje. Prieš tai dar įvyko Merkinės dekanato kunigų protestas, kuriuo jie gynė kun. Juknio poziciją prieš užpuolimus lenkų spaudoje. Šis protestas tilpo „Viltyje“. Kunigų susirinkimą Vilniuje atidarė pats Michalkevičius ir baigdamas savo prakalbą užduoda klausimą: „Visos priemonės numalšinti triukšmadarius mišriose parapijose jau išmėgintos. Ar tinka traukti juos į civilį teismą? Mat atrodo, kad taip reiktų padaryti.“ Po tokios kalbos prašo balso prelatas Kurczewskis ir savo kalboje pabrėžia: „Liūdna mums būtų apleisti šį susirinkimą įsitikinus, kad mes galim savo avis traukti į civilį teismą.“

Alovės parapijoje kurstymai, agitacija nesiliovė. Lenkų veikėjas Vytautas Kucevičius (Pivašiūnų parapijos) nesnaudė. Važinėjo jis Vilniun pas vyskupijos administratorių ir būtinai reikalavo komisijos sutvarkyti pamaldas Alovės bažnyčioje. Klebonas Juknys, išvargintas per trejus metus minėtomis bylomis, važiuoja pas administratorių ir būtinai prašo iškelti jį iš Alovės į kitą parapiją. Transliokata įvyksta ir važiuoja į Kliuščionis.

Lučinskas

Šaltiniai ir literatūra

1. *Kaišiadorių vyskupija kurijos archyvo nuotraukose iki 1942 m.*, d. 1 (auto-rių kolektyvas). Kaišiadorys, 2021, p. 351, 382.
2. *Mūsų švyturiai* (autorių kolektyvas). Kaunas, 1992, p. 269, 270, 271.
3. *Slėptuvės aristokratai. Prisiminimai. Pasaulio Tautų Teisuoliai* (sudarytojas Rimantas Stankevičius). Vilnius, 2003.
4. Prieiga internete: <http://www.issigelbejesvaikas.lt/content.php?id=11016>.
5. Prieiga internete: <http://www.issigelbejesvaikas.lt/content.php?id=11014>.
6. Prieiga internete: <http://www.issigelbejesvaikas.lt/content.php?id=11006&show=information>.
7. Prieiga internete: <https://www.jmuseum.lt/lt/naujienos/i/1319/teisuoliu-aleja-kun.-juozas-stakauskas-vladas-zemaitis-ir-marija-mikulska/>.

GINTARAS LUČINSKAS (g. 1969 m. Doškonių k., Alytaus r.) – Viešosios įstaigos „Gintarinė svajonė“ steigėjas ir vadovas. 1989 m. baigė Kauno Antano Kvedaro miškų technikumą. 2009 m. Šiaulių universitete įgijo ekologijos ir aplinkotyros bakalauro kvalifikacinį laipsnį. Jau daugiau kaip 15 metų darbuojasi rašydamas istorinius straipsnius. Autoriaus bibliografiją sudarytų keli šimtai straipsnių Dzūkijos, Kauno ir Vilniaus periodiniuose leidiniuose. Partizano Antano Ambrulevičiaus prisiminimų knygos *Kelio atgal nėra* (2008), karininko Andriaus Vasiliausko atsiminimų knygos *Praeities puslapiai* (2011), politinio kalinio Vinco Abramavičiaus atsiminimų knygos *Gyvenimo užrašai* (2013) leidybos organizatorius. Knygų *Pogrindinė „Geležinio Vilko“ organizacija Alytaus apskrityje (1940–1941)* (2009), *Žuvę už Lietuvą. Laisvės kovos Dainavos krašte 1918–1923 metais* (2010), *Vermachto nusikaltimai Dzūkijoje 1941 m. birželį* (2011), *Varviškės „respublika“ (1920–1923)* (2013), *Lietuvos kariuomenės brigados generolas Klemensas Popeliučka* (2015) autorius. Alytaus miesto savivaldybės 2012 m. Kultūros premijos laureatas. Dalyvauja įvairių lietuviškų visuomeninių organizacijų veikloje.

JUSTINAS SAJAUSKAS

GYVENIMAS SU LIETUVIŠKU ŽODŽIU. ALFONSO TIEŠIO ATSIMINIMAI

Alfonsas Tiešis yra kilęs iš Gelvonų valsčiaus Stavarygalos kaimo (Ukmergės apskritis). 1929 m. baigęs Ukmergės gimnaziją, iki 1937 m. Kauno universitete studijavo lituanistiką, polonistiką ir pedagogiką. Studijuodamas drauge dirbo Aukštuosiuose karininkų kursuose, Karo technikos štabe, mokytojavo Kauno žydų mergaičių gimnazijoje, Darbo rūmų suaugusiųjų progimnazijoje. 1939 m. buvo paskirtas šios progimnazijos direktoriumi. Dar būdamas gimnazistas priklausė ateitininkų ir skautų organizacijoms, studijų metais aktyviai bendradarbiavo daugelyje žinomų anuometinės Lietuvos laikraščių ir žurnalų, daugiausia krikščioniškos demokratinės pakraipos – „Ryte“, „XX amžiuje“, „Naujojoje Romuvoje“, „Ateityje“, „Pavasaryje“, „Karyje“, „Karo žinyne“, „Karde“ ir kt. Jis išspausdino daugiau kaip 100 publikacijų politikos, ideologijos, mokslo populiarinimo klausimais, keletą humoreskų ir apsakymų – beveik visi kūriniai pasirašyti slapyvardžiais.

Marijampolėje A. Tiešis apsigyveno 1940 m. rudenį – buvo paskirtas 2-osios vidurinės mokyklos direktoriaus pavaduotoju mokymo reikalams. 1945–1947 m. dirbo 1-osios vidurinės mokyklos direktoriumi. Atleistas iš šių pareigų per eilinį tarybinį kadru valymą, daugiau nei dešimtmečiui įsitvirtino Grožinės literatūros leidykloje neetatiniu vertėju ir redaktoriumi. 1948 m. paskiriamas mokytoju į Marijampolės (tuomet Kapsuko) mokytojų seminariją (dabartinę Aukštesniąją pedagogikos mokyklą). 1952 m. tampa jos direktoriaus pavaduotoju mokymo reikalams, sulaukęs pensinio amžiaus, 1970–1975 m. toliau dirbo šioje mokykloje lietuvių kalbos dėstytoju.

Pedagoginei A. Tiešio veiklai buvo būdingas aukštaičio rytiečio betarpiškumas ir emocingumas, lydimas gyvo ir smalsaus proto,

plačių interesų, ieškojimų aistros. Kaip pedagogų vadovas jis atsiskė būti jų „varovu“, visai skatino ne aklą paklusnumą, o savarankiškumą ir kūrybinę dvasią. Sovietiniais metais tai gelbėjo mokyklą nuo politinės demagogijos, bolševikinio obskurantizmo ir dėstymo rutinos. A. Tiešio veikla pedagoginėje mokykloje padėjo išsaugoti tradicinį aukštą jos mokymo lygį ir humanistinę auklėjimo pakraipą. Steigiantis naujiems mokyklos skyriams (ikimokyklinio auklėjimo, neakivaizdiniam), A. Tiešis rengė naujus mokymo planus, programas, kovodamas ministerijoje už kiekvieną valandą lietuvių kalbai, pedagoginei praktikai. Beveik jo pastangomis buvo apginta mokyklos teisė rengti pradinių klasių mokytojus, apskritai teisė egzistuoti mokyklai (ją buvo ketinama uždaryti). Dėstymo rutiną jis stengėsi įveikti, diegdamas įvairias naujoves (pvz., programuoto mokymo elementus), bet nepuldamas į kraštutinumus.

Ženklus A. Tiešio žodis ir kituose kultūrinės veiklos baruose. Vokiečių okupacijos metu su keliolika vietos inteligentų jis leidžia miesto laikraštį, vietos teatro personalui skaito paskaitas apie literatūrą ir dramaturgiją, su režisieriumi kupiūruoja statomus veikalus ir rašo spektaklių recenzijas (buvo siūlomas net teatro direktoriumi). 1943 m. parašo ir Marijampolėje išspausdina lietuvių literatūros istorijos vadovėlį. Specialistų ypač vertinami jo išversti (kartais su kitais vertėjais) stambūs romanai – A. Tolstojaus „Emigrantai“, J. Hašeko „Šaunusis kareivis Šveikas“, A. Makarenkos „Vėliavos bokštuose“, I. Vazovo „Jungas“, K. Fedino „Nepaprasta vasara“, jo redaguoti M. Šolochovo „Tykiojo Dono“ I ir II tomai, V. Nekrasovo „Stalingrado apkasuose“, M. Saltykovo-Ščedrino „Vieno miesto istorija“, H. Heinės „Kelionė po Harcą“, K. Ušinskio „Pedagoginių raštų“ I ir II tomai, Danilovo „Didaktika“ ir kt. Išėjęs į pensiją, jis beveik vienas užpildo laikraščio „Naujasis kelias“ nuolatinį kalbos kultūros skyrelį savo straipsniais apie lietuvių kalbos stilistinę ir leksinį turtingumą, kalbos klaidas ir kt. (parašė 80 publikacijų), bendradarbiauja žurnaluose „Mūsų kalba“ ir „Kalbos kultūra“, sudaro prekių terminų žodynėlį, gindamas liberaliąsias kalbos tendencijas, koresponduoja su žymiausiais Lietuvos kalbininkais ir Valstybine lietuvių kalbos komisija.

Į Sūduvos kultūros istoriją A. Tiešis įeis kaip nepaprasto aktyvumo, gilaus intelekto, plataus akiračio pedagogas, lietuviško žodžio teoretikas ir praktikas. Metraščio „Terra Jatwezenorum“ skaitytojams siūlome susipažinti su šio iškilaus pedagogo atsiminimais apie darbą politiškai neramiais ir permainingais laikais. Jie publikuojami pirmą kartą.

ALFONSAS TIEŠIS ATSIMINIMAI

Bus bene metai, kai esu nuolat raginamas „parašyti autobiografiją arba bent pagrindinius savo biografijos faktus“ Marijampolės pedagoginės mokyklos muziejui. Sėdus rašyti kilo mintis nesitenkinti sausais, plikais asmeninio gyvenimo faktais, o šiek tiek paįvairinti, perpinti atsiminimų fragmentais. Juos atrinkdamas, nesivadovavau kokia nors sistema; tai palaidų faktų rinkinys. Rašyti nuoseklius, ištisinius, plačius atsiminimus nebūtų prasmės. Mat nesu iškili asmenybė, nebuvau žymus veikėjas. Antra, 81 metai amžiaus padarė savo: nėra nei jėgų, nei ūpo dideliam rašymui, knaisiojimuisi po dokumentus ir šaltinius. Nedarysiu pragyvento laikotarpio analizės bei apibendrinimų, o tik pasidalysiu viena kita mintimi.

Pradėdamas autobiografiją, tikėjau, kad ji bus saikingo ilgumo, o ji štai ėmė nelauktai be galo ištišio. Mat žmogus šaudo, o Dievas kulkas gauda.

Gimiau 1910 m. lapkričio 14 d. Stavarygalos km., Širvintų rajone (pagal seną administracinį padalijimą – Ukmergės apskrityje, Gelvonų valsčiuje). Skaityti ir rašyti išmokau iš motinos ir tėvo, būdamas 5 metų, po to mokiausi pradžios mokykloje. Tėvai buvo ūkininkai, turėjo apie 12 ha. Mūsų kraštas ekonomiškai gyveno skurdžiai, todėl tėvai vargu mane būtų leidę į mokslus. Bet tėvas, mirus jo broliui, paveldėjo vaistinę, kurią išnuomodavo farmaceutams. Gaunama nuoma įgalino tėvus leisti mane toliau į mokslus. 1925 m. baigiau Gelvonų progimnaziją, įstojau į Ukmergės gimnaziją, kurią baigiau 1929 m., ir pradėjau studijas Kauno universitete, Humanitarinių mokslų fakultete. Pagrindine grupe pasirinkau lietuvių literatūrą ir kalbą, šalutinėmis grupėmis – pedagogiką ir lenkų literatūrą: mat nuo mažens neblogai mokėjau lenkiškai, be to, lietuvių ir lenkų literatūras per kelis šimtmečius jungė glaudūs ryšiai.

Gimnazijoj priklausiau ateitininkų ir skautų organizacijoms. Redaguodavau ateitininkų laikraštėlį; tai buvo sąsiuvinio formato, apie 30 puslapių brošiūrėlė, multiplikuojama šapirografu ligi keliasdešimt egzempliorių ir pardavinėjama. Laikraštėly spausdinavau ir savo kūrinius. Eilėraščius pradėjau rašyti 2-oj klasėj. Studentaudamas eilėraščių nerašiau, nes suvokiau, kad nesu ir nebūsiu poetas.

Kai tautininkų valdžia uždraudė ateitininkų veiklą gimnazijose (metų neprisimenu), mes perėjome į pogrindį. Reikia pasakyti, kad itin

didelio slaptumo, konspiracijos nesilaikėm, gimnazijos vadovybė apie mūsų veiklą žinojo, bet nepersekiojo.

Tautininkai pagaliau suvalstybino skautų organizaciją, todėl iš jos išstojau.

Vos baigęs gimnaziją, puikaus bičiulio Rapolo Stankūno dėka, po savaitės gavau tarnybą Aukštuosiuose karininkų kursuose (1930 Vytauto Didžiojo metais jie buvo pavadinti Vytauto Didžiojo karininkų kursais), ir tas materialiai man užtikrino pragyvenimą studijuojant. Šių kursų rajone, Kauno priemiestyje Aukštojoj Panemunėj, buvo pastatytas paminklas Vytautui Didžiajam; jį sukūrė talentingas skulptorius V. Grybas. Į paminklo pamatą 1931 m. buvo įmūrytas atitinkamas aktas metaliniame cilindre; šio akto tekstą – patriotišką, romantišką, kiek patetišką, emocionalų – sukūriau aš. Akto nuotaika atitiko mano dar jauną amžių – 20 metų.

Dabar šis paminklas atkurtas ir didingai stovi Kaune, Laisvės alėjoj, prieš miesto sodą. Dėl šito paminklo prieš kelerius metus parašiau laišką Paminklo atkūrimo komitetui ir išdėsciau štai ką. Keturišios statulos pjeDESTALO kampuose – tai ne V. Grybo sumanymas. Jas sukurti jam nurodė užsakovas Vytauto Didžiojo kursų viršininkas pulk. Dirmantas. Tai kryžiuočio, lenko, ruso ir totoriaus statulos. Jos turinčios stovėti po Vytauto Didžiojo kojomis ir vaizduoti nugalėtus, sugniuždytus, jos turinčios nuolankiai žiūrėti į Vytautą Didįjį ir stebėtis jo didybe, dėl to jų galvos keistai, nenatūraliai perkreiptos; lenkas, girdi, tebūnie su ranka užsidengęs nuo Vytauto akis: mat jam esanti nepakenčiama Vytauto didybė. Primityvu! Taigi statulos išreiškia niekinamąją, iš dalies šovinistinę pažiūrą į kitas tautas – į lenkus, rusus ir totorius. Tokia pažiūra lietuviams yra svetima nuo Didžiosios Kunigaikštystės laikų, lietuviams yra būdinga tolerancija kitų tautų atžvilgiu. Dėl ką tik išdėstytos priežasties ir dėl to, kad statulų idėja buvo V. Grybui primesta apie taurų ir humanišką meną nenusimanančio pulkininko Dirmanto, – siūliu Paminklo atkūrimo komitetui šių statulų neatkurti. Deja!

1933 m. uždarius Vytauto Didžiojo karininkų kursus, buvau perkeltas į Karo technikos štabą, esantį Kauno priemiesty Šančiuose. Pradžioj dirbau rikiuotės skyriuj, vėliau perkėlė į mobilizacijos skyrių, ir man, eiliniam tarnautojui, tapo prieinami visi Lietuvos technikos kariuomenės mobilizacijos planai – didelė valstybinė karinė paslaptis. Atrodo, kad karo paslapčių saugojimas Lietuvoje nebuvo tinkamai organizuotas. Sakysim, tame skyriuje dirbo lenkų tautybės karininkas,

jo šeima buvo lenkiška, todėl ėjo kalbos, kad jis yra Lenkijos žvalgybos agentas.

Reikia pažymėti, kad aš tarnavau ne kariškiu, o civiliu tarnautoju. Minėtose abiejose įstaigose dirbo civiliais tarnautojais nemažai studentų. Matyt, šių įstaigų vadovybės specialiai stengėsi pagelbėti studentams. Tai buvo gražu iš jų pusės.

1937.02.16 buvau apdovanotas Gedimino ordino medaliu.

Kadangi tarnyba gerokai kliudė studijoms, tai 1937 m. iš tarnybos pasitraukiau, prieš tai susitapęs lėšų pragyvenimui. Planavau metus kitus niekur nedirbti ir atsidėti vien universitetui.

Tik štai visai netikėtai 1937 m. rugsėjo mėn. man pasiūlė dėstyti literatūrą ir lietuvių kalbą privatinėj Kauno žydų mergaičių gimnazijoje. Kaipgi atsisakysi tokios puikios progos – įsitvirtinti mokytoju Kaune! Pradėjau mokytojauti 1937.09.15. Mokykla buvo religinės pakraipos. Sakysim, žydai mokytojai visą laiką, net ir pamokų metu, dėvėjo skrybėles ar kepures. Dėstyti man buvo nelengva, nes mergaitės nestipriai mokėjo lietuvių kalbą. Bet mokėsi su noru, atsidėję, nes, kaip visi žydai, buvo darbščios.

Netrukus pažįstamas Darbo rūmų darbuotojas įtaisė mane mokytoju Darbo rūmų privatinėj pradžios mokykloje, o nuo 1939.06.16 perėjau į Darbo rūmų saugusiųjų progimnaziją, irgi privatinę. Jos direktorium buvau paskirtas reikšmingą vasario 16 d. (1939 m.). Čia mokėsi vakarais po darbo darbininkai bei jų vaikai. Atsirastų kas įdomaus papasakoti apie darbą šioje mokykloje, tačiau apsisostiu tik ties dviem epizodais.

Birželio 13 d., per antanines, daug organizacijų ir mokyklų ateidavo į prezidento rūmų kiemą pasveikinti „tautos vado“ Antano Smetonos su vardinėmis. Jis priimti sveikinimų išeidavo su svita į balkoną (tame būryje, sako, stirksodavo ir „išverstaskūris“ L. Gira). Aš savo progimnazijos nenuvedžiau.

Antras epizodas įvyko antrojo klasėj, kur mokėsi darbininkų vaikai. Kai skaitinių knygoje iš eilės priėjome prie Smetonos, aš straipsnį apie jį ir jo paties straipsnį praleidau ir toliau dėščiau apie Vaižgantą: mat buvau didelis „tautos vado“ ir jo autoritarinio režimo priešininkas. Per sekančią lietuvių kalbos pamoką mokinukas pakelia ranką ir po to klausia: „Kodėl mes praleidom prezidentą?“ Ir paklausė ne kas kitas, o TSRS generolo Uborevičiaus brolio, gyvenančio Lietuvoje, sūnus! Man nė į galvą nebuvo atėję, kad mokiniai, darbininkų klasės atstovai, keltų tokį klausimą, todėl atsakyti nebuvo pasiruošęs. Bet

staiga į galvą šovė išganinga, „geniali“ mintis, ir aš prabilau maždaug taip: „Mes turim iš vadovėlio kai ką praleisti, nes dėl gerokai sumažinto pamokų skaičiaus visko išėiti negalim. Jūs gerai pažįstat prezidentą, gerai žinot jo nuopelnus tautai, o apie Vaižgantą mažai ką esat girdėję. Todėl prezidento straipsnį praleidom.“

1940.06.15 į Lietuvą įžengė okupacinė TSRS armija. Darbo rūmų progimnazijoje 1940 m. birželio 15 ar 16 d. vakare kažkas vyko: ar egzaminai, ar mokslo metų užbaigimas ir baigimo pažymėjimų išdavimas. Neprisimenu. Sėdim keliese mokytojų kambary, 3-iame aukšte, aš kažką skubaus įtemptai dirbu, ir matom – žygiuoja Vytauto prospektu raudonieji okupantai. Žmonės šaligatviuose nusimineę, jokių džiaugsmingų sveikinimų. Mokiniai, nors jie ir darbininkai, taip pat nerodė entuziazmo.

Žydų mergaičių gimnazija ir Darbo rūmų progimnazija, kaip privatinės, buvo uždarytos, o mane perkėlė į Marijampolės 2-ą gimnaziją mokymo dalies vedėju (pagal dabartinę terminologiją – direktoriaus pavaduotoju mokymo reikalams). Mano gyvenime daug sykių padėjo laimingas atsitiktinumas. Šįkart irgi taip atsitiko. Į Švietimo ministeriją užėjo mano pažįstamas (ne kairysis, o priešingai, ateitininkas), ir jo pažįstami pareigūnai (irgi ne aršūs kairieji) paprašė jo pasiūlyti žmogų į minėtą vietą. Jis ir parekomendavo mane.

Prieš atsisveikindamas su Kaunu, norėčiau dar kai ką papildomai papasakoti apie savo gyvenimą ir veiklą šiame mieste. Jame išgyvenau savo gražiausią jaunystės ir studentavimo laikotarpį – 11 metų.

Krašto apsaugos ministerijos tarnautojams buvo draudžiama dalyvauti opozicinėse organizacijose, todėl aš neįstojau į studentų ateitininkų gretas, tačiau asmeninius kontaktus palaikiau. Nemažai išspausdinau straipsnių visuomeniniams, ideologiniams, literatūriniais, kariniais, mokslo populiarinimo ir kitais klausimais, taip pat išspausdinau kelias humoreskas, pora apsakymų šiuose spaudos organuose: Krikščionių demokratų partijos dienraščiuose „Rytas“, „XX amžius“, žurnaluose „Naujoji Romuva“, ateitininkų „Ateitis“, pavasarininkų „Pavasaris“, „Karys“, „Karo žinynas“, „Kardas“, laikraštyje „Žemaičių prietelis“, JAV lietuvių laikrašty „Amerikos lietuvis“ ir kt. Pasirašydavau įvairiais slapyvardžiais.

Kultūros istorikas A. Ruzgys rengia lietuvių spaudos slapyvardžių žodyną. Jis prašė, kad duočiau apie save tokius duomenis: kokius slapyvardžius vartojau, kuriuose leidiniuose bendradarbiauau, rašinių tematiką, žanrus ir kt. Daviau. Po karo spaudoj plačiau nebendradar-

biavau, nes būtų reikėję rašyti tarybiškai. Apsiribojau kalbos kultūros temomis. Apie tai platesnė informacija pateikta žemiau.

Mokyklos muziejaus taryba prašo sudaryti straipsnių sąrašą. Tai būtų per didelis vargas, nes iš viso jų susidarytų šimtas su pora dešimčių. Pridedu dėl pavyzdžio dvidešimt šešias Marijampolės laikraštyje „Naujasis kelias“ išspausdintų straipsnių kalbos kultūros klausimais iškarpas.

Kaip jau minėjau, 1940.09.01 buvau perkeltas iš Kauno į Marijampolės II gimnaziją mokymo dalies vedėju. Šiame mieste dirbdamas pedagoginį darbą, praleidau brandžiausius, politiškai labai neramius ir permainingus 35 metus. Turėčiau daug ką įdomaus papasakoti. Tačiau visko, netgi pusės neišpasakosi, teks nemažai atsijoti.

Antrojoj gimnazijoje radau aukštos kvalifikacijos, darnų, patriotiškai nusiteikusį mokytojų kolektyvą. Dėl to buvo malonu dirbti, greitai radom bendrą kalbą. Mokiniai gana aštriai ir aktyviai reišė lietuviškas, antitarybines nuotaikas. Įdomu, kad mokytoju buvo paskirtas ir buvęs prezidento adjutantas pulkininkas Šliogeris. Bet jį greitai suėmė.

Birželio 22 d. kilo karas. Mokytojai, kaip ir visi lietuviai, vokiečius sutiko kaip išvaduotojus, su viltimi, bet ilgai nereikėjo laukti, kad žmonės įsitikintų, jog Lietuva vokiečiams buvo tik vandens lašas ant karšto akmens. Aš pačiomis pirmomis dienomis pas direktorę susirinkusiems mokytojams pasakiau: „Išėjo vienas okupantas, atėjo kitas.“ Netikėjau fašistams.

Pirmą karo dieną Marijampolė degė nuo bombardavimų. Aš išgelbėjau nuo gaisro namus vieno pažįstamo, kuris pabėgo iš miesto, gesinau drauge su direktore du degančius gimnazijos pastatus, tačiau mūsų pastangos buvo bergždžios, todėl apie vidurnaktį susiradau degantį malūną gesinančius gaisrininkus ir prisiprašiau, kad atvažiuotų gelbėti mokyklos. Atvažiavo, užgesino, o aš išėjau nakvoti į už miesto esantį ūkį. Ten buvo susirinkę nemažai žmonių klojime ant šieno. Sekančią dieną vokiečiai užėmė Marijampolę.

Pirmomis vokiečių okupacijos dienomis įvyko keliolikos inteligentų, daugiausia mokytojų, susirinkimas, kuriame buvo nutarta leisti laikraštį. Susirinkime dalyvavau ir aš. Šiame laikrašty išspausdinau kažkiek straipsnių. Dalis jų politiniai, smarkiai antitarybiški. Laimė, kad nepasirašiau pavarde. Keletą straipsnių parašiau apie vietinį teatrą, jo pastatymus. Su teatralais, su režisieriumi teko artimai bendrauti. Prisidėdavau prie veikalų pastatymo, veikalų kupiūravimo. Kadangi daugumos aktorių mėgėjų literatūrinis ir teatrinis išsilavinimas buvo ribotas, tai jiems perskaičiau paskaitų ciklą apie literatūrą ir dramaturgiją.

Gimnazija buvo perkelta į buvusios marijonų gimnazijos rūmus. Į klases, į mokymą grįžo lietuviška dvasia. Viskas būtų buvę pusėtinai, tik vokiečiai gerokai apribojo mokinių priėmimo kontingentą, kurį smarkiai viršijo norinčių įstoti skaičius. Mat vokiečių ponams, būsimiems Lietuvos valdytojams, reikėjo ne lietuvių inteligentų, o juodadarbių. Juk jie vėliau uždarė universitetą ir Marijampolės mokytojų seminariją.

Antrą smūgį hitlerininkai sudavė, kai suėmė abiejų gimnazijų direktorius Masaitį ir Januševičių ir išvežė į Štuthofą lagerį, kur jie ir mirė. Apie juos B. Sruoga rašė „Dievų miške“.

Baigiamajai VIII klasei nebuvo lietuvių literatūros istorijos vadovėlio. Mokomąją medžiagą reikėjo mokiniams diktuoti. Tas smarkiai žemino dėstymo lygį. Todėl parašiau lietuvių literatūros istorijos knygelę VIII klasei. Su Marijampolės spaustuovės vedėju sutarėm surizikuoti ir spausdinti be leidimo. Taip ir padarėm (metų neprisimenu, turbūt apie 1943 m.). Knygelė buvo išplatinta keliose Suvalkijos gimnazijose. Joje buvo tokie sakiniai apie J. Biliūną: „Lygiagrečiai eina jo kelias į religiją. Marksizmas jo, aukštaičio, prigimčiai buvo svetimas.“ Kai aš tarybiniais metais bendradarbiau Grožinės literatūros leidykloje vertėju, tai literatūrologas Judelevičius pasiūlė vertimų skyriaus vedėjui rašytojui Kaziumi Jankauskui mane už šiuos sakinius pašalinti iš Leidyklos bendradarbių. Šaunusis K. Jankauskas to nepadarė.

1944 m. į Marijampolę sugrįžo tarybinė valdžia, atnešusi siaurą ir kančias doriems lietuviams. II vidurinė mokykla buvo perkelta į I vidurinės mokyklos rūmus. Dviem mokykloms buvo ankšta. Būtų galima nemažai kai ko įdomaus papasakoti, bet pasitenkinsiu keliais fragmentais.

Kurį laiką po karo valdžia nesikabinėjo, kad mokytojai ir mokiniai vaikšto į bažnyčią. Aš, nors buvau mokymo dalies vedėjas, irgi lankiau nesivaržydamas mokinių pamaldas (mišias). Bet po kiek laiko partija pasakė mokytojams griežtą „ne“.

1945 m. rugpjūčio pabaigoj susitikau prie miesto sodo švietimo skyriaus vedėją, ir jis man pranešė, kad pasiuntė į Švietimo ministeriją raštą, siūlydamas paskirti mane II vidurinės mokyklos direktorium. Matyt, jis manė, jog man daro malonią paslaugą. Aš gi jokiū būdu nenorėjau būti tarybinium direktoriumi, dėl to su vedėju piktai išsibariau, tačiau nevykdyti paskyrimo nediršau, nes stalininio teroro metais žmonės nediršdavo nevykdyti partijos ir valdžios patvarkymų. Aišku, mano paskyrimas buvo suderintas su vietiniu partijos biuru. Direktoriauti pradėjau 1945 m. rugsėjo 1 d.

Į Marijampolę kartą atvyko švietimo ministras J. Žiugžda ir apsilankė II vidurinėj mokykloj. Aš jam pasakiau, kad, nesant tarybinio užsienio literatūros istorijos vadovėlio, mokykloj naudojame Ambrazevičiaus ir kitų autorių vadovėlį. Kas skaitys šį rašinį, tas sunkiai bepatikės, kad iki kaulų smegenų tarybinei valdžiai parsidavęs Žiugžda tam nesipriešino. Užėjęs per literatūros pamoką į vieną klasę, jis, sėdėdamas suole, dėjosi nepastebįs aplinkui ant suolų gulinčių Ambrazevičiaus vadovėlių.

Mokinės buvo griežtai nusistačiusios prieš tarybinę santvarką. Jų vos kelios įstojo į komjaunimą. Per vasario 16 d. ne kartą papuošė savo klases tautinėmis vėliavomis ir kitokia dekoratyvine atributika.

Mokyklos komsorgę Vižainytę (vėliau – Labanauskienė), einančią vakare su 2 mokytojais per mokyklos rajoną, pašovė partizanas. Ji išgijo.

Man, kaip direktoriui, buvo įvairiausių nemalonumų. Visų nepapasakosi. Tačiau porą verta paminėti. Anksti rytą, dar pro tamsą, atbėga pas mane į butą uždusęs sargas ir susijaudinęs pasakoja štai ką: Lenino ir Stalino portretai nukabinėti, suplėšyti, dalis jų sumesta į išvietę, kuri buvo kieme, atskirame pastate.

Marijampolėje buvo teisiami sugauti partizanai. Teismas buvo viešas, parodomasis. Vienas mokytojas paprašė manęs leidimo nuvesti klasę į šį teismą. Pasakiau, kad pagalvosiu ir atsakysiu rytoj. Mano galvą užplūdo spiečius minčių. Kodėl jis paprašė, juk nebuvo kairysis? Jis anksčiau buvo čekistų areštuotas ir išlaikytas keletą savaičių. Iš arešto jis išėjo arba švarus, arba terorizuojant buvo užangažuotas agentu. Gal jie jam ir liepė nuvesti mokinius į teismą? Jeigu neleisiu, jis mane išduos, ir tas man gana skaudžiai atsirūgs: ne juokas pakliūti į čekistų gniaužtus. O leisti labai nenorėjau: spėjau, kad partizanai, bent jų dalis, bus kankinimais palaužti ir pagal čekistų nurodymus derglios miško brolius, patriotinę kovą. Mokiniai neturėtų šito nei girdėti, nei matyti. Pagaliau surizikavau, gal jis manęs neišduos. Pasakiau jam, kad nevestų mokinių į teismą, ir paaiškinau priežastį.

Dabar, kai rašau šituos atsiminimus, lengva žmonėms nusipirkti maisto produktų pagal talonus, o anuo metu tai padaryti buvo nepalyginamai sunkiau. Vieniems produktams buvo įvestos maisto kortelės. Žmonės, taip pat ir mokytojai, išsirikiudavo į eiles keliomis valandomis anksčiau iki parduotuvių atidarymo. Vėlų rudenį ir žiemą jie stirksodavo Lietuvoje ir šaltyje, dar nė aušti nepradėjęs. Man pavyko rasti išeitį, kaip išgelbėti savo mokytojus iš šito vargo. Mokykloj buvo laisvas staliaus etatas. Į jį pasamdžiau sumanų žmogų, kurio visas darbas

ir tebuvo nupirkti produktus pagal mokytojų maisto korteles. Jis puikiai sutvarkė šitą reikalą, užmezgė naudingus ryšius su prekybininkais. Beje, jam buvo duodama šiek tiek pinigų, kad pateptų ką reikia ir kur reikia. Mokytojai be jokio vargo atsiimdavo jiems priklausančius produktus iš jo sandėliuko. Per vieną mokyklų vadovų pasitarimą partijos rajono komiteto atsakingas pareigūnas pasiūlė mokyklų vadovams pasekti mūsų pavyzdžiu.

1947 m. vasario pabaigoj I vidurinės mokyklos mokinys [Bronius Petrauskas-Šarūnas – J. S.] savo bute nušovė čekistą karininką, atėjusį jo areštuoti, ir pabėgo. Komunistų partijos Marijampolės komitetas ryšium su tuo 1947.03.01 atleido iš pareigų švietimo skyriaus vedėją, I vidurinės mokyklos direktorių ir mane – atseit, „ėmėsi priemonių, išvalė kadrus“. Mus išlaikė porą mėnesių be darbo. Švietimo ministerijos nuomone, mūsų atleidimas buvo nepagrįstas, bet ministerija buvo bejėgė panaikinti vietinių partaparatininkų ir čekistų sprendimą. Štai koks buvo jėgų santykis!

Būdamas bedarbiu, kreipiausi į Grožinės literatūros leidyklą, prašydamas vertimų. Pasiūlė A. Tolstojaus parengtas „Rusų liaudies pasakas“. Leidykloj įsitvirtinau ilgam laikui. Dar išverčiau A. Tolstojaus „Emigrantus“ ir kt., perpus su kitais vertėjais bulgarų klasiko Vazovo „Junge“, Hašeko „Šaunuųjų kareivį Šveiką“, Fedino „Nepaprastą vasarą“, Makarenkos „Vėliavos bokštuose“ ir kt. Nemažai vertimų redagavau stilistiškai; iš jų paminėtini šie: Šolochovo „Tykiojo Dono“ I ir II tomai, Heinės „Kelionė po Harčą“, „Napoleonas“ (versta iš vokiečių kalbos), Ušinskio „Pedagoginių raštų“ I ir II t., Ščedrino „Vieno miesto istorija“, Danilovo „Didaktika“, Nekrasovo „Stalingrado apkasuose“ ir kt. Knygoje „Meninio vertimo problemos“ (p. 477) palankiai apibūdinami mano vertimai. Tebūna man leista nusižengti kuklumui ir pacituoti nors du sakinius: „(...) A. Tiesis parodo didelį išradingumą ir kūrybingumą, perteikdamas kad ir ilgiausius periodus, gali sakyti, visada surasdamas teisingą ir tikslų atitikmenį (...) A. Tiesis ir šiuo savo darbu pasirodė kaip labai gabus, kultūringas, aukštos klasės vertėjas (...).“

1947.08.06 vedžiau vokiečių kalbos mokytoją Mariją Samulaitę. Kurioziškai vaizdingas buvo santuokos užregistravimas. Su ką tik nupirktu duonos kepalu po pažastimi vienas, be jaunosios, nuėjau į registracijos biurą (tai buvo paprastas raštinės kambarys su keliais tarnautojais, dirbančiais savo darbu) ir stojau į eilę. Priėjus man prie stalo, raštininkei buvo nė motais, kad nėra jaunosios, ir paslaugiai užregistravo mūsų santuoką. Kai reikėjo pasirašyti, duonos kepalą pasi-

dėjau ant stalo, kad nekliudytų. Po to slaptai susituokėm Kauno bažnyčioj. Tačiau partijos komiteto antrasis sekretorius kažkoku būdu vėliau sužinojo apie mūsų šliūbą.

1948.08.01 Švietimo ministerija mane perkėlė mokytoju į Marijampolės mokytojų seminariją. 1949 metų gruodžio mėnesio pradžioj gavau švietimo ministro įsakymą Nr. 294, kad nuo gruodžio 6 d. esu skiriamas I vidurinės mokyklos direktoriumi. Dabar aš jau buvau išsiaiškinęs, kad valdžia neturi teisės skirti žmogaus į naujas pareigas be jo sutikimo, todėl parašiau ministerijai pareiškimą tik su vienu sakiniu, jog įsakymo nevykdysiu ir direktoriaus pareigų neperimsiu, ir pareiškimą nunešiau į švietimo skyrių. Kilo pasipiktinimas, kaip aš drįstu savivaliauti! Buvau skubiai pakviestas į partijos Marijampolės komiteto posėdį. Kad mane paveiktų psichologiškai ir kad aš jausčiausi baimingiau, mane pasodino ant kėdės vidury kambario atokiau nuo komiteto narių, sėdinčių už stalų. Ištisas 45 minutes mane įtikinėjo, įkalbinėjo, spaudė, mygo, gąsdino prisiūsią tokią uodegą, kad niekur negausiu darbo. Prikišo šliūbą. Aš laikiausi atkakliai.

Dar buvo iškviestę pas ministrą, kuris irgi paspaudė mane kaip reikiant. Man vis besipriešinant, ministras surengė blefą: išsikvietė į kabinetą kadru skyriaus viršininę ir man girdint liepė jai parašyti įsakymą apie visišką mano atleidimą iš darbo. Grįžau į Marijampolę, laukiau to įsakymo ir po Naujųjų metų sulaukiau 1949.12.31 įsakymo Nr. 328, kad aš... paliekamas mokytojų seminarijoje toliau mokytojauti.

Marijampolės mokytojų seminarija

Vėliau mane norėjo padaryti Marijampolės teatro direktorium, švietimo skyriaus vedėju, pagaliau kėlė į pedagoginės mokyklos direktoriaus krėslą 1962 m., tik šiuo atveju pateikė sąlygą, kad stočiau į partiją. Žadėjo duoti ir komunalinį butą. Jį gavau tik 1965 m., t. y. praėjus 21 metams po karo. Matyt, neduodami buto, mane baudė už nenuolankumą, už netarybines, nemarksistines pažiūras, kurios vietinei valdžiai buvo žinomos. Pasiūlymo nepriėmiau. Vis dėlto teko norom nenorom visus metus laikinai padirektoriauti. Tik 1963 m. pavasarį per abiturientų dieną Vilkaviškyje susipažinau su rajono švietimo skyriaus vedėju V. Bukšniu ir prikalbinau jį vadovauti mūsų mokyklai.

Nelengva suprasti, kodėl mane vis kėlė į vadovaujančius postus, kadangi vietinė partinė valdžia ir saugumas buvo nekokios nuomonės apie mano politines pažiūras. Vienas mokytojas (ne pedagoginės mokyklos), žmonių laikomas saugumo agentu, kartą išgėręs pasakė, kad matė saugume mano bylą, kurioje parašyta, jog esu reakcingų pažiūrų, jog buvau krikdemas (krikščionių demokratų partijos šalininkas), esu krikdemas ir tebebendrauju su krikdemais. Koks to mokytojo buvo tikslas? Paliksime to nespėlioję.

1952.09.01 buvau paskirtas pedagoginės mokyklos direktoriaus pavaduotoju mokymo reikalams. Gali kilti klausimas, kodėl aš griežtai nesipurčiau šių pareigų ir pagaliau leidausi įkalbamas. Matot, tarp direktoriaus ir jo pavaduotojo pareigų stalinizmo metu buvo didžiulis, esminis politinis skirtumas, kurio čia neaiškinsim.

Gal vertėtų bent trumpai užsiminti, kad po kelerių metų turėjau rimtą, principinį konfliktą su partijos rajono komiteto sekretorium ir dėl to buvau padavęs pareiškimą, kad mane atleistų iš direktoriaus pavaduotojo pareigų. Direktoriaus L. Klemo pakviesta, atvyko iš ministerijos pareigūnė, Lietuvos komunistų partijos antrojo sekretoriaus (ruso) žmona (irgi rusė) ir konfliktą likvidavo. Jos pavardę užmiršau. Tai buvo simpatiška, kultūringa moteris.

Pedagoginėje mokykloje praleidau brandžiausius 27 pedagoginio darbo metus.

Apie mokyklą, jos mokomąjį, auklėjamąjį, kultūrinį ir kt. darbą, apie savo veiklą galėčiau daug ką papasakoti. Tačiau būsiu santūrus. Nenoriu plėsti šio rašinio, kuris ir taip jau ištįso daug daugiau, negu buvau numatęs, kai jį pradėjau rašyti.

1964 m. mokykla patvirtinama atramine visoms kitoms pedagoginėms mokykloms. Ministerija tą padarė dėl to, kad kūrybingo, aukštai kvalifikuoto, darbštaus, iniciatyvaus pedagogų kolektyvo dėka mūsų mokykla jau daugelį metų pirmavo tarp kitų pedagoginių mokyklų ir

vadovavo sprendžiant įvairias problemas, ypač pedagoginės praktikos reikalus. Apie tai kalba kad ir toks faktas. Kai Šiaulių pedagoginiame institute buvo įsteigtas pradžios mokyklos mokytojų rengimo skyrius, jo dėstytojai atvažiavo pasisemti patirties ne kur kitur, o į mūsų mokyklą.

1959–1960 m. atidaromas ikimokyklinio auklėjimo stacionarinis ir neakivaizdinis skyriai. Mūsų kolektyvui ikimokyklinis auklėjimas buvo *terra incognita*. Tad smarkiai suskatom užpildyti šią spragą. Vykome semtis patirties į Kaliningrado, Rygos, Maskvos pedagogines mokyklas, į stipriausius Vilniaus vaikų darželius. Reikėjo parengti dėstomųjų dalykų ir pedagoginės praktikos programas. Mano daliai kliuvo parengti mokymo planą. Į darbą įsijungė dėstytojų kolektyvas, dirbo pasitardami, vieningai.

Neprisimenu, kuriais metais pradėjom priiminėti abiturientus. Jie pas mus mokėsi dvejus metus. Vėl teko kurti naujas programas, naują mokymo planą, vėl nauji ieškojimai, nauji sprendimai ir dėstytojų kolektyvui, ir man.

Reikia atvirai pasakyti, kad nei Švietimo, nei Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijose nebuvo reikiamai kvalifikuotų darbuotojų, kurie būtų valioję šiais ir kitais atvejais mums bent kiek reikšmingiau padėti. Sukomės, kaip išmanėm, patys. Susidorojom su problemom.

Vienais metais Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos (turbūt drauge ir Švietimo ministerijos) pareigūnų galvose įsikerojo mintis, kad pedagoginių mokyklų per daug, kad pradžios mokyklos mokytojų yra perteklius. Iškilio pavojus, kad uždarys mūsų ar Klaipėdos pedagoginę mokyklą. Teko energingai pakovoti su ministerija. Pagaliau jiems atvėrėm akis, kad mokytojų trūksta, kad į pradinės klases skiriami mokytojais abiturientai, absoliučiai tam darbui neparuošti. Neuždarė nei mūsų, nei Klaipėdos pedagoginės mokyklos.

Bene apie šio amžiaus vidurį Vakarų valstybėse, ypač Jungtinėse Amerikos Valstijose, išpopuliarėjo programuotas mokymas. Su juo susipažinau per atitinkamą literatūrą, ypač rusų kalba, ir ėmiau kai kurius jo elementus naudoti savo darbe. Sukūriau trijų rūšių treniruoklius ir du ar tris kolektyvinės apklausos būdus su grįžtamuju ryšiu. Juos sėkmingai taikiau pamokų ir nepamokiniu metu, kol dirbau pedagoginėje mokykloje. Treniruokliai taip pat labai tiko mokytojų kalbos kultūrai kelti, klaidoms išveisti iš jų šnekamosios kalbos. Mokytojai nebuvo abejingi treniruokliams, stovintiems dėstytojų kambary ant stalo.

Raginau mokytojus įvesti į savo dėstymą kai kuriuos programuoto mokymo elementus. Keli mokytojai taip ir padarė, tačiau gana ribotai. Programuotas mokymas, neturint specialių vadovėlių ir kitų mokymo priemonių, reikalauja nemažai papildomo darbo, o mūsų dėstytojai tam nelabai turėjo laiko. Be to, kaip žinom, naujovės ne taip greitai priimamos. Mokytojai buvo perkrauti pamokomis, turėjo po 27, 30 ir daugiau pamokų. Mat gyventi iš mažiau pamokų reišė nusmukti netoli skurdo ribos. Dėl to mudu su direktorium laikėm kaip tik tokį mokytojų skaičių, kad jie galėtų gauti minėtą pamokų kiekį.

Kartą iš TSRS švietimo ministerijos, iš Maskvos, atvyko pareigūnė tikrinti, kaip mūsų mokykloj dėstoma rusų kalba. Jai patiko mano treniruokliai, ir vieną jų nusivežė į Maskvą, kad ten jį įdiegtų. Be to, ji man pasiūlė rašyti disertaciją apie tai, kaip aš naudoju programuotą mokymą savo darbe. Padėkojau, nusišypsojau ir disertacijos, aišku, nerašiau: mano kukliam programuoto mokymo elementų naudojimui toli šaukė iki disertacijos.

Dėstytojai į moksleivius žiūrėjo ne tik kaip į būsimus, bet ir kaip į esamus pedagogus, nes moksleiviai jau dirbo pedagoginį darbą praktikos metu. Be to, dėstytojai savo elgesiu stengėsi būti pavyzdžiu būsimiems mokytojams. Dėl to tarp dėstytojų ir moksleivių vyravo abipusė pagarba. Tuo tarpu vienas kitas naujas mokytojas, ypač atsikėlė iš vidurinių mokyklų, nepritapo prie mūsų nuostatos, su moksleiviais elgėsi užgauliai, net niekinančiai, išvadindami juos aklom vištom, karvėm, žiopliais ir pan. Ėmiausi reikiamų žygių, kad tuos mokytojus įstatyčiau į vėžes, porą kartų kėliau klausimą pedagogų taryboj.

Keli mūsų mokyklą baigusieji vėliau tapo žymiom asmenybėm. Tarp jų pagarbi vieta buvo skiriama ir poetui K. Kubilinskui, nes nežinojom to, kas vėliau, 1991 m., buvo parašyta knygoje „Rašytojas pokario metais“ (p. 163): „K. Kubilinskas (...) 1947 m. vasarą Vilniuj buvo areštuotas ir po sunkių tardymų-kankinimų davė sutikimą Valstybės saugumo komitetui padėti likviduoti Dainavos apygardos partizanų vadą A. Ramanauską (Vanagą). (...) Kilus įtarimui, kad K. Kubilinskas ir A. Skinkys yra atsiūsti saugumo, 1949 m. kovo 7 d. K. Kubilinskas nušovė juos saugojusį partizaną Kariūną, jauną poetą, ir pabėgo.“

1969 m. spalio pradžioj buvo paminėtas mokyklos 50-mečio jubiliejus. Jo minėjimui mokykla ilgai ir rūpestingai ruošėsi, iškilmingas minėjimas praėjo įspūdingai, turiningai, buvo suplaukę daug buvusių moksleivių.

Iš 38 pedagoginio darbo metų dvidešimt penkerius su viršumėjau vadovaujančias pareigas (mokymo dalies vedėj, direktoriaus pavaduo-

tojo, direktoriaus). Norėčiau kelis žodžius tarti apie tai, kokių principų laikiausi santykiuose su mokytojų kolektyvais. Kalbėdamas apie juos, turiu omeny tokią kolektyvą, kuriame vyrauja ir toną duoda gabios, išlavintos, principingos, stiprios, doros, iniciatyvios, darbščios asmenybės, kurių viduj slypi įtempta spyruoklė, varanti vis pirmyn. Silpnoki tiek savo kvalifikacijomis, tiek charakterio trūkumais mokytojai (paprastai jų būna nedaug) traukiasi tokioms asmenybėms iš kelio.

Tokius kolektyvus radau II vidurinėj mokykloj ir ypač pedagoginėj mokykloj.

Toks kolektyvas yra neišsemiamas idėjų generatorius. Vadovas sudaro palankias sąlygas jas išsakyti per posėdžius, pasitarimus, asmeninius pokalbius. Tegul žmonės nesivarždami pasako, kas gimsta jų galvose, o iš daugybės jau galima atrinkti, kas tinka. Žmonės turi jausti, kad vadovas aukštai vertina jų mintis, iniciatyvą, jų veiklą ir juos pačius kaip asmenybes.

Tokio kolektyvo narių kūrybinga iniciatyva yra galinga jėga, didelė parama vadovui, stiprus visos mokyklos darbo variklis. Darbas tokiame kolektyve išugdo vadovui sparnus, įkvepia, teikia džiaugsmo. Į santykius su kolektyvu būtina įnešti humorą, sąmojų. Drausmės srity negalima atleisti veržlių.

Nemokėjau tarp savęs ir pavaldžiųjų išlaikyti juos varžantį atstumą, kaip sugeba viršininkai, ir tai turbūt buvo mano trūkumas. Per daug susiliedavau su kolektyvu, ir tai man būdavo miela. Gal dėl to mokytojai mane vadino „inspektorėliu“.

1970 m. rudenį padaviau pareiškimą, prašydamas, kad man sukakus 60 m. būčiau atleistas iš direktoriaus pareigų ir paliktas mokytojauti. Mat atėjo laikas užleisti vadovavimą jaunesniems, energingiems, turintiems naujų idėjų ir sumanymų. Pamokytojovau iki 1975.08.31 ir pasitraukiau į malonią, nerūpestingą pensininko buitį, kurioje gali po tiek audrų ir įtampos mėgautis, anot italų, padėtimi *dolce farniente* (saldu nieko neveikti). Tačiau, kaip perspėja V. Kudirka, kad nesupelyčiau į tinginius kliuvenes, keletą metų šį tą dirbinėjau, nes, turėdamas jėgų, joku būdu nevaliojau nieko neveikti. Verčiausi privatinėm pamokom, toliau rašinėju straipsnius kalbos kultūros klausimais, na ir prisidėjau prie mielų anūkėlių auginimo. Straipsnius spausdinau Marijampolės laikrašty „Naujasis kelias“, keli buvo įdėti į „Mūsų kalbą“ ir „Kalbos kultūrą“. Tų straipsnių straipsnelių susidarė apie 80.

Kalbos kultūros srityje yra susiformavusios dvi tendencijos: viena jų konservatyvioji, kita – progresyvioji, liberalioji. Konservatoriai

yra nepalankūs naujovėms, mažai skaitosi su progresyvia vartosena, linkę komanduoti visuomenei, yra priešingi viešoms diskusijoms, vadinasi, išjungia visuomenę iš kalbos kultūros klausimų svarstymo, jie jaučiamai stabdo kalbos vystymąsi, ją skurdina. Su jais esu nemažai diskutavęs ir užsitraukęs jų didžią rūstybę. Kai kurių oponentų laišakai korektiškumu nepasižymėjo. Kur tai matyta: kažkoks provincialas iš Lietuvos pakraščio kimba profesoriams ir docentams į atlapus, įrodinėja, kad jų koncepcijos yra klaidingos, kad jomis negalima grįsti kodifikavimo.

Konservatyvioji tendencija yra paėmusi viršų „Kalbos praktikos patarimų“ pirmame leidime ir 1991 m. pasirodžiusiame D. Mikulėnienės žodynyje „Kaip nereikia kalbėti“.

„Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ ir „Kalbos praktikos patarimų“ antrieji leidimai – tai progresyviųjų kalbininkų veikalai. Dėl pastarosios knygos ne kartą savo laiškuose diskutavau su konservatyviaisiais, taipgi pateikiau pasiūlymų jos rengėjams, už ką susilaukiau padėkos „Patarimų“ II leidimo pratarmėje.

1980 m. pradžioj ištiko širdies infarktas. Išgijau, saikingu sportu atstaciau jėgas, pasidariau darbingas. Šiuo metu mano sveikata vėl gerokai pašlijus. Dėl to ir autobiografiją rašiau beveik du mėnesius: pradėjau 1991 m. gruodžio pradžioj, pabaigiau 1992 m. sausio pabaigoj.

Perskaičius šitą mano rašinį, susidaro įspūdis, kad aš viršininkaudamas, dėstydamas literatūrą, rašydamas metines ataskaitas, skaitydamas paskaitas ir t. t., ir t. t., išvengiau „tarybiškumo“, nebylojau pagiriamųjų žodžių nei partijai, nei komjaunimui, nei jų vadams, nei tarybinei santvarkai, kad neskelbiau pasmerkimo „buržuazinei“ santvarkai ir pan., t. y. kad ėjau švarių keliu. Buvo toli gražu ne taip. Ir aš, ir visi kiti viršininkai, visos Lietuvos mokytojai, rašytojai, menininkai, žurnalistai, kitų intelektualių profesijų darbuotojai, – visi mes buvom verčiami šlovinti aukščiau minėtus subjektus ir objektus. Šitą garbinimą lietuviai teisingai taip: reikia numesti šuniui kaulą. Šitas veidmainiavimas žmones traumavo, žalojo dvasiškai.

Sunku buvo!

Tačiau šita veidmaininga šuniui kaulo numetimo politika buvo neišvengiama ir Lietuvai naudinga. Jeigu lietuviai būtų viso to nedarę, tai Maskvos satrapai būtų žiauriai susidoroję su mūsų tautos dauguma, o į lietuvių vietą būtų priplūdę kitataučiai. Taigi, lietuviai mokėjo didelę ir skaudžią kainą. Užtat Lietuvoj tautiečių išliko beveik 80 %, išlaikėm lietuviškas mokyklas, galėjom puoselėti tautinę literatūrą,

meną, kai kurias mokslo šakas pakelėm ligi pasaulinio lygio ir t. t. Visa tai sukūrė tokią atmosferą, kurioje vėliau kilo galinga tautinio atgimimo banga – Sąjūdis. Reikia pabrėžti dar ir tai, kad Sąjūdžio iniciatyvinė grupė, tarp jo vadovų ir veikėjų pradžioj reikšmingą dalį sudarė tie intelektualai, kurie anksčiau buvo nemažai numetę šuniui kaulų.

Marijampolė, 1991 m. gruodžio mėn. – 1992 m. sausio mėn.

JUSTINAS SAJAUSKAS (g. 1944 m. Kalvarijoje) – rašytojas, muziejininkas. Mokėsi Biriulkoje (Rusija), Marijampolėje ir Vilniuje. Baigęs Vilniaus valstybinį universitetą, dirbo įvairius darbus Marijampolėje. Nuo 2000-ųjų – Marijampolės Tauro apygardos partizanų ir tremties muziejaus direktorius. Lietuvos rašytojų sąjungos narys. Apie pokarį Lietuvoje parašė straipsnių ir knygas *Suvalkijos geografijs* (2001), *Užkrite lapai* (2007), *Žinau tavo vardą* (2009), *Neužmirštami Suvalkijos vardai* (2014), *Ištark mano vardą* (su A. Vilutiene, 1999), *Marijampolė: partizaninis karas* (su Stanislovu Sajausku, 2012).

Justinas Sajauskas

SIGITAS BIRGELIS

KAIP KŪRĖSI TAURO APYGARDA¹

Ylius sovietų
io darbo lageryje

Skardupių klebonas kun. Antanas Ylius buvo vienas iš Tauro partizanų apygardos kūrėjų. Gimė jis 1909 m. balandžio 21 d. Paginėvio kaime. Baigęs Marijampolės Marijonų gimnaziją, 1925 m. pradėjo mokslus Kauno Vytauto Didžiojo universitete, Teologijos-filosofijos fakultete. 1934 m. buvo išventintas į kunigus ir paskirtas į Marijampolę. 1940 m. A. Ylius buvo paskirtas Skardupių klebonu. 1941 m. birželį kunigas, stengdamasis išvengti ištrėmimo, slapstėsi Skardupių apylinkėse. Vokiečių okupacijos metais rizikuodamas gyvybe jis slėpė ir išgelbėjo nuo žūties kelias Skardupių apylinkių žydų šeimas.

1944–1945 m. aplink Skardupių kleboniją telkėsi partizaninio pasipriešinimo Suvalkijoje iniciatoriai. 1945 m. vasarą čia buvo įkurta Tauro partizanų apy-

gards. Rugsėjo 16 dieną Skardupių klebonijoje buvo steigtas Lietuvos išlaisvinimo komitetas (LIK). Visuotinas partizanų suvažiavimas neįvyko, nes jo organizatorius susekė čekistai. 1945 m. spalį kun. A. Ylius buvo areštuotas, kalinamas ir tardomas Marijampolės kalėjime, vėliau pervežtas į Vilnių. 1946 m. vasarą nuteistas 10 metų priverstinio darbo lageriuose SSRS gilumoje. 1955 m. buvo paleistas laisvėn. Lietuvoje negalėjo prisiregistruoti ir įsidarbinti. Reikėjo ieškoti būdų, kaip šį įsakymą apeiti. 1956 m. pabaigoje buvo paskirtas Lesčių bažnyčios klebonu.

---

¹ Straipsnio „Kaip kūrėsi Tauro apygarda“, publikuoto *Terra Jatwezenorum* 2023, t. 15, 2 d., p. 185–201, tęsinys.

IŠ KUNIGO ANTANO YLIAUS PRISIMINIMŲ²

II dalis

Buvo 1945 m. spalio 21 d., sekmadienis. Po pamaldų gauta iš Marijampolės žinių, kad mieste prasidėjo mūsų organizacijos narių suėmimas: buvo suimtas Radzevičius Vincas, Kulboka, Šačkus ir dar kiti.

Surenge posėdį, kuriame dalyvavo pulk. Butkevičius, Pileckis Jonas, Gavėnas Vytautas, leit. Bacevičius, agronomas Pupelis ir dar keli kiti, nutarėme pasiųsti žvalgus ištirti padėtį.

Pirmiausia įpareigojome Pupelį, kuris buvo žvalgybos viršininkas, ištirti gautų žinių tikrumą ir skubiai pranešti faktus. Prie jo savo noru prisidėjo ir leit. Bacevičius.

Sulaukę pranešimų, ketinome išsiskirstyti ir likviduoti Skardupiuose štabo pėdsakus, bet dėl atsargumo kai kuriuos dalykus minėtas Pileckis paėmė su savimi ir išsinešė paslėpti tuojau pat.

Tą dieną pasiuntinių nesulaukėme. Kitą dieną galvojome ir be žinių išsiskirstyti. Visi nuėjome poilsio: Pileckis Jonas išėjo į savo bunkeruką, kuris buvo už daržinės po durpėmis, įėjimas į jį iš daržinės vidaus, Gavėnas Vytautas nukeliavo savais keliais, o pulk. Butkevičius gyveno mano namo (klebonijos) antrame aukšte.

Pačiame vidurnaktyje išgirdau beldimą į langą, prie kurio gulėjau. Pagalvojau, kad sugrįžo žvalgai su žiniomis. Truputį praskleidžiau užuolaidas ir pamačiau stovintį čekistą. Iš sykio supratau, kad esame apsupti.

Greitai užlėkiau į viršų ir pranešiau pulk. Butkevičiui, kad esame apsupti. Vėl skubiai grįžau į savo butą, kiek apsirengiau ir išėjau atidaryti durų.

Vos tik pradariau duris, tuojau įėjo keli čekistai. Buvo visiškai aišku, kad jau pakliuvau vanagai į nagus.

Įsibrovėlių vadas tučtuojau paklausė:

– Kas yra namo šeimininkas?

– Aš.

– Vardas ir pavardė?

– Antanas Ylius.

– Tėvo vardas?

– Matas.

² Kunigo Antano Yliaus prisiminimai. Rankraštis, surastas Lietuvos KGB būstinėje 1991 m. Tekstas trumpintas ir redaguotas.

- Gimimo metai?
- 1909 m. balandžio 21 diena.
- Gimimo vieta?
- Kėdainių apskritis, Ariogalos valsčius, Paginėvio ties Šliužiais kaimas.

Vadinasi, surinktos žinios visos atitinka.

– Mes jus vešimės kuriam laikui į Marijampolę, turime kai kurių neišskumų. Prašome rengtis. Dėl viso ko galite pasiimti kokiom dviem trim dienom maisto.

Kol aš rengiausi, liepė sukviesti visus namo gyventojus į mano miegamąjį. Atėjo pulk. Butkevičius, Antanas Švelnys, Radzevičiūtė Elžbieta, Lasavičiūtė Ona, Vidugirių kaimo mokyklos mokytoja, gyvenusi laikinai mano namuose, kol gaus butą vietoje, skalbėja-audėja Veronika (pavardę pamiršau ar ir visai nežinojau).

Visus teko pristatyti čekistų apsupimo dalinio vadui. Kiek supratau, vado būta pulkininko. Vėliau sužinojau, kad jis buvo Kauno kalėjimo viršininkas.

Pulkininką Butkevičių pristačiau zakristijonu, Antaną Švelnį – špitolninku, Radzevičiūtę – šeimininke, Lasavičiūtę – buto nuomininke, o Veroniką – skalbėja.

Keli čekistai padarė labai paviršutinišką krata-apžiūrą. Jie elgėsi gana švelniai, mandagiai, žmoniškai, kultūringai. Trumpai apžvelgę butą, kartu su manimi apžiūrėjo ūkinius pastatus, bet niekur nieko įtartino nepastebėjo.

Kol vyko krata ir trobesių apžiūra, šeimininkė parengė man ke-lionei maisto.

Kai viskas buvo apžiūrėta ir buvau visiškai pasiruošęs, pulkininkas, neparodęs arešto orderio ir nepalikęs kratos akto, pasakė:

– Dabar eime su manimi.

Kai ėjau iš kambario, mane palydėjo namiškių nuoširdūs linkėjimai greitai sugrįžti. Tačiau aš supratau, jog ilgai, o gal ir visai, negrįšiu. Tačiau apie tai tada namiškiams nieko neprasitariau, nes nenorėjau jų liūdinti. Tos dienos ir greičiausiai savaitės Skardupiams buvo labai sunkios ir didžiai nemalonios.

Vos išėjau pro duris laukan, pastebėjau, kad mane apsupo ginkluoti kareiviai, iš abiejų pusių beveik kareivis prie kareivio, apie 4–5 metrų atstumu nuo manęs. Iš priekio, apie 10 metrų nuo manęs, ėjo 3 kareiviai su automatais bei šunimis, už nugaros lydėjo 5 kareiviai su šunimis ir kulkosvaidžiu. Supratau, kad jie mane laiko labai didele figūra, nors aš pats jaučiausi visai mažas paukštelis didelio vanago

naguose. Nebemoku išreikšti jausmo, kuris tada mane apėmė: aš toks mažas, o jie laiko mane dideliu, dideliu. Ir juokinga, ir graudu. Tačiau baimės nejaučiau, nes seniai galvojau, kad taip gali būti.

Kad mes neišbėgiotume, mašinas paliko už 3–4 km. Tą naktį buvo rimta šalna, beveik gruodas. Ėjome keliu pro Gudelevičių Praną, Januškaitį Tomą ir Žiliaus beveik dvarą, kuriame tuo metu gyveno komisaras, marijampolietis Papovas, nes savininkas buvo pabėgęs į Vokietiją artėjant frontui iš Rytų. Netoli dvaro palikti sargybiniai ėmė šaukti, mat jie išgirdo einančiuosius:

– Stop. Kas ten eina?

– Savi, savi.

Priėję Žiliaus ūkį, pasukome į dešinę plento link. Dar paėję apie 1–2 km, radome stovinčius automobilius. Matyt, galvojo, kad gali sutikti pasipriešinimą. Įsakė lipti į vidurinį.

– Sėskis ant grindų ir nejudėk, – pasigirdo komanda.

– Pirmyn! – mašinos suburzgė ir pajudėjo. Savo mintyse pakartojau: „Sudie, Skardupiai, vargiai pasimatysime!“

Automobiliams pradėjus greičiau judėti ir mane sėdintį kratyti, prisiminiau skaitytus Rachmanovos trilogijos: „Naujų žmonių fabrikas“, „Pieno pardavėja“ ir „Studentai, meilė, čeka“ baisumus. Plaukai ant galvos sukrutėjo.

Kai skaičiau tas knygas, nesinorėjo tikėti, kad XX a., civilizuotame pasaulyje galėtų būti tokių baisumų, kurių nė velnias neišgalvotų, o išgalvojo velnio už nosies vedžiojamas žmogus. Sėdžiu ant nuogų grindų. Automobiliai rieda per duobes, kurių niekas netaisė. Mane sėdintį mėto ir krato lyg ant kratytuvo. Teko stipriai sukąsti dantis, kad nenusikąščiau liežuvio. Išvažiavome į plentą, kratymas ir mėtymas sumažėjo, bet automobiliai ėmė riedėti greičiau ir mane purtė smarkiau. Šitaip purtomas ėmiau galvoti, kaip okupantas vertina žmogų, kurio nepažįsta ir nežino: jis kaltas ar ne, kiek jis kaltas, jei kaltas. Taip daryti gali tik okupantas, tarsi jam būtų ankšta savoje žemėje, kurios ploto neapprėpia.

Įvažiavus į miestą, buvo įsakymas gulti aukštiekninkam. Matyt, bijojo, kad nepabėgčiau, o mintis skverbte skverbėsi šokti ir bėgti.

Šitaip vežamas nesuvokiau, kur jie mane vežė. Pagaliau pajutau, kad automobilis sustojo. Geležiniai vartai atsidarė. Vėl naujas įsakymas:

– Išlipk! – Kai išlipau iš mašinos, pamačiau, kad esu apsuptas kareivių, o kaiėjau vartų link, kai kurie iš jų taikėsi spirti. Smūgio išvengiau. Kai įėjau pro vartus, vartai užsidarė. Tada man atėjo į galvą Dantės „Dieviškosios komedijos“ žodžiai: Čia įeidamas, palik viltį už durų.

Pirmas susitikimas su tikrais čekistais

Mane, pasirodo, atvežė į Marijampolės kalėjimą. Čia buvo ir daugiau kalinamų žmonių. Tuojau mane nutempė pas du generolus. Vienas jų, atrodo, buvo generolas Macijauskas ar Bertašiūnas, vertėjas, antras, tikrai nežinau, regis, buvo Vilniaus saugumo liuciperis Smirnovas. Pirmas jo išpuolis:

– Tu bandos vadas!

– Aš jokios bandos nežinau.

– Kaip tu nežinai! Mes viską žinom! Tu vilkas!

– Aš žmogus, ne vilkas. Vilkai miškuose, o aš štai stoviu prieš jus.

– Taip tu atsakinėji! – Ir jis man skėlė pirmą antausį.

– Jeigu jūs taip su manimi elgiatės, aš daugiau neatsakysiu nė vieno jūsų klausimo. – Tada jis sušvelnino savo toną ir ėmė visai ramiai kalbėti.

– Jeigu pasakysi visą tiesą, tuojau mes tave grąžiname atgal į Skardupius. O jeigu nepasakysi, tai ščia ir supūsi.

– Jeigu jūs viską žinote, tai kam dar mane klausiate. Aš nieko nežinau.

– Jei tu nieko nežinai, tuojau sužinosi.

Po kelių minučių atvedė akistaton pulk. Butkevičių. Matyt, išdavikų buvo išpasakota apie visus asmenis ir darbus. Ir pulk. Butkevičius pradeda pasakoti.

– Kada ir ko atvažiavai į Skardupius? – Ir pulk. Butkevičius pasisako, kada ir ko atvažiavo į Skardupius. Abiem generolam tariantis, aš pašnibždėjau pulk. Butkevičiui:

– Tylėk.

Tas man pašnibžda:

– Jie viską žino apie mane.

– Težino, o pats tylėk.

Čekistams to pilnai užteko. Bet aš tada neatsakinėjau į jų klausimus. Laikiausi duoto žodžio. Man daugiau nieko nekalbant, liepė mane nuvesti į kamerą. Atvarę įstūmė mane į kamerą, kurioje buvo ne tik vyrų, bet ir labai išsigandusių moterų. Mat tai buvo persiuntimo kamera. Visai neilgai teko būti bendroje kameroje. Nespėjome nė susipažinti ir pasiteirauti, kas dedasi neva laisvėje.

Gal po kokio pusvalandžio mane nuvedė į kažkokią raštinę. Liepė visiškai nusirengti. Atėmė diržą, nes jame buvo geležinė sagtis. Išpjaustė visus metalinius guzikus. Matyt, bijojo, kad nepasidarytume atominės bombos. Įsakė išsižioti, ir kruopščiai pažiūrėjo, ar neturiu

ko nors burnoje paslėpęs – gal ieškojo praryto automato. Įsakė pirmyn ištiesti rankas, išskėsti pirštus. Pagaliau prisakė atsisukti nugara į kratytoją ir pritūpti. Atrodo, norėjo įsitikinti, ar neturiu užpakalyje ginklų sandėlio ir partizanų divizijos, kaip rodė „Kryžiaus šešėlyje“ Skardupių bažnyčios pogrindyje, kurio nebuvo ir nėra.

Buvau pamiršęs, kad kišenėje turiu auksinį penkrublį, kurio nepalikau namie; jį rado ir atėmė; turėjau šiek tiek pinigų, kuriuos irgi atėmė. Apčiupinėjo rūpestingai visas siūles, išgniauzė visus drabužius; gal norėjo surasti miną, kad nenugriaučiau vos tada besilaikančios Tarybų Sąjungos. Šitaip kruopščiai iškratę, nuvarė mane į kamerą. Ėjau rankoje laikydamas kelnes, kad jų nepamesčiau. Nemažai vargo turėjau, kol prisitaisiau, kad nereikėtų kelnių laikyti rankose. Taip prasidėjo tarybinio kalinio gyvenimas.

Pirmi tardymai

Iš generolų nagų patekau į Vilniaus lietuvių viršininko Vilniaus saugume, žydo Razausko nagus. Gal Dievo apvaizdos taip buvo surėdyta. Turiu pasakyti atvirai, kad jis su manimi elgėsi taktiškai. Žydas išsilavinęs, santūrus ir kartu tikrai gudrus. Čia, atrodo, man padėjo 4 žydų išgelbėjimas nuo vokiečių niekšiškos kulkos.

Pirmas susitikimas jam buvo nesėkmingas. Aš visomis jėgomis stengiausi suvokti, ką jie žino, ir nepasakyti nieko, ko dar nežino. Jis irgi gudriai pradėjo pirmą pokalbį:

– Negaiškime tuščiai laiko; pasakyk, ką žinai, ir būsi visai laisvas, galėsi tuojau grįžti namo – nereikės čia tau ir man vargti.

– Aš nieko nežinau, ko jūs norite?

– Mes norime sužinoti apie jūsų organizaciją, „Tauro Apygardos“ štabą.

– Jokios organizacijos aš nežinau, apie jokią štabą neturiu jokių žinių.

– Nesigink, nes mes viską žinome; mes tik norime paties patvirtinimo.

– Jeigu viską žinote, kam reikalingas mano patvirtinimas? Darykite, kaip žinote.

– Jeigu šitaip užsispyrusiai laikysies, tai gausi važiuoti į Vilnių. Apsigalvok. Gali tuojau namo sugrįžti. Kam pačiam į Vilnių važiuoti ir tenai vargti, kentėti, laiką veltui gaišti?

Labai gražiai „dėdė“ kalbėjo, bet visai kitaip nevidonas galvojo. Jam buvo reikalingas mano prisipažinimas, kad būčiau apkaltintas,

o ne paleistas. Tai sukta pinklė neprityrusiems. Taip mudu Marijampo-
lėje susitikome kelis kartus. Vaisių iš tų susitikimų nebuvo. Aš griežtai
tvirtinau, kad nieko nežinau.

Kameros komfortas

Ar dėl aukų neturėjimo, ar dėl didesnio kalinių iškankinimo ka-
meros atrodė taip: keturios plikos sienos, grindys ir lubos. Tai ir vis-
kas. Vienoje sienoje buvo nedidelis langelis ir tas pats taip aptaisytas,
kad nieko nebuvo galima pamatyti, kas lauke dėjosi. Duryse, kurios
apkaustytos skarda, buvo skylutė, kurią kaliniai vadino vilko akimi.
Ta skylutė iš lauko buvo atidaroma ir uždaroma. Per tą skylutę nuolat
į kamerą žvilgčiojo sargybinių akis, kuri sekė, ką ir kada kaliniai daro
kameroje.

O ką gi jie galėjo veikti? Jie neturėjo jokio darbo. Tai tikrai bai-
si būseną. Jie pabėgti niekaip negalėjo, nes langas štanguotas, durys
užrakintos, o sienos galva nepramuši. Bet vagis ir savo šešėlio bijo.
Užgrobikui, matyt, visur pasipriešinimas vaidenosi.

Mūsų sienikas arba čiuzinys buvo viršutinės kelnės, pagalvė – ba-
tai ir kepurė su pančekomis, kaldra – paltas, šimtasiulė ar kas pana-
šaus. Sėdėjome, valgėme ir gėrėme ant grindų.

Pradžioje viskas buvo kieta, neįprasta, nepaprastai sunku. Kadan-
gi šuo kariamas pripranta, tai ir mes pamažu apsipratome.

Dieną nevalia buvo nei miegoti, nei snausti. Poilsui buvo skirtos
tik 8 valandos. Likusias šešiolika valandų reikėjo praleisti be jokio už-
siėmimo. Tai pati sunkiausia kalėjimo bausmė. Būti be jokio užsiėmi-
mo ištisas valandas, ištisas dienas – pats sunkiausias kankinimas.

Jei esi ne vienas, dar šį bei tą pasikalbi, pasiginčiji; ima pasakas
sekti, visokius prisiminimus atnaujini. Betgi viskam yra galas, viskas
išsisemia.

Vienas būdamas, poteriauji, bent mintyse ką nors niūniuoji,
permąstai praėjusius laikus. Nevalia buvo garsiai kalbėti, juo labiau
dainuoti. Kai tik kaliniai ima garsiau kalbėti, tuojau vilko akis tampa
burna ir sako:

– Tyliau arba nutilkite.

Jei kas nors nepaklauso, gauna karcerio. O kas tas karceris? Tai
kalėjimas kalėjime – speciali kankinimo vieta. Karcerių būta labai
įvairių. Būta tokių, kur žmogus vos gali išsitekti. Sienos šlapios, ant
grindų vanduo, nuo lubų nuolat laša vanduo, dažniausia ant galvos.

Čia nei atsisėsi, nei atsigulsi. Visą laiką turi būti stačias, o be to, į karcerį veda su vienais marškiniiais ir apatinėmis kelnėmis.

Ir maistas labai sumažintas – per parą tik vienas litras šilto vandens ir 500 gramų duonos.

Kaip ilgai gali tokiomis sąlygomis išbūti? Iš tokio karcerio visados išneša apalpusį. Nuneša į ligoninę, kur stengiasi atgaivinti ir ką nors išgauti, ką nors sužinoti. Kartais netyčia iš viršaus paleidžia vandenį, kad dažniau lašėtų ir tave nepakenčiamai kankintų.

Būta ir tokių karcerių, kuriuose kalinį įkišdavo į tam tikrus marškinius. Tuos marškinius galėjo reguliuoti taip, kad imdavo narstyti kaulus. Iš tokių marškinių dažniausiai išlįsdavo kūnu ir dvasia visai suluošintas. Tik velnias tokias kančias tegalėjo išgalvoti, kad pasityčiotų iš Dievo paveikslo bei panašumo. Į tokį karcerį ar į šitokius marškinius patekęs, beveik niekas negalėdavo atsilaikyti. Arba turėdavo prisipažinti, ko niekadoms nė negalvojo padaryti, arba žūdavo.

Tokiuose karceriuose neatsisakyta ir kitokių tortūrų-kankinimų. Tai aukščiausia sadizmo rūšis. Baisesnio žmogaus kankinimo, atrodo, kad nė pats velnias pragare neišgalvos. O, koks baisus gali būti žmogus, koks sadistas!

Bijodami karcerio, kaliniai stengdavosi laikytis tvarkos ir drausmės. Tačiau į karcerį buvo galima patekti ir už tai, jog žmogus neprisipažindavo kaltinamas tuo, ko nepadaręs, jei tai buvo kam nors reikalinga. Jeigu sykį patekai čekistams į nagus, tai būtinai turi būti kaltas. Ypač, jeigu esi šiek tiek prasilavinęs. Jeigu gali skaityti ir rašyti, sugebi savarankiškai galvoti, tai būtinai esi liaudies priešas ir turi pagal planą patekti pas baltas meškas, kad iš ten negrįžtumei, išmokęs meškų kalbos.

Kalinio maistas

Čekistas yra sadistas. Jis gėrisi kito kančia. Jis kalinį nori kaip galima ilgiau iškankinti. Dėl to ir sudarytos tokios aplinkybės bei sąlygos, kad tu kankintumeisi, bet nenumirtumei – reikia iš tavęs iščiulpti paskutinius gyvybės syvus. Mes gaudavome per parą 600 gramų duonos, litrą šilto vandens. Turėdavome gauti ir vieną plytelę cukraus, pusę litro sriubos. Atrodo, davinys neblogas. Pradžioje tas davinys buvo net per didelis. Per pirmas kelias dienas duonos nesuvalgydavau. Bet organizmo iš laisvės atsineštos atsargos pradėjo mažėti. Greitu laiku tuos 600 gramų duonos surydavau kaip šuo muilą. Nors cukraus

turėjome gauti kasdien po plytelę, tai dažniausiai jos negaudavome. Kartais tik po kelių dienų atnešdavo kelias plyteles, kad nesuvoktume, kiek tų plytelių išeidavo per dieną.

O ta sriuba! Tik sriuba vadinama! Tai grynas vandenėlis, kuriame plaukiojo kelios žirnių ar avižų luobelės, ašakėlės. Nuo tokio maisto greitai lysome ir silpnėjome. Tiesa, kol dar buvome Lietuvoje, gaudavome siuntinius iš laisvėje gyvenančių žmonių, vadinamus peridačius. Ir tie ateidavo į rankas gerokai aplaižyti. Pasirašydavome, kad gavome viską. Nepasirašysi arba suabejosi tvarkingumu, visai negausi.

Paskutinės dienos Marijampolėje

Kadangi Marijampolėje sunkiai sekėsi pasikalbėjimai su ponu Rausku, tai turėjome atsidurti centre, Vilniuje, nes į Vilnių suveždavo suimtuosius iš visos Lietuvos.

Nors buvo man grasinę, bauginę, gąsdinę, kad jeigu neprisipažinsiu, vedžios mane viešai po visas Marijampolės miesto gatves kaip banditą, žmogžudį, tikinčiųjų apgaviką, bet visą laiką stengėsi, kad aš nieko nepamatyčiau, ir kad manęs niekas nepastebėtų. Jeigu vedant mane tardymui tekdavo susitikti su kitu kaliniu, tai kuo greičiau liepdavo sustoti ir nususukti į sieną arba uždarydavo į specialiai pastatytą būdelę, kol anas kalinys dings iš akių.

Po tokių susitikimų kalinių vadovai gaudavo pipirų už neapdairumą ir laiko nesuderinimą. Nepaprastai sunku būdavo iššifruoti, kas sėdi gretimoje kameroje. O kalinys taip norėtų žinoti, kas dedasi laisvame Lietuvos pasaulyje. Visomis jėgomis stengdavomės susižinoti radiatoriaus vamzdžiais, Morzės abėcėle.

Vieną naktį atlekia prižiūrėtojas ir sako:

– Susirink daiktus.

Greitai susirinkau savo visą mantą ir išėjau su juo. Nuvedė į kažkokią kamurką. Padarė kratą, o po to vedė suktais koridoriais. Atvedė prie vartų, o ten nė gyvos dvasios. Tik iš abiejų pusių sargybinių eilės su atkištais durtuvais, priekyje stovėjo automobilis su atidarytomis galinėmis durimis. Viduje sėdėjo du kareiviai su atkištais šautuvais. Įvarė mane į tą mašiną. Duris užtrenkė ir užrakino. Sargybiniai davė įsakymą gulti ir nejudėti. Mašina pajudėjo, bet kuria kryptimi, nenuvokiu. Pajudėti negalima, dairytis irgi nevalia. Po kiekvieno, kad ir mažiausio krustelėjimo, gaudavau įspėjimą:

– Nešelelų – nejudėk.

Pasirodė, kad mane nuvežė į Marijampolės geležinkelio stotį ir su didžiausiu atsargumu bei paslaptینگumu įvarė į stalipinsko vagono vienutę. Kodėl čia atvarė ir uždarė, nežinia. Gal dėl to, kad buvo kučkų (Spalio revoliucijos) išvakarės. Gal bijojo miškinių (partizanų) užpuolimo ir kalinių išlaisvinimo. Toks planas buvo rengiamas. O gal dėl kitų atsargos sumetimų.

Stalipinskas vagonas

Tai didžiulis vagonas. Viename šone, iš dešinės pusės, įrengtas koridoriukas, o kitame, kairėje pusėje, kambariukai – kameros, dažniausiai vienutės. Viskas apkalta skardomis, kad be atomo negalėtum pabėgti, išlįsti. Langai apkalti taip, kad iš viršaus šviesos įeina, bet kas darosi lauke, nepamatysi.

Užgrobikas bijojo net savo paties šešėlio, kad bejėgis kalinys nesukeltų kontrrevoliucijos. Toje vienutėje išbuvome kelias paras. Kodėl? Neaišku. Gal taip norėjo saugiau praleisti revoliucijos apeigas, o gal laukė, kol iš visur suveš išvežimui numatytus kalinius. Ar suvežus visus kalinius iš visų Lietuvos kampų, ar praėjus visoms šventėms, traukinys su kaliniais pajudėjo.

Sudie, Marijampole

Mus atvežė į Kauno geležinkelio stotį. Čia buvome irgi kelias paras. Dar buvo jaučiama spalio revoliucijos švenčių nuotaika, „laisvės“ judėjimas. Girdėjome iš garsiakalbių sklindančius muzikos garsus. Mes sėdėjome uždaryti. Sėdinčiųjų nuotaikos įsivaizduoti nebeįmanoma. Reikia patiems pajusti. Baisiai keistas jausmas. Vagonų sargyba sustiprinta. Niekas negali prie mūsų priėti ir mes negalime su niekuo susisiekti. Žiauri kalinio dalia. Tačiau nebuvo nusiminę, nes žinojome, dėl ko aukojomės ir ryžomės. Tai dėl Tavęs, Brangi Tėvyne, Lietuva. Už Tave kentėti ir vargti nesunku, kad ir sunkiausia būtų. Taip išstovėjome tris ar keturias paras.

Po revoliucijos švenčių mūsų stalipinskas vagonas pajudėjo. Nužmogėjusių vežami, atsidūrėme Vilniuje.

Vilniaus saugumas

Su didžiausiu atsargumu, tarsi būtume atominės bombos, po vieną suvarė mus iš vagono vienutės į kitą vienutę – „varną“. Ten iš prie-

kio ir už nugaros sėdėjo po du sargybinius su atkištais durtuvais. Jie įsakė sėstis ir nejudėti.

Nežinojau, nei kur esu, nei kur mane veža. Pro „varno“ plyšius nevalia buvo dairytis. Atvežė pro geležinius vartus į nemažą kiemą ir įsakė greitai išlipti. Išlipau. Visur pilna ginkluotų čekistų. Vos tik išlipau, vienas iš jų puolė man spirti, bet aš spėjau atšokti.

– Tokia tai kultūra, puikus žvėrių išauklėjimas, – pagalvojau ir net suvarstė širdį. Susimąščiau, argi neateis jam atsiskaitymo laikas. Kodėl jis mane puolė? Juk aš dabar beginklis belaisvis, kurio jis nepažįsta ir kuriam aš nė mažiausio pikto nepadariau. Vadinasi, patekau į sadistų nagus. Jis puolė mane, norėdamas patenkinti savo sadistinį polinkį.

Pasirodo, patekau į Vilniaus saugumo kalėjimą. Atsiradau kamoje, kurioje jau buvo keturi vyrai, o aš penktas.

Atsistoju netoli durų ir krūptelėjau. Viename kampe pamačiau figūrą, kuri man labai priminė pragariškoje knygoje matytą velnio paveikslą. Akys blizga, dantys žiba, nosis riesta kaip vanago snapas, barzda atkišta, veidas tamsus. Pasirodo, kad tai buvo Telšių žydų rabinų seminarijos mokytojas, profesorius, pakliuvęs už bandymą pabėgti lėktuvu.

Mūsų kamera

Kadangi mane įstūmė į kamerą naktį, tai visus jau radau gulintčius. Kamera galėjo būti 2 ir 3 m dydžio. Vadinasi, apie 6 kvadratinis metrus, bet vietos dar užteko ir man. Susigrūdę nebuvo. Buvo tik 4 sienos ir indas natūralijoms. Ir čia viršutinės kelnės buvo čiūžinys, o batai ir kepurė – pagalvė, paltas ar koks kitas viršutinis drabužis – antklodė. Tačiau prie tokių sąlygų jau buvau pripratęs. Mat į čekistų nagus pakliuvau 1945 m. spalio 22 d. Saugumui buvau perduotas lapkričio 8 d. ar 9 d. Gyvenimo sąlygos buvo panašios ir kitur, pavyzdžiui, Marijampolės kalėjime.

Kameroje, be minėto rabino, sutikau Joną Vokietaitį, buvusį voldemarininką, inžinierių Čibą, vardo jau nebepamenu, ir vieną mokytoją, kurio nei vardo, nei pavardės jau nebežinau. Vos tik įžengiau į kamerą, tuojau minėti vyrai mane apipylė įvairiais klausimais apie „laisvės naujienas“. Tačiau aš nieko tikro jiems negalėjau papasakoti, nes nieko ypatingo nežinojau. Visi troško ir laukė permainos, kaip gervė giedros. Visi girdėjo gandų, kad greitai laiku turįs kilti karas tarp sovietų ir buvusių sąjungininkų.

Vos tik imdavome kiek garsiau kalbėti, tuojau atsidarydavo durų langelis ir mus įspėdavo:

– Tiše – tyliau.

Kas keliolika minučių atsidarydavo duryse „vilko akis“ – mažytė apvali skylutė – ir žiūrėdavo, ką mes veikiamo.

Naktį nuo 23 valandos ligi 6 valandos ryto reikėdavo gulėti. Visą dieną galima buvo stovėti, vaikščioti, sėdėti ant žemės, bet jokių būdų nemiegoti ar nesnausti. Kai tik pastebėdavo snaudžiančius, tuojau per atidarytą langelį sargybinis įspėdavo, kad nesnaustumė. Visą dieną išbūti be jokio užsiėmimo buvo didelė kančia, bet mus tam ir suėmė, kad kankintų.

Dar sunkiau būdavo sulaukti vakaro po tardymų, kurie vykdavo tik naktimis. Vos tik užmiegi, iš karto šaukia, pavyzdžiui:

– Na bukva Y.

Kieno pavardė prasideda raide Y, reikėdavo atsiliepti. Ir čia vedavo tardymui su tuo pačiu didžiausiu paslaptinumumu. Jei pasitaikydavo, kad iš kitur vedavo kitą kalinį, tai vieną kurį sustabdydavo ir tuojau liepdavo nususukti į sieną, kad jiedu nepastebėtų vienas kito, kad kokių nors būdų nepasidalintų mintimis ar žodžio nepratartų.

Kadangi kameroje laiko buvo užtektinai, tai pradėjome susipažinti su savo likimo draugais, dalintis informacija: kas, iš kur, už ką papuolė, su kuo susitiko kalėjime, kokiuose kalėjimuose buvo, ką ten matė, pažino ir t. t.

Beveik visi kalėjimuose atsirado visiškai nekaltai. Tas, kas nešoko pagal bendros muzikos taktą, buvo liaudies priešas. Bet kokios liaudies? Kas ta liaudis? Liaudies vardu buvo vadinama raudonųjų carų paslėpta intencija apmulkinti pasaulį ir jį pavergti. Tačiau daug kas to nesuprato ar net nenorėjo suprasti.

Pirmas tardymas Vilniuje

Vos tik atsiguliau ir pradėjau snausti, atsivėrė langelis ir pasigirdo balsas:

– Na bukva Y?

– Ylius.

– Eime su manim. Rankas ant nugaros. Nesidairyti.

Ilgai vedė laiptais aukštyn, koridoriais ir nuvedė pas jau man pažįstamą Razauską. Pavardė, atrodo, lietuviška, bet tardytojas buvo žydas, tas pats, kuris mane tardė Marijampolėje. Tai buvo vyriausias lietuviškų bylą viršininkas. Per jo rankas ėjo visos lietuvių, ypač kuni-

gų, bylos. Visi lietuviai gavo nustatytus bausmės terminus bei vietas. Pirmiausia jis man ėmė skaityti moralą:

– Nenorėjai kalbėti su manimi Marijampolėje, gausi kalbėti čia.

– Neturėjau ką kalbėti.

– Atsiras dalykų, apie kuriuos reikės kalbėti. Pats esi inteligentas ir dar kunigas, ėmeisi tokio pražūtingo darbo, pats privalėjai liaudį šviesti ir sulaikyti nuo klaidingo bei pavojingo kelio; vietoje to pats stojai į tą pražūtingą kelią ir daug kitų pastūmėjai eiti tuo pačiu pavojingu keliu. Tiek žmonių per tai pakliuvo. Kur paties sąžinė ir žmogiškumas?

– Pagal savo sąžinę, aš kitaip pasielgti negalėjau. Kadangi esu kunigas ir inteligentas, tai privalėjau liaudžiai parodyti tikruosius pavojus, o tuos tikruosius mūsų tautai ir liaudžiai atskleidė patys okupantai. Jūs neblogiau už mane žinote, kaip pasielgė okupantai su mūsų tautiečiais 1941 m. nuo birželio 9 d. ligi pat karo pradžios. Juk tie okupantai su mūsų tautiečiais tada dorojosi su tokiu žvėriškumu, kurio pasaulio istorija dar nežinojo ir niekas įsivaizduoti negalėjo, kad iš viso taip galima pasielgti. Juk tai aiškiausias tautos genocidas, sąmoningas lietuvių tautos naikinimas. Juk tai baisus barbarizmas. Juk tada pirmiausia griebė naikinti mūsų inteligentiją, stambesnius bei sąmoningesnius ūkininkus, kuriuos pravardžiavo buožėmis. Likusią tautos dalį be vadų norėjo surusinti, sukolkozinti. Lietuvių tauta šito okupantų nusikaltimo amžiais negalės užmiršti. Dėl to nė kiek nenuostabu, kad tiek daug lietuvių pasitraukė su vokiečiais, kai frontas artėjo prie Lietuvos sienos. Gal jūs manote, kad jie traukėsi su vokiečiais iš gero? Argi lietuviai nežinojo, kas yra tie vokiečiai? Vokiečiai nuo amžių nebuvo mūsų tautos bičiuliai ir, aišku, nebus. Jie traukėsi nuo didesnės artėjančios nelaimės.

Taip, tikrai tada buvo padaryta didelė klaida. Tik anoji klaida ir privertė lietuvius imtis savigynos bei savisaugos priemonių. Lietuvių jaunimas spontaniškai griebėsi ginklų ir išėjo į miškus. Be kvalifikuotos vadovybės jie, žinoma, padarė ir nemaža ekscesų. Už tai reikia kaltinti ne mūsų jaunimą, ne mūsų gerąją liaudį, bet aną klaidą, aną nevykusį režimą, nešvarias buvusias okupantų intencijas. Gyvenimas greitai parodė tas visas nešvarias intencijas. Karui pasibaigus, okupantai nepasitraukė, bet vėl ėmė šeiminkauti senu stiliumi.

– Dabar okupantų nėra. Sugrįžo liaudies išrinkta valdžia.

– Liaudies valdžia yra okupantų priedanga, kad apkvailintų tamsią liaudį, kur tik eini, visur sėdi rusai, visas valdžios vietas užima tik rusai. Kad lengviau apgautų neišmanėlius, vadovaujančius postus

neva pavedė lietuviams beraščiams, nemokšoms, kad per jų rankas rusai darytų lietuvių tautai visokiausias piktadarybes.

– Tai tik pereinamasis laikotarpis. Šiandien mes neturime dar savo kadru. Kai jie atsiras, bus kitaip.

– Nereikėjo dešimtimis tūkstančių išvežti sunaikinimui, kadru būtų pilnai užtekę. O dabar, ar ne tas pats sunaikinimas vykdomas? Kiek stambesni ūkininkai, dar nesuspėti išvežti, ir dabar naikinte naikinami, kiek pabėgusių iš savo vietų ir slapstosi, nežinodami tolimesnio savo likimo? Kas daroma su jų paliktu inventoriumi? Baisu žiūrėti! Tokia situacija privertė kilnesnį jaunimą imtis ginklo ir tramdyti lietuvių žmonių ir jų turtų naikintojus. Tai skaudi ir nelygi kova.

– Tai savižudybė, o ne kova. Tai banditizmas.

– Skęstantis griebiasi ir už skustuvo, už šiaudo, kad tik išsigelbėtų. Jums tai banditizmas, o patiems lietuviams tai tikra savigyna. Tik gerai apsidairykite ir pamatysite patys. Sakykite, ką Bažnyčia daro bloga? Kodėl sovietai taip nekenčia Bažnyčios?

– Bažnyčia kišasi į politiką. Dėl to sovietai jos ir nekenčia.

– Nieko panašaus. Bažnyčiai politika visai nesvarbu. Ji yra virš visų politikų. Jai svarbu, kad gyvenimas eitų teisingu keliu. Gyvenimas eina teisingu keliu tik tada, kai laikomasi Dievo įsakymų. Kai gyvenimas eina neteisingu keliu, tada jau Bažnyčia tylėti negali – tada ji balsą kelia ir kels. Kitaip ji neatliktų savo misijos.

– O pats su savo banda žudei žmones. Vadinasi, pats nesilaikė Dievo įsakymų.

– Prašau pirma viską apgalvoti, o tik tada man pažerti šitokią neteisingą priekaištą. Ką ir kada aš nužudžiau? Vokiečių okupacijos metais aš pats rizikavau gyvybe ir apsaugojau nuo vokiečių kulku 4 žydus, o dabar aš žudysiu savo tautiečius. Tai tikra nesąmonė ir visai neteisingas man priekaištavimas. Tai šlykštus šmeižtas.

– Ar gali įrodyti, kad gelbėjai žydus nuo vokiečių kulku?

– Jei gelbėjau, tai ir galiu. Lavitas Albinas su žmona Ona ir dvejų metų vaiku dabar gyvena Kaune, 15 ar 25 numeris Mickevičiaus gatvėje. Buto numerio neprisimenu. Prašau pasitikrinti. Treikauskaitė Ona, buvusios žydiškos pavardės nepamenu. Ji ištekėjo už ruso kariškio. Kur ji dabar gyvena, negaliu pasakyti. Greičiausiai Lavitai žino jos dabartinę gyvenimo vietą. Jie gerai sugyveno. Kad aš ją išgelbėjau, patvirtins tie patys Lavitai ir Skardupių gyventojai: Jauškaičiai, Gudelevičiai, Penčylai, Žaldariai ir kiti.

– Tai aš būtinai ištirsiu.

– Generolas Žukauskas sakydavo: „Žmogus be karinio mokslo ir religijos yra karvė“. Tą jo teigimą patvirtina ir visas dabartinis gyvenimas. Štai tvarkos saugotojai (stribiteliai), banditų gaudytojai pas ūkininkus kratų metu ieško banditų stalčiuose, mazgeliuose, spintose. Vietoje banditų randa ką nors vertingesnio, be savininko žinios pasisavina. Tai bent tvarkos saugotojai ir palaikytojai.

– Nukrypimų visais laikais ir prie visokių santvarkų buvo ir bus.

– To aš neneigiu, bet tokie šiandieniniai nukrypimai – kasdieninė duona. Tai ženklas, santvarka, paneigusi Dievą ir religiją, kovodama su Bažnyčia, kerta šaką, ant kurios sėdi. Kol nesugrąžinsite Dievo ir Bažnyčios įtakos, tol tvarkos nebuvo, nebus ir negali būti.

– Matau, pats daug turi tiesos. Bet nei pats esi įgaliotas paties valdžios, nei aš esu įgaliotas savo valdžios daryti konkordato tarp valstybės ir Bažnyčios.

– Tai jums reikėjo iš sykiu sakyti, kad kitaip jūs negalite su manimi elgtis. Tada man būtų buvę viskas aišku.

– Jūs be reikalo pasitikėjote užsienio pagalba. Prieš Tarybų Sąjungą užsienis nekariaus. Būkite tikri, kad naujo karo nesulauksite mažiausia be 25 metų.

– Ir be užsienio propagandos mes turėjome save ginti. Juk mes aiškiai matome, kad okupantai nori mus arba nutautinti, arba sunaikinti.

– Kai paruošime savo kadru, padėtis pasikeis mūsų naudai.

– Ne. Padėtis nepasikeis. Rusų užmačios visą laiką buvo ir tebėra tos pačios: Lietuvą surusinti. Carams to padaryti nepasisekė, nes tarp pravoslavijos ir katalikybės buvo didelis antagonizmas. Raudonieji carai elgiasi gudriau. Jie naikina bet kokią religiją, bet be religijos žmogus tampa nužmogintas. Su tokia nužmoginta būtybe galima viską padaryti. Štai pagrindinė sovietų priemonė Lietuvą surusinti. Bet vargu, ar jiems ir tai pavyks.

Šito mūsų pokalbio niekas neprotolavo. Tai, matyt, žydui padariau šiokį tokį įspūdį. Jis pamatė visą mano nusistatymą ir padarė greičiausia išvadą, kad aš esu tik politinis kalinys, nieko bendra neturįs su žudymais. Reikia manyti, kad jis rimtai suabejojo dėl man daromų priekaištų dėl žudymo.

Po to jis mane perdavė kitam tardytojui, kažkokiam pulkininkui.

Permainos

Kadangi mano naujas tardytojas buvo rusas, jis lietuviškai visai nemokėjo, o aš rusiškai kalbėjau labai silpnai. Pradžioje man buvo duota vertėja žydė, bet greitai paaiškėjo, kad ji visai menkai moka lietuviškai. Nors rusų kalbos nemokėjau, tai vis dėlto supratau, kad ji labai prastai verčia rusiškai. Kad ji man reikalų nepagadintų, tos vertėjos atsisakiau. Pačią turinio esmę supratau. Protokolo detalių nesupratau. Dėl to jis galėjo prirašyti nepalankių dalykų. Būtų nepaprastai įdomu dabar pačiam pamatyti tuos protokolus, bet vargiai teks man juos pamatyti.

Stipriausias mūsų kameros politikas, atrodo, buvo jau minėtas Jonas Vokietaitis. Jis savo laiku buvo karštas voldemarininkas. Uoliai dirbo pogrindyje vokiečių okupacijos laikais. Jis įrodinėjo, kad greitai turi kilti karas tarp rusų ir buvusių sąjungininkų. Svarbiausias jo argumentas buvo ekonominiai santykiai, bet jo apskaičiavimai neišsipildė. Niekas netikėjo, kad sulauksime 10 metų be karo. Apsirikome stipriai.

Kameros dienotvarkė buvo labai nuobodi. Rodos 6 val. keldavomės. Susitvarkydavome kamera. Svarbiausia ruošia būdavo išnešti natūralių indų į tualetą ir kiek apsiprausti. Kai kada duodavo šlapią skudurą išsivalyti kamera. Ruošos metu tualete dairėmės, ar nerasis kur nors kokio raštelio. Po ruošos pusryčiai: pusė litro virinto vandens, 300 gramų duonos (ar 600, dabar gerai neprisimenu), kai kada cukraus plytelė. Po pusryčių ligi pietų laisvas laikas. Miegoti negalima, buvo leista sėdėti ant plikų grindų arba vaikščioti po kamera. Jei tik pradėdavau atsisėdęs snausti, tuojau atsidarydavo langelis duryse ir perspėdavo:

– Nesnausti.

Kai kada išvesdavo į tokį diendaržį pasivaikščioti. Tu nieko nematai ir tavęs niekas nemato, išskyrus sargybinius. Ir čia labai rūpestingai ieškodavome, ar nerasis kokio laiškuko. Labai retai dienos metu pašaukdavo tardymams, kurie buvo baisiai įgrisę.

Apie 12 val. buvo pietūs: pusė litro vadinamos „sriubos“, kuri dažniausiai buvo grynas vanduo, apie pusę litro talpos samtis košės. Tai ir viskas. Po pietų arba kai kada po pasivaikščiojimo vėl ta pati rutina ligi vakarienės.

Sunku nusakyti, kaip tas laikas prailgdavo, koks būdavo nuobodus. Kad nors leistų laisvai pamiegoti. Kur buvo keli kaliniai vienoje kameroje, būdavo stengiamasi kaip nors po vieną užstoti, užmaskuoti, kad užstotasis galėtų pamiegoti. Bet budri sargybinių akis greitai pastebėdavo ir planus suardydavo: tuoj pat per langelį ir šaukia:

– Nesnausti!

Jei kas sargybinio nepaklausydavo, tuojau jis pranešdavo kalėjimo viršininkui, tas užfundydavo karcerio. Kai kam karceris būdavo baisus dalykas.

Žinių alkis

Žinių alkis būdavo nepaprastas. Kad būtų galima iš kur nors gauti kokią nors žinutę, kaliniai mokydavosi Morzės abėcėlės. Jos pagalba belsdavo į sieną ir bandė susikalbėti su kitoje, gretimoje kameroje sėdinčiais kaliniais. Taip pat bandyta bendrauti radiatorių pagalba. Toks bendravimas, aišku, buvo griežtai uždraustas. Sargybiniai labai sekdamavo. Joks drausmės pažeidimas nebūdavo praleistas be bausmės.

Jei kameroje buvo keli kaliniai, tai reikėdavo pasakyti, kas beldė. Jeigu likusieji neišduodavo, bausdavo visus: uždrausdavo kokią mėnesį gauti siuntinius, neleisdavo rašyti laiškų arba kokioms septynioms paroms visiems taikydavo karcerio režimą. Kad visos kameros gyventojai nekenėtų, dažniausiai pats kaltininkas prisipažindavo, bet draugai jokių būdu neišduodavo.

Kartą už tokį barbenimą nukentėjau ir aš. Tada dar buvau nepatyręs „pašnekovas“. Kalinys iš kitos kameros sužinojo, kad aš kunigas. Morzės abėcėlės pagalba jis norėjo atlikti išpažintį. Kameroje buvome tik dviese. Nors sargybinis aiškiai nematė, kas beldė, tai įtarė mane. Jis neapsirikio. Už tai septynioms paroms patekau į karcerį. Mano laimei, tie baisieji karceriai, matyt, buvo užimti, o gal tokia buvo mano kaltės rūšis. Man teko didelė tuščia kamera. Kameroje plikos keturios sienos. Kambarys didelis. „Fortkė“ atidaryta – langutis išimtas, o buvo pats viduržiemis. Kamera nešildoma. Atvedė su vienais baltiniais. Šaltis neišpasakytas. Drebulys pradėjo krėsti. Pradėjau sloguoti. Iš nosies tiesiog varvėte varvėjo, bet niekas į tai nekreipė dėmesio. Prispauzdžiau prie vienos sienos. Siena šalta. Per ilgesnį laiką siena kiek apšilo. Atrodė, kad šiek tiek šilčiau. Prie tos sienos prisispaudęs ir leidau laiką. O tas laikas kaip tyčia vietoje, atrodė, stovi.

Artėjant sėdėjimo karceryje termino pabaigai, rankų labai beveik pajuodo. Kai grįžau į kamerą, tai kamera atrodė rojus. Kai atsiguliuo vakare miegoti, tai neturėjau jau jokios nuovokos: visiškai nejaučiau pats savęs ir nežinojau, ar esu gyvas, ar miręs. Tokį jausmą patyriau pirmą kartą. Antrą kartą panašioje būklėje buvau, kai iš Karagandos nuvežė mane į Vorkutą.

Su nauju tardytoju

Kas atsitiko, nežinau, bet mane pervedė į vienutę. Ten situacija buvo truputį geresnė. Vienutė nedidelė, bet radau šiokią tokį gultą. Tai buvo platokas suolas, ant kurio buvo galima atsigulti. Dabar imu galvoti, ar tik anoje mūsų kameroje minėtas Vokietaitis Jonas nebuvo šnipas. Matyt, jis buvo ten tam, kad iširtų, ar aš ko nors neprasitarsiu iš savo darbų, kas čekistams būtų naudinga. Kadangi mano veiksmai buvo susiję su politika, tai jis negalėjo sužinoti nieko kito, ką galėjo perduoti kiti bendrininkai.

Savo naujam tardytojui visomis jėgomis stengiausi nepasakyti to, ko jis nežino. Vien įsitikinęs, kad jis žino, nebelikdavo nieko kito, kaip tik paaiškinti savo „rolę“. Daug ką stengiausi prisiimti kaip savo kaltę, kad kitiems būtų lengviau.

Daug ko nusišlepti nebuvo galima, nes mano byla buvo grupinė. Ką iš vieno, kito sužinojo, to jau niekaip nenuslėpsi. Aš norėjau nusišlepti pačią pradžią, o pulk. Butkevičius prisipažino iš sykio. Leit. Bacevičius ir nieko neslėpė, kas mane lietė. Taigi prisiėjo kalbėti apie mūsų organizacijos pradžią, organizavimąsi, jos tikslus.

Baigus tardymus, vėl teko susitikti su Razausku. Jis mane šiek tiek supažindino su bylos medžiaga. Tada pasidrašinęs jo paklausiau, kokia bausmė manęs laukia. Jis tarė:

– Daug priklausys nuo to, kaip laikysiesi proceso metu.

– Laikysiuosi taip, kaip ir per tardymus. Kuo kaltas, nesiginsiu, o dėl ko nekaltas, neprisiimsiu.

– Man atrodo, kad daugiau nei 10 metų negausi.

Kadangi aš daugiau su savo tardytojais nekalbėjau, tai jis mane nuvedė pas Vilniaus saugumo liuciferių generolą Smirnovą. Jiedu kažką tyliai pašnibždėjo. Po to Smirnovas atidarė spintą, išsitraukė kažkokį butelį, iš kurio prisipylė stiklinę kažkokio juodo gėrimo. Po to liepė man atsiklaupyti, pakelti palto skvernus. Tada jis mane ėmė vaišinti guminiu bananu. Iš sykio suskaudėjo gana smarkiai. Vėliau skausmo pradėjau visai nejausti. Kiek jis davė man tų bananų, jau neprisimenu. Nualpti nenualpau, bet grįžimas atgal žymiai pasunkėjo.

Tų bananų pasekmės, atrodo, jaučiu šiandien labiau negu tada. Atrodo, kad nukentėjo inkstai.

Po visų operacijų pradėjo mus ruošti teismui. Mano bylą išjungė iš grupės. Mano teismas buvo parodomasis, vyko Kaune, valstybiniam teatre. Į mano procesą, kaip vėliau sužinojau, buvo įleisti tik su specialiais leidimais. Buvau aprengtas ta pačia sutana, kurią nešiojau

Skardupiuose. Į posėdžių salę įvarė du kareiviai su durtuvais, užvarė ant scenos. Abu kareiviai atsistojo mano užnugaryje. Situacija nepavydėtina, bet aš buvau ramus. Pažvelgiau į salę, šurpas perėjo per visą kūną – salė buvo pilna. Priekyje sėdėjo daug aukštų kariškių, bet Razausko nemačiau. Salėje pamačiau kelis pažįstamus. Tarp jų kun. Joną Aleksą, Joną Paliūką ir kitus.

Teismui pirmininkavo teisėjas Stasiulis. Kitų teismo narių neprišimenu. Prokuroras buvo Galinaitis, gynėju paskirtas buvęs kunigas Grigonis. Teisėjas perskaitė kaltinamąjį aktą, paskui paklausė, ar aš prisipažįstu kaltu. Prisipažinau kaltas, bet ne viskuo. Po to prasidėjo apklausa. Teisėjas paklausė:

- Kas buvo organizacijos idėjos sumanytojas?
- Niekas. Aš vienas sugalvojau.
- Negali būti. Tokių genialių idėjų vienas negalėjai sugalvoti.
- Jeigu VD universitetas man davė diplomą, tai, matyt, žinojo,

kam jį duoda.

- Tau padėjo vyskupai.
- Ne. Jie nieko nežinojo, ką aš veikiu ir planuoju.
- Ką jie tau būtų sakę, jeigu būtų žinoję?
- Jie būtų atėmę iš manęs kunigystės teises.
- Vienuolynų viršininkai tau padėjo.
- Netiesa. Jie nieko nežinojo.
- O ką jie tau būtų sakę, jei būtų žinoję?
- Jie būtų mane pašalinę iš vienuolyno.
- Tau padėjo Roma, vysk. Būčys.
- Jokiu būdu ne. Aš nei su Roma, nei su vysk. Būčiu jokių ryšių

neturėjau. Viską aš vienas sugalvojau ir vykdžiau.

Pradžioje galvojau, kad mane nušvilps, bet apklausos metu publika buvo labai rami. Salės gale pasigirdo žmonių verksmas. Kadangi mano teismas buvo parodomasis, aš buvau teisme su sutana, tai bedieviai, ateistai iš kailio nērėsi, norėdami mane sukompromituoti, išniekinti, kad mane salėje susirinkę žmonės nušvilptų. Tačiau salėje pasigirdo verksmas, kūkčiojimas. Vadinasi, teismo farsas nepasisėkė. Atrodo, kad po to daugiau kunigų parodomųjų teismų nebuvo.

Prokuroras griebėsi dar vienos gudrybės. Jis aukštai iškėlė kažkokį lapą ir tarė:

- Štai tavo sąžinę ir tavo sutaną sutepė 300 nužudytų žmonių kraujas. Esi nevertas nešioti kunigo sutanos, praliejęs tiek žmonių kraujo.

Kadangi gerai žinojau, kad nei aš pats, nei kitiems nebuvau įsakęs žudyti, tai tvirtai tariau prokurorui:

– Duok čia nors vieną mano ar per mane nužudytą, paremtą tikrais įrodymais, tada galėsi man skirti kad ir visą 1000 nužudytų – už visus atsakysiu.

Prokuroras tylėjo, nes jokių įrodymų neturėjo ir negalėjo turėti, nes tokių nužudymų faktų mano byloje bei gyvenime nebuvo.

Kadangi prokuroras į mano reikalavimą nieko negalėjo pasakyti, tada aš jam vėl tariau:

– Kadangi negali įrodyti nė vieno mano padaryto nužudymo, tai tuos visus 300 pasilik sau. Jie man nelimpa: mano sąžinė dėl to švari ir mano sutana krauju nesutepta – aš ją drąsiai galiu nešioti.

Salėje pasijuto man pritariančių ženklų. Mano nuotaika dar pagerėjo, drąsa padidėjo – salė mano pusėje.

Mano teismo procesas tęsėsi dvi dienas. Pirmą dieną aš vienas laikiausi. Mano tariamas advokatas niekur savo trigrašio, kaip sakoma, nepridėjo. Manęs sukompromituoti nepavyko. Mano idėja: Lietuva laisva, demokratinė, lietuviška, nepriklausoma, atrodo, visus tik žavėjo.

Tačiau ateistai, bedieviai dar rankų nenuleido – jie tikėjosi atsigriebti antrą dieną. Antrą dieną kaip liudininkus prieš mane apklausė mano veiklos bendrininkus: pulk. Butkevičių, majorą Taunį, leit. Bacevičių ir agr. Pupelį.

Teismo rengėjai norėjo diskredituoti pačią mūsų idėją, jos patrauklumą, suniekinti mūsų organizaciją ir pačią veiklą nukreipti kita linkme. Dėl to teisėjas ironiškai paklausė Pupelį:

– Kokia būtų buvusi jūsų demokratija, juk kovojote su komunistų partija? Vadinasi, komunistų partija nebūtų įėjusi į jūsų demokratiją?

Liudininkas Pupelis suglumo, pasimetė, tokio klausimo nesitikėjo.

Tada aš tariau:

– Nejaugi pats pamiršai, kad mes skyrėme komunistus-idealistus, kurie kartu su mumis sėdi kalėjime, nuo komunistų-karjeristų? Mes kovojome tik su karjeristais.

Po tokio mano pasakymo teisėjas puolė mane kaip gyvatės įgeltas:

– Tu čia kišiesi su savo scholastika, kur tau nereikia. Nutilk. Sėskis.

Bet mano liudininkui to ir tereikėjo. Jis atgavo dvasią ir prabilo:

– Komunistai idealistai yra mūsų tikri draugai. Jie tikrai troško liaudies gerovės, jiems nerūpėjo karjera. Jie dėl liaudies gerovės dirbo

iš širdies, nesavanaudiškai. Dėl to jie uždaryti arba seniai jau kai kurie nužudyti pačioje Maskvoje.

– Nutilk ir sėskis! – suriko teisėjas. Salėje pasijuto nepasitenkinimas teisėjo šališkumu.

Prokuroras griebėsi kito triuko. Jis aukštai iškėlė penkiakampę žvaigždę. Tai buvo inkvizitoriškas darbas.

– Tai tu ją sugalvojai komunistams suženklinti.

– Nieko panašaus. Aš apie ją nieko nežinojau.

– Ko lakstei Marijampolėje po vaistines ieškodamas anglišių suodžių?

– Aš buvau tik vienoje Bartlingo vaistinėje. Aš maniau, turimas paprastas antspaudas, kaip visi antspaudai. Aš pagalvojau, kaip buvau paprašytas surasti anglišių suodžių, kad rusiškos suodės yra prastos, greitai nublunka, o angliškos suodės yra daug geresnės. Jeigu būčiau būtina užsispyręs, tikrai būčiau gavęs. Bet aš pareiškiau užsakytojams, kad be recepto anglišių suodžių neduoda vaistinė. Tuo ir užsibaigė suodžių klausimas.

Visa salė prapliupo linksmu juoku.

Teisėjas pradėjo klausinėti liudininkų, ar aš žinojau apie tą antspaudą, ar ne. Liudininkai: pulk. Butkevičius, maj. Taunys, agr. Pupelis kategoriškai atsakė, kad aš apie tą antspaudą nieko nežinojau. Tik leit. Bacevičius sukinėjo uodegą. Teisėjas klausė Bacevičių:

– Ar teisiამasis Ylius žinojo apie tą antspaudą?

– Atrodo, kad žinojo.

Teisėjas supykęs pradėjo šaukti:

– Ar su piemenimis ant ežios kalbi, ar teisme liudiji? Sakyk kategoriškai, žinojo ar ne?

– Galėjo žinoti.

Teisėjas dar kartą riktėlėjo:

– Turbūt seniai karceryje buvai, kad neklausai įspėjimo? Sakyk aiškiai: taip ar ne.

– Turėjo žinoti.

Taigi antspaudu klausimas teisme buvo baigtas, bet ateistai to nepaisė. Daug kur buvo viešai rodomas, kaip mano „prasimanymas“. Štai tau ir ateistinė moralė.

ALGIMANTAS BABECKAS

TREMTIS – TAUTOS GENOCIDAS

Sovietų okupacijos metais Lietuvos žmonės labiausiai nukentėjo dėl trėmimų – prievartinio iškėlimo į tolimuosius Sovietų Sąjungos regionus. Ar įmanoma šiandien įsivaizduoti ir suprasti, ką patyrė mūsų krašto žmonės, kokį skausmą išgyveno? Kas dabar pasakys, kas kelinta Lietuvos šeima nukentėjo dėl tremties, suėmimo, įkalinimo? Tegalime tvirtinti, jog tik vieno kito kaimyno ar giminaičio nepalietė sovietinės okupacijos nagai.

1941-ųjų gegužės 14 d. SSKP CK ir SSRS Liaudies komisarų taryba priėmė slaptą nutarimą „Dėl socialiai svetimo elemento iškeldinimo iš Pabaltijo respublikų, Vakarų Ukrainos, Baltarusijos ir Moldavijos“. Birželio 14–18 d. iš Lietuvos į Altajaus kraštą, Novosibirsko sritį, Kazachstaną ir Komiją 17 ešelonų buvo deportuota apie 17 500 žmonių. Tremtis tapo didžiule tautos tragedija ir netektimi, pavadinta „juoduoju birželiu“.

„Juodosios savaitės“ metu, nuo 1941 m. birželio 14 d., iš Kalvarijos valsčiaus ištremta 60 asmenų. Tarp jų Trempinių dvaro savininkės, 88 metų senolės Reginos Auffschlag trijų asmenų šeima, Akmenynų ir Juodelių pradžios mokyklų mokytojų Jono Juodeškos ir Vlodo Pėstininko, ūkininko Albino Rožaičio iš Juodelių šeimos. Visi žmonės skaudžiai išgyveno dėl išvežtųjų, bet labiausiai dėl mokytojų, kurie mokė jų vaikus.

Kokie buvo ištremtų Kalvarijos krašto žmonių likimai? Iš 182 ištremtų asmenų 63 mirė tremtyje. 84 išgyveno tremties negandas: 70 sugrįžo į tėvynę, 14 pasiliko gyventi Rusijoje. Apie likusius 35 asmenis nėra jokių žinių. Matyt, dauguma jų mirė lageriuose. Tokia liūdna 1941 m. trėmimų statistika.

Lietuvos gyventojų genocidas / Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. Vilnius, 1992

1941 m. prasidėję trėmimai, po karo sugrįžus rusams, vėl atsinaujino. Jei ūkininkas turėjo daugiau žemės, gyvulių, didelę sodybą, jei neįtiko stribams, buvo įrašytas į tremiamųjų sąrašą. Atėjūnų nuomone, kuo turtingesnis ūkininkas, tuo blogesnis. Iš kai kurių ūkininkų naujoji valdžia atėmė žemę, pakrikštijo juos „liaudies priešais“. Tada žmonės dar nesuprato, kad „liaudies priešas“ – tai pasmerkimas kalėjimui ar Sibirui. Nemaža dalis gyventojų represijas patyrė už patriotinę veiklą, vykdytą Nepriklausomos Lietuvos laikais.

1945 m. pradžioje, sovietams pradėjus mobilizuoti kaimo vyrus į Raudonąją armiją, jie ėmė slapstytis, būrėsi į partizanų junginius. Dauguma kaimo gyventojų palaikė ir rėmė rezistencinį judėjimą, todėl sovietai griebėsi įvairių prievartos būdų: ekonominio ir psichologinio spaudimo, represijų ir trėmimų.

Sibiras atėmė gražiausius jaunystės metus

Anot tremtinių, jų atmintyje labiausiai yra išlikę pirmųjų trėmimo dienų vaizdai. Kaip jaustis žmonėms, kai staiga naktį įsiveržia enkavėdistai, apsupa namus, pažadina ir liepia skubiai rengtis kelionei į nežinomą kraštą. Žmonės, netikėtai užklupti, išgąsdinti, visiškai sutrikę, nežinodami, kaip elgtis, ko griebtis, šitos nakties siaubo neužmirš visą gyvenimą. Gerai, jei pasitaikydavo užjaučiantis rusų kareivis, kuris, matydamas visiškai pasimetusius asmenis, patardavo, ką pirmiausia pasiimti. Tik mūsų lietuviai stribai tokioje situacijoje pasirodydavo visu savo žiaurumu ir neapykanta.

Mano seneliams, jų vaikams Onutei ir Juozui nepavyko išvengti tremties. Išgyvenusi sunkius jaunystės metus Sibiro platybėse, teta Onutė visą gyvenimą išliko optimistė, darbštumo, vaišingumo ir meilės gimtinei pavyzdys. Iki senatvės ji turėjo puikią atmintį, galėjo praeities įvykius papasakoti su visomis smulkmenomis, datomis, vardais, vietovardžiais ir kitomis, mums kartais atrodančiomis nesvarbiomis, faktų detalėmis.

Ona Žiemelytė-Krampienė (1932–2023),
Būdviečių k.

Mūsų tėvai Magdalena ir Mykolas Žiemeliai turėjo 25 ha žemės, buvo labai darbštūs, po fronto susiremontavo išardytus namus, todėl ir sodyba buvo gražiai sutvarkyta, ir ūkininkauti sekėsi. Šeimoje augome penki vaikai: Danutė, Leokadija, Jonas, Juozas ir aš, taigi tėvams daug padė-

davome darbuose. Turėjome didelį kluoną, naujai pastatytą akmeninį tvartą, kitus ūkinius pastatus gyvuliams, grūdams laikyti, pašarams sukrauti. Gyvenome ramų gyvenimą, bet buvome apkaltinti kaip buožės ir įrašyti į „liaudies priešų“ sąrašus.

Tėvai buvo susitaikę su mintimi, kad būsime išvežti. Neilgai trukus taip ir atsitiko. Apie tai, kad organizuojamas išvežimas, mums pasakė Žukaičių Albinas. Jis iš vakaro buvo Kalvarijoje, sužinojo ir pats matė, kaip dvi sribų mašinos išvažiavo per Salaperaugį į Liubavą. Ką ruošiasi vežti, niekas nežinojo. Namuose tvyrojo įtampa.

Tą 1949 metų kovo 25 dieną turėjo išvežti mūsų kaimynų Kirilevičių šeima, bet jie buvo išsislapstę, tai atėjo pas mus. Paryčiais, kai dar buvo tamsu, apie 4–5 val., nuo šunų lojimo pabudo tėvai. Pripuolęs prie lango tėtis bandė įžvelgti, ant ko loja šunys. Buvo mėnesiena, jis pamatė per kiemą ateinančius du čekistus ir Liubavo sribą Pajaujį. Suprato, kad atėjo mūsų...

– Vaikai, jau būsime vežami, – tik tiek pasakė tėtis ir apsiverkė.

Čekistų vadas Golovenka ir sribas tuoj liepė ruoštis kelionei. Ašarodami pradėjome krauti daiktus. Pasakė, kad jei būtume visi, leistų vežtis daugiau daiktų. Liepė pakviesti likusius šeimos narius, nes iš vaikų buvome tik mudu su Juozuku. Ėmėme rūbų, maisto... Neturėjome duonos. Vienas čekistas rūkė kieme, o kitas buvo už namo, abu ėjo sargybą. Aš išėjau laukan į tualetą ir pro namo kampą, pasieniu, nepastebėta nubėgau pas kaimynus duonelės. Pamačiau takučiu ateinančią seserį Liaukadėlę. Ji iš vakaro buvo susikrovusi *čemodaną* ir išėjusi pas Štreimikius į Borchertynę. Išgirdusi mūsų šunų skalijimą, viską suprato ir susiruošė grįžti namo, bet vis dar abejojo, ar pasiduoti, ar ne. Aš ją atkalbėjau, kad neverta grįžti, kad geriau tegul lieka. Ir ji pasiliko. Štreimikienė atnešė du duonos kepalus, bet paėmiau vieną.

Kai grįžau namo, išsigandau. Stalas ant durų užtrauktas, kad nė vienas neišeitų, visi susodinti kambario viduryje. Iš baimės jie negalėjo net pajudėti, nes su ginklu saugojo sribas Pajaujį. Golovenka mane pamatęs užriko: „Tai pas banditus buvai nulėkus!“

Atėjo Vincas Štreimikis. Jis rinko mums viską: įmetė miltų maišą, aguonų aliejaus *bankę* buvome Vištytyje išsispaudę, mėsos, pusmaišį žirnių. Tėtis prašė, kad kiaulę leistų pasiskersti kokių 3 centnerių svorio, bulvių pasiimti, bet neleido. Ir nedavė pasiimti patalynės. Tai paėmusi peilį perpjoviau pagalves, patalus, paleidau plunksnas, kad sribams netektų.

Ilgai nesulaukėme mašinų mus išvežti. Buvo jau kovo 25 d., bet sniego buvo dar daug, keliai dėl pavasario polydžio sunkiai pravažiuo-

jami. Mašinos stovėdavo ant vieškelio, o žmonės suveždavo rogėmis. Pajaujis, pasiėmęs mūsų bėruką, jojo Kalvarijos link žiūrėti, kur yra mašinos, kodėl jos neatvažiuoja. Jodamas ties Menkupiais, tik nusileidęs nuo Skamaročiaus kalno, jis pasivijo iš Pagrauzių į Marijampolę einantį Joną Vasiliauską. Šis į Marijampolės ligoninę savo sūnui nešė maisto. Vasiliauskas slapstėsi nuo stribų arešto, nes nebuvo pristatęs prievolių. Neturėjo iš ko atiduoti. Pajaujis Vasiliauską parsivarė pas mus ir kambaryje tardė. Paprastai Pajaujis žmonių netardydamas, nes buvo tik eilinis stribas, o tą darbą atlikdavo Liubavo stribų viršininkas Golovenka.

Kadangi mašinų nesulaukė, tai pakinkė mūsų arklius ir vežė mus į gelžkelio stotį Jungėnuose. Man buvo 16 metų, o broliui Juozukui 12 metų. Liko neišvežta 21 metų sesuo Danutė, nes ji nuo rudens Jungėnuose pas Stasį Radzevičių mokėsi siūti, Kybartų plytinėje dirbantis brolis Jonas ir besislapstanti Leokadija. Važiavo keturios *padvados*: mes, Vainauskai, Povilaičiai, Ivanavičienė ir Kazimierskienė. Dar paėmė Vincelį Gurskių, kad arklius į Liubavą parvartų. Važiuojome ir galvojome, kur mes atsidursime? Kas bus toliau?

Kelionė užtruko. Gelžkelio stotyje nesulaukėme iš Žemaitijos atvažiuojančio traukinio su tremtiniais, tai nakčiai ant lauko nepaliko,

Lietuviai tremtiniai Irkutsko sr. 1953 m. Žemelių šeima: antroje eilėje iš kairės penkta mama Magdalena, dešinėje su armonika Juozas, už jo Ona, viršutinėje eilėje antras iš dešinės tėvas Mikas

Žiemelių šeima prie lietuvių tremtinių pastatytos Angos elektrinės.
Irkutsko sr. Katčiko raj. Anga, 1955 m.

o suvežė į Kalvarijos kareivines. Kitą dieną jau pajudėjome... „Pirklys“ buriatas ir dar vienas ukrainietis kareivis keletą vagonų jau nuo Kalvarijos lydėjo. Pragaran keliavome ne vieni. Mūsų gyvuliniam vagonė buvo 43 žmonės, tarp jų ir Povilaičiai iš Būdviečių, Klemensas ir Ona Gelgotai iš Bartninkų. Sausakimšas vagonas. Fiziologiniams reikalams – tik kibiras. Apšvietimo jokio, tik mažytis langelis. Vaikus užkeldavo į patį viršų, kad per mažą plyšelį įkvėptų šviežio oro. Keturiems žmonėms vieną kartą per parą duodavo forminės duonos kepalėlį ir kibirą balandų sriubos. Kelionė į tolimąjį Irkutską buvo varginanti ir ilga. Laimė tik ta, kad šeima nebuvo išskirstyta į atskirus traukinius, nes Naujojoje Vilnioje dėjosi tikras pragaras.

Traukinys judėjo lėtai. Visam gyvenimui išliko neaprėpiamo Sibiro miestų, gyvenviečių, kaimų vaizdai. Jau nebuvo likusių ašarų, apėmusi kažkokia apatija.

Prabėgo trys ilgos savaitės. Mus išvarė iš vagonų, perkėlė per Lenos upę, dar vežė 300 km iš Irkutsko į Birulką. Kraštas atrodė skurdus. Šv. Velykų didįjį penktadienį atsidūrėme buriatų *sofchoze* (tarybiniam ūkyje), o pirmadienį, balandžio 20 d., turėjome eiti į darbą. Dviejų kambarių su virtuve namelyje gyvenome trys šeimos. Lova – tai naras per du aukštus, be jokio čiužinio, tik lentos.

Na, ir prasidėjo kitoks gyvenimas. Turėjome kas 10 dienų registruotis komendantūroje, o vėliau vieną kartą per mėnesį. Pradžioje

vietiniai su tremtiniais nebendravo, nes atvežusieji lietuvius pristatė kaip fašistus. Tačiau Sibiro rusai nuoširdūs, sąžiningi žmonės, daugiausiai caro laikų tremtinių palikuonys, jie suprato, kokie mes „fašistai“. Susidraugavome, kai jie įsitikino, kad lietuviai darbštūs ir taikūs. Skurdžiai ir vietiniai gyvena. Daugiausiai moterys našlės su mažais vaikais, nes vyrai fronte žuvę.

Nepalūžti ir išgyventi padėjo tik didžiulis tikėjimas ir įsitikinimas, jog sunkią valandą, kai jau nėra jokios vilties, kažkas saugo – tarsi globoja angelas. Mama verkdamo ir kitaip nešnekėjo, kad sūnus Jonulis tikriausiai išėjo į partizanus, o mergaites Leokadiją ir Danutę išgaudė, išvežė į Sibirą arba nušovė. Aš išeinu į darbą, o ji verkia. Kam tik nerašėm laiškų! Jokios žinios. Rašėme ir kaimynams, gal kas ką nors atrašys. Kiti iš Lietuvos gaudavo laiškus, o mes ne. Tik vasarą pradėjome gauti pirmus laiškus. Tuo metu 23 m. Leokadija slapstėsi Pakruopiškiuose pas Budzeikus, Aistiškiuose pas dėdę Žiemelį, Akmenynuose pas Sinkėvičius, pas Mockuvienę Venclovynėje. Ilgiau užsibūti buvo pavojinga, nes visur Liubavo ir Gražiškių stribai tikrino. Namai išdraskyti. Kur dingti? Kartą netikėtai seserys Danutė ir Leokadija susitiko Kalvarijoje. Abi verkė, persimetė vienu kitu žodžiu, bet ilgiau kalbėtis bijojo.

Sibire mama prižiūrėjo mažą daktaro vaiką. Juozuką leido į mokyklą. Mokiniam duodavo duonos, o parduotuvėse nusipirkti nieko nebuvo, net aliejaus. Pinigų neturėjome, tai išsipardavėme viską, ką buvome atsivežę. Duona buvo „ant kortelių“.

Mane ir tėtį paėmė dirbti į kolūkį. Į darbą kartais tekdavo per miškus eiti 14 km. Dirbantiems vieną kartą per dieną duodavo sriubos be jokio riebalų ir bulvių su lupena. Už darbą gaudavome po 200 g miltų. Iš jų virėme tokią buizą, neskanu, bet greitai pripratome. Vėliau parduotuvėje atsirado daugiau maisto produktų: žuvų, aliejaus, taukų. Po dvejų metų, kai gyvenome Angoje, jau buvo ko nusipirkti. Oi, koks išsigelbėjimas būdavo vasaromis miškas, pilnas uogų! Taip prasimaitindavome.

Iš pradžių dirbome taigos miškuose. Pjovėme medžius, *štabeliavome*. Pirmieji tremties metai buvo ypač sunkūs, nusidirbdavome taip, kad vakare tik drimbi be jėgų į lovą. Mus alino ne tiek maisto trūkumas, kiek vasaros karščiai, muselės, vadinamos „moškėmis“, o žiemą – gilus sniegas ir didelis šaltis. Vieną kartą grįždama namo labai sušalau, nes buvo apie 50 laipsnių šalčio. Pradėjo imti miegas, galvoju – jau namų nepasieksiu. Dar iki gyvenvietės buvo toli, o jėgų nėra. Tačiau Dievas mane saugojo – netikėtai pasitaikė pakeleivinga

mašina. Geras vairuotojas parvežė net iki namų. Apie tai, kad galėjau mirtinai sušalti, mamai nesakiau.

Pavojų slypėjo kiekviename žingsnyje. Miškuose dažnai nukirsti medžiai krisdami sužeisdavo, net užmušdavo pjovėjus. Dirbome visur, kur pasiūsdavo. Tėtis Katčike statė kino salės priestatą, abu Angoje dirbome prie elektrinės ir mokyklos statybos. Jei normą įvykdydavai, gaudavai 2 rb ir 2 kg grūdų. Šeštadieniais po darbo 20 km pareidavome pas mamą, o sekmadienį vėl išeidavome. Jokie autobusai nevažiuodavo, bet kartais pasisekdavo iki Katčiko pavažiuoti užsikabinus ant benzovežio šonų: prie bako iš abiejų šonų būdavo turėklas. Tai gal 10 žmonių sulipa ant jo ir važiuojame.

Iš to kolūkio, kuriame gyvenome, apie 80 vyrų žuvo fronte, tik trys grįžo po keletą kartų sužeisti, vienas invalidas. Dirbome kolūkyje. Pasėdavo 100 ha kviečių. Pavasarį ravėdavome iš kviečių piktžoles. Eidavome į darbą 13 km. Vietinės ruskės įsidėjusios į beržo tošies *viedrūką* tai varškės, tai keptų barankų atsinešdavo pietų. Jos valgo, o aš neturiu. Kartais pagailėdavo ir truputį duodavo ir man. Nors vietiniai žmonės ir patys skurdžiai gyveno, tai mums padėdavo. Kartą kaimynė, kuri dirbo kiaulių fermoje, pavogė mums paršėlį. Užsiauginome jį, prisileidome taukų, turėjome mėsos. Buvo didelis džiaugsmas.

Kolūkis turėjo du kombainus. Vieną mažiuką, traukiamą vikšrinio traktoriaus, ir antrą ilgu kederiu. Prie kombaino kederio buvo toks maišas grūdams surinkti. Kartą aš palindau jį išvalyti, o kombainininkas pamiršo, užvedė ir pradėjo važiuoti. Tempė mane, vos gyva likau.

Rudenį, dar iki kol pradėdavo švisti, išeidavome tų javų kultū. Atstumtas didelis. Po darbo vakare kol pareini, jau būna beveik ir vidurnaktis. Tekdavo eiti per mišką, tai bėgtuke bėgau. Labai bijojau vilkų. Taip pervargdavau, kad atsisėdusi ant lovos poteriauti, užmigdavau su rožančiumi rankose.

Kovo mėnesį prasidėdavo sėklos beicavimas. Grūdų sluoksnį papildame ant grindų, užbarstome beico ir *šūpėlėm* maišome. Dulksta. Akys pilnos tų dulkių, pragauždavo nosis, kraujuodavo.

Buvome jauni, norėjome pasilinksminti. Susirinkdavome pas ką nors namuose, pasivašindavome, padainuodavome, pašokdavome. Taip sunkiai, lėtai bėgo tos dienos. Pripratome prie tokio gyvenimo, bet kiekvieno širdį kamavo Tėvynės ilgesys.

Atėjo 1953 m., pastipo Stalinas (niekas nesakė, kad jis mirė), palengvėjo suvaržymai, pradėtos peržiūrėti bylos. Komendantas, iki tol buvęs kaip žvėris, po Stalino mirties pasidarė šilkinis. Viskas pasi-

keitė, gyvenimas palengvėjo. Už darbą jau gavome pinigų, pradėjome gyventi laisviau, nereikėjo registruotis komendantūroje.

Ir štai atėjo laimingiausia tremties diena – 1955 m. gruodžio 27-oji! Gavome dokumentus, kad mes laisvi. Po mėnesio su mediniais tėčio iš faneros pagamintais lagaminais, į kuriuos tilpo mūsų užgyventas turtas, jau važiovome namo. Įveikėme 300 km iki Irkutsko, po to į Maskvą, galiausiai į Lietuvėlę... Grįždama bandžiau prisiminti, kaip atrodo mano sesutės, brolis, nes per tiek metų jų veidai išblanko atmintyje. Kažin, mane ar jie atpažins? Nerimas spaudė širdį. Į Kalvariją sugrįžome jau vėlai vakare. Nakvojome pas giminaitę Račiuvienę. Tada nuėjome į Kalvarijos bažnyčią pasimelsti ir padėkoti Dievui, kad galėjome grįžti į savo kraštą. Jonas Misiukevičius kolūkio arkliais parvežė į Būdviečius. Buvome laimingi, nes daugeliui tremtinių neleido sugrįžti į savo namus. Susitikau brolių, seseris. Jos nebe tos mergiščios, kokias palikau, o jau sukūrusios šeimas, turinčios savo namus. Visi susitikę ir džiaugėmės, ir verkėme. Supratau, kad ir gimtinėje per tuos metus daug kas pasikeitė. Skaudžiai suvokiau, kad Sibiras pavogė gražiausius jaunystės metus.

Iš pradžių, kai tik pradėjo tremtinius leisti, buvo numatytas turto gražinimas. Tačiau paskui rusai suprato, kad tokia tvarka sugriaus kolūkius, ir turtų negrąžino. Tėviškėje „Jaunosios Gvardijos“ kolūkio valdžiai mes buvome nepageidaujami asmenys. Tvartas iš mūsų atimtas. Jame stovėjo kolūkio karvės. 1966 m., jau mums sugrįžus, pirmininkas Davidonis pranešė, kad griaus kluoną. Tą dieną atvažiavo laukininkystės brigadininkas E. Kundzulevičius su kolūkio statybos brigados vyrais ir išardė pastatą. Netrukus kluono vietoje atsirado dykynė. Žiūrėjome pro langą ir verkėme, ne tiek kluono, kiek mūsų visų sugriauto gyvenimo...

1965 m. ištekėjau, susilaukiau trijų vaikų, gyvenau savo tėviškėje suvaržyta kolūkiniais pančiais. Kolūkinės propagandos suklaidinti, buvome pasitraukę gyventi į miestą, bet tėviškės trauka nenugalima. Sugrįžome. Atkūrus Lietuvą, atgavome tėvų žemę, pasistatėme naujus namus ir gyvename su Dievo palaima.

Visiems kartu buvo lengviau išverti vargus

Vytautas Aleksa (1926–2022), Kauniškių k.

Žmonės save vis dar ramino, kad pasibaigus karui gyvenimas pagerės. Kariuomenė nuėjo tolyn į vakarus, bet staiga pasipylę rusų kareiviai ir karininkai pradėjo daryti kitokią tvarką: nuolatiniai do-

kumentų tikrinimai, vyrų mobilizacija. Kai po nakties pradėjo dingti žmonės, ne juokais visi susirūpino. Vieną areštavo, kitą areštavo. Sui-minėjo mokytojus, „plechavičiukus“, prieškario šaulius, ūkininkus už neatiduotas pyliavas. Marijampolės kalėjimas buvo perpildytas. Nutįso ilgos eilės perduoti duonos kąsnį, šiltesnį rūbą.

Tėviškėje gyvenau, kol 1947 m. iš kalėjimo grįžo tėvas Kazys Aleksa. Kai *apsiženijau* su Onute, pradėjome gyventi pas žmonos tėvus Uršulę ir Antaną Žemaitaičius Kauniškių kaime.

1949 m. kovo 25 d. ankstų rytą įnirtingai lojo šuo, kažkas beldėsi į duris. Atėjo du ginkluoti *ruskiai*. Pradėjome su jais šnekėtis. Mano tėvas buvo seniūnas, iš vokiečių gaudavo po rusų belaisvį ūkio darbams dirbti, taip pramokau rusų kalbos. Supratau, kad tie vyrai nežada išeiti, jie atėjo mus vežti. Uošvis buvo išvažiavęs į Liudvinavo malūną susipikliavoti Velykų šventėms. Uošvė išėjo pro duris. Rusai nekrepė dėmesio. Aš einu laukan – kareivis mane lydi. Ir žmonos nepaleido iš akių. Supratome, kad mudu veš.

Švintant atėjo uniformotas leitenantas Lisauskas su trečiu rusu ir pranešė – duodu 15 minučių pasikinkyti arklius ir susidėti daiktus. Kadangi mūsų arkliais buvo išvažiavęs tėtis, tai važiavome Bubnelio arkliais. Pasiėmėme šiek tiek mėsos, pusantrą kepalą duonos (tiek turtėjome), savo skudurus ir išvažiavome į Kalvarijos stotį. Nors oficialiai kiekvienai tremiamai šeimai buvo leidžiama pasiimti tam tikrą normą maisto atsargų, drabužių bei namų apyvokos daiktų, bet šios taisyklės nebuvo paisoma. Lydėjo vienas ginkluotas rusas.

Stoty jau radome mano brolių Algį, seserį Birutę ir tėtį, kuris jau antrą kartą dundėjo tuo pačiu keliu į rytus. Kol visus surinko, praėjo dvi dienos. Nakvojome vagonė. Per tą laiką 17 metų brolis Algis sugebėjo pabėgti. Išvažiavome keturiese. Vaizdas baisus. Žinojome, ką išvežė iki mūsų, nė vienas negrįžo. Kai pajudėjo traukinys, sklido verksmas, liūdno dainos, iš gretimo vagono stiprus, gražus balsas uždainavo „Lietuva brangi“. Iš pradžių traukinys slinko pamažu, tai vis girdėjome tą gaudžią melodiją, kol garvežio triukšmas ją nustelbė...

Vežė mus daugiausia naktimis, o dieną stovėdavome. Rusai, matyt, jautė kaltę prieš savus, nes dieną stotyse mūsų vagonus nustumdavo nuošaliau, bet civiliai kažkaip sužinodavo, kad veža tremtinius. Vaikai iš beržo padarytais indeliais mums paroduodavo pieno, o piene plaukiodavo žalia varlė. Mes iš pradžių pirkdavome, bet kai pamatėme varles, nepirkome. Tik vėliau supratome žaliaakės paskirtį – kad pienas nesugižtų...

Vytautas Aleksa

Vieną kartą per parą duodavo sriubos ir vandens. Vieną kartą kažkas pasipriešino prižiūrėtojams, tai neišleido pasiimti nei maisto, nei vandens. Vienai moteriai pasidarė bloga, o mano žmona neščia, jai ir šiaip sunku. Šalia stovėjo estų ar latvių ešelonas, tai jie mums davė šiek tiek vandens.

Balandžio 17 d. ankstyvą rytą atvežė mus į Irkutsko stotį. Dar tamsoje išsikrovėme savo mantele. Atsilikusiems *kolchozams* buvo pranešta, kad atvežė darbo jėgos. Prašvitus pradėjo eiti kolūkių pirminkai, brigadininkai ir mus rinktis – nesvarbu išsilavinimas, nužiūrėdavo, kaip atrodai, ar galėsi dirbti. Šeimų neišskyrė. Kiek metų gyvensime Sibire, niekas nesakė.

Atvykę pajutome tikrą propagandos jėgą! Vietiniams rusams buvo pasakyta, kad atvežė baises žmones, išnaudotojus, tikrus buržujus, didelius nusikaltėlius. Ruseliai čiupinėjo mūsų laikrodžius, drabužius. „Kas čia per turtingi žmonės? Čia kapitalistai! Manot, kad jie patys užsidirbo?! Tai jiems kiti uždirbo. Taip jiems ir reikia!“ Daug tokių melagingų dalykų išgalvota, kad žmones apmulkintų, kad šie mūsų nekęstų ir nepasitikėtų mumis. Jie kitaip gyvena, kuria socializmą, kur nėra tokių išnaudotojų kaip mes. Greitai pamatėme tikrąjį socializmo vaizdą – pirmoji sutikta moteris maistui nešėsi kibirą mažų sušalusių bulvaičių. Štai tau ir socializmas!

Suvarė mus į kolūkio susirinkimą, šokių salę. Vakare suėjo žmonės į šokius. Visi kažką kramto ir kramto, bet nematyti, kad kažką valgytų. Pasirodo, tai buvo maumedžio sultys, panašios į sakus, kramtė jas, kad valgyti nesinorėtų.

Aleksų šeima Kačiugo raj. Elžbieta, Vitas, Kazys, Birutė

Šešios lietuvių šeimos: Mėšliai iš Jurgežerių, Malinauskai iš Liubavo, mes ir trys dzūkelių patekome 150 km nuo Irkutsko į Kačiugo raj. Petrovsko kolūkį. Davė mums dvi dienas apsiprasti ir po to varė į darbą. Brigadininkas ryte išskirsto darbus, o vakare įvertina. Pagal jo prirašytus darbadienius duodavo avižinių miltų su ašakomis, šiukšlėmis, net vadinti jų miltais neverta. Daugiau nieko negaudavome. Nežinojome, ką su jais daryti. Iš rusų pasimokėme. Įsuka jie miltus į medžiagos ryšulėlį, pamirko vandenyje, tada išbėga baltas tirštas pienas, kurį sauja drebia į karšto *pečiaus* sienas. Iškepa tokios bandelės, *lepioškom* jas vadindavo. Taip aptinkuoja visą *pečių*. Iškepusi *lepioška* nukrenta nuo sienos. Jos buvo mums skanios, nes daugiau nieko neturėjome.

Virėme iš to avižų skysčio taip pat sriubą. Kai gimė duktė Onutė, žmona alkana, neturėjo kuo maitinti mažosios. Ėjau pas kolūkio pirmininką prašyti pagalbos, tai išrašė parai tik 700 g pieno. Susiradome iš medžio padarytą indelį – *taizoką*. Melžėjos paprašėme, kad duotų vis tos pačios karvės pieno. Tokio kiekio vaikui buvo mažai, žmona nunešė melžėjai mamos skarą, tai įpildavo kokius du litrus. Tai mus gelbėjo. Vietiniams reikėjo *manatkių* (drabužių). Taip visus drabužius keitėm į maistą, nes badas žiūrėjo į akis. Žmonos tėvai Žemaitaičiai kiekvieną mėnesį siuntė siuntinius. 1953 m. gimė antra duktė Marija.

Vadinami *nazratieliai* (prižiūrėtojai) vieną kartą per mėnesį atvažiuodavo mus patikrinti, užregistruoti, turėdavome pasirašyti į knygą. Kartą kilo konfliktas su kolūkio vadovybe. Aš atsisakiau sekmadieniais dirbti. *Nazratielis* atvažiavo mane bausti, sako:

- Pasodinsiu į kalėjimą.
- Sodink, ten bus geriau, gausiu maisto.

Jis sako:

– Suprantu tave, bet eik ir nors kiek sekmadieniais dirbk, nes aš būsiu priverstas tave bausti, atskirsiu nuo šeimos.

Aš jo paklausiau, kaip mano šeimai pragyventi iš tų pusanthro kilogramo avižų šiukšlių. Tylėjo, nieko neatsakė, nes jis buvo tik mažas sraigtelis toje galingoje sistemoje.

Rašėme skundus, kad mes, jauni ir stiprūs vyrai, negalime iš savo dienos uždarbio net patys prasimaitinti, o ką jau kalbėti apie šeimas. Tie skundai, matyt, suveikė, nes po pusantrų metų sulaukėme mašinos ir iškraustė mus į Baikalo aukštumą prie Kačiugo. Didžiausias mūsų turtas buvo 4–5 maišai bulvių. Įsikūrėme ilgame barake. Mane įdarbino ant Lenos kranto pastatytoje medienos gamykloje. Pjovėme me-

Kačiuo raj. Petrovsko tremtiniai, 1955 m. Pirmoje eilėje iš kairės už muzikanto Kazys Aleksa. Antroje eilėje pirma Ona Aleksienė su dukra Maryte, šalia Birutė Aleksaitė-Rėkienė. Trečioje eilėje pirmas Vytautas Aleksa

džius. Čia buvo geriau, už darbą mokėjo pinigais, jau buvome pavalgę, galėjome nusipirkti būtiniausių prekių.

Susisiekimas buvo mums neįprastas: tarp abiejų plačios Lenos krantų ištemptas trosas ir didelis luotas, kuris perkeliamas į kitą pusę, rankomis traukiant trosą. Į luotą susėsdavo iki 30 žmonių. Traukti užteko ir vieno žmogaus jėgos. Žmona Onutė laivų statykloje dažė laivus. Vieną kartą į tą luotą pakrovė dažų, o šis vidury upės apsisvertė. Visi vos nenuskendo. Išsigelbėjo, kaip kas sugebėjo. Žmona išgyveno tokį stresą, kad net per tiltą eiti bijodavo.

Onutė vos gyva išliko ir antrą kartą įkritusi į Leną. Vieną kartą susirgo mergaitė, o vaistinė buvo kitoje upės pusėje. Žmona persikėlė, o kai reikėjo grįžti atgal, pakilo didelės bangos. Su kita lietuve apsikabinusios meldėsi. Netikėtai kažkas numetė joms lyną, viskas tąsyk baigėsi irgi sėkmingai, žmona išliko gyva.

Baikalo aukštupyje rugsėjo vidury prasideda šalnos, pabaigoje jis užšąla ir pliusinės temperatūros nebūna iki balandžio pabaigos. Spalį – 15 laipsnių šalčio, lapkritį 20–30, o gruodį ir sausį 40–50 laipsnių šalčio, balandžio pabaigoje apie 0, birželį ir liepą iki 20–25 laipsnių šilumos. Žiemą būdavo labai šalta, todėl vieną valandą dirbdavome, o 10–15 minučių leisdavo kūrykloje apšilti.

Vietiniai žmonės gyveno iš medžioklės. Miškai labai dideli, jei pasiklysi, tai gali kelias dienas ieškoti namų. Daug rusų Sibire gyveno ne savo noru, jie irgi buvo suvaryti iš kitų vietų. Iš tikrųjų rusai yra draugiški. Visada pavaišindavo mažomis bulvaitėmis su lupenomis ir baltu vandeniu be cukraus.

Didžiulis skurdas kankino ne tik mus, bet ir vietinius gyventojus. Pavasarį vaikščiodavo jie po pernykštę bulvienių ir ieškodavo bulvių. Tačiau dėl bado ir skurdo jie nieko nekaltino, tarsi taip ir turi būti. Ką valdžia skelbė, tuo jie tikėjo. Tas pasitikėjimas atrodo juokingai. Kartą gamyklos radijas paskelbė, kad mirė Stalinas. Visi labai nusiminė, per to „genijaus“ laidotuves žmonės susirinko Kačiugo aikštėje. Grojo gedulinga muzika, ūkė fabriku sirenos, visi verkė. Tačiau kai po kelerių metų Chruščiovas paskelbė apie Stalino niekšybes, visi buvo tykūs, ramūs... Po kurio laiko žmonės pradėjo pasakoti apie tai, kiek jų gimiinių Stalinas pražudė, kaip nukentėjo, kiek į kalėjimus sukišo.

Darbe dirbome draugiškai, bendrai su rusais, o namuose bendraudavome daugiausia su lietuviais, kurių Kačiuge buvo apie 20. Per šv. Kalėdas, šv. Velykas visos moterys vaišes susinešdavo pas kažkurią vieną. Maisto daugiausia turėjome iš siuntinių. Pasimelsdavome, pasivaišindavome, padainuodavome, dar ir pašokdavome. Užmiršdavome nors trumpam sunkią kasdienybę. Manau, kad su šeima ir kartu su kitais lietuviais buvo lengviau ištvirti vargus. Kartą, kai šventėme Ve-

Išleistuvės iš Sibiro į Lietuvą. Už stalo Vytautas Aleksa, iš dešinės antra Ona Aleksienė, prieš ją dukra Marija

lykas, vyrai pusryčiams pasikvietė vietinių rusų. Žiūri jie į lietuviškus lašinius ir klausia, kokia gamykla juos pagamino. Neturėjo supratimo, kas tai yra. Per šias šventes turėjome dirbti, švęsdavome tik vakare.

Vieną dieną sužinojau, kad yra vakarinė 10 klasių mokykla. Norėjau mokytis, prašiau, kad priimtų mane į 8 klasę. Turėjau rašyti kontrolinį diktantą, padariau 50 klaidų, tai priėmė tik į 7 klasę. Rusiškai skaityti išmokau iš 4 tomų Tolstojaus knygos „Karas ir taika“.

Kai mus perkėlė į miestelį, gavome kambarį barake. Dirbau laivų statykloje. Mokytoja vokietaitė mokė rusų kalbos. Per metus visai neblogai pramokau rusiškai rašyti, o iš kitų dalykų pažymiai buvo geri. 8 klasėje pagal žinių lygį pasivijau visus, o 9–10 klasėse buvau vienas iš geriausių mokinių.

Jau būdamas 30 metų stojau į Irkutsko medicinos institutą, laikiau egzaminus. Instituto vadovybė gavo Kačiugo laivų statyklos partorgo laišką, kuriame pranešta, kad aš netarybinis žmogus. Trečio egzamino laikyti neteko. Sugrižau dirbti vėl į tą pačią gamyklą prie metalo darbų. Netrukus *nadzeratielis* (prižiūrėtojas) pasakė, kad galiu važiuoti dirbti, kur noriu. Išsipardavėme, ką turėjome, ir grįžome su dviem dukromis į Lietuvą, pas Žemaitaičius į gimtąjį Kauniškių kaimą. Pirmiausia aplankiau visus kaimynus.

Buvau baigęs vidurinę mokyklą, tai pradėjau ieškoti darbo pirmiausia Kalvarijoje, po to Marijampolėje. Patekau į tokį užburtą ratą: darbo negaunu, nes neprisiregistravęs, o neregistruoja, nes nedirbu. Tokia buvo visų tremtinių dalia. Perėjau visas įstaigas. Nuvažiavau į Kauną pas pažįstamus. Pažadėjo priregistruoti, bet reikia duoti 500 rublių kyšį, o iš kur tu tokius pinigus imsi? Neįmanoma. Žmonos tėvai vos galą su galu sudūrė, nes siuntinius mums siuntė ir turėjo visą šeimą išlaikyti.

Klaipėdoje gyveno žmonos pusseserė, jos vyras buvo valdininkas. Nuvažiavau pas jį, bet atsakymas buvo: „Padėti negalėsiu“. Tikriausiai buvo partinis, aš jam nelabai tikau į draugus. Nusiminęs ėjau pagrindine gatve. Priešais ėjo du vyrai. Vienas, atidžiai mane nužiūrėjęs, užkalbino: „Vitai, ar čia tu?“ Tai kaimynas Benius Papečkys, Akmenynų mokyklos mokytojo sūnus. Užėjome į užkandinę. Išsikalbėjome, papasakojau savo bėdas. Benius dirbo inžinieriumi. Jis man pasakė: „Mano viršininkas ruselis, gana žmoniškas. Rytoj užėik į mano įstaiigos kontorą, gal kažką sutarsim“. Atsirado maža viltis. Nekantriai laukiau ryto. Priėmė į darbą su dviem Klaipėdos vokiečiais mūryti *pečius*. Buvo tikras džiaugsmas! Apgyvendino bendrabutyje. Vieną kartą per mėnesį parvažiudavau į Kauniškius pas žmoną.

Klaipėdoje įstojau į Maskvos neakivaizdinį statybos inžinerijos institutą. Egzaminus laikiau Kauno politechnikos institute. Po pusantų metų palikau Klaipėdą. Brolis Algis pranešė, kad galėsiu gauti darbą Kalvarijos rajono kelių priežiūros tarnyboje, tačiau po 3 mėnesių valdžia informavo, kad čia *parubežio* rajonas ir partija neleidžia man šio darbo dirbti. Įsidarbinau Kalvarijos statybos remonto valdyboje, o 1962 m., susijungus su Marijampolės rajonu, apsigyvenau Kalvarijoje, o dirbau Marijampolėje darbų vykdytoju. Mano pirmas darbo objektas – Liudvinavo mokyklos priestatas.

Kartą, būdamas Alytuje, atsitiktinai pamačiau statybos valdybos iškabą. Prisistačiau, ką dirbu, kur mokausi, paprašiau priimti į darbą. Viršininkas pasakė: „Rašyk pareiškimą. Aš tave priimu“. 1956 m. apsigyvenau bendrabutyje, o rudenį gavau butą. Taip ir likau Alytuje darbų vykdytoju.

Laimingi atsitiktinumai išgelbėjo nuo tremties

Algimantas Aleksa (1930–2021), Kauniškių k.

Į partizanus mane ragino Kęstučio tėvūnijos vadas Albinas Bieliūnas-Kabelis. Jo veikimo zona Smalnyčėnai, Girkantai, Aistiškiai iki Vištyčio, o Miškinių – Kauniškiai, Pakruopiškiai ir tolyn Brazavo link. Gavau šaukimą į rusų armiją. Nežinojau, ką daryti. Vakare atėjo A. Bieliūnas pas mus ir taip griežtokai pasakė: „Tau kito kelio nėra. Tik pas mus“. Tą patį 1951 m. vasario vakarą teko susitikti su 43 kuopos „Ažuolo“ tėvūnijos vadu Algimantu Rutkausku-Miškiniu, šis patarė: „Situacija bloga. Jei nori išlikti gyvas, eik tarnauti į rusų armiją“.

Tuo metu aš daugiausiai būdavau pas tetą Salaperaugyje. *Zastaviniai* mus varydavo arti *poloso* – pasienio zonos juostos. Mane šitas darbas ir pažintis su pasieniečiais vėliau išgelbėjo nuo išvežimo į Sibirą.

1949 m. kovo 25 d. namuose buvo tėtis Kazys, sesuo Birutė, o brolis Vytautas jau buvo vedęs ir gyveno pas uošvius Žemaitaičius Kauniškių k. Mama buvo mirusi. Išvakarėse buvome Ėgliabaliuose, grįžę su Juozu Sinkevičiumi dar pasišnekėjome atsiremę ant šulinio dangčio apie vežimus į Sibirą. Kalniškiuose tarsi viskas ramu. Abu tokia slogia nuotaika išsiskyrėme. Atsiguliau. Pabudau, nes kažkas liepė keltis. Rusai stovėjo ramiai, kaip sargyba, o sribas Lisauskas tėtę, seserį ir mane sustatė į kampa, rankas už nugaros liepė laikyti. Išsiėmė raštą ir perskaitė, kad esame tremiami į Sibirą visam laikui. Visi trys galėjome pasiimti vos 32 kg krovinį. Pas kitus, jei išvežti atėjo tik ru-

Algimantas Aleksa

sai, tai leido net kiaulę pasipjauti, o lietuvis lietuviui ne. Pamaniau, gal bandyti bėgti? Tačiau greitai supratau, kad jau neįmanoma.

Atvarė Bronių Slavicką. Paėmė mūsų vieną arklį, kitą Slavicko, susodino į vežimą ir išvežė. Iš visų kampų slinko *padvada* paskui *padvadą*. Vežė iš Būdviečių Žiemelius, Kvietinskus, Anelauskienę. Mus vežė per Kalvariją, tiesiai į geležinkelio stotį. Kauniškiuose buvo daug sniego, o Kalvarijoje, Jungėnuose žymiai mažiau.

Tėtį nuo ešelono išsivedė apklausai. Mums teko vagonas maždaug per ešelono vidurį. Tų vagonų gyvas galas! Ten pabėgti neįmanoma, čekistų daug, pilna geležinkelio stotis. Matau, kad Mėšlių iš Jurgežerių daiktus krauna į vagoną, o mus saugo gal penki kareiviai. Vienas pro kitą vaikščioja. Ateina dar kokie šeši ir prasideda tarp jų barnis. Tik šaukia vienas ant kito! Prasidėjo susistumdymas, vienas kitam griebė už gerklės. Man kilo mintis – bėgti! Viskas vyko staigiai, netikėtai. Garvežys užkurtas, dūmai rūksta. Einu pagelžkele greitoku žingsniu vakarų link. Kiti kareiviai nekreipia į mane jokio dėmesio. Sąstato gale pasiklojęs šiaudų guli kareivis su kulkosvaidžiu *Maxsim*. Jis klausia manęs: „Kur eini?“ Sakau, kad siuntė mane *načialnikas*.

Priėjau garvežį, tada perėjau į kitą pusę ir žingsniuojau tiesiai per laukus į šiaurę Marijampolės link. Ten lygumos. Vis atsisuku, ar nieks manęs nesiveja? Besidaužančia širdimi einu toliau. Pasiekiu Gulbiniškių laukus. Žiūriu – iš priekio eina kokie septyni kareiviai, bet dar gana toli. Čia pat teka Gulbino upelis. Jie šaukia: „Stoj! Strieliat būdū!“ Aš šokau per upelį, bet jo dumble pradėjau murkdytis. Iš vandens išsikapsčiau visas iki kaklo šlapias ir puoliau bėgti, kiek kojos nešė. O rusai, pribėgę iki upelio, sustojo. Nenorėjo bristi į vandenį, tai vis šaudė į mano pusę. Laimė, nepataikė.

Atbėgau net iki Liudvinavo kelio. Iš tolo matau, kad atvažiuoja *padvada*. Gerai įsižiūriu. Be kareivių! Einu artyn. Žiūriu, sėdi tik vienas žmogus. Atpažinau – Vyšniauskas iš Smalnyčėnų. Koks netikėtumas! Teiraujasi: „Kaip tu čia, Algi, papuolei?“ Trumpai papasakoju. Jis atvertė maišus. Atsiguliau į vežimo dugną, mane apklojo. Aš tik pro *drobynos* plyšį mačiau kelią. Važiuojame į Marijampolės–Kalvarijos plentą. Jis man pasakojo, kad važiuoja žmonių pilnos *padvados*. Nutaikęs momentą, Gulbiniškėse išlipau. Nuėjau į Deivoniškių kaimą pas dėdę Joną Kildušį. Nusirengiau. Išplovė drabužius. Gulėdamas ant *pečiaus* stebėjau, kaip pro dėdės namus vežė žmones tremtin.

Jungėnų žmonės man vėliau pasakojo, kad rusai, apsižiūrėję, kad manęs nėra, iškrėtė prie stoties gyventojų namus, kluonus, tvartus, palėpes, išvertė šiaudus. Šaukė ant sesės Birutės, reikalavo pasakyti,

kur aš dingau. Jungėnuose tik atsivežę tardė tėtį, o po mano pabėgimo dar labiau draskė jį toje stotyje.

Kur dabar dėtis? Nusprendžiau eiti namo į Kauniškius. Ant kalnelio atsigulęs stebėjau tėviškę, o ten jau šeiminkavo kaimynas. Nusprendžiau eiti į Salaperaugį pas tetą P. Derenčienę. Ramiai ten gyvenau, nes sribams užėti buvo nevalia, karaliavo *parubežiniai*. Į Kauniškius pas Uršulę ir Antaną Žemaitaičius pareidavau ir niekam nesirodydavau iki pat paėmimo į armiją.

Mūsų namuose apsigyveno Vincas Jarimavičius. Kai kada slapta grįždavau į namus. Vaikams jis liepdavo pasaugoti, bet kartą vaikai gal užsižaidė ir nepamatė. Kai sulojo šuniukas, pamatėme kieme apie dešimt rusų. Aš greitai palindau po lova. Ona Jarimavičienė patraukė žemiau *dekį*. Vincas staigiai ant lovos pasodino sūnų. Pamatę vaiką ant tos lovos, šalia jo atsisėdo du karininkai ir klausinėjo tą mažiuką. Kur aš esu? Ar nepareinu į namus? Vaikas pradėjo verkti. Tūnodamas po lova mačiau rusų čebatus. Kiti sėdėjo ant suolų pakraščiuose, o mane tiek dusino, kilo noras kosėti, bet atsilaukiau šiaip taip. Kol vieni sėdėjo kambaryje, kiti krėtė kluoną ir kitus pastatus. Galiausiai nieko nepesę, išėjo. Negalėjau patikėti, kad vėl ištrūkau!

1949 m. ruduo. Bulviakasis. Ėjau į tėviškę pro Asavos ežerą. Ten vyrai traukė tinklą. Parūpo, ką žuvų ištrauks. Ir staiga Liubavo sribai sušuko: „Stok!“ Mane apieškojo ir rado Danos Kubiliūtės-Liutkevičienės brolio laišką. Tai baisus dalykas! Atsivedė prie upelio mane tardyti. Pasodino į valtį, kurioje beveik iki pusės prisipildę vandens. Liubavo sribų *načialnikas* rodė partizanų nuotraukas ir klausė, ar juos pažįstu. Gyniausi, kad nepažįstu. Tuomet vienas iš jų smogė man į veidą, bet aš vis tiek savo tvirtinau. Nusprendė mane gabenti į Liubavą.

Sribas Pajaujis dar nesutemus arkliais mane atvežė į Liubavą. Pro šalį praeinančioms Liubavo mergoms Bielskiūtėms pasigyrė: „Banditą pagavome“. Vakare Pajaujis mane tardė. Paklupdė ant žemės. Prie nugaros padėjo taburetę ir laužė. Kankino kaip reikiant! Dvi paras laikė Liubave. Daugiau negalėjo laikyti, mat aš priklausiau Kalvarijai. Išvežė mane į Kalvarijos saugumą. Pajaujis važnyčioja, vienas sribas ant galinės sėdynės sėdi, o kiti vežimo šonuose eina. Jei partizanai užpultų, kad galėtų apsiginti.

Tardė dabartinės klebonijos pastate. Naktį ateina toks kapitonas rusas. Pasisodina. Kaltina, kad aš pabėgau iš traukinių stoties: „Kaip dabar tave nuvežti į Sibirą? Reik imti vagoną dėl tavęs? Tai kaip su tais banditais susitikinėji?“ Aš ginuosi, aiškinu, kad gyvenau prie *zastavo*. Sakau, kad dirbau – ariau *polosą*. Tardytojas netiki: „Ir tas *načialnikas*

tave pažįsta?“ Tada nusprendė pasiskambinti *parubežiniam. Zastavo načialnikas* mane pagyrė – geras *pacanas*. Tai tada mane paleido. Šis Liubavo sribų sulaikymas man išėjo į naudą – galėjau nesislapstyti.

1951 m. kovo mėnesį mane paėmė į armiją. Atitarnavau 4 metus Odesoje. Kartą kariuomenėje sėdėjome būrys vyrų. Atėjo karininkas, ieškojo manęs. Prisistačiau. Nusivedė mane į tokį rūšį, kur durys padengtos garsą izoliuojančia medžiaga, ir teiravosi, kaip aš papuoliau į armiją? Juk negalėjo manęs paimti! Skaitė kažkokį raštą, ranka parašytą. Pasirodo, tai mano charakteristika iš Akmenynų apylinkės. Ten buvo parašyta, kad pabėgau iš trėmimo, kad tėvas buvo kaimo seniūnas, kad vokiečių švenčių metu apsilikdavo vokišką uniformą. Aš sakiau, kad taip nebuvo. Jis nevaikščiojo su jokia uniforma. Žinoma, manimi netikėjo. Karininkas pasakė, kad išsiųs užklausimą į gimtinę.

Laikasėjo, o atsakymo iš Kalvarijos nebuvo. Po kokių trijų mėnesių vėl pasišaukė mane ir pasakė: „Siuntėm užklausą į saugumą. Atsiuntė raštą, kad ne visi faktai pasitvirtino“ (aut. pastaba. LYA byloje F. K–1, ap. 3, b. 962 yra Odesos karinės apygardos VRM ypatingojo skyriaus viršininko raštas Kauno apskrities viršininkui ir pastarojo prašymas Kalvarijos skyriui dėl informacijos apie 1951 m. kovo 20 d. pašaukto į tarybinę armiją Algimanto Aleksos ryšius ir jų ypatumus su nacionalistine Miškinio banda. Nurodytos asmenų pavardės ir prašoma juos apklausti). Tik tada jau galėjau lengviau atsikvėpti. Juk negali žinoti, kaip būtų su manimi pasielgę ir koks būtų buvęs mano likimas. Rusai net su savais susidorodavo be jokios sąžinės graužaties. Kartą mus iš Odesos pasiuntė į Maskvą iškraustyti Malenkovą į Tolimuosius Rytus, nes šį nustūmė nuo valdžios. Turta pakrovėme į vagonus ir grįžome į Odesą.

Kai grįžau po tarnybos namo, kaimynai papasakojo, kad pas Bubenius atėjo saugumiečiai ir klausinėjo apie mane, mano tėvą. Gerai, kad pataikė pas gerus žmones. Atitarnavęs armijoje, grįžau į Kauniškius, bet namai buvo užimti. Gyvenau pas Uršulę ir Antaną Žemaitaičius. Į apklausas dar kurį laiką šaukdavo du kartus per savaitę. Vis tiek ramybės neturėjau.

Ašaromis paplūdęs 1951-ųjų ruduo

1951 m. trėmimas įsirėžė į daugelio žmonių atmintį. Vieni iš labiausiai nukentėjusiųjų šiame krašte buvo 14 asmenų tėvo ir sūnaus Leonavičių šeimos iš Būdviečių k.

Izabelės ir Petro Leonavičių šeima gyveno gražiai sutvarkytoje sodyboje: du tvartai, molinis ir akmeninis, kluonas, ilgas, dviejų galų

gyvenamasis namas su „gonkom“, dengtas raudonomis čerpėmis. Šis turtas sovietinės santvarkos kūrėjams buvo didžiausia šios šeimos kaltė.

Petras Leonavičius (1938–2022), Būdviečių k.

Senelis Petras Leonavičius buvo labai darbštus, pavyzdinai tvarkė savo 38 ha ūkį, ruošėsi mano tėtį *gaspadorium* palikti. Pokario metais buvo labai neramu, kūrėsi pasipriešinimo būriai, visur slampinėjo ginkluotos sribų gaujos. Šie neramumai neaplenkė ir mūsų namų. Nors slėptuvės namuose nebuvo, tai partizanai dažnai užeidavo pailsėti daržinėse ar kluone. Dažnai užsukdavo ir sribai, reikėjo vykdyti jų reikalavimus. Kartą mano tėvui buvo įsakyta pas Aleksus nušautus partizanus vežti į Kalvariją. Nors jokių įrodymų nebuvo, kad mes kažkaip susiję su tais įvykiais, tai šeima buvo įrašyta į tremiamųjų sąrašus kaip partizanų rėmėjai.

1951 m. spalio 2 d. ryte tėvai ruošėsi kasti bulves, buvo pasikvietę talkininkų, bet pastebėjo, kad namai apsupti. Mes išėjome į mokyklą, bet nuo Aleksų sribai grąžino namo. Atėję perskaitė kažkokį dokumentą. Tėtė dar spėjo pasipjauti avinuką. Beveik nieko, nei maisto, nei drabužių, neleido pasiimti. Man tada buvo 13 metų.

Sribai nežinojo, kurio Petro Leonavičiaus šeimą vežti – ar senelio, ar mano tėvo. Abiejose šeimose buvo po 7 asmenis. Tada nusprendė – veža visus: mano senelį Petrą Leonavičių, jo antrąją žmoną Izabelę Varankaitę (pirmoji žmona Izabelė Liutkevičiūtė buvo mirusi) ir jų vaikus: dvylikos metų Oną, devynmetį Juozą, penkiametį Antaną, trimetį Gintautą ir trijų mėnesių Marytę. Sibire dar gimė Eugenija ir Birutė, kurią daugelis šiandien pažįsta, tai kapelos „Jungvala“ vadovė. Neišvežta liko tėvo sesuo Bronė, nes buvo ištekėjusi už B. Jungaičio.

Kartu vežė ir mano tėvus Petrą ir Eugeniją Kazakevičiūtę-Leonavičienę, brolius Joną, Gediminą, Algirdą, Vytautą ir mane. Susodino į sunkvežimį. Tik ašaras, daugiau nieko neprisimenu. Atvežė į Kalvarijos geležinkelio stotį, kur jau stovėjo paruošti gyvuliniai vagonai. Į vagoną suvarė apie šešiasdešimt žmonių.

Aštuoniolikos parų kelionė buvo sunki, varginanti. Atvarė vagonus iš Šeštokų, prikabino keletą vagonų dar Marijampolėje, Kazlų Rūdoje. Vagone vienas jaunas vyras buvo su išmuštais dantimis, kelnės be diržo, švarkas be sagų. Matyt, suėmimo metu jis priešinosi. Vieni verkė, kiti meldėsi garsiai. Vagone net skylės tualetui nebuvo, tai naudojomės kibiru. Tik vagono vienoje pusėje buvo nedidukai langučiai, aplink prietamsa. Vargais negalais pataikė išpilti kibiro turinį per tą siaurą langelį. Išgirdę garsą, rusai pradėjo šaudyti. Paskui už Vilniaus

Petras Leonavičius

sustojo laukuose, leido laukan išeiti. Merginos lindo po vagonais, o rusai *štikais* badė. Po to supratome, kad nieko nereikia gėdytis, visiems į eilę sutūpti.

Minske iš vagono paėmė po du vyrus ir jie dalino barščius. Pirmą sykį. Dvi paras nieko negavome. Pakeliui kartais sustodavo ir duodavo kibiruose košės. Vagone buvo keletas narų atsigulti, bet toli gražu ne visiems užteko vietos. Man teko gulėti antrame aukšte.

Buvo šalta, krito šlapdriba, kai visus išlaipino ant Obės kranto, tada barža plukdė upe ir pakeliui vis palikdavo dalį tremtinių. Mes patekome į Tomsko srities Kargasoko rajono Novojanginsko apylinkės Bielyj Jar gyvenvietę, „Ždanovo“ medienos gaminių įmonę. Čia prieš 25 m. dėl Stalino vykdytos politikos buvo atvežti pirmieji gyventojai, todėl ten gyveno totoriai, vokiečiai, ukrainiečiai ir kitų tautybių tremtiniai. Aplink visur buvo miškų ūkiai, kuriuose dirbo tremtiniai.

Mus apgyvendino naujai pastatytame klube. Prie mūsų veikė lentpjūvė. Man teko nešioti pjuvenas su sniegu ir ledais. Darbas labai varginantis. Žiemą dirbdavome miške – su jaučiais medžius veždavome. Jei pakraudavo daugiau medžių, tai tėtė kartais pasikinkydavo tris jaučius. Jie kartais užsisirdavo ir netraukdavo, atsigula, ir daryk, ką

Leonavičių šeima: Petras, Gediminas, mama Eugenija, Genutė, Algirdas, Vytautas, Jonas. Tomsko sr., Kargasoko raj. Bielyj Jar, 1955 m.

Leonavičių šeima su tremtiniais Bielyj Jar, 1954 m.

nori. Tai, būdavo, rusai juos muša, net kaulus sulaužo. Gaila, tie jaučiai veža net liežuvius iškišę, pervargę.

Žiemomis tėtis vienas su pjūklų pjaudavo storiausius medžius. Dirbo ir moterys. Šalta. Sniego iki pažastų. Veltinių neturėjome. Temperatūra 35–40 laipsnių šalčio, o vis tiek tekdavo dirbti. Jei buvo daugiau nei 40 laipsnių šalčio, tai nereikėdavo eiti į mišką. Kadangi klimatas sausas, tai ne taip jausdavosi tas didelis šaltis.

Už darbą mokėjo mažai, dirbantiesiems per mėnesį duodavo po 3 kg miltų. Trūko maisto, teko su vietiniais rusais tartis, savo drabužius mainėme į bulves. Kol neturėjome karvės, mažajai Marytei pieno pavyko gauti iš vienos rusų šeimos, kurioje buvo mirusi mergaitė. Nusipirkome telyčiukę, po metų turėjome veršiuką ir pieno. Kiaulių niekas neaugino, paršelį gauti buvo problema, bet prieš išvažiavimą užsiauginome du paršelius. Vietiniai iš pradžių mus vadino „prakliatije litovcy“ (prakeikti lietuviai). Vėliau pamatė, kad lietuviai taikūs ir darbštūs, taigi nuomonę pakeitė.

Vasarą ganydavome gyvulius, su arkliais pjaudavome šieną. Tie arkliukai maži kaip mūsų žemaitukai. Du nepatraukia pjaunamosios, tai kinkė po 3 arklius. Kai užšąla upės, tai tada šieną veždavo.

Be šautuvo į mišką nėjome, nes buvo labai daug meškų, net gyvulius ganydavome su šautuvu. Miškuose buvo daugybė uogų, spanguolių, mėlynių, bruknių, žemuogių. Būdavo, renkame ir nešame jas

į supirkimo punktą. Pasiimu duonos ir valgau su bruknėmis, o jei dar pieno kur nors gauni...

Gerai užaugdavo bulvės. Vienas kibiras bulvių kainavo 3 rublius, tiek pat ir vienas litras pieno. Parduotuvėje buvo žuvies, margarino, aliejaus. Duoną kepdavo namuose iš miltų ir tarkuotų bulvių. Už kokių 5 km kepdavo forminę duoną, tai eidavome ten nusipirkti. Po Stalino mirties jau daugiau mokėjo už darbą.

Kai reabilitavo ir galėjome grįžti namo, kad ir kaip norėjome, negalėjome – kelionei trūko pinigų. Gediminas, Jonas, aš ir tėtis jau dirbome, tai sutarėme, kad pasiliekame dar metams užsidirbti pinigų. Koks pasityčiojimas! Į Sibirą vežė nemokamai, o namo grįžti reikėjo patiems užsidirbti kelionei.

Vaikus paleido anksčiau, o tėvus vėliau. 1957 m. rudenį sugrižome į nusavintus, apleistus namus, bet prisiregistruoti leido tik po pusės metų. Tėtis dirbo I. Černiachovskio kolūkyje brigadininku. Juo, tremtiniu, matyt, pasitikėjo, kad suteikė brigadininko pareigas. Mano tėtis Petras Leonavičius (1917–1988) ir mama Eugenija (1919–1986) atgulė Liudvino kapinėse.

Išblaškyta šeima išgyveno

Genovaitė Varankaitė-Daminauskienė (1930–2016), Akmenynų k.

Mūsų šeimą į Sibirą vežė du kartus. Pirmiausia, 1951 m. spalio 2 d., išvežė mamą, Joną ir Danutę. Mes buvome aptarę, kaip elgsimės, jeigu mus veš. Mažiausia Danutė liktų prie mamos, o mes visi, jei galėsime, tai bėgsime. Tvirtukuose buvo mamos, mano ir sesers Danutės lovos. Kokios ten lovos – vieną lovą radome rusų apkasuose, o kitos buvo paprasti gultai, sukalti iš lentų. Tvirtai buvo išcementuoti. Apie galimą vežimą daug kas šnekėjo. Galvodavome, kad, turbūt, ir mes neišvengsime tokio likimo. Nesvarbu, kur ir kada eidavau, visada su savimi turėdavau pasą. Naktį laikydavau jį po pagalve. Kartais mes, vyresni vaikai, stengdavomės namuose nenakvoti. Vakarais, kai su-temdavo, su broliu dažnai eidavome nakvoti ant Akmenynų bažnyčios tvarto, nusinešdavome ten užsiklojimą ir miegodavome. Mums atrodė, kad tai saugi vieta.

Brolis Jonas kartais išeidavo nakvoti pas draugus, o tą naktį, kaip tyčia, po bulviakasio buvome pavargę, visi nakvojome namie. Vieni stribai daužė virtuvės duris, o kiti įėjo į gyvulių tvartą ir ten užtiko miegantį brolių Joną. Jo iš akių nė trumpam nepaleido. Mama ir Danutė nė nebandė slėptis. Aš, nutaikiusi progą, kol stribai buvo prie mamos,

Genovaitė Varankaitė-Daminauskienė

Varankų šeima Tomske, Kargasoko raj., 1955 m. Mama Marija, iš kairės Danutė, Jonas, Petras, Teresė

atsikabinau kiaulių tvarto duris ir išsliūkinau į kiemą. Glausdamasi prie tvarto sienos, išbėgau į laukus ir už mėšlo krūvos pasislėpiau. Buvo labai didelis rūkas. Aš buvau menkai apsirengusi, labai sušalau. Išgulėjau, kol išvežė mamą. Tada nuėjau pas Karsokus į Būdviečių kaimą. Petras nakvojo kiaulių tvarte, supratęs, kas vyksta, užlipo ant viršaus ir pabėgo laukan. Įlindo į baloje augusius ajerus ir šaltą rudens naktį išbuvo vandenyje, kol išvežė mamą su Danute. Sesuo Teresė tuo metu mokėsi Kalvarijoje ir liko tą kartą neišvežta.

Suimtus namiškius nuvežė į Tomsco sr. Kargasoko rajoną. Sibire kartu buvo Lazdijų, Prienų žmonės. Tomske Gerceno gatvėje buvo nebaigtas statyti pedagoginio instituto bendrabutis, tai jame apgyvendino tremtinius iš Lietuvos.

Pažymėjimas apie Jono Varankos represijas

Antras mūsų vežimas – 1952 m. sausio 23 d. Aš gyvenau pas seserį Marytę Sinkevičienę Akmenynų k., auginau jos sūnų Vacijų. Būdavau, vakarais ateina sribai ir matydavo mane. Kartą kvietė mane į Šmitynę tardymams. Čia iš Kalvarijos atvažiuodavo Golovenka ir *kandručydavo*. Išlaikydavo ilgai, dažniausiai iki vėlyvo vakaro. Manęs nemušdavo, tik vieną kartą esu gavusi per veidą.

Sribai, turėdami žinių apie mus, sudarė išvežimo planą. Jau ankstyvą rytą pradėjo mus rinkti, likusius Varankų vaikus. Atvažiavo automobiliu. Aš po mamos išvežimo net jokie šiltesnio drabužio neturėjau, pasiėmiau patalus ir šiek tiek maisto, daugiau neturėjau. Įsodino į sunkvežimį, vežė atvirame *kūzove* (kėbule). Vienas sribas sėdėjo kabinoje šalia vairuotojo, o kiti du viršuje prie manęs. Jau pradėjo švisti. Atvažiavome į Piliakalnių k. prie Bartninkų, kur pas dėdę Antaną glaudėsi brolis Petras. Šis jau buvo apsirengęs eiti į Bartninkų septynmetę mokyklą, mokėsi 4 klasėje. Tai jį paėmė. Tetukė įdėjo kibirą taukų, skilandį, duonos, lašinių. Petras neverkė, net ašaros neišspaudė. Jis toks buvo, užsidarydavo savyje.

Tekėjo labai graži saulė. O gal man taip tik atrodė, nes galvojau, kad, ko gero, daugiau nepamatysiu Lietuvos saulės. Buvo apie 20

Teresė ir Danutė Varankaitės. Kargasoko raj., 1956 m.

laipsnių šalčio. Atvežė į Kalvariją, kur pas Šidlauskus gyveno sesuo Teresė. Ji buvo išėjusi į gimnaziją, tai iš pamokų ją paėmė. Be jokių daiktų, tiesiog tokią, kokia buvo atėjusi į pamokas. Ir mus visus išvežė į Marijampolės geležinkelio stotį. Perskaitė sąrašus, Petrą ir Teresę paminėjo, o manęs ne. Negaliu aš tų vaikų vienu paleisti! Paimkit ir mane! O kas tokia aš esanti? Pasakiau ir pasą parodžiau.

Tada mane parvežė atgal į Kalvarijos sribyną. Aš pasakiau, kad vaikai negali važiuoti vieni, kad aš turiu būti su jais kartu. Stribas liepė rašyti pareiškimą, kad sutinku savanoriškai važiuoti. Vienas sribų surašė pareiškimą. Viršininkas Golovenka perskaitė ir nusikeičęs su-

Teresė Varankaitė Tomske, 1957 m.

draskė. Liepė mane vežti į Marijampolę. Atvažiavus per langutį matau Petrą ir Teresę jau vagonė. Durys uždarytos. Sargybinis manęs neįleido, liepė pasiimti iš vagono savo daiktus. Aš paprašiau, kad Teresė per langutį tam ruseliui paduotų tik batus. Ji susijaudinusi padavė vieną mano, kitą savo ir abu ant vienos kojos. Tada *ruskis* nusikeikė ir leido batus sukeisti. Vargšėlė ilgai ieškojo, kol surado. Ilgai stovėjau prie tų vagonų. Teresėlė verkia ir man ašaros byra.

Dar dažnai mane šaukdavo apklausoms į Šmitynę. Kol viskas apsimams, išėjau gyventi pas gimines į Piliakalnius. Išblaškyta šeima šiaip taip išgyveno. Stengėmės ištrentiesiems kiek galėdami padėti. Pas artimuosius Sibire 1954–1955 m. lankėsi sesuo Marija su vyru Juozu. Aš irgi išbuvau ten metus laiko 1955–1956 m. Kadangi buvau siuvėja, tai turėjau ką veikti – siuvau visiems. 1956 m. mus išleido namo. Mama ir Jonas iš Sibiro grįžo 1957 m. rudenį, tik sesuo Teresė pasiliko, nes norėjo pabaigti vidurinę mokyklą. Ji grįžo 1958 m., Petras dar vėliau, gal 1959 m.

Vaikystė prie Obės

Juozas Kvietinskas, gim. 1952 m. Tomsko sr. Kargasoko raj. Salatų kaime

Gimiau kaime, kurio pavadinimas buriatų kalba reiškia „meškos ausis“. Bėgiodamas Obės pakrantėmis, nežinojau, kad tai ne mano

Tėvynė. Tėtis, visą dieną taigoje kirtęs medžius, grįždavo vakare su kirviu rankoje ir dažnai man sakydavo, kad tai ne mūsų kraštas. Mus čia atvežė iš Lietuvos. Ir rodydavo ranka ten, kur saulė leidžiasi. Ir aš ilgesingai žiūrėdavau į tuos raudonuojančius saulėlydžius.

Sunku apsaityti tai, ką mano tėvams teko patirti svetimame krašte. Viename namelyje teko gyventi aštuonioms šeimoms. Pirmaisiais metais kiekvieną vakarą reikėjo prisistatyti pas „uriadniką“. Į darbą tekdavo eiti apie 10 km, kartu neštis kirvius, pjūklus. Daug skriaudos ir neteisybės teko patirti. Nors paruošdavo vienodą kiekį medienos, vietiniams darbininkams užrašydavo daugiau kubų. Lietuvius palaikydavo vietiniai rusų tremtiniai, kurie į Sibirą pateko dar prieš karą už tai, kad nenorėjo stoti į kolūkius.

Pradžioje glaudėmės kartu su Albino Asijavičiaus iš Akmenynų ir Vinco Gurskio iš Būdviečių šeimomis. Tėtis pasakojo tokį įvykį. Upe plukdydavo sielius. Tai spygliuočių rąstai, surišti į plaustus. Rudenį, kai naktį pašaldavo, tie rąstai buvo labai slidūs, apledėję. Kartą V. Gurskis slidinėdamas tarp tų rąstų pradingo. Gerai, kad mano tėtis įsidėmėjo tą vietą, nukirto kirviu virvę ir praskyręs medžius ištraukė

Juozas Kvietinskas

Akmenynų, Būdviečių, Pakruopiškių kaimų žmonės Sibire, Tomsko sritis, Kargasoko raj., Salat, 1955 m. Pirmoje eilėje ketvirta Judita Žemaitaitytė, šešta Eugenija Šmitienė. Antroje eilėje: Albinas Asijavičius, Juozas Kvietinskas, šalia jo sūnus Juozas Kvietinskas. Iš kairės stovi: Stasys Šmitas, Vincas Gurskis, Marija Gurskienė, Ona Grabauskaitė-Asijavičienė, šešta Ona Anelauskienė, neatpažintas, Magdalena Kvietinskienė, dešimta Magdalena Gurskytė

Kvietinskų šeima Sibire: Juozas Kvietinskas, sūnus Juozas Kvietinskas, Ona Anelauskienė, Magdalena Kvietinskienė, sūnus Jonas Kvietinskas, 1955 m.

jau leisgyvį jį iš vandens. Jau grįžęs į Lietuvą, Vincas sakydavo, kad Kvietinskas Sibire jam išgelbėjo gyvybę. Tai toks padėkos tostas būdavo šventiniuose suėjimuose.

Vyrai rado taigoje meškos žiemojimo urvą. Įlipę į medžius, šaudė į ją. Vėliau drąsiausias iš jų turėjo įlindęs apčiupinėti, ar meška jau negyva. Įsitikinęs pririšo virvę už letenos ir visi ją ištraukė iš žiemos guolio. Iš urvo išbėgo ir mažas meškiukas, jį sugavo ir parvežė į gyvenvietę. Lokieną virė ir valgė. Mėsa tamsi, specifinio kvapo. Prisimenu, kaip tą meškutį, pririštą grandine prie rąstų krūvos, mes kartu su rusiukais erzindavome, baksnodami lazda. Po kovos jis pasiduodavo ir pasislėpdavo tarp suguldytų rąstų.

Neprisimenu, iš kur buvome gavę tokį mažą triratuką. Vietiniai rusiukai norėjo jį atimti, rėkėdavo „otdai, fašist“, pridėdavo dar ir

Sibire prie M. Kvietinskienės kapo: O. Anelauskienė, J. Kvietinskas ir jo vaikai Jonas, Juozas ir Marija

keiksmadžių. Tačiau mudu su broliu iš paskutiniųjų įsikibome į tą savo vienintelį turtą ir laimėjome. Tėtis sakydavo, kad mes greičiau pramokom rusiškai keiksnotis, nei lietuviškai šnekėti. Grįžęs į Lietuvą per porą metų rusiškai kalbėti visiškai užmiršau. Pradinių klasių mokytoja galvojo, kad aš tyčia apsimetu nesuprantąs, ir pradžioje rašydavo „dvojkes“.

Vieną naktį mane labai išgąsdino katė. Turbūt miegodamas sujudinai rankos pirštus ir ji griebė man nagais. Po to naktimis neužmigdavau, prireikė net vietinio šamano pagalbos. Buriatų kerėtoja nukirpo katės ir mano plaukų kuokštą ir užkalbėdama degino juos. Nežinau, ar šie kerai padėjo, ar praėjo viskas savaime, bet po to miegojau ramiai.

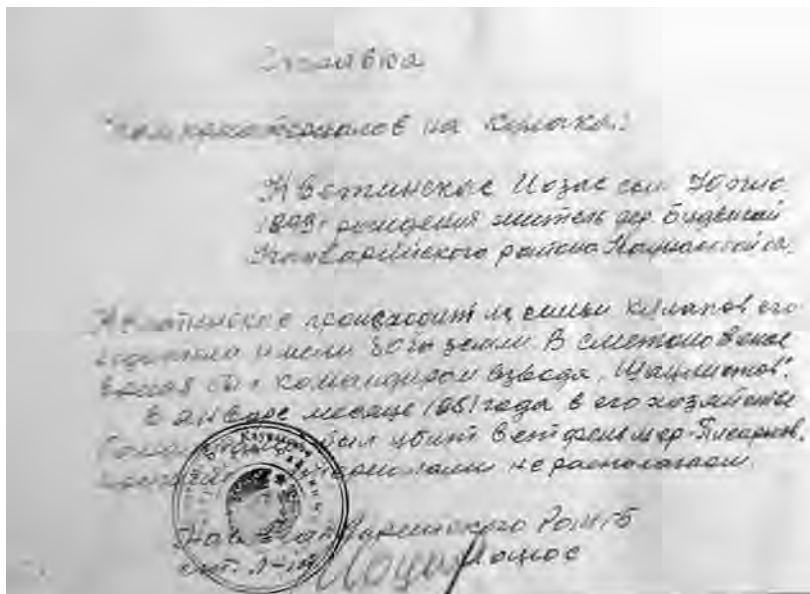
Rudenį Sibire prasideda lietūs. Valgydamas varškę stebėdavau Kargasoko gatvę pro langą. Šaligatvis buvo dviejų lentų pločio, tad sunkiai prasilenkdavo du žmonės. Gatvės viduryje buvo didžiulis purvas. Mačiau, kaip vežimaitį, pakrautą šieno, traukė įkinkyta karvė. Klimpdami purve sunkiai sukosi ratai, gyvulys lėtai klampodamas slinko į priekį. Žiemą karvės stovėdavo apšarmojusios nuo šalčio prie šieno kūgio. Lietuviai trentiniai pradėjo statyti galvijams tvartus. Rusai sakydavo: „Na ir kvailiai, žiemą prišals pririštai karvei kojos prie mėšlo“. Tačiau karvių kojos neprišalo šiltame tvarte ir dar pieno žiemą duodavo. Vėliau rusai sakydavo, kad lietuviai daug gero juos išmokė.

Prisimenu ir mamos laidotuves. Man tada buvo 5 metai, broliui Jonui – 3, o sesutei Marijai Vilijai – vieneri metukai. Visi trys vaikai su tėčiu ir teta Ona Anelauskiene šaltą žiemą stovime prie spygliuočių lentų sukalto karsto. Ant viršaus prikaltas mažas medinis kryželis ir pušų vainikas. Tai buvo paskutinis atsisveikinimas su mama tolimame Sibiro krašte. Kapinėse, jau užkasant karstą, man pasirodė, kad ant viršaus užmetė didelį akmenį. Taip garsiai trinktelėjo į karstą, kad man tarsi peiliu kas būtų dūręs į širdį. Vėliau supratau, kad ten buvo į ledą sušalęs žemės gabalas.

Po Stalino mirties šeimoms su mažais vaikais leido grįžti į Lietuvą. Tai buvo sunki kelionė atgal. Teta Ona jau buvo 74 metų. Ši kelionė ją visiškai palaužė. Traukinių stotyse – žmonių kamsalynė, besigrūdami šaukia vieni ant kitų. Spūstys ir prie bilietų kasų, daug žuliky. Toje minioje sukrovę lagaminus į krūvą ir susikibę rankomis aplink juos ratu, kad nenublokštų kažkur, laukdavome, kol tėtis grįš su bilietais. Ir taip kiekvienoje didesnėje stotyje.

Nelengva buvo ir sugrįžus. Namai buvo sudeginti. Apdegusiame kampe įrengtoje pašiūrėje gyveno ilgametė mūsų šeimos narė, samdinė Pranutė Bigeliūtė, kuri ištikimai saugojo nuniokotą sodybą.

Jau vakare atsiradome Kalvarijos autobusų stotyje. Truputį nuošaliau, parkelyje, mes vėl apsikabinę, tarsi jausdami, kad būsime at-

Kompromituojantys duomenys apie J. Kvietinską

Juozas (kairėje) ir Jonas Kvietinskai Kargasoko raj. Salat gyvenvietėje pasiruošę išsivežti mamos palaikus, 1989 m.

skirti vieni nuo kitų, snūduriavome prie savo kelionės bagažo. Tėtis išėjo į Kreivukės kaimą pas seserį Levą Leonavičienę prašyti pagalbos. Buvo šaltas ir tamsus 1957 m. vasario vakaras.

Mus visus tris vaikus pasidalino giminės. Seserį priglaudė mamos brolio Jurgio Misiukevičiaus šeima Akmenynuose, brolių Joną ir O. Anelauskienę pasiėmė teta Albina Čėponienė į Gazdus. Teta Ona, išsekinta tremties, ten ir mirė. O aš, prisimenu, atsidėkodamas už globą, Kreivukėje ganiau žąsis pas tetą Verutę Leonavičienę.

Tėtis su giminaičio Albino Bobino pagalba atstatė dalį namo ir nusprendė antrą kartą vesti, kad galėtų vaikus susigražinti į šeimą. Jis vedė Adelę Griešiūtę nuo Bartninkų. Adeliukė mums buvo gera, mylėjo mus kaip tikra mama. Ją ir vadinome mama.

Prisimenu, kaip tėtis sakydavo: „Vaikai, jei bus galimybė, būtinai parsivežkit mamos palaikus iš Sibiro“. Šis tėvo noras visą laiką kirbėjo mūsų širdyse.

1980 m. vasarą su broliu Jonu išvykome į Sibirą ieškoti mamos kapo. Labai padėjo A. Asijavičiaus šeima. Tada grįžtančios iš Sibiro jų šeimos Lietuvos bolševikai neįsileido. Asijavičiai buvo priversti pasukti atgalios. Antrą kartą jie sugrįžo tik apie 1964 m. ir apsigyveno Marijampolėje. Prieš palikdami tą atšiaurų kraštą, jie padarė gerą darbą. Naujai aptvėrė ir nufotografavo mūsų mamos kapą. Jų dukra

Rasa lankė Kargasoke mokyklą. Į ten skridami mes jau turėjome jos draugų telefonų numerius, adresą.

Iš Maskvos skridome į Novosibirską, pasiekėme ir Tomską. Susiekimas Sibire vyksta tik lėktuvais ir kai kur upių laivais. Buvo didelė problema su bilietais. Iš Tomsko skridome „kukurūzninku“. Skridome neaukštai, virš taigos. Tai nepaprastas išgyvenimas – akimis neapėriami miškų plotai, kemsynai, pelkynai, išvirtę seni medžiai. Kai pro langelį pamačiau tyškant purvą ir pievą, lėktuvas pašokinėjęs nutilo. Pirma mintis buvo tokia, kad patyrėme avariją taigos pelkėje. Pamačiau, kad nuo meškų tai jau neapsiginsime. Pasirodo, mes nusileidome į vietinį Kargasoko oro uostą.

Rasos pažįstami priėmė mus svetingai. Eidamas lentiniais šaligatviais, prisiminiau čia savo nelengvą vaikystę. Tremtinių kapines jau buvo „užėmusi“ negailėstinga taiga. Radome mamos kapą – išvirtęs kryžius, kapo tvorelės tik liekanos. Viskas apaugo berželiais, pušimis ir tankiais krūmais. Sutvarkėme mamos kapavietę, aptvėrėme metaline tvorele – ją pagamino Kargasoko buitiniame kombinate.

Antrą kartą į Sibirą vykome 1989 m. liepos mėnesį, jau parsivežti mamos palaikų. Turėjome leidimus palaikams iškasti ir parsivežti. Mamos mirties liudijime įrašyta mirties priežastis – šiltinė. Tai brolis Jonas buvo paruošęs respiratorius, baltus chalatus, pirštines ir denatūruoto spirito butelį. Vietiniai sibiriokai mudu įtikinėjo, kad čia jokios šiltinės nebuvo. To meto valdžiai buvo nurodyta padaryti tokį įrašą.

Iš Sibiro parvežtų M. Kvietinskienės palaikų perlaidojimas Būdviečių kapinėse, 1989 m.

as Babeckas

Negalėjo tada rašyti, kad mirė nuo išsekimo. Tėtis tuomet sunkiai dirbo, tai mama visą maistą skirdavo jam ir mums, mažiems vaikams, o kas likdavo – tetai Anelauskienei ir sau.

Palaikus mums padėjo iškasti toks Vitia, inžinierius iš Tiumenės. Atsikėlėme anksti, trečią valandą ryto, kol dar „maškės“ miega. Vėidus išsitempėme vietnamietišku balzamu „žvaigždute“. Jaudulys ir nerimas spaudė krūtinę... Pagaliau atkasėme kapavietę. Viršutinė kars-to lenta jau buvo įlūžusi. Širdis daužėsi, kai brolis rankomis atsargiai nužėrė paskutines žemes. Pagaliau vėl susitikome... Su kauleliais dar radome mamos plaukų ir batų likučius. Palaikus suvyniojome į baltą atlasą, sudėjome į cinkuotą fanerinę dėžę-lagaminą ir užlydėme. Šias priemones atsivežėme iš Lietuvos. Duobę vėl užkasėme, įdėjome tą patį kryžių.

Denatūruotą spiritą sibiriškai pasiliko sau ir patikino, kad moka jį išsivalyti. Ankstyvą rytą išplaukėme garlaiviu Obės upe į Tomską. Oro uoste bilietų jau nebuvo, teko nakvoti ten salėje. Budėjome pasikeisdami, turėjome išlikti budrūs. Kažkokie tipai stebėjo mūsų lagaminą. Tik Kaune jau ramiai atsikvėpėme. Kol paruošė karstelį, palaikus Petrašiūnų parapijos klebonas Graužinis priglaudė bažnyčioje, prie Marijos altoriaus. Šv. Mišios vyko Kalvarijos bažnyčioje, palaidojome Būdviečių kapinėse. Tėčio palaikai irgi ten ilsisi, tarp dviejų mūsų mamų.

ALGIMANTAS BABECKAS (g. 1956 m. Trempinių k.) – pedagogas, kraštotyrininkas, visuomenininkas. Studijavo Vilniaus pedagoginiame institute, įgijo istorijos mokytojo specialybę. 1974–2023 m. dirbo Akmenynų pagrindinėje mokykloje ir Kalvarijos gimnazijoje. 1979–1980 m. Marijampolės kraštotyros muziejaus vyresnysis mokslinis bendradarbis, 1978–1990 m. Marijampolės ekskursijų biuro neetatinis vadovas. 1988 m. įkūrė Akmenynų pagrindinės mokyklos kraštotyros muziejų, kuris labai gerai įvertintas respublikinėse mokyklų muziejų apžiūrose. Parašė nemažai apie Akmenynų kraštą kraštotyринių darbų. Išleido knygas: 2011 m. *Išnykę (ne)pamiršti dvarai*, 2018 m. *Akmenynų mokykla istorijos skersėjuos*, 2024 m. *Laiko žingsniai Akmenynų krašte*.

1941–1952 M. IŠVEŽTŲ Į SIBIRĄ AKMENYNŲ KRAŠTO GYVENTOJŲ SĄRAŠAS

Eil. Nr.	Vardas, pavardė, tėvo vardas	Gim. metai	Gyvenamoji vieta	Represijų metai	Tremties vieta	Represijų pabaiga	Likimas
1	Adomas Asijavičius, Jurgio	1899	Akmenynų k.	1951 10 02	Tomsko sr. Kargasoko r. Staroje Margėnas	1958 06 23	grįžo
2	Ona Asijavičienė, Petro	1921		1951 10 02		1958 06 23	grįžo
3	Albinas Asijavičius, Adomo	1943	Akmenynų k.	1951 10 02		1958 06 23	grįžo
4	Albinas Asijavičius, Jurgio	1919		1951 10 02		1958 06 23	grįžo
5	Rasa Asijavičiūtė, Albino	1955	gimė tremtyje	---		1958 06 23	grįžo
6	Jonas Juodeška, Antano	1906	Akmenynų k.	1941 06 14	1941 Jakutija Barnaūlo r. 1942 Ust. Jana 1952 Lenskio r.	1956	grįžo
7	Anelė Juodeškienė, Jurgio	1918		1941 06 14		1956	grįžo
8	Gintautas Juodeška, Jono	1941	Akmenynų k.	1941 06 14		1941 mirė vežant į Sibirą	
9	Jonas Juodeška, Jono	1943	gimė tremtyje	---		1956	grįžo
10	Gintautas Juodeška, Jono	1946	gimė tremtyje	---		1956	grįžo
11	Marija Varankienė, Juozo	1900	Akmenynų k.	1951 10 02	Tomsko sr. Kargasoko r.	1956 09 08	grįžo
12	Jonas Varanka, Jono	1926		1951 10 02		1956 09 08	grįžo
13	Danutė Varankaitė, Jono	1931		1951 10 02		1956 09 08	grįžo

14	Petras Varanka, Jono	1935	Akmenynų k.	1952 01 23		1956 09 08	grįžo
15	Teresė Varankaitė, Jono	1937		1952 01 23		1956 09 08	grįžo
16	Stasys Šmitas	1897	Akmenynų k.	1949	Tomsko sr.	1956 03 15	grįžo
17	Eugenija Šmitienė	1899		1949		1956 03 15	grįžo
18	Stasys Čiuplys, Vinco	1904	Budavisko k.	1951 10 02	Tomsko sr. Kargasoko r. Vertikosas	1958 06 23	grįžo
19	Marija Čiuplienė, Juozo	1906		1951 10 02		1958 06 23	grįžo
20	Marija Danutė Čiuplytė, Stasio	1933	Budavisko k.	1951 10 02		1958 06 23	grįžo
21	Bronius Čiuplys, Stasio	1935		1951 10 02		1958 06 23	grįžo
22	Albinas Čiuplys, Stasio	1943		1951 10 02		1958 06 23	grįžo
23	Petras Čiuplys, Petro	1956	gimė tremtyje	---		1958 06 23	grįžo
24	Vincas Grabauskas, Vinco	1896	Būdviečių k. Kalvarijos vlsč.	1949 03 25	Irkutsko sr. Usoles r.	1956 03 16	grįžo
25	Petronė Grabauskienė, Miko	1898		1949 03 25		1956 03 16	grįžo
26	Petras Leonavičius, Simono	1886	Būdviečių k. Kalvarijos vlsč.	1951 10 02	Tomsko sr. Kargasoko r. Bielyj Jar	1956 06 18	grįžo
27	Izabelė Leonavičienė, Antano	1907		1951 10 02		1956 06 18	grįžo
28	Ona Leonavičiūtė, Petro	1939		1951 10 02		1956 06 18	grįžo
29	Marija Leonavičiūtė, Petro	1951		1951 10 02		1956 06 18	grįžo

30	Juozas Leonavičius, Petro	1942	Būdviečių k. Kalvarijos vlsč.	1951 10 02	Tomsko sr. Kargasoko r. Bielyj Jar	1956 06 18	grįžo
31	Antanas Leonavičius, Petro	1946		1951 10 02		1956 06 18	grįžo
32	Gintautas Leonavičius, Petro	1948	Būdviečių k. Kalvarijos vlsč.	1951 10 02		1956 06 18	grįžo
33	Petras Leonavičius, Petro	1917		1951 10 02		1956 06 18	grįžo
34	Eugenija Leonavičienė, Jono	1919		1951 10 02	Tomsko sr. Kargasoko r. Bielyj Jar	1956 06 18	grįžo
35	Jonas Leonavičius, Petro	1941		1951 10 02		1956 06 18	grįžo
36	Gediminas Leonavičius, Petro	1942	Būdviečių k. Kalvarijos vlsč.	1951 10 02		1956 06 18	grįžo
37	Algirdas Leonavičius, Petro	1945		1951 10 02		1956 06 18	grįžo
38	Vytautas Leonavičius, Petro	1949		1951 10 02	Tomsko sr. Kargasoko r. Bielyj Jar	1956 06 18	grįžo
39	Petras Leonavičius, Petro	1938		1951 10 02		1956 06 18	grįžo
40	Eugenija Leonavičiūtė, Petro	1952	gimė tremtyje	---		1956 06 18	grįžo
41	Birutė Leonavičiūtė, Petro	1954	gimė tremtyje	---		1956 06 18	grįžo
42	Ona Anelauskienė, Jurgio	1883	Būdviečių k. Liubavo vlsč.	1951 10 02	Tomsko sr. Kargasoko r. Čižavka, Salatlas	1957 02 13	grįžo
43	Marija Gurskienė, Jurgio	1891		1951 10 02		1956 08 28	grįžo

44	Vincas Gurskis, Mykolo	1917			1951 10 02		1956 08 28	grįžo
45	Magdalena Gurskytė, Miko	1923			1951 10 02		1956 08 28	grįžo
46	Marija Gurskienė, Antano	1914			1951 10 02		1956 08 28	grįžo
47	Agota Ivanavičienė, Bernato	1881			1949 03 25	Irkutsko sr. Kačiugo r. Nikliėjus	mirė tremtyje	
48	Natalija Ivanavičiūtė, Jurgio	1933	Būdvičių k. Liubavo vlsč.		1949 03 25		1958 06 02	grįžo
49	Genė Ivanavičiūtė, Jurgio	1922			1949 03 25		1958 06 02	grįžo
50	Jonas Dainauskas, Dominyko	1923	Būdvičių k. Liubavo vlsč.		1949 03 25		1958 06 02	grįžo
51	Teresė Dainauskaitė, Jono	1948			1949 03 25		1958 06 02	grįžo
52	Marytė Dainauskaitė	1950	gimė tremtyje		---	Kačiugo r.	1958 06 02	grįžo
53	Izidorius Kazimierskas, Vinco	1907	Būdvičių k. Liubavo vlsč.		1948 05 22	Irkutsko sr. Nižneudinsko r. Kadujus	1957 10 16	grįžo
54	Natalija Kazimierskienė, Mykolo	1915			1948 05 22		1957 10 16	grįžo
55	Elvyra Kazimierskaitė- Agentienė, Izidoriaus	1937			1949 03 25		1957 10 16	grįžo
56	Laima Agentaitė, Klemenso	1956	gimė tremtyje		---		1957 10 16	grįžo
57	Gintas Kazimierskas, Izido- riaus	1941	Būdvičių k. Liubavo vlsč.		1948 05 22		1957 10 16	grįžo

58	Albina Kazimierskienė, Prano	1904			1949 03 25	Irkutsko sr.	1957 04 09	grįžo
59	Uršulė Kirilievičienė, Jono	1897			1949 03 28	Krasnojarsko sr. Užursko r. Učiumas	1957 05 28	grįžo
60	Vitas Kirilievičius, Vinco	1928			1949 03 28		1955 10 25	grįžo
61	Jonas Kirilievičius, Vinco	1930	Būdviečių k. Liubavo vlsč.		1949 03 28		1957 05 28	grįžo
62	Ona Kirilievičiūtė, Vinco	1935			1949 03 28		1957 05 28	grįžo
63	Eugenija Vencloviėnė, Vinco	1920			1949 03 28		1957 05 28	grįžo
64	Albinas Venclova, Kazio	1917			1949 03 28		1957 05 28	grįžo
65	Juozas Kvietinskas, Jurgio	1893	Būdviečių k. Liubavo vlsč.		1951 10 02	Tomsko sr. Kargasoko r. Salatas	1957 02 13	grįžo
66	Magdalena Kvietinskienė, Jurgio	1916			1951 10 02		1957 01 07 mirė tremtyje	
67	Juozas Kvietinskas, Juozo	1952	gimė tremtyje		---		1956 06 28	grįžo
68	Jonas Kvietinskas, Juozo	1954	gimė tremtyje		---		1956 06 28	grįžo
69	Marija Kvietinskaitė, Juozo	1955	gimė tremtyje		---		1956 06 28	grįžo
70	Juozas Vasiliauskas, Lauryno	1894	Būdviečių k. Liubavo vlsč.		1948 05 22	Irkutsko sr. Kadujus	1957 05 17	grįžo
71	Uršulė Vasiliauskienė, Juozo	1902			1948 05 22		1958 02 01	grįžo
72	Danutė Vasiliauskaitė, Juozo	1929			1948 05 22		1957 05 17	grįžo

73	Mikas Žiemelis, Jono	1889	Būdviečių k. Liubavo vlsč.	1949 03 25	Irkutsko sr. Kačiugo r. Birulskas, Anga	1955 12 17	grįžo
74	Magdalena Žiemelienė, Juozo	1900		1949 03 25		1955 12 17	grįžo
75	Juozas Žiemelis, Miko	1936		1949 03 25		1955 12 17	grįžo
76	Ona Žiemelytė, Miko	1932		1949 03 25		1955 12 17	grįžo
77	Juozas Karsoka, Vytauto	1955	gimė tremtyje	---	Krasnojarsko sr.	mirė tremtyje	
78	Marija Rožaitienė	1871	Juodelių k.	1941 06 14	Altajaus kr. Jakutija Ust Janos r.	mirė tremtyje	
79	Albinas Rožaitis, Leonardo	1911		1941 06 14		1957	grįžo
80	Marija Rožaitienė, Kazio	1916		1941 06 14		1957	grįžo
81	Rožaitytė, Albino	---	gimė tremtyje	---		mirė tremtyje	
82	Kazys Aleksa, Jono	1894	Kaumiškių k.	1949 03 25	Irkutsko sr. Kačiugo r. Petrovskas	1956 10 28	grįžo
83	Birutė Aleksaitė, Kazio	1928		1949 03 25		1956 10 28	grįžo
84	Vytautas Aleksa, Kazio	1924		1949 03 25		1956 10 28	grįžo
85	Ona Aleksienė, Antano	1929		1949 03 25		1956 10 28	grįžo
86	Ona Aleksaitė, Vytauto	1949	gimė tremtyje	---		1956 10 28	grįžo
87	Marija Aleksaitė, Vytauto	1953	gimė tremtyje	---		1956 10 28	grįžo
88	Stasys Brilius, Kazio	1904	Makauskų k.	1949 03 28	Krasnojarsko kr. Balachta	1958 01 27	grįžo

89	Anelė Briliienė, Petro	1908			1949 03 28		1958 01 27	grįžo
90	Antanas Brilius, Stasio	1929	Makauskų k.		1949 03 28		1958 01 27	grįžo
91	Albinas Brilius, Stasio	1932			1949 03 28		1958 01 27	grįžo
92	Genovaitė Brilytė, Stasio	1938	Makauskų k.		1949 03 28		1958 01 27	grįžo
93	Ona Brilytė, Stasio	1942			1949 03 28		1958 01 27	grįžo
94	Marija Brilytė, Stasio	1946			1949 03 28		1958 01 27	grįžo
95	Adelė Briliūtė, Jono	1928	Makauskų k.		1947 12 03	Kargasoko r.	1958 02 03	grįžo
96	Petras Burdulis, Andriaus	1899	Makauskų k.		1949 03 28	Krasnojarsko kr. Balachta	1956 09 11	grįžo
97	Ona Burduliienė, Silvestro	1907			1949 03 28		1956 09 11	grįžo
98	Gintautas Burdulis, Petro	1944	Makauskų k.		1949 03 28	Krasnojarsko kr. Balachta	1956 09 11	grįžo
99	Klemensas Burdulis, Petro	1932			1949 03 28		1956 09 11	grįžo
100	Aldona Burdulytė, Petro	1928			1949 03 28		1956 09 11	grįžo
101	Pranas Jakubauskas, Stasio	1895	Makauskų k.		1951 10 02	Tomsko sr. Kargasoko r. Myldžimas	1958 06 23	grįžo
102	Ona Jakubauskienė, Jurgio	1905			1951 10 02		1958 06 23	grįžo
103	Stasys Jakubauskas, Prano	1938			1951 10 02		1953 užmušė griūnantis medis	

104	Stasys Jakubauskas, Prano	1938			1951 10 02		1953 užmušė griūnantis medis	
105	Sabinas Jakubauskas, Prano	1941			1951 10 02		1958 06 23	grįžo
106	Zita Jakubauskaitė, Prano	1948			1951 10 02		1958 06 23	grįžo
107	Sergiejus Asijavičius, Jurgio	1908		Pakruopiškių k.	1951 10 03	Tomsko sr. Kargasoko r. Staroje Juginas	1958 06 23	grįžo
108	Genovaitė Asijavičienė, Juozo	1911		Pakruopiškių k.	1951 10 03		1958 06 23	grįžo
109	Vitas Asijavičius, Sergiejaus	1944			1951 10 03		1958 06 23	grįžo
110	Teresė Asijavičiūtė, Sergiejaus	1940		Pakruopiškių k.	1951 10 03		1958 06 23	grįžo
111	Dana Kubiliūtė, Adomo	1930			1951	Komsomolskas	1955 03 01	grįžo
112	Juozas Žemaitaitis Žemaitis, Juozo	1881		Pakruopiškių k.	1951 10 03	Tomsko sr. Kargasoko r. Staroje Juginas	mirė tremtyje	
113	Jonas Žemaitaitis Žemaitis, Juozo	1925		Pakruopiškių k.	1951 10 03		1958 06 23	grįžo
114	Judita Žemaitaitytė Žemaitytė, Jono	1928			1951 10 03		1958 06 23	grįžo
115	Modestas Žemaitaitis Žemaitis, Jono	1948		Pakruopiškių k.	1951 10 03		1958 06 23	grįžo

116	Konstancija Žemaitaitienė, Leono	1923			1951 10 03			1958 06 23	grįžo
117	Jonas Žemaitis, Jono	1954	gimė tremtyje		---			1958 06 23	grįžo
118	Teofilė Žiurienė, Juozo	1904	Pakruopiškių k.		1951 02 02	Komija		1953 03 30	grįžo
119	Marija Sakalauskienė, Motiejaus	1891	Papilialkmių k.		1948 05 22	Irkutsko sr. Nižneudinsko r. Solovjovas		1958 01 31	grįžo
120	Ona Sakalauskaitė, Jono	1929			1948 05 22			1958 01 31	grįžo
121	Marija Sakalauskaitė, Jono	1922			1948 05 22			1958 01 31	grįžo
122	Vitalius Sakalauskas, Jono	1919			1948 05 22			1958 01 31	grįžo
123	Natalija Sakalauskiene, Prano	1925			1948 05 22			1958 01 31	grįžo
124	Algirdas Sakalauskas, Vita- lijaus	1948	gimė tremtyje		---			1958 01 31	grįžo
125	Silvinas Sakalauskas, Vitali- jaus	1951	gimė tremtyje		---			1958 01 31	grįžo
126	Regina Aufßschlag (Außlagienė)	1853	Trempinių k.		1941 06 14	Altajaus kraštas		mirė vežant į Sibirą	
127	Jadvyga Aufßschlag, Liucijaus	1876			1941 06 14			mirė tremtyje 1941	
128	Vladislava Aufßschlag, Liu- cijaus	1871			1941 06 14			mirė tremtyje 1941	

129	Natalija Karasevičienė, Petro	1910	Trempinių k.	1949 03 25	Irkutsko sr. Tyretės r. Tagna	1957 08 09	grįžo
130	Eugenija Karasevičiūtė, Juozo	1932		1949 03 25		1957 08 09	grįžo
131	Natalija Karasevičiūtė, Juozo	1946		1949 03 25		1957 08 09	grįžo
132	Antanas Karasevičius, Juozo	1943	Trempinių k.	1949 03 25	Irkutsko sr. Tagna	1957 08 09	grįžo
133	Zenius Karasevičius, Juozo	1941		1949 03 25		1957 08 09	grįžo
134	Petras Povilaitis, Juozo	1900	Aleksandravo k.	1949 03 25	Irkutsko sr. Kačiugo r. Birulka		grįžo
135	Marija Povilaitienė, Vinco	1908		1949 03 25		1957 06 28	grįžo
136	Angelė Povilaitytė, Petro	1930	Aleksandravo k.	1949 03 25		1957 06 28	grįžo
137	Sofija Povilaitytė, Petro	1931		1949 03 25		1957 06 28	grįžo
138	Irena Povilaitytė, Petro	1952	gimė tremtyje	---	Irkutsko sr.	1957 06 28	grįžo
139	Kazys Derencius, Jurgio	1908	Valinčiškių k.	1948 05 22	Irkutsko sr. Alzamaijus, Čiūna, Kostinas	1957 10 25	grįžo
140	Jurgis Derencius, Jurgio	1911		1948 05 22		1957 10 25	grįžo
141	Izabelė Derenciūtė, Jurgio	1915		1948 05 22		1957 10 25	grįžo

1. Lietuvos gyventojų genocidas, t. 1, A–Ž 1939–1941 „Aušra“, Kaunas, 1992.
2. Lietuvos gyventojų genocidas, t. 2, A–J 1944–1947 „Aušra“, Kaunas, 1998.
3. Lietuvos gyventojų genocidas, t. 2, K–S 1944–1947 AB „Spauda“, Vilnius, 2002.
4. Lietuvos gyventojų genocidas, t. 2, Š–Ž 1944–1947 AB „Spauda“, Vilnius, 2005.
5. Lietuvos gyventojų genocidas, t. 3, A–M 1948 AB „Spauda“, Vilnius, 2007.
6. Lietuvos gyventojų genocidas, t. 3, N–Ž 1948 AB „Spauda“, Vilnius, 2009.
7. Lietuvos gyventojų genocidas, t. 4, A–M 1949 UAB „Petro ofsetas“, Vilnius, 2012.
8. Lietuvos gyventojų genocidas, t. 4, N–Ž 1949 UAB „Petro ofsetas“, Vilnius, 2014.
9. Lietuvos gyventojų genocidas, t. 5, A–M 1950–1953 AB „Spauda“, Vilnius, 2019.
10. Lietuvos gyventojų genocidas, t. 5, N–Ž 1950–1953 AB „Spauda“, Vilnius, 2021.
11. www.lietuvaiaisbire.lt/lt/represuotietai.

SOVIETŲ IR VOKIEČIŲ OKUPACIJŲ METU 1940–1953 M. NUKENTĖJUSIŲ ASMENŲ SĄRAŠAS

Sudarytas pagal gyventojų pateiktą informaciją

Eil. Nr.	Vardas, pavardė	Gimimo data	Kaimas	Aplinkybės
1	Jonas Aleknavičius	---		paimtas į sovietų armiją, žuvo šturmuojant Oderį
2	Teofilius Berteška	---		emigravo į JAV
3	Jonas Buikus	1904	Akmenynų k.	Akmenynų bažnyčios klebonas, 1944 m. vasarą pasitraukė į JAV, vėliau gyveno Romoje, buvo pakeltas prelatu, mirė 1979 m. Romoje
4	Bronius Kirilevičius	---		jo sodyba buvo prie kelio Akmenynai–Makauskai; 1941 06 22 bėgantį slėptis į bunkerį, su dukra Broniuke ant rankų, nušovė vokiečiai
5	Bronė Kirilevičiūtė	1930	Akmenynų k.	1941 06 22 sužeista, kai tėvas, nešdamas ją ant rankų, bėgo slėptis į bunkerį
6	Vincas Štreimikis	1920		partizanų rėmėjas, suimtas 1949 10 02, Ypatingojo pasitarimo nuteistas 10 m., kalinamas Karagandos sr. Žana Arkos r. Lugovoilage, paleistas 1956 m.
7	Jonas Varanka	1896	Akmenynų k.	kalniamas neteisėtu ginklo laikymu, 1946 m. suimtas už prievolių nevykdymą, kalniamas Komijoje, Uchtos Reclage, mirė tremtyje
8	Petras Varanka	1915		emigravo į Australiją
9	Pranas Varanka	1911		emigravo į Australiją
10	Aleksandras Vasiliauskas	---	Akmenynų k.	1941 06 22 du rusų kareiviai išsivedė iš namų ir nušovė prie bunkerio
11	Ona Vasiliauskaitė	1922		internuota Vokietijoje, išvežta į filtracinį lagerį

12	Bolesius Alavočius	---	Būdvičių k. Kalvarijos vlsč.	pasitraukė į Lenkiją
13	Stasys Alavočius	---		pasitraukė į Lenkiją
14	Viktoras Junkaitis	1927	Būdvičių k. Kalvarijos vlsč.	suintas 1952 m., nuteistas 25 m. lagerto ir 5 m. tremties, 1952 m. kalinamas Leningrade, 1953 m. Vorkutos Reclage, grįžo 1957 m.
15	Albina Račkauskaitė	1929		su tėvais išvyko į JAV
16	Antanas Račkauskas	1846		1944 m. nuo artėjančio fronto evakavosi į Vokietiją, mirė Bavarijoje
17	Kazys Račkauskas	1886		1944 m. evakavosi nuo artėjančio fronto į Vokietiją, vėliau į Niujorką
18	Uršulė Račkauskienė	1889	Būdvičių k. Kalvarijos vlsč.	su tėvais išvyko į JAV
19	Vytautas Račkauskas	1923		tarnavo Vermachto kariuomenėje prie Molodčno, ant Lenkijos ir Vokietijos sienos buvo pastebėtas su sužeista ranka, po karo išvyko į JAV
20	Petras Račkauskas	---		1944 m. vokiečiai paėmė kasti apkasų, žuvo apie Vižainį ar Guseve
21	Kazys Žilinskas	1911		vokiečiams susišaudžius su besitraukiančiais rusų pasieniečiais, nušautas savo namuose 1941 06 22
22	Albinas Anelauskas	1918	Būdvičių k.	žuvo 1944 m.
23	Magdalena Asipavičienė	1901	Liubavo vlsč.	partizanų rėmėjas Mėnulis, suimtas 1948 m., kalinamas Irkutsko sr. Čiunos r. ir Alzamazajaus r., Kostine, paleistas 1957 m., grįžo 1964 m.
24	Juozas Auštra	1899		žuvo eidama per Vartelinės mišką
25	Katerina Zubavičienė	1907		

26	Albinas Bobina	1924	Būdviečių k. Liubavo vlsč.	nejo į sovietų kariuomenę, slapstėsi, suimtas 1945 m., kalintas Marijampolėje
27	Magdalena Bobinienė	1904		dėl sūnaus Albino slėpimo Liubavo sričiai ją žiauriai sumušė, išprotėjo, gydyta Kalvarijos psichiatrinėje ligoninėje, netrukus mirė
28	Feliksas Gurskis	1913		paimtas į sovietų armiją susirgo plaučių uždegimu ir mirė
29	Kazimieras Gurskis	1927	Būdviečių k. Liubavo vlsč.	Tauro apyg. partizanas Jaunutis, suėmimo metu 1945 m. gyveno Skardupių k., nuteistas 10 m. lagerio ir 5 m. tremties, kalinamas 1948 m. Mordovijos Temlage ir 1949 m. Karagandos sr. Peščianlage, grįžo 1958 m.
30	Antanas Ivanavičius	1914		1944 m. sužeistas, išvežtas į karo lauko ligoninę ir dingo
31	Jurgis Ivanavičius	1861		1947 m. suimtas už prievolių nevykdymą, mirė Šilutės kalejime
32	Albina Matulevičiūtė	---	Būdviečių k.	1941 06 22 O. Anelauskienės sodyboje sužeista į koją
33	Jonas Kazimierskas	1898	Liubavo vlsč.	partizanų rėmėjas, suimtas 1947 m., Karo tribunolo nuteistas 10 m. lagerio ir 5 m. tremties, kalinamas Jakutijos Kemerovo sr. Siblage, išstremtas į Irkutsko sr., paleistas 1957 m., grįžo 1959 m.
34	Konstantinas Patamsa	1928		1945 m. ardė granatą, kuri sprogo, sudraskė į gabalus
35	Juozas Plečkaitis	---	Būdviečių k. Liubavo vlsč.	1944 m. Lenkijos teritorijoje kasė vokiečiams apkasus, sužeidė granata
36	Albina Plečkaitytė	1932		1944 m. žuvo lėktuvų antskrydžio metu
37	Angelė Plečkaitienė	1910		1944 m. už Liubavo vokiečiams kasė apkasus, žuvo lėktuvų antskrydžio metu

38	Sergiejus Stasiukevičius	1890		pasitraukė į Vokietiją, vėliau išvyko į JAV
39	Genovaitė Stasiukevičienė	1895		pasitraukė į Vokietiją, vėliau išvyko į JAV
40	Vytautas Stasiukevičius	1927	Būdviečių k.	pasitraukė į Vokietiją, vėliau išvyko į JAV
41	Kazys Stasiukevičius	1930	Liubavo vlsč.	pasitraukė į Vokietiją, vėliau išvyko į JAV
42	Gediminas Stasiukevičius	1928		pasitraukė į Vokietiją, vėliau išvyko į JAV
43	Birutė Stasiukevičiūtė	1935		pasitraukė į Vokietiją, vėliau išvyko į JAV
44	Genovaitė Stasiukevičiūtė	1921		pasitraukė į Vokietiją, vėliau išvyko į JAV
45	Onutė Šiupšinskienė	1916		1944 m. sužeista, išvežta gydyti ir mirė
46	Jonas Tačilauskas	1887		1944 m. vasarą sužeidė ant kiemo sprogęs sviedinys
47	Zigmas Tačilauskas	---	Būdviečių k.	pasitraukė į Vokietiją, išvyko į JAV, vėliau į Australiją
48	Jurgis Vaičiulis	1908	Liubavo vlsč.	tarnavo pas O. Anelauskienę Būdviečių k., nušautas 1941 06 22
49	Fidelis Vaičiulis	1939		nušautas ant tėvo rankų 1941 06 22
50	Albinas Vasiliauskas	1925		karui baigiantis, žuvo paimtas į sovietų armiją

51	Jurgis Matlauskas	1908	Cibavo k.	žuvo 1944 m. besisilpdamas nuo fronto Epidemijų k. sprogmuo sužalojo ranką
52	Algimantas Šakočius	1937		
53	Petronė Šakočiūtė	1908		suirta 1945 m., nuteista 10 m. lagerio, kalinama Permės sr., 1950 m. Karagandos sr.
54	Bronius Uleckas	1921	Cibavo k.	1944 m. žuvo Rytų Prūsijoje rusų lėktuvų antskrydžio metu, kai su arkliais atliko vokiečiams gurguolę
55	Pranas Venslova	---	Cibavo k.	gyveno į Vokietiją repatrijavusių Redentų namuose, žuvo 1941 06 22 Pliakalnių k. pas J. Jankeliūną
56	Petras Adamavičius	1916	Gabrieliškės k.	tarnavo vokiečių žandarmėrijos batalione, kaimo gyventojų išduotas, 1944 m. kontržvalgybos skyriaus „Smerš“ suimtas, nuteistas 10 m. lagerio ir 5 m. tremties, kalinamas Gorkio sr., mirė 1945 m.
57	Liucija Dulinskienė	---	Gabrieliškės k.	iš vakaro su mergaite atvyko į Kalvariją, kur sekmadienį turėjo įvykti jos Pirmoji Komunija, žuvo 1941 06 22 ankstyvą rytą, vokiečiams bombarduojant Kalvariją
58	Vinius Ališauskas	---		sužeidė sprogsi granata
59	Juozas Barkauskas	1924	Juodelių k.	turėjo siųstuvą ir perduodavo žinias į užsienį, suimtas 1953 m., nuteistas 10 m. lagerio ir 5 m. tremties, kalinamas Kuibyšovo sr. Kunejevlage, paleistas 1954 m.
60	Jonas Geležius	1915		Vytauto rinktinės 4-osios kuopos partizanas, 1948 m. pasitraukė į Klaipėdą, 1952 m. Pageležiuose suimtas, nuteistas 25 m., kalinamas Komijoje, grįžo 1956 m.
61	Genė Račylaitė-Geležienė	1925	Juodelių k.	Tauro apyg. partizanų ryšininkė Balta ranka. Suimta 1949 m., nuteista 10 m., išvežta į Intos Minlagą

62	Pijus Gražulis	---	Juodelių k.	puskarininkis, ulonas, tarnavo Lietuvos kariuomenėje; vokiečiai paėmė priverstiniais darbams
63	Juozas Karsoka	1923	Juodelių k.	Tauro apyg. partizanų pogrindinės org. „Berželis“ narys, suimtas 1946 m., nuteistas 10 m. lagerio ir 7 m. tremties, kalinamas: 1947 m. Krasnojarsko Kraslage, 1950 m. Karagandos Čiurubai Niūra, grįžo 1957 m.
64	Vytautas Karsoka	1925	Juodelių k.	moksleivių pogrindinės org. „Varnas“ narys, suimtas 1946 m., nuteistas 7 m. lagerio ir 3 m. tremties, kalinamas 1947 m. Mordovijos Temlage, 1953 m. Krasnojarsko sr., grįžo 1956 m.
65	Pranas Rožaitis	---	Juodelių k.	karu metu dingo be žinios
66	Petras Zaveckas	1960		tarnavo sovietų armijoje, žuvo Afganistane 1980 m.
67	Andrius Zigmanta	1917	Juodelių k.	1945 m. suimtas, išvežtas į filtracinį lagerį Tulos sr.
68	Kazys Zygmanta	---		Lietuvos policijos suimtas, dar nenuiteistas, 1940 m., atėjus sovietams, dingo kalėjime
69	Balevičienė	---		žuvo 1944 m.
70	Albinas Kailiukaitis	1917	Kalnėnų k.	1944 m. nušautas bėgdamas sleptis į rūsį pas Seredinską
71	Žiugždienė			žuvo 1944 m.
72	Kazys Aleksa	1894		Akmenynų seniūnas, suimtas 1944 m., kalinamas Urale, 1947 m. paleistas
73	Domas Dainauskas	1892	Kauniškių k.	žuvo Kauniškiuose 1944 m.
74	Juozas Jonas Kliučius	1920	Kauniškių k.	plechavičiukas, emigravo į JAV

75	Sigitas Grabauskas	1932	Kauniškių k.	partizanų rėmėjas, 1951 m. nuteistas 5 m., kalinamas Maskvos sr., grįžo 1953 m.
76	Jonas Žemaitaitis	1920		emigravo į Lenkiją
77	Grażina Žemaitaitienė	1926	Kauniškių k.	emigravo į Lenkiją
78	Juozas Žemaitaitis	1929		emigravo į Lenkiją
79	Bronius Bagdonas	1911	Makauskų k.	Makauskų seniūnas, suimtas 1944, nuteistas 6 m. lagerio ir 3 m. trenties, kalinamas Magadane, grįžo
80	Juozas Bliūdžius	1907		1944 m. grįžtant iš užfrontės Pagrauziuose sproguos mina nutraukė koją
81	Izabelė Brillienė	1901		žuvo užlipus ant minos Mantrimų k.
82	Jonas Briilius	1890	Makauskų k.	1947 m. suimtas už ryšius su partizanais, karo tribunolo nuteistas 5 m., kalinamas Komijoje, Pečiorlage, paleistas 1952 m.
83	Juozas Brillius	1925		tarnavo plechavičiuokuose, 1945 m. kalinamas Šilutės kalejime, paleistas 1945 m.
84	Pijus Brokas	1911	Makauskų k.	po fronto grįždamas namo nutarė pabėgėti pirma vežimo ir pasižiūrėti, ar nesugriauti namai; šoko per griovį ir užšoko ant minos, kuri nutraukė koją; vežant į ligoninę mirė
85	Ona Jakubauskienė	1870		1944 m. traukėsi nuo artėjančio fronto į Lenkiją ir žuvo
86	Bronius Matlauskas	1934		1953 m. Pagrauzių k. su traktoriaumi užvažiavo ant minos ir buvo sužeistas
87	Stasys Savulis	1934	Makauskų k.	1953 m. Pagrauzių k. su traktoriaumi užvažiavo ant minos ir žuvo

88	Bronius Junkaitis	1928	Mantrimų k.	Bronius Junkaitis, Juozas Junkaitis, Juozas Vasiliauskas (Trempinių k.) susižeidė ardydami sprogmenį
89	Juozas Junkaitis	1927		
90	Izidorius Ivaškevičius	1912	Pakruopiškių k.	bėgo per Lenkijos sieną nuo rusų ir buvo nušautas 1941 06 18
91	Stasys Ivaškevičius	---	Pakruopiškių k.	mokytojas Brazave, artėjant frontui pasitraukė į Vakarų, gyveno Floridoje
92	Pranas Ivaškevičius	1894		
93	Adomas Kubilius	1932	Pakruopiškių k.	vokiečių paimtas priverstiniais darbais, emigravo į JAV, gyveno Brukline emigravo į JAV
94	Matilda Kubiliūtė	1928		
95	Vitas Kubilius	1931	Pakruopiškių k.	emigravo į JAV
96	Veronika Šeflerienė	1877		
97	Antanas Šefleris	1915	Pakruopiškių k.	emigravo į Australiją
98	Jonas Šefleris	1910	Pakruopiškių k.	emigravo į Australiją
99	Marytė Šeflerytė	1922		
100	Elvyra Šeflerytė	1937		
101	Petras Trečiokas	1904	Pakruopiškių k.	vežė vokiečių pastotę, JAV lėktuvų antskrydžio metu žuvo 1945 m. prie Berlyno
102	Juozas Žemaitaitis	1921		
103	Vincas Žemaitaitis	1923		
104	Juozas Žiuras	1902	Pakruopiškių k.	Lietuvos pasienio policininkas, 1944 m. emigravo į JAV

105	Jonas Sakalauskas	1890	Papilikalnių k.	už pagalbą gabenant per sieną lenkus, suimtas 1940 m., nuteistas 3 m., išvežtas į Komiją, Pečiorlagą, paleistas 1943 m.; mirties aplinkybės nežinomos
106	Kazys Sakalauskas	1921	Papilikalnių k.	slaptėsi nuo sovietų armijos, 1945 m. suimtas, be teismo išvežtas į Komijos Vorkutlagą, po to į Archangelsko sr. Sevdvinlagą, 1946 m. paleistas
107	Alfonsas Sakalauskas	1928	Papilikalnių k.	politinis kalnys, suimtas 1951 m.; Sovietų Sąjungos vidaus reikalų liaudies komisariato ypatingasis pasitarimas, vadinamas „Trojka“, nuteisė 5 m., kalinamas Permės sr. Kizelyje, paleistas 1953 m.
108	Antanas Vasiliauskas	1924	Patašinės k.	Trakiškuose nudūrė stribat
109	Ona Ožkinis-Jakubauskienė	---	Piliaikalnių k.	1944 m. žuvo tėviškeje Vižainyje
110	Barbora Žilinskienė	---	Piliaikalnių k.	1941 06 22 slėpėsi namuose rūsyje, kai tik atidarė rūšio duris, kieme buvęs vokiečių šovė ir sužeidė į vidurius, mirė liepos 3 d.
111	Stasys Naruševičius	1880	Piliaikalnių k.	1941 06 22 sužeidė koją
112	Albinas Gelgota	1921	Pavyžupio k.	1944 m. rusai paėmė į karduomenę, sužeidė prie Berlyno
113	Alfonsas Burokas	---		žuvo 1941 06 22
114	Vincas Dilius	---	Smalnyčėnų k.	dingęs be žinių
115	Pranas Ferensa	1914		partizanų rėmėjas, suimtas 1947 m., nuteistas 10 m., kalinamas Krasnojarsko sr.
116	Vincas Ravinis	---		žuvo 1941 06 22
117	Juozas Naujalis	---	Smalnyčėnų k.	žuvo 1941 06 22

118	Zita Naujalytė	1936		dukra ant tėvo rankų žuvo kartu su tėvu 1941 06 22
119	Nockiūnas	---	Smalnyčėnų k.	žuvo
120	Nockiūnienė	---		emigravo į Vakarų
121	Albinas Vainavičius	---		
122	Jonas Vainavičius	---	Smalnyčėnų k.	buvo šauliai, 1941 06 22 pamatę vokiečius, jie apsirengė šaulių uniformomis, vokiečiai tokių aprangų neatpažino ir visus tris nusivartę pas Rūteliųjį sušaudė
123	Juozas Vainavičius	---		
124	Juozas Anzulevičius	1869		mirė, kai 1944 m. prie namų įrengtoje slėptuvėje sproges sviedinys nutraukė kojas
125	Juozas Karasevičius	1905	Trempinių k.	partizanų ryšininkas, suimtas 1947 m., nuteistas 10 m. lagerio ir 5 m. tremties, kalinamas 1948 m. Sverdlovsko st., Vosturallage, 1951 m. Komijos Rečlage, 1956 m. Irkuto st., paleistas 1957 m., grįžo 1958 m.
126	Juozas Vasiliauskas	---		sužeistas ardam sprogmenį
127	Juozas Venclova	1904		Liubavo viršaitis, suimtas 1944 m., nuteistas 15 m. lagerio ir 3 m. tremties, kalinamas Komijos Vorkutlage, mirė lageryje 1949 m.
128	Vincas Derenčius	1919	Valinčiškių k.	politinis kalnys, Tauro apyg. partizanų ryšininkas Tetervinas, suimtas 1948 m., kalintas Krasnojarsko kr. Norilsko Gorlage, ten mirė 1954 m.

KOSTAS LEONČIKAS

PUNSKO IR SEINŲ KRAŠTO ŽEMĖS ŪKIO GAMYBOS KOOPERATYVAI (1 DALIS)

Ižanga

Jau labai seniai lenkiškoje žiniasklaidoje ir kasdieniame gyvenime nebevertojamas pavadinimas „Spółdzielnia produkcyjna“, lietuviškai gamybos kooperatyvas / žemės ūkio gamybos kooperatyvas, nes jų veikla nutraukta beveik prieš 70 metų. Sovietinėje Lietuvoje buvo paplitęs pavadinimas „kolūkis“, t. y. „kolektyvinis ūkis“, rusiškai „kolchoz“.

Oficialiai žemės ūkio gamybos kooperatyvu (lenk. Rolnicza spółdzielnia produkcyjna) buvo vadinamas individualių ūkininkų kolektyvas, kuris savanoriškai priima sprendimą bendrai dirbti žemę, siekiant padidinti darbo našumą ir pasiekti aukštesnių gamybos rezultatų. Per žemės ūkio kolektyvizaciją buvo siekiama likviduoti privačią nuosavybę ir užtikrinti valdančiai partijai visišką ūkio ir kaimo bendruomenės gyvenimo kontrolę, taip pat turėti darbo jėgos pramonėi.

Lenkijoje sprendimą dėl žemės ūkio kolektyvizacijos 1948 m. rugsėjį priėmė Lenkijos darbininkų partijos Centro komitetas.

Galiojo 4 pavyzdiniai statutai 4 gamybos kooperatyvų rūšims:

- I rūšis – Žemdirbystės asociacijos statusas (Statut Zrzeszenia Uprawy Ziemi);
- Ib rūšis – Žemės ūkio asociacijos statusas (Statut Rolniczego Zrzeszenia Spółdzielczego);
- II rūšis – Žemės ūkio gamybos kooperatyvo statusas (Statut Rolniczej Spółdzielni Wytwórczej);

• III rūšis – Žemės ūkio kooperatinės bendrovės statutas (Statut Rolniczego Zespołu Spółdzielczego).

Aukščiausia kolektyvinio ūkininkavimo forma buvo III tipo gamybos kooperatyvas.

Pirmas žemės ūkio gamybos kooperatyvas tuometinėje Suvalkų apskrityje įsikūrė 1950 m. rugsėjo mėnesį Vasilčyki kaime (netoli Kukavo), vėliau Paliūnuose, Ožkiniuose, Pelelių palivarke, Pelelių kaime, Agurkiuose, Pristavonyse, Kampuočiuose, Punsko kaime, Aradnykuose ir Valinčiuose. Krasnapolio valsčiuje įsikūrė tik vienas kooperatyvas Mikolajevo kaime. Reikia pažymėti, kad į kooperatyvą įstojo ne visi kaimo ūkininkai, o tik dalis.

Paliūnų ir Ožkinių žemės ūkio gamybos kooperatyvai

Paliūnų žemės ūkio gamybos kooperatyvo įkūrimas

Ruošdamas medžiagą vadovavausi Suvalkų valstybiniame archyve saugomais Suvalkų ir Seinų apskrities liaudies tarybos prezidiumo posėdžių protokolais ir parengtomis ataskaitomis. Labai nedaug išsilio gamybos kooperatyvų rašytų dokumentų.

Žemiau pateikiu Paliūnų žemės ūkio kooperatinės bendrovės įkūrimo nutarimo protokolą.

Suvalkai, 1951-01-31

Suvalkų apskrities liaudies tarybos prezidiumo posėdžio, vykusio
1951 m. sausio 31 d., protokolas

Pareiškėjo pavardė ir vardas: Aleturovič Veronika (Aleturowicz Weronika).

Pareigos: Apskrities liaudies tarybos Žemės ūkio ir miškininkystės skyriaus vedėja.

Svarstytinas klausimas: Patvirtinti Paliūnų žemės ūkio kooperatinę bendrovę (Rolniczy Zespół Spółdzielczy), esančią Krasnavo valsčiuje.

Nutarimo projektas: Suvalkų apskrities liaudies tarybos prezidiumas nutarė pateikti pareiškimą Elko apygardos teismo Kooperatyvų registro skyriui per Balstogės žemės ūkio kooperatyvų centrą (Centrala Rolniczo-Spółdzielcza w Białymstoku) dėl kooperatyvo statuto ir valdybos įregistravimo.

Motyvai: Paliūnų kaime 14 iš 17 žemės ūkių savininkų ir 2 žemės neturintys gyventojai panorą įstoti į Žemės ūkio kooperatinę bendrovę. Politinės, tautinės (ūkininkai lietuviai) ir ūkinės aplinkybės leidžia įkurti Krasnovo valsčiuje pirmą kooperatinę bendrovę.

1951 m. sausio 31 d. nutarimas Nr. V/10

Suvalkų apskrities liaudies tarybos prezidiumas nutarė pateikti pareiškimą Elko apygardos teismo Kooperatyvų registro skyriui per Balstogės žemės ūkio kooperatyvų centrą dėl įregistravimo kooperatyvo statuto ir valdybos.

Apskrities liaudies tarybos prezidiumo narė Aleturovič Veronika (Aleturowicz Weronika) atsakinga už nutarimo vykdymą.

Už nutarimo priėmimą balsavo: Prezidiumo pirmininkas, Prezidiumo pirmininko pavaduotojas, Prezidiumo sekretorius, Prezidiumo nariai.

Pasirašė Prezidiumo nariai:

- Prezidiumo sekretorius Valicki Francišek (Walicki Franciszek),
- Prezidiumo pirmininkas Roško Antoni (Roszko Antoni),
- Prezidiumo pirmininko pavaduotojas Palčak Adam (Palczak Adam),
- Prezidiumo narė Aleturovič Veronika (Aleturowicz Weronika),
- Prezidiumo narys Chuchnovski Piotr (Chuchnowski Piotr).

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 4, b. 231, p. 71 (APS Suwalki, zespół 4, sygn. 231, str. 71).

Apie tai, kaip Suvalkų apskrityje pradėta kurti gamybos kooperatyvus, rašyta ataskaitoje:

Suvalkų apskrities liaudies tarybos Žemės ūkio ir miškininkystės skyriaus ataskaita apie gamybos kooperatyvų veiklą ir darbo organizaciją. 1951 m. vasaris.

Nors administracijos aparatas (administracijos darbuotojų visuma) ir visuomeninės-politinės organizacijos įdėjo daug pastangų skelbdamos gamybos kooperatyvų pranašumą ir jų naudą keliant vargingai gyvenančių ir vidutinių valstiečių gyvenimo lygį, tai gamybos kooperatyvų reikalai mūsų apskrityje tiek seniau, tiek ir dabar klostosi tiesiog labai blogai. Ekonominiu ir politiniu atžvilgiu Suvalkų kraštas yra vienas iš labiausiai atsilikusių valstybės regionų.

Įdėjus daugybę pastangų, 1950 m. rugsėjo mėnesį buvo suorganizuotas pirmas gamybos kooperatyvas „Przodownik“ („Pirmūnas“) Vasilčyki kaime, Kukavo valsčiuje, Suvalkų apskrityje (dabar priklausė Suvalkų valsčiui). Po daugelio susitikimų, kuriuose kalbėta apie ga-

mybos kooperatyvų pranašumą, šio kaimo ūkininkai patys sutiko bendrai dirbti žemę jau 1950 m. rudenį. Kadangi kooperatyvo įkūrimas Vasilčyki kaime sutapo su kaip tik tuo metu vykusiais didžiausiais rudens darbais, teko įdėti daugiau pastangų. Tuo metu visas žemės ūkio administracijos aparatas buvo įtrauktas į šio kooperatyvo organizacinius įkūrimo darbus. Su kooperatyvo nariais praveisti pokalbiai, kaip padidinti derlingumą, kokias taikyti mineralinių trąšų dozes 1 ha, kiek sėti selekcinųjų grūdų 1 ha, kaip auginti naminius gyvulius. Atkreiptas dėmesys, kad reikia atitinkamai paruošti grūdus sėjai. Kalbėta ir apie ateinančių metų investicijas. Tokių pokalbių visoje apskrityje pravesta apie 30. Reikia pripažinti, kad tai per mažai, atsižvelgus į apskrityje esančių kaimų skaičių.

Pamatę besivystančią Vasilčyki gamybos kooperatyvą, Paliūnų kaime, Krasnavo valsčiuje gyvenantys mažžemiai ir vidutiniai ūkininkai suprato gamybos kooperatyvų pranašumą. Nors dabar šio kaimo kooperatyvas, kurį sudaro daugiau nei 20 mažų ir vidutinių ūkių, dar nėra įregistruotas, tai jis pamažu pradeda veikti.

Žinių apie gamybos kooperatyvus noriai pasiklauso ir Krasnapolio valsčiaus Michnovcų, Stabenščiznos, Lumbių ir kitų kaimų ūkininkai.

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 43, b. 231, p. 144, 145 (APS Suwałki, zespool 43, sygn. 231, str. 144, 145).

Išsiliko net 6 dokumentai, rašyti 1951 m. Krasnavo valsčiuje apie Paliūnų gamybos kooperatyvą. Tai buvo pirmieji jo veiklos metai. Žemiau jų tekstai:

Krasnavo valsčiaus liaudies tarybos prezidiumo posėdžio, vykusio 1951-03-27 valsčiaus būstinėje, protokolas Nr. VIII/51.

Posėdyje dalyvavo:

Valsčiaus liaudies tarybos prezidiumo pirmininkas Syroviak Bronislav (Syrowiak Bronisław),

Valsčiaus liaudies tarybos prezidiumo sekretorius Pietrevič Bronislav (Pietrewicz Bronisław),

Paliūnų gamybos kooperatyvo pirmininkas Staskevičius Bronislovas,

Paliūnų gamybos kooperatyvo buhalteris Malinauskas Albinas.

Gamybos kooperatyvo pirmininkas B. Staskevičius kartu su buhalteriu A. Malinausku pareiškė, kad kooperatyvo nariai entuziastingai pradėjo ruošti pavasario sėjos kampanijai. Jau turi mineralines trąšas ir paruoštus grūdus sėklai. Individualių ūkių padargai pritari-

komi kolektyvinei žemdirbystei. Skundėsi, kad iki šiol gamybos kooperatyvas dar nėra įregistruotas ir neturi atidarytos sąskaitos banke. Taip pat paprašė gauti paskyrimą nusipirkti atorubių (sėlenų) gyvuliams šerti. (Atorubės – produktas, gaunamas sumalus javus: kviečius, avižas, rugius bei ryžius.)

Valsčiaus liaudies tarybos prezidiumas, išklausęs ataskaitą, nutarė kreiptis į Lenkijos jungtinės darbininkų partijos Apskrities komitetą, kad paremtų kooperatyvo prašymus.

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 79, b. 7, p. 22, 23 (APS Suwałki, zespool 79, sygn. 7, str. 22, 23).

Krasnovo valsčiaus liaudies tarybos prezidiumo posėdžio, vykusio 1951-05-28 valsčiaus būstinėje, protokolas Nr. XVII/51

Posėdyje dalyvavo:

Valsčiaus liaudies tarybos prezidiumo pirmininkas Syroviak Bronislav (Syrowiak Bronisław),

Valsčiaus liaudies tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojas Šostak Juzef (Szostak Józef),

Valsčiaus liaudies tarybos prezidiumo sekretorius Pietrevič Bronislav (Pietrewicz Bronisław),

Paliūnų gamybos kooperatyvo pirmininkas Staskevičius Bronislovas.

Pakviestas į posėdį B. Staskevičius pristatė kooperatyvo veiklos ataskaitą. Pareiškė, kad 50 ha plote pasėti vasariniai javai, pasodinta 14 tonų bulvių, o likusi žemės dalis bus apsėta žaliu mišiniu ir žieminiiais javais. Sėja buvo pavėluota dėl Apskrities valsčių kooperatyvų sąjungos (Powiatowy Związek Gminnych Spółdzielni) laiku nepristatytų sėklų. Darbai iš tikrųjų gerai sekasi. Kai kada būna sunkumų dėl pačių kooperatyvo narių kaltės, nes kai kurie iš jų nepaiso įsipareigojimų ir neateina į darbą. Pasiskundė, kad mažai domisi Suvalkų apskrities liaudies tarybos Žemės ūkio ir miškininkystės skyrius. Labai retai atvažiuoja ir neduoda patarimų. Didelė bėda ta, kad gyvuliai nėra laikomi viename tvarte. Nariai, laikantys arklius savo sodybose, ne visada ateina, kai yra svarbūs darbai. Iki šiol negali gauti paskolos ir dėl to neturi galimybių nusipirkti reikalingiausių mašinų ir medžiagų būsimos mokyklos remontui, taip pat žaidimo aikštelės įrengimui. Siekia kuo greičiausiai įvesti telefoną ir norėtų toliau naudotis Valstybinio žemės ūkio technikos centro paslaugomis (Państwowy Ośrodek Maszynowy).

Prezidiumas, išklausęs pasisakymą, ragino pirmininką kuo greičiau įrengti bendrą tvartą arkliais ir karvėms, siekti, kad gyvuliai būtų laikomi viename pastate. Nutarė kreiptis su prašymu į Suvalkų apskrities liaudies tarybos prezidiumą, kad padėtų kuo greičiau gauti paskolą ir siųstų dažniau agronomus, kurie padėtų savo patarimais, kaip ūkininkauti.

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 79, b. 7, p. 50 (APS Suwałki, zespool 79, sygn. 7, str. 50).

Krasnovo valsčiaus liaudies tarybos prezidiumo posėdžio, vykusio
1951-08-13 valsčiaus būstinėje, protokolas Nr. XXI/51

Posėdyje dalyvavo:

Valsčiaus liaudies tarybos prezidiumo pirmininkas Syroviak Bronislav (Syrowiak Bronisław),

Valsčiaus liaudies tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojas Šostak Juzef (Szostak Józef),

Paliūnų gamybos kooperatyvo pirmininkas,

Žemės ūkio instruktorius Pakuckas Pranas iš Taurusiškės.

Pirmininkavo B. Syroviak, o protokolą rašė Paransevičius Romualdas (Farancewicz Romuald) iš Juodeliškės.

Pakviestas į prezidiumo posėdį Paliūnų gamybos kooperatyvo pirmininkas Staskevičius Bronislovas pateikė javapjūtės darbų ataskaitą. Pareiškė, kad kooperatyve kilę nesutarimai dabar yra sprendžiami ir nariai pradeda dirbti normalų kolektyvinį darbą.

Prezidiumo nariai, išgirdę šią žinią, ragino dirbti kolektyviškai, siekiant narių ir kooperatyvo gerovės.

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 79, b. 7, p. 61 (APS Suwałki, zespool 79, sygn. 7, str. 61).

Paliūnai, 1951-08-13

Javapjūtės ir kūlimo kampanijos ataskaita, pateikta Paliūnų gamybos kooperatyvo pirmininko. Trumpai nebevyko darbai, kadangi nariai su panieka žiūrėjo į javapjūtės darbus, bet dabar dirba su dvi-guba energija. Rugpjūčio 8 d. vyko ūkinis pasitarimas dėl javapjūtės darbų, kurio metu Jakubauskas Petras pasiūlė padėti Paliūnų valstybiniam žemės ūkiui suvežti rugius. Už tai jis savo traktorine rišamąja nukirs avižas. Šis pasiūlymas noriai buvo priimtas ir šią dieną po pietų nariai nuėjo vežti rugių. Taip pat ir rytoj veš rugius. Šiuo laiku išnokęs javas yra kertamas ir vežamas į kluonus. Kol kas neruošiama žemė rugių sėjai. Bendrai paėmus, javapjūtė vyksta sėkmingai.

Pasirašė gamybos kooperatyvo pirmininkas B. Staskevičius.

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 79, b. 7, p. 60 (APS Suwałki, zespool 79, sygn. 7, str. 60).

1951 m. lapkričio 12 d. Krasnovo valsčiaus liaudies tarybos
prezidiumo posėdžio protokolas Nr. XXXIV/51

Paliūnų gamybos kooperatyvo pirmininkas Jakubauskas Petras pateikė trumpą kooperatyvo veiklos ataskaitą. Iki š. m. rugpjūčio 26 d. kooperatyvo veikla buvo apgailėtina. Kai kurie kooperatyvo nariai kartu su pirmininku Bronislavu Staskevičiumi siekė stabdyti plėtrą ir tikėjosi, kad greitai jis bus likviduotas. Likusieji nariai, kuriems labai rūpėjo kooperatyvo reikalai, nutarė pagerinti blogus santykius ir pagaliau rugpjūčio 26 d. išrinko naują pirmininką. Nuo šiol pagerėjo narių nuotaikos. Aišku, kad dar turime daug bėdų, bet kiekvieną dieną reikalai gerėja. Visi nariai dirba noriai, nes pastebėjo, jog kolektyvinis darbas, tai aukštesnė žemdirbystės forma. Ne dėl narių kaltės, bet dėl ilgos sausros pasėjome tik 8 ha rugių. Kooperatyvas turi jau 8 karves ir 2 kiaules, iš kurių per mėnesį gauname 500 zlotų pelno. Atidavėme valstybei privalomas javų duokles ir apmokėjome žemės mokesį. Dabar pradėjome rudeninį (žieminį) arimą. Darbuose pasižymėjo Adukauskas Jonas, Stankevičius Bronislovas, Kraučeliūnas Juozas, Gibas Antanas ir Jakubauskas Petras. Likusieji pasistengė geriau dirbti ir eiti jų pavyzdžiu. Labiausiai mums trūksta malūnėlio javams malti, šiaudapjovės ir diržo motorui.

Išklauses ataskaitą, Valsčiaus liaudies tarybos prezidiumas ragino kooperatyvo pirmininką nupirkti daugiau kiaulių, suarti laukus prieš šalčius ir laikyti arklius vienoje bendroje arklidėje.

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 79, b. 7, p. 93 (APS Suwalki, zespol 79, sygn. 7, str. 93).

Krasnovo valsčiaus liaudies tarybos prezidiumo posėdžio, vykusio
1951-11-19 valsčiaus būstinėje, protokolas Nr. XXXV/51

Posėdyje dalyvavo:

Valsčiaus liaudies tarybos prezidiumo pirmininkas Syroviak Bronislav (Syrowiak Bronisław),

Valsčiaus liaudies tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojas Dzemionas Viktoras,

Valsčiaus liaudies tarybos prezidiumo sekretorius Pietrevič Bronislav (Pietrewicz Bronisław).

Pirmininkavo B. Syroviak, o protokolą surašė B. Pietrevič.

Po protokolo perskaitymo vyko trumpa diskusija, kurios metu nutarta kiekvieną savaitę atvykti į Paliūnų gamybos kooperatyvą, duoti patarimų ir teikti pagalbą, kad kooperatyvas būtų pavyzdys visiems individualiems ūkininkams. Pirmiausia, lapkričio 24 d., nuvažiuos

B. Syroviak, paskui lapkričio 30 d. V. Dzemionas, o gruodžio 8 d. – B. Pietrevič. Kiekvienas prezidiumo narys per posėdį pateiks išvykos ataskaitą.

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 79, b. 7, p. 94 (APS Suwalki, zespól 79, sygn. 7, str. 94).

Ožkinių žemės ūkio gamybos kooperatyvo įkūrimas

Žemiau pateikiu nutarimo dėl Ožkinių žemės ūkio gamybos kooperatyvo įkūrimo protokolą.

Suvalkai, 1951-03-07

Suvalkų apskrities liaudies tarybos prezidiumas

Pareiškėja: Žemės ūkio ir miškininkystės skyriaus vedėja Aleturovič Veronika (Aleturowicz Weronika).

Per apskrities liaudies tarybos prezidiumo posėdį ataskaitą pateikė Ožkinių žemės ūkio gamybos bendrovės (Rolniczy Zespól Produkcyjny) pirmininkas Porada Jan, kuris pateikė pareiškimą dėl bendrovės organizavimo ir pristatė 1951-02-01 vykusio kaimo susirinkimo nutarimą.

Motyvai: Seivų valsčiaus liaudies tarybos prezidiumo pirmininkas Sajevič (Sajewicz) pareiškė, kad ūkinės veiklos, politinės ir tautinės (gyventojai lietuviai) sąlygos yra palankios pirmos mūsų valsčiuje kooperatinės bendrovės įkūrimui.

1951-03-07 nutarimas Nr. XI/14

Suvalkų apskrities liaudies tarybos prezidiumas nusprendė:

Patvirtinti 1951 m. vasario 1 d. Ožkinių kaimo organizacinio susirinkimo nutarimą dėl žemės ūkio gamybos bendrovės įkūrimo;

Pateikti pareiškimą Elko apygardos teismo Kooperatyvų registracijos skyriui per Balstogės žemės ūkio kooperatyvų centrą (Centrala Rolniczo-Spółdzielcza) dėl kooperatyvo statuto ir valdybos įregistravimo;

Nurodyti Vaivadijos liaudies tarybos Žemės ūkio ir miškininkystės skyriui:

susitarus su Žemės ūkio kooperatyvų centru, atlikti inventorizaciją,

sudaryti gamybos planą ir jį aptarti per visuotinį kooperatyvo narių susirinkimą,

padėti įsigyti sėjamuosius grūdus ir mineralines trąšas, gauti paskolą pavasario sėjai;

prižiūrėti pasiruošimą pavasario sėjai.

Už nutarimo vykdymą bus atsakinga V. Aleturovič.

Nutarimą pasirašė:

Prezidiumo pirmininko pavaduotojas Palčak Adam,

Prezidiumo sekretorius Valicki Francišek,

Prezidiumo narė Aleturovič Veronika,

Prezidiumo narys Chuchnovski Piotr (Chuchnowski Piotr).

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 43, b. 231, p. 207 (APS w Suwałkach, zespool 43, sygn. 231, str. 207).

Suvalkų apskrities liaudies tarybos Žemės ūkio ir miškininkystės skyriaus vedėja Aleturovič Veronika savo ataskaitoje apie javapjūtę valstybiniuose žemės ūkiuose ir gamybos kooperatyvuose pranešė, kad javapjūtės darbai Paliūnų ir Ožkinių gamybos kooperatyvuose vyksta sklandžiai. Vasilčyki gamybos kooperatyve situacija yra prastesnė, nes nariai nenori dirbti, taip pat trūksta organizuotumo.

Dokumentas surašytas 1951-08-01.

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 43, b. 232, p. 10 (APS w Suwałkach, zespool 43, sygn. 232, str. 10).

Pasisakymai per Suvalkų apskrities liaudies tarybos prezidiumo posėdį, vykusį 1951-10-31

Paliūnų gamybos kooperatyvo pirmininkas

Gamybos kooperatyvo nariai patenkinti, kad įstojo į kooperatyvą, nes kiekvieno iš jų gyvenimo lygis pagerėjo. Kooperatyvas nepaėmė jokios paskolos, stengiasi verstis savo lėšomis ir nenori imti paskolų kaimo pertvarkymui.

Prezidiumo pirmininkas

Paliūnų gamybos kooperatyvo valdyba su nariais turėtų energingai dirbti, kad per tinkamą ūkininkavimą pakiltų į aukštesnį lygį. Tokiu būdu kooperatyvas paveiks aplinkinius kaimus ir pagreitinsime kaimo ėjimą socializmo link.

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 43, b. 232, p. 314–315 (APS Suwałki, zespool 43, sygn. 232, str. 314–315).

1951 m. spalio mėnesį per Apskrities liaudies tarybos prezidiumo posėdį pateikta ataskaita apie Suvalkų apskrityje veikiančių gamybos kooperatyvų veiklą.

Ožkinių gamybos kooperatyvas

Dėl tokios kooperatyvo padėties nėra galimybės parengti ūkinio ir investicinio plano 1952 m. Jis iki šiol neparengtas, nevyksta koo-

peratyvo narių susirinkimai, nes trūksta susidomėjimo. Kooperatyve nėra bendro gyvo (gyvulių) ir negyvo (mašinų, įrankių) inventoriaus, išskyrus žemę, kuri buvo atiduota po įkūrimo, bet vėliau atsiimta ir panaudota savo reikalams. Ožkinių gamybos kooperatyvas IB tipo, įsteigtas 1951 m. ir tų pačių metų pavasarį vyko bendra pavasario sėja. Kooperatyvui priklauso 11 narių, kurie įnešė įnašą, ir 4 be įnašo. Pradžioje viskas klostėsi gerai, bet po tam tikro laiko atsirado moralinis nuosmukis ir priešiška propaganda paveikė kooperatyvą. Šių metų vasarą atsirado nesutarimų tarp kooperatyvo narių ir valdybos. Dabar reikalai sutvarkyti ir santykiai pagerėjo. Šiuo metu patiriame didžiules provokacijas, nukenčia kooperatyvas ir darbo organizacija. Jas vykdo Grigutis Jonas, kuris yra narys, bet neturi įnašo ir kursto nesantaiką kooperatyve. Tokiu nariu yra ir Vaičiulis (nežinia, kuris, nes Ožkiniuose buvo du Vaičiuliai, turintys tokius pačius vardus: Kostas ar Kastantas, Jono sūnus, o kitas Vaičiulis Kostas ar Kastantas, Dominyko sūnus) su 3 ha įnašu, jis yra Lenkijos jungtinės darbininkų partijos (PZPR) valsčiaus sekretorius. Dar buvo viena Vaičiulių šeima, iš kurios kilęs buvęs prokuroras Jonas Vaičiulis. Tai jis, užuot padėjęs organizaciniuose darbuose ir davęs pavyzdį kaip partijos narys, pats skleidžia melą, kad kooperatyve bus labai mažas užmokestis už darbadienį ir neverta jame dirbti. Kooperatyvo gyvas inventorių: 4 arkliai, 8 karvės, 1 telyčia ir 10 paršelių. Gyvuliams užtikrintas reikiamas pašarų kiekis.

Rudenį kooperatyvas pasėjo 22 ha vidutinio daigingumo rugių ir 4 ha silpno daigingumo kviečių. Jau paruošta darbadienių apskaita (dniówki rozliczeniowe) ir iki šio laiko avansu išmokėta po 12 zlotų už darbadienį. Tikime, kad po balanso patvirtinimo už vieną darbadienį teks sumokėti iki 30 zlotų.

Paliūnų gamybos kooperatyvas

Tai yra III tipo gamybos kooperatyvas, kuris įsikūrė š. m. žiemą. Jam priklauso 15 narių su įnašu ir 1 narys be įnašo. Kooperatyvas turi 137 ha ariamosios žemės. Jame gerai organizuotas darbas ir gerai ūkininkaujama. Bendrame ūkyje yra 17 arklių ir 6 karvės. Kooperatyvas gavo paskolą 4 karvių pirkimui, jos bus nupirktos po 1951-11-01. Nupirktos 2 jaunos kiaulės. Dėl sausros kooperatyvas pasėjo tik 8 ha rugių. Daugiau javų pasės 1952 m. pavasarį.

Visi gamybos kooperatyvai turi mašinas (techniką). Už gautas paskolas pirko kertamąsias, kuliamąsias mašinas su motorais. Paliūnai neturi žoliapjovės, ją pirks už paskolą 1952 m. Apskritis žemės ūkio tarnybos instruktoriai kiekvienam kooperatyvui davė patarimų. Valsčiaus instruktoriai dėl žemų kvalifikacijų neteikė patarimų.

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 43, b. 232, p. 320–321 (APS Suwalki, zespol 43, sygn. 232, str. 320–321).

Metinis ūkinės veiklos balanso (pajamų ir išlaidų apskaita) galutinis patvirtinimas vykdavo tokia tvarka: pirmiausiai gamybos kooperatyvo buhalteris turėjo paruošti duomenis Suvalkų apskrities liaudies tarybos Žemės ūkio ir miškininkystės skyriaus buhalterinės apskaitos referentui, kuris, gavęs minėtus duomenis, paruošdavo ataskaitą ir perduodavo ją koordinacinei komisijai, o ši svarstydavo ją per posėdį. Po patvirtinimo perduodavo medžiagą Apskritis liaudies tarybos prezidiumo posėdžiui. Jo metu Prezidiumo nariai pateikdavo daug klausimų kooperatyvų valdybų nariams, į kuriuos pastarieji privalėjo atsakyti. Patvirtinus balansą, prezidiumas perduodavo medžiagą kooperatyvo visuotiniam susirinkimui. Jeigu nebuvo skundų, valdyba galėjo išmokėti nariams atlyginimą natūra ir pinigais už išdirbtus darbdienius.

Koordinacinės komisijos posėdžio, vykusio 1952-01-14, protokolas

Komisijos nariai: Palčak Adam (Palczak Adam, Žemės ūkio bankas), Zalevski Vaclav (Zalewski Waclaw, Žemės ūkio bankas), Ale-turovič Veronika (Apskritis liaudies tarybos Žemės ūkio ir miškininkystės skyrius), Bilbin Vitold (Bilbin Witold, Lenkijos jungtinės darbininkų partijos Apskritis komiteto žemės ūkio skyriaus inspektorius), Nalevaiko Franciszek (Nalewajko Franciszek, Jungtinės liaudies partijos atstovas), Wykrota Maksymilian (Wykrota Maksymilian, Žemės ūkio kooperatyvų centro instruktorius), Levoc Bronislaw (Lewoc Bronislaw, Valstybinio žemės ūkio technikos centro agronomas).

Posėdžio darbotvarkė:

Atidarymas;

Ožkinių ir Paliūnų gamybos kooperatyvo balanso analizė;

Laisvi pasiūlymai.

Posėdį pradėjo Bilbin V., kuris paaiškino gamybos kooperatyvų balanso uždarymo ir pajamų padalijimo reikšmę pagal išdirbtus darbdienius.

Vykrota M. pagal pristatytą medžiagą aptarė Ožkinių gamybos kooperatyvo ekonominę padėtį. Pranešė, kiek gauta pajamų, kiek sumokėta mokesčių, kiek skirta pinigų pašarų ir sėklų pirkimui. Po visų atsiskaitymų už vieną darbadienį bus išmokėta iš viso 9 zlotai (1,75 zl pinigais ir 7,25 zl natūra). Komisija nutarė, kad, kooperatyvo pageidavimu, po ankstesnės analizės ir Apskritis liaudies tarybos prezidiumo patvirtinimo, š. m. sausio 17 d. paruoštą metinį balansą ir pajamų padalijimą pristatys patvirtinimui visuotiniam kooperatyvo narių susirinkimui.

Po to Vykrota M. apžvelgė Paliūnų gamybos kooperatyvo ekonominę padėtį ir parengtą metinį balansą. Pranešė, kiek gauta pajamų, kiek skirta pinigų sėjai ir pašarams, išsipareigojimams (mokesčiams, draudimui, skoloms apmokėti ir t. t.). Už vieną darbadienį tenka 18,83 zlotų (1,07 zl pinigais ir 17,36 zl natūra).

Komisija nutarė Paliūnų gamybos kooperatyvo paruoštą metinį balansą persiųsti Apskritis liaudies tarybos prezidiumui, kad jį išanalizuotų ir patvirtintų. Paskui balansas bus perduotas kooperatyvo valdybai suderinimui, o š. m. sausio 22 d. per visuotinį susirinkimą galutinai patvirtintas.

Nutarta, kad kooperatyvų visuotiniame susirinkime dalyvaus Apskritis liaudies tarybos prezidiumo narys ir Lenkijos jungtinės darbininkų partijos Apskritis komiteto atstovas. Protokolą pasirašė visi komisijos nariai.

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 43, b. 233, p. 54 (APS Suvalkai, zespól 43, sygn. 233, str. 54).

Suvalkai, 1952 m. sausis

Suvalkų apskritis liaudies tarybos prezidiumui

Vietoje

Remdamasis 1952-01-14 koordinacinės komisijos protokolu, Žemės ūkio ir miškininkystės skyrius pristato patvirtinimui Ožkinių ir Paliūnų gamybos kooperatyvo ekonominę padėtį, parengtą balansą ir gauto pelno pasidalijimo tarp kooperatyvo narių ataskaitą. Pagal pateiktą balansą Ožkinių gamybos kooperatyvo pelnas, skirtas padalijimui (paskirstytas pelnas), siekia 24.733,80 zl. Vienam nariui už vieną darbadienį tenka 9 zl (pinigais ir natūra). Paliūnų gamybos kooperatyvo pasiektas pelnas pasidalijimui – 31.236,74 zl. Per metus iš viso išdirbti 1658 darbadieniai. Už vieną darbadienį tenka 18,33 zl (pinigais ir natūra).

Norima pabrėžti, kad nurodytas pasiektas pelnas lieka sumokėjus visas skolas ir mokesčius. Dėl anksčiau paminėtų reikalų Žemės ūkio ir miškininkystės skyrius siūlo:

Patvirtinti Ožkinių gamybos kooperatyvo metinę ataskaitą (balansą) ir pelno padalijimą. Pasiektas pelnas yra 24.733 zl, už vieną darbadienį numatyti 9 zl.

Patvirtinti Paliūnų gamybos kooperatyvo metinę ataskaitą (balansą) ir pasiekto pelno (31.236,74 zl) padalijimą, už vieną darbadienį numatyta 18,83 zl.

Vadovaujantis 1952-01-14 protokolu įpareigoti koordinacinę komisiją prižiūrėti, kad metinė ataskaita būtų pristatyta per visuotinius susirinkimus: Ožkinių gamybos kooperatyve š. m. sausio 17 d., Paliūnų gamybos kooperatyve š. m. sausio 22 d.

Pasirašė Apskritis liaudies tarybos Žemės ūkio ir miškininkystės skyriaus vedėjas.

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 43, b. 233, p. 69 (APS Suwalki, zespol 43, sygn. 233, str. 69).

Suvalkų apskrities liaudies tarybos prezidiumo posėdžio, vykusio
1952 m. sausio 16 d., protokolas

1952-01-20 nutarimas Nr. III/10/52

Prezidiumo narė Aleturovič Veronika, remdamasi 1952-01-14 koordinacinės komisijos protokolu, pateikė informaciją apie Ožkinių ir Paliūnų gamybos bendrovės ekonominę situaciją.

Ožkinių gamybos kooperatyvas

Šiame kooperatyve darbą griauna 3 asmenys: Centrinės kooperatyvų įstaigos (Centralny Urząd Spółdzielczości) valsčiaus įgaliotinis Porada Jan, Lenkijos jungtinės darbininkų partijos Pirminės partinės organizacijos sekretorius Vaičiulis Kostas, Valstiečių savišalpos sąjungos (Związek Samopomocy Chłopskiej) sekretorius Grigutis Jonas. Jie, kaip politinių organizacijų atstovai, nesilaiko darbo drausmės, užsiima priešiška veikla. Nederamai elgiasi per susirinkimus, kelia sumaištį. Jeigu išvardinti asmenys toliau bus kooperatyvo nariais, tuomet jis iširs. Už vieną darbadienį išėjo 9 zl. Vienam kooperatyvo nariui pritrūko pašarų galvijams. Duotas nurodymas skirti pašarų kitų narių sąskaita, kuriems bus atlyginta 1952 m. Kooperatyvo narys Maksimavičius Juozas įrašė žymiai mažiau darbadienių sau ir savo žmonai, o pirmininkas Porada Jan įrašė sau 180 darbadienių. Tai per didelis skaičius.

Pateikė pasiūlymą Suvalkų apskrities liaudies tarybos prezidiumui išvardintus asmenis pašalinti iš kooperatyvo, toks sprendimas padės pagerinti esamus santykius.

Lenkijos jungtinės darbininkų partijos Apskrities komiteto vykdomojo organo narys Palčak Adam pateikė pareiškimą dėl išvardintų asmenų pašalinimo iš kooperatyvo, nes jie visiškai yra nenaudingi (nereikalingi). Kalbant apie Porada Jan, tai jis ne tik ardo patį gamybos kooperatyvą, bet ir valsčiaus liaudies tarybos prezidiumo, taip pat Valsčiaus kooperatyvo „Valstiečių savišalpa“ veiklą. Tai jis prisidėjo prie kontraktacijos žlugimo.

Apskrities liaudies tarybos prezidiumas nutarė patvirtinti Ožkinių gamybos kooperatyvo metinę ataskaitą (apskaitos balansą).

Paliūnų gamybos kooperatyvas

Prezidiumo narės Aleturovič Veronikos pasisakymas

Paliūnų gamybos kooperatyvas priskiriamas prie III tipo. Už vieną darbadienį išėjo 18,83 zł. Jo ekonominė padėtis yra gera. Kooperatyvo nariai dirba atsidadę ir pasitiki savo valdyba. Su dideliu noru pradėjo pavasario darbus, bet bijo gretimų kaimų piktadarybių. Didelę sumaištį kooperatyve padarė pirmininkas Staskevičius Bronius, Antano sūnus, ir jo pavaduotojas Cibulskas. Nors Staskevičius B. buvo pašalintas iš kooperatyvo, tai ir toliau daro piktadarybes. Tam, kad Bronius Staskevičius neturėtų pretenzijų (reikalavimų), jam prirašyta 6 mėnesių darbadienių, paimtų iš kito nario, kuris daugiausiai jų išdirbo. Nupirkus gyvą ir negyvą inventorių, padėtis kooperatyve pasikeitė. Gavome gerą derlių. Siūlau padėti gamybos kooperatyvui pavasario sėjoje.

Lenkijos jungtinės darbininkų partijos Apskrities komiteto vykdomojo organo nario Palčak Adam pasisakymas

Kooperatyvui lauko darbuose turėtų padėti Paliūnų valstybinis žemės ūkis, kuris nuomoja pašiūres ir kluonus. Tai būtų atlyginimas už nuomą. Kooperatyvo ekonominė padėtis gera ir turi perspektyvą vystytis. Paėmė paskolą 10 metų laikotarpiui gyvo ir negyvo inventoriaus pirkimui.

Apskrities liaudies tarybos prezidiumas turėtų atkreipti dėmesį, kad be prezidiumo sutikimo niekas nevyktų į kooperatyvus ir neduotų nurodymų, nes tai dažnai kelia chaosą.

Priekyje iš kairės: Danutė Kraučeliūnaitė (Irenos Kalesinskienės sesuo), Elena Krijerytė, Irena Kraučeliūnaitė-Kalesinskienė, Ona Baliūnienė. Toliau iš kairės: Jonas Kaleinykas, Vincas Knyza, Juozas Kraučeliūnas (Irenos Kalesinskienės tėvas), Juozas Baliūnas, Juozas Savickas (buvęs Vižainio felčeris, 1958–1959 m. ėjo Lietuvos visuomeninės kultūros draugijos pirmininko pareigas), nežinomas asmuo. Paskutinėje eilėje iš kairės: Angelė Kraučeliūnaitė (toliausiai, Irenos Kalesinskienės sesuo), Magdalena Kraučeliūnienė (Irenos Kalesinskienės mama), Salomėja Kaleinykaitė, sutuoktiniai Mikasė ir Jonas Adukauskai.

Irenos Kalesinskienės nuotrauka

Tarp Paliūnų valstybinio žemės ūkio ir gamybos kooperatyvo susidarė tam tikras antagonizmas. Gamybos kooperatyve dirba 99 proc. lietuvių, o Valstybiniame žemės ūkyje 95 proc. lenkų. Šitą padėtį būtina reikia keisti ir aptarti su valstybinio ūkio direktoriumi per prezidiumo posėdį.

Paliūnų ir Ožkinių gamybos kooperatyvuose nevyksta kultūrinis gyvenimas, jie atitrūkė nuo politinių ir kultūrinių aktualijų. Dėl to jaučiasi labai blogai. Neturi bibliotekos. Reikėtų kreiptis į Varšuvos leidyklą „Ruch“, kad atsiųstų lietuviškų knygų. A. Palčak paklausė prezidiumo, ar turi pinigų knygų pirkimui.

P. Chuchnovski atsakė, kad bibliotekos yra pavaldžios švietimo ministerijai. Biudžete yra pinigų tik knygų įrišimui. Lietuviškų knygų klausimas buvo aptartas Vaivadijos liaudies tarybos Švietimo skyriuje ir per suvažiavimą Varšuvoje 1951-12-12. Švietimo ministerija pareiškė, kad persiūstas užsakymas, bet atsakymo negauta.

Apskritis liaudies tarybos prezidiumas, atlikęs pristatytų klausimų analizę, nutarė:

Įpareigoti žemės ūkio ir miškininkystės skyrių stebėti, kad nereikalingos organizacijos nevažinėtų į kooperatyvus duoti nurodymų, neatitinkančių kooperatyvo veiklos programos.

Išspręsti nesutarimus tautiniu pagrindu. Pakviesti į prezidiumo posėdį Paliūnų valstybinio žemės ūkio direktorių ir su juo aptarti, kaip galima išspręsti dviejų tautų gyventojų nesutarimus.

Nurodyti Apskritis liaudies tarybos Švietimo skyriui kreiptis į Švietimo ministeriją, kad pagreitintų lietuviškų knygų siuntimą.

Apskritis liaudies tarybos prezidiumas nutarė patvirtinti Paliūnų gamybos kooperatyvo metinę ataskaitą.

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 43, b. 233, p. 41–44 (APS Suwalki, zespol 43, sygn. 233, str. 41–44).

Suvalkų apskritis liaudies tarybos prezidiumo posėdžio, kuriam pirmininkavo prezidiumo pirmininko pavaduotojas Žyškėvič Jan (Żyszkiewicz Jan), vykusio 1952-03-05 nuo 10 val. iki 16 val. Ožkinių gamybos kooperatyve, protokolas Nr. X.

Dalyvavo:

Apskritis liaudies tarybos prezidiumo sekretorius Valicki Franciszek (Walicki Franciszek),

Prezidiumo narė Aleturovič Veronika (Aleturowicz Weronika),

Prezidiumo narys Chuchnovski Piotr (Chuchnowski Piotr).

Be prezidiumo, dar dalyvavo:

Lenkijos jungtinės darbininkų partijos Apskritis komiteto sekretorius Malinowski (Malinowski) Jan,

Apskritis valsčių kooperatyvų sąjungos (Powiatowy Związek Gminnych Spółdzielni) valdybos narys Višnevski (Wiszniewski),

Ožkinių ir Paliūnų gamybos kooperatyvų valdybų nariai,

Suvalkų apskritis liaudies tarybos Personalo skyriaus vedėja Cynkevič Valentyna (Cynkiewicz Walentyna),

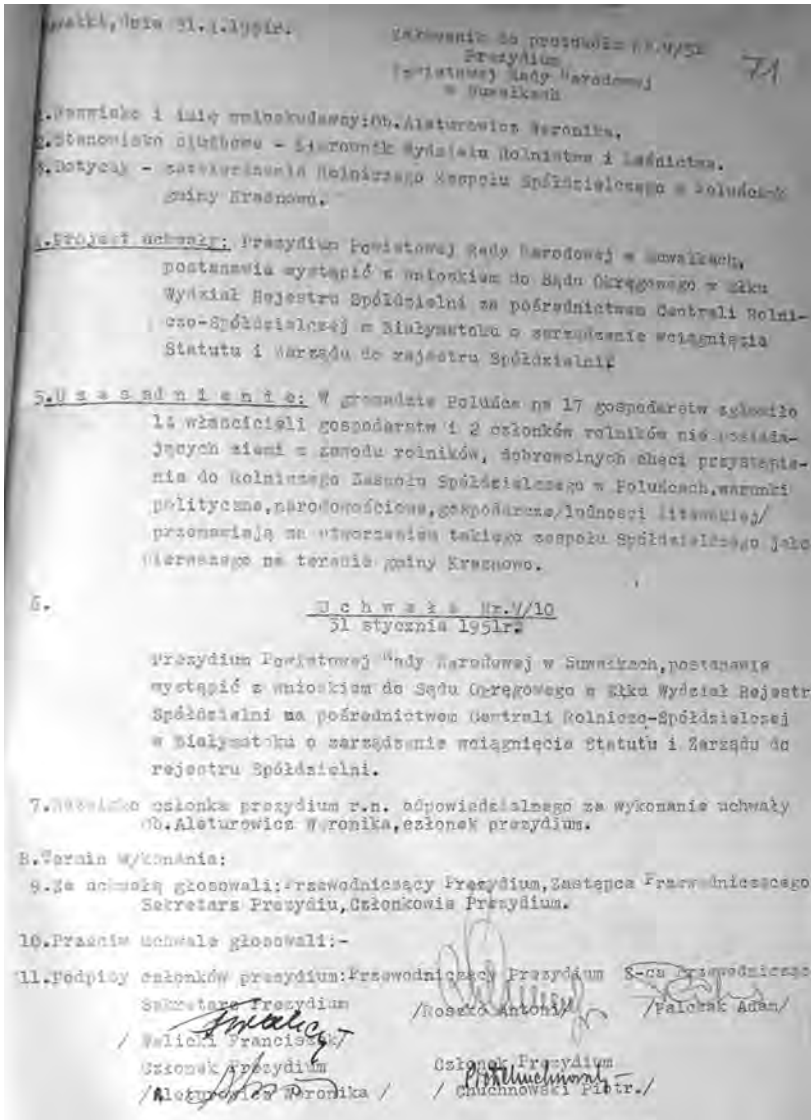
Suvalkų apskritis liaudies tarybos Žemės ūkio ir miškininkystės komisijos pirmininkas Lemieš Jan (Lemiesz Jan).

Posėdžio darbotvarkė:

Praeito posėdžio protokolo patvirtinimas.

Apskritis liaudies tarybos komisijos nutarimų ir pasiūlymų nagrinėjimas.

Ožkinių ir Paliūnų gamybos kooperatyvų 1952 m. ūkinių planų patvirtinimas.

1951 m. sausio 31 d. Suvalkų apskrities liaudies tarybos prezidiumo nutarimas Nr. V/10 pateikti Elko apygardos teismo Kooperatyvų registracijos skyriui per Balstogės žemės ūkio kooperatyvų centrą dėl Paliūnų kooperatyvo statuto ir valdybos įregistravimo

Suvalkų valstybinis archyvas,
f. 43, b. 231, p. 71 (APS Suwałki, zespól 43, sygn. 231, str. 71).

Apskrities valsčių kooperatyvų sąjungos valdybos ataskaita dėl Valsčiaus kooperatyvų „Valstiečių savišalpa“ (Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska“) aprūpinimo trąšomis ir žemės ūkio prekiomis.

Asmeniniai reikalai.

Klausimai ir laisvi pasiūlymai.

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 43, b. 233, p. 162 (APS Suwalki, zespol 43, sygn. 233, str. 162).

Nutarimas Nr. X/31/52

Ožkinių (priklauso Seivų valsčiui) ir Paliūnų (priklauso Krasnavo valsčiui) gamybos kooperatyvų ūkinius planus patvirtinimui pristatė Suvalkų apskrities liaudies tarybos Žemės ūkio ir miškininkystės skyriaus vedėja.

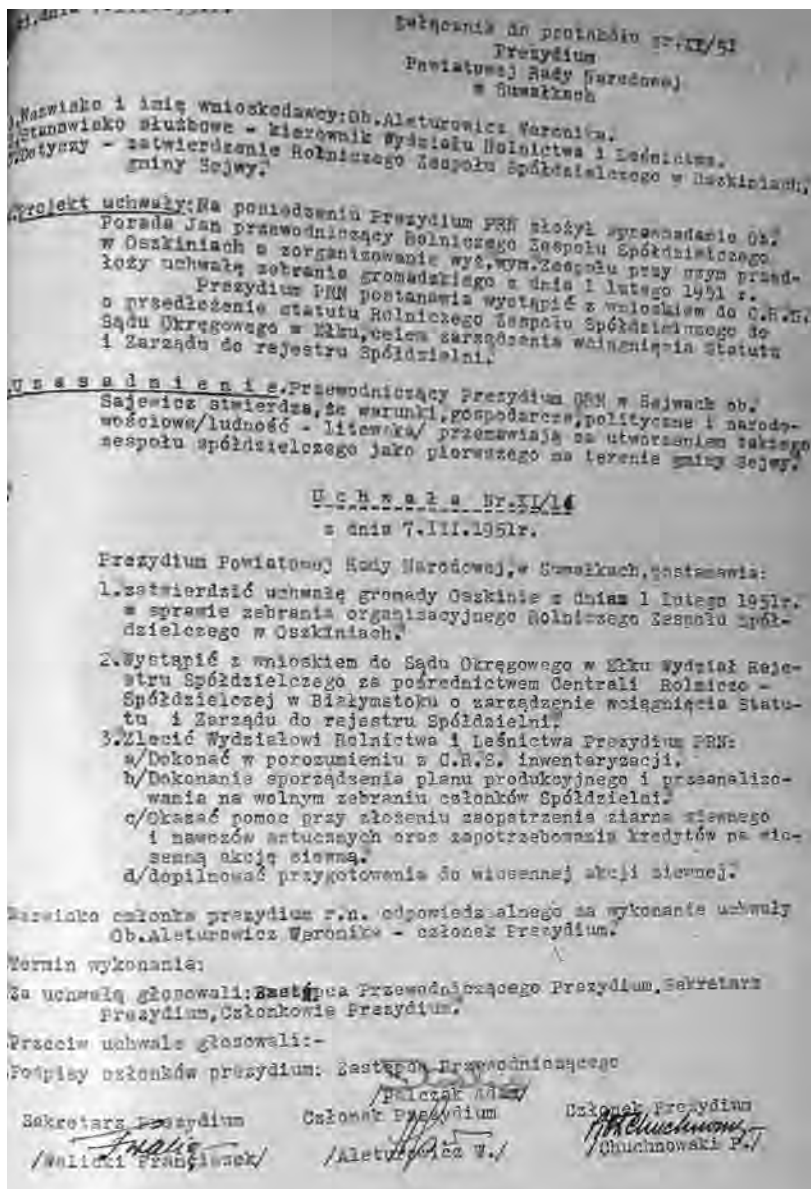
Ožkinių gamybos kooperatyvo visos žemės paviršiaus plotas 150,88 ha, o ariamosios – 132,99 ha, 7,25 ha sudaro kita žemė ir dirvonai, 10,64 ha sudaro kooperatyvo narių sodybų sklypai.

Kooperatyvas 1952 m. planuoja pasėti ir pasodinti: 2,5 ha pavasarinių kviečių, 2 ha cukrinių runkelių, 22 ha rugių, 0,75 ha rapsų, 4 ha miežių, 12 ha avižų, 6 ha javų mišinio, 2 ha žirnių, 0,5 ha pašarinių lubinų, 1 ha pavasarinių vikių, 1 ha sėjamosios seradėlės, 0,5 ha pavasarinių rapsų, 2 ha linų, 7 ha bulvių, 2,5 ha pašarinių runkelių, 2 ha dobilų ir liucernos ankstyvam pjovimui, 4,5 ha dobilų ir liucernos žieminiams pašarams.

1952 m. kooperatyvas planuoja pirkti raguotų galvijų, kiaulių, avių ir paukščių. Ožkinių kooperatyvas gerai suplanavo javų pasėlius, o jo nariai atkreipė dėmesį į tai, kad reikia padidinti galvijų ir kiaulių kiekį. Tokiu būdu galima bus gauti didesnes pajamas.

Paliūnų gamybos kooperatyvas iš viso turi 249,30 ha žemės, ariamosios žemės 225,71 ha, 11,75 ha miško, 0,60 ha dirvonų. Kooperatyvo narių sodybų sklypai sudaro 13,30 ha. Kooperatyvas 1952 m. planuoja pasėti 6 ha rugių, 2 ha vasarinių kviečių, 7 ha miežių, 10 ha avižų, 24 ha javų mišinio, 1 ha žirnių, 1 ha vikių, 20 ha ankštinio mišinio, 1 ha linų, 0,25 ha rugių, pasodinti 8 ha bulvių, 1 ha pašarinių runkelių, 10 ha kitų kultūrų, pasėti 2 ha dobilų ir liucernos. Labai mažai, palyginti su kitomis kultūromis, planuojama pasėti varpinių javų. Koordinacinė komisija to nepastebėjo ir patvirtino ūkinį planą. Kooperatyvas nenori imti paskolos gyvulių ir žemės ūkio technikos pirkimui, o jo nariai nori individualiai auginti raguotus gyvulius ir kiaules. Nenori įkurti paukščių fermos, kuri duoda dideles pajamas. Ūkininkavimas senovišku būdu negeneruoja didelio pelno.

Apskrities liaudies tarybos Žemės ūkio ir miškininkystės skyriaus pirmininkas Lemiesz Jan, atlikęs ūkinių planų analizę, komisijos posėdyje siūlo juos patvirtinti.

1951 m. kovo 7 d. Suvalkų apskrities liaudies tarybos prezidiumo nutarimas Nr. XI/14 pateikti Elko apygardos teismo Kooperatyvų registracijos skyriui per Balstogės žemės ūkio kooperatyvų centrą dėl Ožkinių kooperatyvo statuto ir valdybos įregistravimo

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 43, b. 231, p. 207 (APS Suwałki, zespół 43, sygn. 231, str. 207).

Paliūnų gamybos kooperatyvo pirmininkas pareiškė, kad koope-
ratyvo nariai nesutiko padidinti varpinį javų pasėlių ploto dėl darbo

jėgos trūkumo, nors valdyba į tai atkreipė dėmesį. Auginant pašarines kultūras, nereikia įdėti tiek daug darbo.

Žemės ūkio ir miškininkystės komisijos pirmininkas pažymėjo, kad planuota pasėti 20 ha žieminių javų, bet dėl sausros pasėta 6 ha rugių, o 14 ha plotą planuoja apsėti pavasariniais varpiniais javais.

Žemės ūkio ir miškininkystės skyriaus vedėjas pareiškė, kad Paliūnų gamybos kooperatyvo nariai nenori taikyti žemdirbystės naujovių ir toliau praktikuoja trilaukį (žemė suskirstoma į tris dalis: žiemenčių, vasarojaus ir pūdymo). Tai nėra tinkamas ūkininkavimo būdas ir reikia kuo greičiau jo atsisakyti, išnaudoti kiekvieną žemės plotą. Ožkinių kooperatyvas naudoja naujus žemdirbystės būdus, atsisakė trilaukio ir tokiu būdu gauna didesnes pajamas.

Pagal pasėlių plotus gamybos kooperatyvams bus užtikrintas mineralinių trąšų kiekis.

Ožkinių gamybos kooperatyvo valdybos nario Pivnickio Stanislaivo (Piwnicki Stanisław) pasisakymas

Sunku padidinti raguočių gyvulių ir kiaulių kiekį, nes neturime atitinkamų tvartų. Gyvuliai auginami tvartuose, esančiuose visame kaime. Kooperatyvui trūksta pievų. Yra tik daug pelkių. Praėjusi melioracija nevisiškai nusausino balas. Kooperatyvas turės parduoti valstybei javo iškeitimui ir pasilikti savo reikmėms.

Lenkijos jungtinės darbininkų partijos Suvalkų apskrities komiteto sekretoriaus Malinovskio Jano (Malinowski Jan) pasisakymas

Pagal ūkinius planus matyti, kad Paliūnų kooperatyvo nariai neįvertina plėtros ir perėjimo prie pažangios žemdirbystės svarbos. Toliau naudoja senoviškus žemdirbystės būdus (trilaukį). Tokio ūkininkavimo būdo atsisakyti mus verčia pramonė, kuri sparčiai vystosi ir reikalauja daugiau žemės ūkio produktų, žaliavų. Gamybos kooperatyvai įpareigoti skirti darbininkams daugiau žemės ūkio produktų, o už tai kaimai gauna pramonės produktų. Kooperatyvo nariams buvo paaiškinta, kokia bus nauda ir kokias gaus pajamas po metinės ataskaitos dėl kolektyvinio darbo. Individualūs ūkininkai apie tokias pajamas negali netgi pagalvoti, nes jie turi visai kitus įsipareigojimus valstybei. Daug priklauso nuo kooperatyvo valdybos, ar ji norės pereiti į aukštesnį ūkininkavimo lygį. Turi suprasti, kad reikia padidinti galvijų ir kiaulių kiekį, pereiti prie racionalios žemdirbystės. Lenkijos Liaudies Respublika padeda gamybos kooperatyvams vystyti ūkius, kad jo nariams nereikėtų sunkiai dirbti ir turėtų laiko kultūriniam gy-

venimui. Duoda paskolą gyvo ir negyvo inventoriaus pirkimui. Paliūnų gamybos kooperatyvas visiškai nepasinaudojo paskolomis. Turėtų imti paskolą pavyzdingų tvartų ir ūkinių pastatų pastatymui, taip pat gyvo inventoriaus pirkimui, kad duotų pavyzdį individualiems ūkininkams, kurie iškart pamatytų, kad kolektyvinis darbas pagerina gyvenimą. Sėti reikia tik sėjamosiomis. Kooperatyvo nariai turėtų įtikinti individualius ūkininkus, kokią naudą duoda sėjimas sėjama. Paliūnų kooperatyve būtina reikia atsisakyti senos žemdirbystės formos – trilaukio.

Suvalkų apskrities liaudies tarybos prezidiumo sekretoriaus Valicki Francišek (Walicki Franciszek) pasisakymas

Siekiant, kad Paliūnų gamybos kooperatyvas sėkmingai veiktų ir neliktų nutylėtų klausimų, reikėtų pozityviai nuteikti narius į kooperatyvo valdybą, turinčią gerą reputaciją ir pavyzdingai ūkininkaujančią. Tokia valdyba pozityviai nuteiks kooperatyvo narius darbui ir jie supras, kad gerai dirbdami pagerins savo gyvenimo lygį. Šis kooperatyvas planuoja atsargiai ir neima paskolų. Reikėtų padidinti auginamų kiaulių ir raguotų galvijų kiekį. Tokiu būdu padidins pajamas. Šešerių metų valstybės plane Balstogės vaivadijoje numatyta padidinti raguotų galvijų skaičių. Šį klausimą Paliūnai turėtų apmąstyti ir tiksliai aptarti per susirinkimus. Dėl pravestos melioracijos kaltas yra kooperatyvas, nes nemoka naudotis atliktais darbais. Iškastus melioracijos griovius neatšakingi nariai vėl užvertė. Gamybos kooperatyvai turėtų duoti pavyzdį, kaip paruošti sintetines trąšas pievų tręšimui. Sutinku su Žemės ūkio ir miškininkystės komisijos pasiūlymu patvirtinti ūkio planą.

Prezidiumo pirmininko pavaduotojas Žyškievič Jan

Iš pristatyto ūkio plano matyti, kad Ožkinių gamybos kooperatyvas atsižvelgė į Partijos ir Vyriausybės nurodymus ir pradėjo naudoti pažangią agrotechniką. Paliūnų kooperatyvas turėtų atsisakyti senoviškos žemdirbystės (trilaukio), padidinti raguotų galvijų ir kiaulių skaičių, taip pat daugiau sėti varpinių javų.

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 43, b. 233, p. 167–169 (APS Suvalki, zespool 43, sygn. 233, str. 167–169).

Suvalkų apskrities liaudies tarybos prezidiumo, vykusio 1952 m. liepos 23 d., protokolas

Suvalkų apskrities liaudies tarybos Žemės ūkio ir miškininkystės skyriaus vedėjas, vadovaudamasis Ožkinių žemės ūkio kooperatinės bendrovės (Rolniczy Zespól Spółdzielczy) 1952-05-19 visuotinio su-

sirinkimo protokolu, Kukavo žemės ūkio technikos centro (Państwo-wy Ośrodek Maszynowy w Kukowie) Politinio skyriaus nuomone, taip pat 1952-04-23 Balstogės žemės ūkio kooperatyvų centro raštu, aptarė nario Pajaujo Vinco pašalinimą iš kooperatyvo. Žemės ūkio ir miškininkystės skyrius siūlo jį pašalinti iš Ožkinių kooperatyvo.

Vincas Pajaujis turi 28 ha žemės. Į kooperatyvą įstojo tam, kad išnaudotų darbo jėgą, bet jam to padaryti nepavyko, nes kooperatyvas perėjo į III tipą. Jis visiškai nedirbo kooperatyvo darbų, tik savo ūkyje.

Po pristatytos medžiagos aptarimo Apskritis liaudies tarybos prezidiumas sutinka su Žemės ūkio ir miškininkystės skyriaus pasiūlymu ir nutaria 1952-05-04 Pajaujį Vincą pašalinti iš Ožkinių gamybos kooperatyvo.

Suvalkų valstybinis archyvas, f. 43, b. 233, 1952-07-23, p. 500 (APS Suwałki, zespol 43, sygn. 233, 23.07.1952, str. 500).

MINĚJIMAI

ELVYRA BILIŪTĖ-ALEKNAVIČIENĖ
GYVENIMAS, PAŽENKLINTAS KANČIOS
KRYŽIUMI

Kunigui Pranui Račiūnui MIC – 105

Viešpatie, aš neščiau širdį Tau į duoklę,
Melsčiau kaip sukniubus pamario banga:
Leisk, kad ji pražystų tyliai kaip žibuoklė,
Duok, kad ji prabiltų švelniai kaip styga!

Vincas Stonis

Būsimasis kunigas gimė 1919 m. kovo 28 d. Marijampolėje matininko Jurgio Račiūno ir mokytojos Elžbietos Paulionytės-Račiūnienės katalikiškoje šeimoje. Būdamas septynerių metų, pradėjo lankyti Marijampolės pradinę pavyzdinę mokyklą (prie Mokytojų seminarijos). Buvo gabus ir stropus mokinys, nes pasimokęs trejus metus, sėkmingai išlaikė egzaminus. Šios mokyklos baigimas atvėrė duris į tolimesnį mokslą ir 1928 m. jį tęsė Marijampolės marijonų gimnazijoje. Šie metai buvo prasmingi, kupini apmąstymų: dalyvavo pogrindyje veikiančioje ateitininkų organizacijoje, susiejo savo gyvenimą su Marijonų vienuolija, subrandino mintį tapti kunigu. Būdamas 14 metų, nedrąsiai ištarė:

– Mama, aš būsiu kunigas.

– Sūneli, tu gimei silpnutis, todėl ir dabar dažnokai sirguliuoji, – bandė aiškinti motina.

– Mama, aš vis tiek būsiu kunigas, – jau tvirtesniu balsu antrą kartą tą patį pakartojo Pranas.

– Vaikeli, matai, kad mes sunkokai verčiamės, visus prislėgė tėvo netektis... Juk be jo tapo ne tik liūdniau, bet vos ne vos galą su galu suduriam, – vieną po kito žėrė argumentus motina, vildamasi sūnų atkalbėti nuo kunigystės.

– Mama, aš tikrai būsiu kunigas, – sunkiai tramdymas ašaras, tačiau tvirtai ištarė sūnus.

Be abejo, panašių sūnaus ir motinos pokalbių buvo ne vienas. Motina, kaip įmanydama, stengėsi atkalbinėti nuo kunigystės, tarsi nujausdama sūnaus erškėčiuotą kelią, o Pranas tvirtai laikėsi, nes pašaukimas buvo galingesnis už artimųjų atkalbinėjimus. Pagaliau, tarsi po audros, visi aprimo. Po tėvo mirties šeimą globojęs dėdė Ciprijonas Barkauskas, be abejo, rėmė Pranuką ir materialiai.

Pranas Račiūnas baigė gimnaziją, lankė filosofijos kursus Kaune ir 1940 m. priėmė amžinuosius įžadus Marijonų kongregacijoje. Įstojo į Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos fakultetą, jį baigė įgydamas kanonų teisės licenciatu laipsnį.

1943 m. gegužės 2 d. Kauno Šv. Pranciškaus Ksavero bažnyčioje vyskupas Vincentas Brizgys suteikė Pranui Račiūnui kunigystės šventimus. Primicijų šv. Mišias aukojo gimtajame mieste, Marijampolės Šv. arkangelo Mykolo bažnyčioje. 1944 m. kunigo motina su sūnumi Kazimieru ir globėjas dėdė su šeima pasitraukė į Vakarų. Sūnus Jurgis už dalyvavimą generolo Povilo Plechavičiaus Vietinėje rinktinėje buvo ištremtas į Sibirą. Istoriniai vėjai išblaškė gražią Račiūnų šeimą ir artimuosius.

***

Kunigas P. Račiūnas tarnystę pradėjo Varėnoje vikaru, netrukus buvo paskirtas Panevėžio Švč. Mergelės Marijos viešosios koplyčios rektoriumi ir Panevėžio II marijonų vienuolijos vyresniuoju bei mokyklų kapelionu. Po to trumpai teko dirbuotis Kaune Šv. Gertrūdės ir Šv. Sakramento bažnyčiose vikaru.

Kunigo P. Račiūno studijų ir pirmieji tarnystės metai sutapo su sunkiu mūsų tautos išbandymu: vieną okupaciją keitė kita, karas ir pokaris nualino visą šalį. Sunkūs išbandymai teko ir Bažnyčiai. 1946 m. buvo areštuoti vyskupai: Vincentas Borisevičius, Pranciškus Ramanauskas ir Teofilus Matulionis (dabar – palaimintasis). Tuo metu kelios Lietuvos vyskupijos liko be vyskupų. Daugelis dvasininkų susirūpino Bažnyčios likimu. Bažnyčios hierarchų nurodymu kunigas P. Račiūnas 1947 m. nuvyko į Maskvą susitikti su JAV atstovybės kapelionu kunigu Antonio Laberžė. Šio susitikimo tikslas – prašyti, kad jis tarpininkautų ir popiežius leistų Lietuvoje konsekruoti naujų vyskupų. Be abejo, apie šią kunigo išvyką sužinojo sovietinis saugumas. Jo pavardė atsidūrė šalia kitų sovietinei valdžiai nepaklusnių kunigų. 1948 m. buvo užvesta agentūrinio tyrimo byla „Zakat“ („Saulėlydis“).

Kun. Pranas
Račiūnas MIC

Tikro akibroškto kunigas sulaukė 1949 metais. Religinų kultų reikalų tarybos įgaliotinis Bronius Pušinis iškvietė kunigą Praną Račiūną ir pareiškė:

– Ar dar ilgai priklausysi Marijonų vienuolijai?!

– Aš esu davęs amžinuosius įžadus, – ramiai atsakė kunigas.

– Davęs tai davęs, bet gali ir atsisakyti, – žybtelėjo B. Pušinio akys.

– Neatsisakysiu, – ramiai ištarė kunigas kaip kadaise nepaklusdamas motinai atsisakyti savo pašaukimo kunigystei.

– Parašyk pareiškimą, kad išstoji iš vienuolijos, – jau švelnesniu balsu ištarė B. Pušinis, ištiesdamas kunigui baltą popieriaus lapą.

– Nieko nerašysiu, – tvirtai pasakė kunigas P. Račiūnas.

– Daug ką prarandi, kunige P. Račiūnai, – tramdydamas pyktį, iškošė B. Pušinis.

Brangiai kainavo kunigui nepaklusimas valdžiai, jis buvo nušalintas nuo pareigų. Pirmą kartą susidūrė su valdžios savivale, todėl neramia širdimi ieškojo išeities iš nemalonios situacijos ir, žinoma, surado – prisiglaudė pas pažįstamą kunigą Vladislavą Polonskį Babriškyje. 1949 m. birželio 4 d. čia ir buvo areštuotas. Pusę metų žiauriai kankinamas ir tardomas Vilniaus saugumo kalėjime, o Ypatingojo pasitarimo prie SSRS vidaus reikalų ministro 1950 m. kovo 18 d. sprendimu nubaustas 25 m. pataisos darbų bausme, konfiskuojant turtą.

***

Kunigas P. Račiūnas buvo kalinamas Vorkutos, Taišeto ir Mordovijos lageriuose. Tačiau nei badas, nei šaltis, nei žeminimas nepalaužė žmogaus, kurio pašaukimas – darbuotis Kristaus vynuogyne. Nelaisvės metais jis išliko kunigu: šv. Mišias aukodavo kasyklų požemiuose, teikdavo sakramentus, sugebėdavo paguosti kenčiančius ir viltį praradusius rūsčiųjų dienų draugus kalinius. Matydamas, kad žodžiai nepadedą, imdavo akordeoną ir savo gražiu balsu užtraukdavo lietuvišką dainą, kuri įsiūbuodavo ir viltį praradusius kalinius.

Mordovijoje buvo kalinamas su kunigais Petru Rauda, Jonu Balčiūnu, Alfonsu Svarinsku, Ukrainos arkivyskupu Josypu Slipij ir kt. Slaptais kanalais pavyko susisiekti su motina, gyvenančia Čikagos priemiestyje, Cicero mieste. Motina ir brolis Kazimieras atsiųsdavo maisto, drabužių, vaistų, o kunigas P. Račiūnas viskuo dosniai dalindavosi su kitais. Iš jos gautomis penicilino tabletėmis pavyko išgydyti sunkiai plaučių uždegimu sergantį arkivyskupą J. Slipij. Šias tabletes

sergančiam arkivyskupui sugebėjo slapta perduoti kun. Alfonsas Svarinskas, tuo metu dirbęs lageryje felčerių.

Kunigas P. Račiūnas net už grotų būdamas nenutraukė švietėjiškos veiklos: perduodavo informaciją Vatikanui apie Bažnyčios persekiojimą Lietuvoje, nelegaliai siūsdavo religinę literatūrą, arkivyskupui J. Slipij padėjo rengti Ukrainos unitų istoriją.

Po Stalino mirties, kaip ir daugelio politinių kalinių, taip ir kunigo P. Račiūno byla buvo peržiūrėta, tačiau nustatyta, kad jis savo anti-sovietinių pažiūrų neatsisakė, todėl buvo kalinamas toliau. Ramybės jam nedavė sovietinės valdžios pareigūnai, dažnai iškviesdami pokalbiams, kurie iš kunigo pareikalavė daug valios ir sveikatos.

– Jau daugelį metų kenti nelaisvėje, – tarsi geras, nuoširdus draugas pradėdavo pokalbį saugumietis.

– Rašyk malonės prašymą ir būsi laisvas, – toliau suokė nepažįstamas vyras, o kunigas ramiai klausėsi.

– Juk nori laisvai apaštalauti Lietuvoje?! – po keleto minučių prašymas pamažu virsdavo įsakymu, nes juos labai siutino iš kunigo sklindanti ramybė, o atsakymas visiškai priblokšdavo.

– Aš nuteistas be teismo. Kodėl turėčiau prašyti atleidimo?!

Toks atsakymas pareigūnus išvesdavo iš kantrybės, todėl kuriam laikui palikdavo kunigą ramybėje.

Kunigas P. Račiūnas be teismo iškalėjo 16 metų ir pora mėnesių, kalėjimo durys atsivėrė tik 1965 metais. Laisvę išvydo paskutinis iš pokario metais sovietų lageriuose atsidūrusių Lietuvos dvasininkų.

Kunigas P. Račiūnas buvo skiriamas į Vilkaviškio vyskupijos nuošalias parapijas (Gerdašiai, Paluobiai), nes buvo manoma, kad dirbdamas atokiuose bažnytkaimiuose mažiau „ves iš kelio tarybinį jaunimą“. Tačiau jis ir toliau kovojo už tikinčiųjų teises, vienas iš pirmųjų pasirašydavo po Vilkaviškio vyskupijos kunigų pareiškimais sovietų valdžiai, bendradarbiavo su kitais aktyviais kunigais. Todėl nuo pirmųjų tarnystės metų kunigas, užkliuvęs sovietų valdžiai, net ir po ilgų kančios ir nelaisvės metų vis tiek liko KGB akiratyje, tik dabar dokumentuose buvo vadinamas Pamokslininko slapyvardžiu.

***

Gūdžiais sovietinės okupacijos metais pogrindyje atgimė katalikiška spauda. Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika (toliau – LKB kronika) atsirado ne tuščioje vietoje. Vidas Spengla liudija, kad nuo 1966 metų Lietuvos Katalikų Bažnyčios atstovai pradėjo organizuoti

Kun. P. Račiūnas Vorkutoje

slaptus susirinkimus. Šio sambūrio neoficialus vadovas buvo Simno Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios vikaras kunigas Sigitas Tamkevičius (dabar – kardinolas), o aktyviausi nariai: Juozas Žemaitis MIC (vėliau – vyskupas), Alfonsas Svarinskas, Pranas Račiūnas MIC, nespėjęs laisvėje net vienerius metus pagyventi, ir kt. Vieno pasitarimo metu Igliaukos klebonijoje buvo nutarta rašyti ne tik pareiškimus sovietų valdžiai, bet ir registruoti faktus apie Lietuvos Bažnyčios persekiojimus įvairiose Lietuvos vietovėse. Ilgokai buvo svarstoma, kaip pavadinti tokį leidinį. Vyskupas (vėliau – kardinolas) Vincentas Sladkevičius pasiūlė – „LKB kronika“, šiam pavadinimui visi pritarė ir jis tapo naujo leidinio krikštatėviu.

1976 m. Lietuvos Bažnyčios delegacija buvo pakviesta į Tarptautinį Eucharistijos kongresą Filadelfijoje. Daugelis šį pakvietimą laikė ateistų klasta. Vyskupas V. Sladkevičius šį pasiūlymą atmetė ir griežtai atsisakė vykti į Ameriką. Kunigas P. Račiūnas MIC sutiko ir užsitraukė nemalonę, nes buvo manoma, kad ilgamečius kalinius kunigus P. Račiūną ir J. Juodelį norima sukompromituoti tikinčiųjų ir politkalinųjų akyse.

Nuvykusieji į JAV buvo svetingai sutikti. Kunigas P. Račiūnas MIC dalyvavo Amerikos lietuvių bendruomenės susitikime. Lietuvių šalpos vadovas kunigas Kazimieras Pugevičius paklausė:

Kun. P. Račiūnas lageryje

– Kuo galime padėti persekiojamai Lietuvos Bažnyčiai?
 – Mes ne alkani, apsirengę... – akimirką kunigas P. Račiūnas stabtelėjo ir nedrąsiai pasakė: – Dabar svarbiausia „LKB kronika“... Gal galėtumėte padėti?..

– Žinoma! – tvirtai ištarė kunigas K. Pugevičius ir pridūrė: – Gaila, kad šiame leidinyje daugiau dėmesio skiriama Lietuvos tautiniams nei religiniams klausimams. Gal jums reikia dar vieno leidinio?!

– Puiki mintis, kai grįšime, tada apmąstysime, pasitarsime... – iš karto pritarė kunigas P. Račiūnas, nes jo galvoje sukosi mintys apie paramą „LKB kronikai“.

Susitikimo metu duotas pažadas buvo įvykdytas. Nuo tada „LKB kronika“ buvo pradėta leisti įvairiais būdais ir įvairiomis kalbomis. Tuo ypač rūpinosi kunigas K. Pugevičius ir „Draugo“ redakcija. Vėliau ją atskirais tomais pradėjo leisti kunigas Kuzmickas.

Vadinasi, ši kelionė ir susitikimai su JAV lietuviais buvo ir naudingi, tai ypač pajuto tie, kurie rūpinosi „LKB kronikos“ leidyba ir platinimu.

Šios delegacijos atmintyje išliko susitikimas ir trumpas pokalbis su būsimoju popiežiumi, kardinolu Karoliu Voityla. Kažkas nedrąsiai tarstelėjo, kad jo pavardė yra lietuviškos kilmės. Kardinolas patvirtino, kad turįs lietuviško kraujo.

***

Kunigo K. Pugevičiaus mintis apie leidinį tautiniams klausimams nagrinėti kunigui P. Račiūnui nedavė ramybės, kai iš kelionės sugrįžo į Lietuvą.

„Grįžęs į Lietuvą svarsčiau, kokį vardą duoti tam leidiniui, koks turėtų būti jo turinys. Tuo metu daug laiko skyriau Lietuvos valstybės ir Bažnyčios istorijos studijoms. Ypač plačiai buvau išnaginėjęs carų ir sovietinių ateistų priemones siekiant Lietuvą surusinti ir nukrikščioninti ir kaip tam pasipriešinti. <...> Kada Rusijos imperatorė Jekaterina II klausė žymų Prancūzijos laisvamanį Volterą, kaip Lietuvą sunaikinti, jis atsakęs trimis žodžiais: nukatalikinti, demoralizuoti ir pagaliau nutautinti. Taigi, norint paskutiniaisiais Lietuvos okupacijos metais tautą išgelbėti nuo sunaikinimo, reikėjo imtis priešingų priemonių: ją sukatalikinti, pakelti jos dorovę, ir tautinį susipratimą, iš praeities semiant jai jėgų, kovojant ne fizine jėga, bet ginklu nenugalimomis dvasinės kovos priemonėmis.“

Po ilgų apmąstymų kunigas P. Račiūnas MIC nutarė atgaivinti senąją dr. Jono Basanavičiaus „Aušrą“, tautinės sąmonės žadintoją, kuri reikalavo lietuvių tautai lygių teisių su kitomis tautomis. Dabar „Aušros“ vardas turėjo Lietuvai priminti naujo atgimimo pradžią. Šis bendras leidinių pavadinimas tarsi paaiškina jų idėjinį giminingumą. Juk abi „Aušros“ turėjo bendrą tikslą – priešintis tautinei priespau-

Alytaus Šv. Angelų Sargų bažnyčia

dai, kurią lėmė carinė, o vėliau sovietinė politika, abiem atvejais buvo vykdoma rusifikacija.

Daugiau kaip po devynių dešimtmečių nuo senosios „Aušros“ pasirodymo Paluobių (Šakių r.) parapijos klėtelėje gimė naujoji „Aušra“, kurią atgaivinti ėmėsi kunigas P. Račiūnas MIC. Jis parašė du straipsnius: įžanginį ir apie vyskupą Motiejų Valančių, kuris buvo jo idealas, Lietuvos atgimimo skatintojas. Šią medžiagą perdavė kunigui S. Tamkevičiui, kuris pritarė ir sutiko leisti. Naujoji „Aušra“ ne tik tęsė senosios „Aušros“ numeraciją, bet ir kėlė panašius tautinio atgimimo uždavinius. Tai buvo tarsi „LKB kronikos“ sesuo, nes šių abiejų pagrindžio leidinių redaktorius buvo tas pats – kunigas S. Tamkevičius, tuo metu Simno (Alytaus r.) Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų bažnyčios vikaras. Maždaug nuo penktojo numerio „Aušrą“ redagavo kunigas Lionginas Kunevičius.

Kunigas P. Račiūnas MIC, stovėjęs prie pagrindžio leidinių „LKB kronikos“ ir „Aušros“ ištakų, visada liko nuolatinis jų bendradarbiu.

***

1979 m. kunigas P. Račiūnas MIC, sovietų valdžios išleistas, nuvyko į Čikagą ir po daugelio metų susitiko su motina, broliu Kazimieru ir kitais giminėmis. Į Lietuvą grįžo per Romą, nes Šventasis Tėvas Jonas Paulius II tų pačių metų spalio 20 d. buvo pakvietęs privataus pokalbio. Kunigas P. Račiūnas MIC informavo popiežių apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje. Popiežius išklauses pasiūlė kunigui steigti Lietuvoje pagrindinę kunigų seminariją.

Kunigas šią misiją atliko su meile ir pasiaukojimu, jo įsteigta ir vadovaujama pagrindinė kunigų seminarija prie Marijonų vienuolijos (buvo jos provincijolas) iki Atgimimo parengė 25 kunigus. Slaptai įšventintų kunigų neskirdavo pastoraciniam darbui į parapijas, dažniausiai jie išvykdavo į Sibirą ir ten skleisdavo Dievo žodį, kitus priglausdavo savo parapijose bebaimiai klebonai. Klebonas P. Račiūnas MIC ne tik įkūrė pagrindinę seminariją ir joje dėstė, bet ir globojo kunigus nelegalus. Jo vadovaujamose parapijose tarnavo kunigas Ričardas Repšys, vėliau išvykęs į misijas Rusijoje, Armėnijoje, JAV; kunigas Jonas Boruta tapo vyskupu.

***

1980 m. į Alytaus Šv. Angelų Sargų parapiją atvyko naujas klebonas kunigas P. Račiūnas MIC. Po įkalinimo Alytus buvo trečioji jo parapija. Alytuje laukė didžiulis darbo krūvis, o iš pradžių turėjo tik vieną vikarą kunigą Kęstutį Bekasovą ir jubiliatą kunigą Vincentą Akelį.

Klebonas mokėjo sutelkti pagalbininkus, jo kvietimu čia dažnai darbavosi pogrindyje išventinti kunigai. Klebonas su savo pagalbininkais kunigais uoliai dirbo pastoracinį darbą, neapleido ir ūkinių reikalų. Kartu su parapijiečiais padidino kleboniją, šventoriuje atstatė varpinę, organizuodavo talkas ir tvarkė tuo metu gerokai apleistas šalia bažnyčios esančias kapines. Žmonės noriai rinkdavosi, nes žinojo, kad visada dalyvaus ir klebonas, kuris sugebės kiekvieną pakalbinti ir pasakyti gerą žodį.

Žmonių atmintyje ilgam išliko klebono pamokslai, kuriuose prie religinės tematikos gražiai būdavo priderintos ir tautinės mintys. Kalbėdamas apie Lietuvą labai dažnai susigraudindavo, prabildavo Maironio posmais, kurių stebėtinais daug mokėjo atmintinai.

1983 m. klebonas Pranas Račiūnas MIC davė interviu JAV spaudai. Alytaus Šv. Angelų Sargų parapija nuskambėjo ir pasaulinėje spaudoje. Jos vardas dažnai minimas „LKB kronikoje“.

Tais pačiais metais klebonas Pranas Račiūnas MIC ir vikaras Antanas Gražulis šv. Kalėdų pirmąją dieną bažnyčios šventoriuje papuošė eglutę ir surengė šventę. Tik po Naujųjų Metų, sausio 4 d., klebonas P. Račiūnas iš Alytaus miesto vykdomojo komiteto gavo raštą, kuriame konstatuota, kad jo su vikaru surengtos Kalėdų švenčių eglutės metu buvo per garsiakalbį transliuojamos pamaldos ir trikdoma aplinkinių gyventojų rimtis. Alytaus miesto taryba skyrė klebonui ir vi-

Klebonas P. Račiūnas pašventino kryžių karininkui A. Juozapavičiui.
1989-02-13

karui už tai po 10 rublių administracinę baudą su teise per 10 dienų tą sprendimą apskųsti Alytaus rajono liaudies teismui.

„1984 m. Kalėdų švenčių proga Šv. Angelų Sargų parapijos šventoriuje vėl buvo ruošiamą eglutė. Renginys nepatiko miesto valdžiai. Miesto vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoja Laukienė klebonui šaukė: „Tarybų valdžia galinga. Mes priemonių turime, sutvarkysime.“ Galiausiai valdžios pareigūnai sutiko leisti ruošti Kalėdų eglutę bažnyčioje. Renginys įvyko gruodžio 26 d. ir buvo taikomas ikimokyklinio amžiaus vaikams.“

Nors leidimas buvo išduotas, tačiau Alytaus miesto administracijos komisija 1985 m. vasario mėn. nubaudė vikarą A. Gražulį 50 rublių bauda. Mat, šv. Kalėdų eglutės renginys sukėlęs triukšmą ir pažeidęs viešąją tvarką.

Dėl klebono P. Račiūno MIC sumanumo visos šventės ir jubiliejai buvo švenčiami iškilmingai, todėl pritraukdavo net ir netikinčiųjų. Daugelis jų kartais pakeisdavo savo pažiūras.

***

1987 m. sovietų valdžia išleido vyskupą Antaną Vaičių, kunigą P. Račiūną ir dar keletą dvasininkų į Romą dalyvauti Lietuvos krikšto 600 m. jubiliejaus ir Jurgio Matulaičio beatifikacijos iškilmėse.

Atgimimas tarsi gaivaus vėjo gūsis skriejo per Lietuvą. Alytuje, kaip ir kituose miestuose, kūrėsi Sąjūdžio iniciatyvinė grupė. Šv. Angelų Sargų bažnyčios klebonas iš karto tapo ką tik susikūrusios grupės aktyviu nariu, dalyvavo mitinguose, pasakydavo ugningas kalbas. Buvo deleguotas į Persitvarkymo Sąjūdžio Steigiamąjį suvažiavimą, kuriame išrinktas į Lietuvos Sąjūdžio Seimą.

Kaip ir anksčiau, klebonija buvo traukos centras, kuriame dažnai vykdavo susirinkimai. Daug kas įsiminė vakarą, kai klebonas kiekvienam Alytaus Sąjūdžio Tarybos nariui padovanojo Australijoje lietuviškai išleistą „Naująjį Testamentą“. Be to, klebonas turėjo turtingą 30 tūkst. knygų biblioteką, kurioje buvo daug labai senų ir vertingų leidinių. Paluobiuose pradėjo domėtis ir nemažai surinko etnografinės medžiagos, tad su visa gausia kolekcija atkeliavo į Alytų. Kas tik apsilankydavo klebonijoje, išgirdavo įdomias eksponatų istorijas.

Klebonas Pranas Račiūnas MIC buvo pirmasis, kuris po ilgų sovietinio ateizmo metų stengėsi suartinti Bažnyčią su mokykla. Tai buvo naujas, negirdėtas dalykas galbūt tuo metu visoje Lietuvoje. Jo asmenybės spindesys traukė inteligentiją ir po daugelio sąstingio

Paluobių Šv. Angelų
Sargų bažnyčia

metų, nugalint ne vieną kliūtį, vyko Bažnyčios suartėjimas su pasauliečiais.

***

Klebonui intensyviai dirbujantis Alytuje pablogėjo sveikata. Be to, čia buvo numatyta statyti naują bažnyčią. Tai jau būtų per daug sunku negandų išvargintam žmogui. Todėl Vilkaviškio vyskupijos vyskupas Juozas Žemaitis MIC kunigą Praną Račiūną MIC paskyrė Tabariškių (Kauno r.) parapijos klebonu.

1989 m. klebonas Pranas Račiūnas MIC suspausta širdimi paliko Alytų ir liūdinčius parapijiečius, kurie per tą laiką buvo tapę dvasingesni, viltinagai žvelgė į ateitį, nes kelią jau buvo nušvietusi Atgimimo šviesa. Tais pačiais metais Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje įkurtas Prano Račiūno asmens fondas (F. 187). Kunigas perdavė savo vertingą biblioteką, kurią sudarė daug pagrindžio leidinių: „LKB kronika“, „Tiesos kelias“, „Gyvoji Bažnyčia“ ir kt. Tiesa, beveik visi leidiniai spausdinti rašomąja mašinėle, daugiausia antri arba tretie egzemplioriai.

Tabariškių parapijos klebonu darbavosi 1990–1992 m. Nuo 1992 m. – šios parapijos rezidentas, o 1996 m. paskirtas LŽŪ akademijos kapelionu. Kunigas, kiek galėdamas, dalyvavo Akademijos

Kun. P. Račiūnas MIC šalia paveikslo Paluobių klebonijos klėtelė, kurioje buvo suredaguotas pirmasis pagrindinės „Aušros“ numeris

kultūriniame gyvenime, dėstė krikščioniškąją etiką, padovanojo savo surinktą etnografinę medžiagą muziejui, už tai jam buvo suteiktas Akademijos garbės mecenato vardas.

Kunigas Pranas Račiūnas MIC visada gyveno Tautos ir Marijonų kongregacijos, kurios buvo ilgametis provincijolas, džiaugsmiais ir rūpesčiais. Parašė straipsnių, parengė knygas „Mūsų švyturiai“, „Sielos kultūra“, „Šeimos gyvenimo kultūra“ (rankraščiai). Mokėjo daug kalbų, vykdavo misijų į Ukrainą, Vidurinę Aziją, Armėniją, palaikė ryšius su Estijos ir Latvijos katalikais.

Kunigas Pranas Račiūnas MIC visą gyvenimą buvo KGB akiratyje, tačiau sugebėjo dirbti sielovados ir Tautos švietimo darbą. Ne kartą jo kandidatūra buvo pasiūlyta vyskupo šventimams, tačiau sovietinė valdžia išstardavo griežtą „Ne“.

***

Kunigas Pranas Račiūnas MIC iki gyvenimo pabaigos išlaikė jaunatvišką dvasią, niekada nedejavo ir nesiskundė savo likimu. Jau gulėdamas ligos patale, artimiesiems prisipažino, kad sunkiau už lagerio kančias buvo įtarinėjimais, kad bendradarbiavo su okupantais.

Biliūtė-
vičienė

1997 m. rugpjūčio 24 d. kunigas Pranas Račiūnas MIC iškeliavo į amžinojo Tėvo namus. Simboliška, kad žemiškieji palaikai ilgamečio marijonų provincijolo buvo pašarvoti Šv. Gertrūdos bažnyčioje, kurioje kažkada jaunas kunigas skelbė Dievo žodį ir kur prieš 70 metų buvo pašarvotas Marijonų vienuolijos atnaujintojas palaimintasis arkivyskupas Jurgis Matulaitis.

Kunigo Prano Račiūno MIC žemiškuosius palaikus priglaudė Petrašiūnų kapinės Kaune.

Literatūra

1. Biliūtė-Aleknavičienė, E. 2020. *Angelių šventovė*. Punkskas, „Aušros“ leidykla.
2. *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*. 1992. Čikaga.
3. Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XXI amžiuje: istorinė biogramų duomenų bazė. Lietuvos mokslų akademija. Prieiga internete: <https://www.lkma.lt/lddb/>.
4. „Mirė kun. Pranas Račiūnas MIC (1919–1997)“, 1997, in: *Bažnyčios žinios*, nr. 16.
5. Navickas, T. 1988. *Alytus ir jo apylinkės*. Čikaga.
6. *Objektas „Intrigantas“*. 2002. Sudarė, parengė ir redagavo Vidas Spengla. Vilnius.
7. Račiūnas, P. „Kronikai – 25-eri“, 1997, in: *Tautos atmintis*, nr. 3.
8. Tamakauskas, Z. „LKB kronikos kelias“, in: *XXI amžius*, 2007, nr. 30.

ELVYRA BILIŪTĖ-ALEKNAVIČIENĖ (g. 1948 m. Tolkūnų k., Alytaus r.) – pedagogė, rašytoja, visuomenininkė, kultūrininkė. Kūrybos tematika įvairi: pedagoginė publicistika, švietimo istorija, iškilieji dvasininkai, laisvės kovotojai, tremtiniai ir kt. Parašė ir išleido šias knygas: *Gerumo šviesa* (1996), *Amžinybės sparnai* (1997), *Meilės giesmė* (1999), *Gyvybės lopšys* (2000), *Tolstantis aidas* (2001), *Vilties angelas* (2002), *Pradinės mokyklos mokytojų rengimo ir švietimo raida Lietuvoje 1940–1957* (2004), *Aušros sūnus* (2006), *Gaivusis šaltinis* (2007), *Alytaus švietimo arimuose* (2010), *Ledinės ašaros* (2018). Taip pat išleistos knygos *Alytaus istorinė raida* (2004) su bendraautoriais ir *Prakalbintas šimtmetis* (2018) su bendraautoriumi. Yra parašiusi ir išleidusi mažesnės apimties informacinio pobūdžio leidinių, parengusi lankstinukų, keletą knygų redaktorė. Pedagogikos, kultūros, švietimo, tremties tematikos straipsnius publikuoja žurnaluose „Pedagogika“, „Ateitis“, istorijos paveldo metraštyje „Terra Jatwezenorum“, įvairiuose almanachuose, vietinėje, šalies ir užsienio spaudoje. Dalyvauja konferencijose ir renginiuose įvairiose Lietuvos vietose, o nuo 2007 m. iki dabar – tarptautinėse konferencijose Seinuose, Punkske (Lenkijoje) ir skaito pranešimus pagal savo kūrybos tematiką.

RITA PAULIUKAITIENĖ

RIMVYDO, ŽAIBO IR KITŲ LIETUVOS LAISVĖS KOVOS DALYVIŲ ATMINIMUI

Minint Lietuvos partizaninio karo pradžios 80-ąsias bei Jurgio Krikščiūno-Rimvydo ir Vytauto Prabulio-Žaibo 75-ąsias žūties metines

Nuo pat Lietuvos partizaninio karo pradžios Suvalkų trikampio gyventojai, ypač Punsko bei Seinų krašto, ne tik padėjo Lietuvos laisvės kovotojams, bet ir patys įsijungė į rezistentų gretas. Apie tai daug informacijos pateikta lietuvių kalba leidžiamoje periodinėje spaudoje, portale *punskas.pl*, istorijos metraštyje „Terra Jatwezenorum“, Punsko „Aušros“ leidyklos išleistose knygose. Prūsų-jotvingių gyvenvietėje Ožkinių kaime galima apsilankyti vieninteliame atkurtame Lietuvos partizanų bunkeryje Lenkijoje. Punsko valsčiaus gyventojų atmintyje prisiminimai apie to meto įvykius dar tebėra ryškūs. Su ketu šio krašto žmonių teko pabendrauti 2023 metų vasarą ir užrašyti jų pasakojimus.

Tautodailininkas Z e n o n a s K n y z a: „Mano tėvas Vytautas Knyza buvo Lietuvos partizanas. 1945 m. kovo 17 d. įvyko mūšis tarp Kliukinsko¹ būrio vyrų ir sovietų karių. Kai Kliukinską nušovė, tėvas perėmė vadovavimą būriui. Paskui vyrai pasitraukė į Lenkiją. Pas Milončių į Vidugirius atbėgo slapstytis Surdokas iš Miklausės k., Urbonavičiai, Viktoras Trečiokas iš Bereznykų, su jais buvo ir tėvo pusbrolis Kostas Knyza. Milončiaus ūkyje buvo slėptuvė, paslėptus ginklus rado ir po daugelio metų.“

---

¹ Daugiau apie Leoną Kliukinską-Levą rašoma knygoje „Pasienio zona“, sudarytojas Rimantas Zagreckas. Vilnius: LGGRTC, 2021.

Vytautas Krikščiūnas, Kengyro (Kazachija) politinių kalinių sukilimo dalyvis. Iš Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus rinkinių

L e o n a s D r ū t y s: „Repatriacija vyko 1941 metų pradžioje, kai kurie žmonės išsikėlė į Lietuvą iš mūsų krašto. Varu nevarė išsikelti, tai mano tėvas nėjo. Po karo iš Lietuvos ateidavo partizanų ir ilgokai čia pabūdavo, dirbdavo pas ūkininkus, buvo geri darbininkai. Žmonės jiems leisdavo įsirengti bunkerius, duodavo ir lentų, ir vinių, ir maisto. Pas Valinčių buvo Vytautas Prabulis. Paskui su Jurgiu Krikščiūnu slapstėsi. Ateidavo jie ir į mūsų šaltinėlių vandens. Mama ten nunešdavo atšaldyti pieną. Kai ji vieną kartą nusistebėjo, kad pieno vis kažkaip sumažėja, tėvas pasijuokė iš jos, kad katinas pasidarbuoja. Tėvas, matyt, žinojo, kad prie šaltinio lankosi partizanai, bet niekam nesakė. Broliai ir seserys ėjome uogauti į mišką. Pamatė mus Prabulis su Krikščiūnu. Paklausė, kas esame, iš kur. Paleido, bet liepė niekam nesakyti, kad juos matėme. Kai apsupo jų bunkerį Šlynakiemyje, tai jie sudegino popierius, taip jie išgelbėjo nuo išvežimo kai kuriuos rėmėjus, būtų daugiau iš mūsų krašto nukentėję.“

A l b i n a s A g u r k i s: „Partizanams nelengva buvo slapstyti mūsų krašte, kareiviai vis vaikščiojo aplinkui. Valgyti partizanai gaudavo, bet eidavo ne pas visus, tik pas žinomus. Po karo buvo atbėgę daug lietuvių partizanų ir lenkai jų nekabino. Paskui ne tik sovietai, bet ir Lenkijos pareigūnai ėmė persekioti. Tą rytą, kai buvo apsuptas Vytauto Prabulio ir Jurgio Krikščiūno bunkeris Šlynakiemyje, ėjau į mokyklą, į Punska. Kareiviai gražino atgal, paskui pasigirdo šaudymai. Buvo apsupta trimis eilėmis visa apylinkė. Po bunkerio paėmimo

Vytautas Krikščiūnas,
grįžęs iš lagerio į Lietuvą.
Iš V. Krikščiūno šeimos
albumo

buvo daug nuteistų vietinių. Grįžę visi ilgai tylėjo, ką jiems teko išgyventi.“

J u l i j a R a č i u v i e n ė: „Mano mama Mikalina Nevulytė po karo Seinų ligoninėje lankė sužeistą partizaną, kuriam buvo peršauti viduriai. Jis paprašė mamos, kad jam atvestų kunigą. Klebonas lenkas eiti nesutiko, bet kitas kunigas lenkas pasiryžo aplankyti ligonį. Po partizano išpažinties kunigas pasakė: „Nieko nesupratau, ką kalbėjai lietuviškai, bet tu taip nuoširdžiai atlikai išpažintį, ir aš tau duosiu išrišimą.“ Po kiek laiko tą partizaną išvežė į Suvalkus ir mama sužinojo, kad jis netrukus ten mirė. Mama pažinojo ir daugiau partizanų, nes pas jos brolių Albiną Nevulį Žvikelių kaime buvo partizanų bunkeris. Ji bendravo su dviem broliais Rutkauskais² ir kitais partizanais.

Mano tėtis Alfonsas Šimčikas užaugo šeimoje, kurioje gimė 12 vaikų, bet du mirė maži. Jų šeima patyrė iš valdžios didelį spaudimą ir išsikėlė į Lietuvą 1941 metais, bet 1944 m. grįžo atgal į Lenkiją.

² Bonifacas Rutkauskas-Rudaitis su kitais partizanais 1947 m. lydėjo per sieną į Lietuvą iš Lenkijos Juozą Lukšą ir Jurgį Krikščiūną – žuvo Menkupių kaime birželio 12 d., praėjus savaitei po sienos kirtimo.

Aštuoni Lietuvos laisvės kovos karžygiai“ viršelis

Grįžo ne visi. Penki vaikai liko gyventi Lietuvoje. Tėtės mama prieš mirtį veltui šaukėsi vaikų (sūnų ir dukterų), kurie buvo likę Lietuvoje ar išvežti į tremtį Sibire. Net apie 1970 metus tėveliui neleido nuvykti į Lietuvą, į brolio laidotuves. Nė vienam iš tėtės brolių ir seserų, gyvenusių Lenkijoje, nebuvo leista.“

2024 metais Punsko „Aušros“ leidykloje išleista knyga „Aštuoni Lietuvos laisvės kovos karžygiai“. Ji skirta Juozo Vitkaus-Kazimieraičio, Konstantino Bajerčiaus-Garibaldžio, Juozo Kasperavičiaus-Visvydo, Vaclovo Voverio-Žaibo, Petro Bartkaus-Žadgailos, Kazimiero Pyplio-Mažyčio, Jurgio Krikščiūno-Rimvydo, Juozo Lukšos-Daumanto atminimui, nes tik šie asmenys partizanų vyriausybės buvo apdovanojami aukščiausiu koviniu apdovanojimu – Laisvės kovos karžygio vardu. Sudarant knygą teko pasidomėti ne tik šių aštuonių asmenybių biografijomis, bet ir jų artimųjų, bendražygių gyvenimu. Su kai kuriais faktais norisi supažindinti ir metraščio „Terra Jatwezenorum“ skaitytojus.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (LGGRTC) vyr. istorikė Rūta Trimonienė 2024 m. parengė minėtai knygai pažymą apie visus aštuonis Laisvės kovos karžygius. Pažymoje apie Jurgį Krikščiūną-Rimvydą ir su juo drauge žuvusį Vytautą Prabulį-Žaibą užfiksuoti ne tik biografiniai faktai, bet ir duomenys apie jų atminimo įamžinimą. Kalvarijos krašte bei Suvalkų trikampyje veikusių Lietuvos laisvės kovotojų atminimas buvo įamžintas tuojuo po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, 1991 metais. Kalvarijos miesto naujosiose kapinėse buvo pastatytas paminklas iš įvairių užkasimo vietų perkeltiems ir šioje kapinių vietoje palaidotiems 1944–1952 m. Kalvarijos apylinkėse žuvusiems bei įamžintiems penkiasdešimt penkiems Tauro apygardos Vytauto rinktinės 4-osios ir 45-osios (Ažuolo) kuopų partizanams atminti³. Nors Jurgis Krikščiūnas-Rimvydas buvo Dainavos apygardos partizanas ir vykdydamas vyresniųjų vadų nurodymus tik kelionėse į Vakarus bendradarbiaudavo su Kalvarijos krašto Tauro apygardos partizanais, tačiau buvo pagerbtas drauge su Vytauto rinktinės 4-osios kuopos nariu Vytautu Prabuliu-Žaibu ir kitais šios kuopos žuvusiais laisvės kovotojais. Pirmasis atminimo ženklas Rim-

³ Autoriai buvę Tauro apygardos Vytauto rinktinės partizanai Bronislovas Jungaitis-Savanoris ir Antanas Kružikas-Vytenis, dailininkas V. Kalinauskas.

vydai ir Žaibui Lenkijoje buvo Juozo Jakimavičiaus pastatytas kryžius Šlynakiemyje, partizanų žūties vietoje.

Vytauto Prabulio-Žaibo biografijoje yra užfiksuota, kad jis 1941 m. kovo 4 d. netoli Šeštokų buvo sulaikytas sovietinių represinių struktūrų pajėgų, kai bandė padėti pasitraukti į Vakarų aviakonstruktoriui, generolui Antanui Gustaičiui. Lietuvą garsinusių ANBO lėktuvų kūrėjas po suėmimo netrukus buvo išvežtas į Maskvą ir tais pačiais metais ten sušaudytas. Ką patyrė broliai Jonas ir Vytautas Prabuliai, kurie buvo sulaikyti drauge su A. Gustaičiu, atskleista Sigito Birgelio straipsnyje „Vytautas Prabulis. Tardymo protokolai“⁴. Apie Sovietų Sąjungos vykdytą represijų mastą 1940–1941 m. Lietuvoje daug informacijos pateikiama ir dailininko Kęstučio Grigaliūno knygose „Mirties dienoraščiai“⁵, „Mes – iš pirmo vežimo“⁶ bei kitose. Ne veltui istorikai yra pabrėžę, kad Lietuvos partizaninio karo, prasidėjusio Lietuvoje 1944 m., viena iš pagrindinių priežasčių sovietinis teroras 1940–1941 metais.

Dalia Urbonienė, taip pat LGGRTC vyr. istorikė, parengė pažymas apie Jurgio Krikščiūno-Rimvydo pusbrolius, žuvusius kovoje dėl Lietuvos laisvės. Kazys Banionis-Klajūnas, Jurgio Krikščiūno-Rimvydo tetos Ievos sūnus, giminė nuomone, žuvo 1945 metų rugpjūtį, patekęs į pasalą netoli Prienų. Jurgis Krikščiūnas (sąlytinis slapyvardis – Mažiukas), dėdės Prano sūnus, žuvo Kauno kalėjime 1948 metų sausį. Jo nuomotame bute Kaune 1947 m. lankėsi ir pusbrolis Jurgis Krikščiūnas-Rimvydas, ir Juozas Lukša-Daumantas, ir Kazimieras Pyplys-Mažytis, ir kiti Lietuvos laisvės kovotojai. Šiame bute taip pat vyko slapti šifruotojų kursai, nes partizanai dėjo daug pastangų, kad su Vakarais būtų galima susisiekti radijo ryšiu. Kitas dėdės Prano sūnus Vytautas Krikščiūnas, slapyvardžiu Mikas, praleido dešimt metų sovietiniame lageryje, sulaukė Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, parašė prisiminimus, publikavo Jurgio Krikščiūno-Rimvydo laiškus, parašytus giminėms į Vakarų. Kai 2024 m. Vytauto Didžiojo karo muziejuje buvo minimos 70-osios Kengyro lagerio (Kazachija) politinių kalinių sukilimo metinės, LGGRTC parengtos parodos stenduose, tarp kitų sukilimo dalyvių, radau ir Vytauto Krikščiūno nuotrauką. Nufotografavau ir išsiunčiau ją V. Krikščiūno artimiesiems. Po kurio laiko Vytauto Krikščiūno nuotrauką iš šeimos albumo man atsiuntė

⁴ S. Birgelis, „Vytautas Prabulis. Tardymo protokolai“, in: *Terra Jaltwezenorum*, 2019, dalis 2. Punkskas: „Aušros“ leidykla, p. 45–65.

⁵ K. Grigaliūnas, *Mirties dienoraščiai*. Vilnius, 2010.

⁶ K. Grigaliūnas, *Mes – iš pirmo vežimo*. Vilnius, 2012.

Pauliukaitienė

vienas iš jo giminaičių. Giminaičiai manantys, kad abiejose nuotraukose yra tas pats asmuo.

1949 m. vasario 16 d. Jonas Žemaitis-Vytautas, Adolfas Ramanauskas-Vanagas, Juozas Šibaila-Merainis, Leonardas Grigonis-Užpailis, Aleksandras Grybinas-Faustas, Vytautas Gužas-Kardas, Bronius Liesis-Naktis, Petras Bartkus-Žadgaila pasirašė Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos Deklaraciją – politinį dokumentą, kuriame buvo numatoma nepriklausomos Lietuvos ateitis. Tą pačią dieną Laisvės kovos karžygio vardas buvo suteiktas dviem labiausiai pasižymėjusiems partizanų vadams Juozui Vitkui-Kazimieraičiui (1901–1946) ir Juozui Kasperavičiui-Visvydui (1912–1947). Deja, 1949 metais žuvo net keturi iš aštuonių Lietuvos laisvės kovos karžygių: kovo mėnesį Vaclovas Voveris-Žaibas (1922–1949), rugpjūtį Petras Bartkus-Žadgaila (1925–1949), rugsėjį Kazimieras Pyplys-Mažytis (1923–1949), gruodį Jurgis Krikščiūnas-Rimvydas. Jiems ir Konstantinui Bajerčiui-Garibaldžiui (1903–1946) bei Juozui Lukšai-Daumantui (1921–1951) Laisvės kovos karžygio vardai buvo suteikti 1950 metais.

Literatūra ir šaltiniai

1. Birgelis, S. 2019. „Vytautas Prabulis. Tardymo protokolai“, in: *Terra Jatwezenorum*, dalis 2. Punkskas: „Aušros“ leidykla, p. 45–65; prieiga internete: https://punkskas.pl/wp-content/uploads/2020/04/Tera_2019_2.pdf.
2. Grigaliūnas, K. 2010. *Mirties dienoraščiai*. Vilnius: Versus aureus.
3. Grigaliūnas, K. 2012. *Mes – iš pirmo vežimo*. Vilnius: Vilniaus grafikos meno centras.
4. Trimonienė, R. „LGGRTC dokumentas, Nr. 55R-238“, 2024-03-18, in: *Aštuoni Lietuvos laisvės kovos karžygiai*, sudarytoja Rita Pauliukaitienė. Punkskas: „Aušros“ leidykla, 2024, p. 419–425.
5. Urbonienė, D. „LGGRTC dokumentas, Nr. 55R-618“, 2024-06-25, in: *Aštuoni Lietuvos laisvės kovos karžygiai*, sudarytoja Rita Pauliukaitienė. Punkskas: „Aušros“ leidykla, 2024, p. 426–428.
6. Zagreckas, R. 2021. „Tauro apygardos Vytauto rinktinės 4-oji kuopa“, in: *Pasienio zona*, sudarytojas Rimantas Zagreckas. Vilnius: LGGRTC, p. 18–21.

RITA PAULIUKAITIENĖ (g. 1956 m. Jaučakių k., Kauno r.) – mokytoja, kraštotyrininkė. 1975 m. baigė Marijampolės pedagoginę mokyklą, 1981 m. VU Kauno vakarinį fakultetą, kur įgijo filologės, lietuvių kalbos ir literatūros dėstytojos kvalifikaciją. Išleidusi kelias savos kūrybos knygas, taip pat sudariusi šias knygas: *Jurgis Krikščiūnas-Rimvydas ir jo artimieji*; *Dainavos apygardos vadas Vincas Daunoras-Kelmas, Ungurys ir jo artimieji*; *Bajorai Bartoševičiai Lietuvos laisvės gynėjai, Birštono krašto kūrėjai*; *Kazimieras Pyplys-Mažytis. Lietuvos partizanų pasiuntinys į Vakarus*. Inicijavo ir padėjo organizuoti Kazimiero Pyplio-Mažyčio 100-ųjų gimimo metinių minėjimą Pakuonyje, Prienų r.

NAUJOS KNYGOS

ELVYRA BILIŪTĖ-ALEKNAVIČIENĖ

PASKLAIDYKIME NAUJĄ
PROF. ONOS VOVERIENĖS KNYGĄ
„GYVENIMO TIKSLAS“

2022 m. pabaigoje iš prof. habil. dr. Onos Voverienės rankų gavau jos naują, dar spaustuvės dažais kvepiančią knygą su man skirta dedikacija „Prisiminimui, paskaitymui ir geranoriškai kritikai“. Tai jau 52-oji profesorės knyga, o viešojoje spaudoje ji yra paskelbusi per 2000 straipsnių. Taigi dalį gražaus palinkėjimo įvykdžiau: prisime- nu, su malonumu perskaičiau, nesiroošiu kritikuoti ar rašyti išsamią recenziją, paprasčiausiai noriu pasidalyti mintimis apie knygą, ypač atkreipiant dėmesį į mažiau žinomus arba visai nepublikuotus faktus.

Knyga „Gyvenimo tikslas – atgaivinta pokario kovų istorija. Istorikė Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė: jos kelias į Amžinybę“. Toks pava- dinimas su keliomis potekstėmis užrašytas ant knygos viršelio. Knygą sudaro penki skyriai: pirmajame supažindinama su Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės gyvenimu, jos politine branda, pasipriešinimo okupa- ciniam režimui formomis bei jos kalėjimų ir kančių golgotomis, taip pat nykia kasdienybe, grįžus iš kalėjimų į Tėvynę. Antrajame knygos skyriuje pateikta Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės mokslinio paveldo: jos parašytų knygų, monografijų, skirtų Lietuvos pokario istorijai, sudarytų Lietuvos partizanų kūrybos rinkinių, vadovėlio ir romanų recenzijos, parašytos prof. O. Voverienės ir kitų autorių. Trečiajame skyriuje „Mokslinių tyrimų aprobacija viešojoje spaudoje“ pateikiami straipsniai ir tie duomenys, kurie neintegruoti į Nijolės Gaškaitės-Že- maitienės knygas. Ketvirtasis skyrius – Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės straipsniai, publikuoti daugiausia „Dienovidyje“ ir „Lietuvos aide“; penktasis skyrius – „Laiškai knygos sudarytojai“ ir prof. O. Voverie- nės straipsnis „Nijolės Gaškaitės indėlis į Lietuvos istoriją“.

Kas gi ta Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė? Nijolė Alfonsa Gaškaitė gimė 1938 m. rugsėjo 27 d. Kupiškyje, mokytojų šeimoje. Po karo tėvai persikėlė į Pandėlio miestelį Kupiškio rajone. 1955 m. Pandėlio vidurinėje mokykloje susibūrė moksleivių grupelė „Laisvę Lietuvai“, Nijolė buvo viena iš aktyviausių jos narių. Žinoma, netrukus sulaukė atpildo: kaltinamojoje išvadoje rašoma, kad 1958 metų išvakarėse Kauno mieste buvo išplatinti antitarybiniai lapeliai, kviečiantys kovoti prieš tarybinę santvarką Lietuvos TSR, 1958 m. vasario mėnesio naktį iš 15 į 16-ąją buvo išplatinti ne tik antitarybiniai lapeliai, bet ir iškeltos vėliavos Kaune ir Vilniuje. Siekiant išsiaiškinti šį nusikaltimą prieš sovietų valdžią, buvo iškelta baudžiamoji byla. Pradėjus tyrimą išaiškėjo, kad šį nusikaltimą įvykdė antitarybinė nacionalistinė jaunimo organizacija „Laisvę Lietuvai“, veikusi Kaune, Vilniuje ir Pandėlyje. Minėtos organizacijos dalyviai buvo suimti 1958 m. kovo 14 d.

Nijolė Alfonsa Gaškaitė, kaip aktyvi jaunimo organizacijos „Laisvę Lietuvai“ dalyvė, buvo nuteista septyneriems metams lagerio. Bausmę atliko Kemerovo srities Marijinsko, vėliau Irkutsko, Taišeto, Mordovijos srities Zubovo Poliansko lageriuose. 1965 m. grįžo į Lietuvą, apsigyveno Šiauliuose, įsidarbino statybose darbininke. Sugebėjo sunkų darbą derinti su mokymusi, nuslėpusi teistumą, įstojo į Kauno politechnikos instituto Statybos fakultetą.

Nijolė Alfonsa Gaškaitė išteko už Lietuvos partizanų generolo Jono Žemaičio-Vytauto sūnaus Laimučio Žemaičio, užaugino dukrą Ingą, susilaukė vaikaičio.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė įsijungė į valstybės atkuriamąjį darbą. 1991 m. lapkritį pradėjo dirbti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo komisijos KGB veiklai tirti grupės nare, perėmė, tvarkė ir tyrinėjo buvusius KGB archyvus. 1993–1994 metais komisija KGB veiklai tirti buvo panaikinta. Nijolė Alfonsa Gaškaitė-Žemaitienė buvo pakviesta dirbti į valstybinį Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrą, 1994–2000 m. buvo patys kūrybingiausi ir produktyviausi metai. 1994–1997 m. buvo Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių leidžiamo žurnalo „Laisvės kovų archyvas“ nare; kartu su bendraautoriais parengė keturis įstatymų, susijusių su pasipriešinimu bei Lietuvos genocido centru, projektus, parašė ir išleido knygas: „Lietuvos partizanai 1944–1953 m.“, „Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944–1953 m.“, „Pasipriešinimo istorija 1944–1953 m.“, „Žuvusiųjų Prezidentas. Jono Žemaičio biografija“, „Partizanai apie pasaulį, politiką ir save“, romaną „Užverstų šulinių

vanduo“, už kurį pelnė „Į laisvę“ bičiulių fronto fondo premiją. Romanas „Dabar ir visados“ buvo išleistas po autorės mirties.

Antrąjį knygos skyrių sudaro aštuoni straipsniai. Vieną iš jų norisi paminėti – tai ištrauka iš knygos „Žuvusiųjų Prezidentas. Jono Žemaičio biografija“. Apie savo vyro tėvą autorė rašo su meile, gerai ištyrinėjusi jo gyvenimą. Pateikiu keletą svarbesnių faktų.

Jonas Žemaitis – vienas žymiausių pasipriešinimo kovos vadų ir organizatorių. Kovos krikštą gavo 1945 m. liepos 22 d. Virtukų miško kautynėse. 1946 m. rugpjūčio 20 d. J. Žemaitis tapo Šerno rinktinės vadu. Rinktinėje buvo 73 partizanai, iš kurių 31 netarnavęs kariuomenėje. Karininkas tik vienas – pats vadas J. Žemaitis ir devyni puskarininkiai. 1946 m. pabaigoje buvo 452 nariai. J. Žemaitis organizavo rezervinių kovotojų grupių mokymą pagal 32 valandų programą. Reikalavimai labai griežti: partizanai „turi atminti, kad jie įkūnija visų dorų lietuvių viltis. Partizanai turi saugoti šias viltis. Visi jų veiksmai turi būti garbingi ir kartu griežti mūsų tautos priešų atžvilgiu“, – buvo rašoma Kęstučio apygardos įsakyme. 1948 m. liepos 10–12 d. J. Žemaitis išleido įsakymą, kuriame paskelbė apie Vieningos laisvės kovos sąjūdžio organizacijos įkūrimą. 1949 m. vasario mėnesį įvykęs partizanų vadų suvažiavimas patvirtino naują organizacijos pavadinimą: Lietuvos laisvės kovos sąjūdis (LLKS). Tarybos prezidiumo pirmininku vienbalsiai buvo išrinktas J. Žemaitis-Vytautas. 1949 m. vasario 16 d. jam suteiktas laisvės kovotojo partizanų generolo laipsnis. 1951 m. gruodžio 4 d. įvyko nelaimė – J. Žemaitį ištiko paralyžius. 1952 m. sausio 30 d. J. Žemaitis parašo: „Šiandien dėl ligos nustojau vykdyti pareigas.“ 1953 m. balandžio mėnesį šiek tiek pagerėjus sveikatai, J. Žemaitis vėl imasi pareigų. 1953 m. gegužės 30 d. per vėdinimo angą įmetę granatą su nervus paralyžiuojančiomis dujomis, čekistai suima Lietuvos partizanų vadą. 1954 m. lapkričio 26 d. Jonas Žemaitis-Vytautas buvo sušaudytas Maskvos Butyrkų kalėjime.

Skaitytojų ir kritikų dėmesio susilaukė knyga „Žuvusiųjų Prezidentas. Jono Žemaičio biografija“. „Tai Lietuvos pasipriešinimo enciklopedija, epopėja ir drauge herojiška poema. Nijolė mokėjo atrinkti ir susisteminti faktus, logiškai racionaliai daryti apibendrinimus ir greta jautriai, net lyriškai piešti partizanų paveikslus“, – recenzijoje teigia prof. O. Voverienė.

Trečiąjį knygos skyrių sudaro 10 straipsnių. Tai prof. Onos Voverienės recenzijos apie Nijolės Gaškaitės kūrybą, ištrauka iš Nijolės Gaškaitės knygos „Žuvusiųjų Prezidentas. Jono Žemaičio biografija“ – „Jono Žemaičio susitikimas su Berija“.

Noriu pasidalyti mintimis apie trečiajame knygos skyriuje publikuojamą Nijolės Gaškaitės straipsnį „Tebūnie Dievo valia“, kuris buvo išspausdintas „Dienovidyje“ 1994 m. sausio 21 d., nr. 3. Tai proginis straipsnis, skirtas vyskupo (dabar jau – palaimintojo) Teofiliaus Matulionio 120 metų gimimo sukakčiai ir 30-osioms mirties metinėms. Jis nepraradęs aktualumo iki šių dienų, todėl spausdinamas ir knygoje „Gyvenimo tikslas“. Juk niekada nevėlu prisiminti, kokį gyvenimo kelią nuėjo dvasininkas, kuris buvo pakeltas į Altoriaus garbę.

Teofilius Matulionis gimė 1873 m. Kudoriškių kaime, Aluntos valsčiuje (dabartiniame Utenos r.). 1887–1891 m. mokėsi Daugpilio (tada Dinaburgas) realinėje mokykloje. 1892 m. įstojo į Mogiliovo Rymo katalikų arkidiecezijos seminariją Peterburge. Kiek pasimokęs, nebūdamas tikrai įsitikinęs savo pašaukimu, kurį laiką mokytojavo, tačiau galutinai apsisprendęs grįžo į seminariją, ir 1900 m. balandžio 4 d. vyskupas K. Nedzialkovskis T. Matulionį išventino kunigu.

Pirmieji kunigystės žingsniai pradėti Latvijoje: 1900–1901 m. T. Matulionis – Varklionių parapijos vikaras. 1901 m. tampa Bykavos parapijos klebonu ir su mažomis pertraukomis klebonauja iki 1910 m. Jau tada atsiskleidė kunigo pažiūrų platumas ir savotiškas nepaklusnumas valdančioms struktūroms: pvz., už vaiko iš mišrios santuokos pakrikštijimą 1909 m. Peterburgo „sudebnaja palata“ jį nuteisė trims mėnesiams uždaryti į vienuolyną. 1910 m. už stačiatikiams rodomą palankumą T. Matulionis išstremiamas Peterburgan ir tampa Šv. Kotrynos bažnyčios vikaru, o nuo 1919 m. – Peterburgo Švč. Jėzaus Širdies parapijos klebonu. Parapijiečiai buvo įvairių tautybių: lenkai, lietuviai, gudai, latviai, rusai. Klebonas mokėjo visų savo parapijiečių gimtąsias kalbas ir sugebėjo įdiegti supratimą, kad svarbiausia kova pasaulyje vyksta ne tarp tautų, o tarp gėrio ir blogio.

Po 1917 m. prasidėjo Bažnyčios persekiojimas ir truko visą sovietmetį: buvo nusavinamas bažnytinis turtas ir pastatai. Klebonas T. Matulionis atsisakė pasirašyti nusavinimo aktus. Tai buvo stiprus pasipriešinimas, todėl jis buvo išvartytas šluoti gatvių. Tikintieji, pamatę kleboną, vilkintį sutaną, su šluota rankoje, pasakė: „Klebone, eik į bažnyčią, čia tau ne vieta.“ Matyt, supratę, kad užsispyrusiam kunigui tokios priemonės per menkos, 1923 m. T. Matulionį nuteisė trejiems metams laisvės atėmimo. Prasidėjo jo kalėjimų odisėja. Iš pradžių buvo kalinamas Butyrkų kalėjime, o vėliau – Sokolnikų kalėjime Maskvoje. Po dvejų metų parapijiečių dėka nuo likusios bausmės atleistas, grįžo į parapiją.

Bolševikams išblaškus hierarchiją ir iškilus pavojui, kad Katalikų Bažnyčia liks be vyskupų, buvo nuspręsta vyskupu įšventinti T. Matulionį. 1929 m. vasario 29 d. vyskupas A. Maleckis Petrapilio Kirilovskoje koplyčioje slapta konsekraavo ir suteikė T. Matulioniui vyskupo bei Mogiliovo apaštališkojo administratoriaus, vysk. Maleckio pagalbininko titulą. T. Matulionis ir toliau klebonavo savo parapijoje, niekas nežinojo, kad jis – vyskupas.

1929 m. lapkričio 24 d. jis suimamas antrą kartą, apkaltintas ryšiais su Varšuvos „Antibolševikine lyga“ ir Romos popiežiaus misija, taip pat su Lietuvos pasiuntiniu Sovietų Sąjungoje Jurgiu Baltrušaičiu. Tardymas buvo ilgas ir žiaurus, 1930 m. nuteisiamas 10 metų ir išvežamas į Solovkų salas, kuriose nuo 1923 m. veikė Ypatingosios paskirties lageris. 1928 m. Solovkų lageriuose jau buvo apie 60 tūkst. žmonių. Tais pačiais metais šiltinės epidemija išnaikino 60 proc. kalinių; 1928 m. sušalo 150 kalinių; 1929 m. už normos nevykdymą apie 100 kalinių buvo sudeginta ant laužo. 1931 m. politiniai kaliniai buvo išsiuntinėti po kitus lagerius. 1932 m. į Leningrado Spalernos kalėjimą buvo atvežtas ir T. Matulionis ir vėl tardytas iš naujo, kaltinamas, kad buvo Solovkų katalikų kunigų antisovietinės grupės vadovu. Vyskupui T. Matulioniui paskiriami vieneri metai ir išsiunčiamas miško darbams į Ladeinoje Pole lagerį. Kartą vienas kunigas kalinys jo paklausė, ką darytų, jei būtų leista grįžti į Lietuvą. T. Matulionis nedvejodamas atsakė: „Tėvynė turi kunigų, o Rusija jų neturi... Gal kada išleis iš kalėjimo, būsiu reikalingas čia.“

Prasidėjęs karas išgelbėjo vyskupą T. Matulionį nuo naujų represijų. Mirus vysk. J. Kuktai, 1943 m. sausio 9 d. T. Matulionis paskiriamas Kaišiadorių vyskupu. Vyskupas T. Matulionis rašo protestą von Rentelnui dėl neteisėto žmonių gaudymo priverstiniais darbais pamaldų metu. 1944 m. gegužės 24 d. Kaišiadorių vyskupas kvietė rinkti aukas „savitarpio pagalbos“ fondui remti nukentėjusiems nuo bolševizmo. Vyskupas T. Matulionis dalyvavo dviejose Lietuvos vyskupų konferencijose (1943 m. spalio mėn. ir 1944 m. balandžio mėn.), kuriose nutarta 1944 m. birželio mėn. Kaune sušaukti antrąjį lietuvių tautinį kongresą ir kviesti tautą priešintis bolševizmui. 1944 m. rugsėjo 5–6 d. Ukmergėje vyko slaptas vyskupų pasitarimas dėl tikybos dėstymo mokyklose. T. Matulionis rūpinosi sukurti Kaišiadoryse mažą dvasinę seminariją. Nors daugelis kvietė vyskupą T. Matulionį trauktis į Vakarus nuo artėjančios grėsmės, jis pasiliko Tėvynėje, kad būtų ten, kur labiausiai reikalingas. Vyskupas T. Matulionis nenuilsdamas rašė raštus įvairioms institucijoms (J. Žiugždai, J. Paleckiu) dėl vaikų

katekizacijos, katalikiškos spaudos, o svarbiausia, pareiškė, kad „ne-reikia miško žmonių vadinti banditais“.

Tylus, švelnaus charakterio vyskupas T. Matulionis atkakliai priešinosi represiniam aparatui, kol pagaliau 1947 m. gruodžio 17 d. areštuotas ir nuteistas už „antisovietinę agitaciją ir cirkuliarų, kviečiančių priešintis sovietų valdžiai, siuntinėjimą kunigams“. 1953 m. Vladimiro uždaro kalėjimo medicinos komisija 80-mečiui vyskupui pripažino pirmąją invalidumo grupę. Tačiau jis bausmę atliko, 1954 m. vasario 22 d. SSRS VRM sprendimu T. Matulionis buvo išvežtas į specialius prie Dubravlago įkurtus invalidų namus (Mordovijos ASSR), kur jam buvo nustatyta „VRM organų priežiūra“. Šiuose invalidų namuose vyskupas išbuvo dvejus metus ir sugebėjo apie save sukurti ramybės oazę. Visų tautybių buvusiems kaliniams jis buvo vienodai malonus ir paslaugus. Jis sugebėjo atlikti visus kunigo patarnavimus ir vyskupo priedermes. Vyskupas T. Matulionis 1956 m. sausio 15 d. liudijo: „Aš jiems būsiu bailsus net patale, nors jie savotiškai teisūs – aš savo pažiūrų neatsisakysiu niekada. Aš sėjau žmonėse tiesą, aš kalbėjau, kad komunizmas – tai prievarta ir blogis.“ 1956 m. pavasarį vyskupą išleido iš invalidų namų ir jis tų pačių metų gegužės 7 d. aukojo šv. Mišias Aušros Vartuose. Nepaisydamas draudimų, T. Matulionis ėmėsi ryžtingai tvarkyti Kaišiadorių vyskupijos reikalus. 1957 m. per Kalėdas Birštone, savo kambaryje, slapta vyskupu konsekravo kunigą Vincentą Sladkevičių.

Tuo ir baigiamas Nijolės Gaškaitės straipsnis, kuris yra pagrįstas tikrais faktais, atskleidžia ištikimo Dievo tarno kankinystę.

Belieka skaitytojui priminti, kad už paskutinį „nusikaltimą“ (aprašytą straipsnyje) vyskupas T. Matulionis 1958 m. sausio 17 d. naktį prievarta buvo išvežtas iš Birštono ir apgyvendintas Šeduvoje. 1962 m. vasario 9 d. už ypatingą ištikimybę Bažnyčiai popiežius Jonas XXIII vyskupui T. Matulioniui suteikė arkivyskupo titulą. 2017 m. birželio 25 d. jis paskelbtas palaimintuoju.

Trečiajame skyriuje savo aktualumu išsiskiria straipsnis „Varnas“, kuris publikuojamas pirmą kartą. Nijolė Gaškaitė, pasinaudojusi KGB archyve saugoma operatyvine byla „Kanibalas“ (Nr. 7682), apžvelgia „Dainavos“ apygardos istoriją, pateikia agentų „Varno“ (poetas Kostas Kubilinskas) ir „Ryto“ (poetas Algirdas Skinkys) pranešimų ištraukas, iš kurių ryškėja tų kraupių įvykių motyvai, aplinkybės, veikiančiųjų asmenų charakteriai, jų pasaulėjauta. MGB pažymoje rašoma: „Likvidavę „Kariūną“ agentai atėjo į Alytų. O po to su kariuomenės ir operatyvininkų darbuotojų grupe grįžo į bunkerį rajo-

na ir atvedė kariuomenę prie „Žaibo“ bunkerio, tiksliai nurodė liuką ir dalyvavo operacijoje. Šiame bunkeryje buvo užmušti šeši banditai: Adolfas Paukštis, Vaclovas Voveris-Žaibas, Bronius Šalaševičius-Žilvitis. Trys kiti banditai neatpažinti, nes jų kūnai sužaloti granatų ir užtaisų sproginų, panaudotų likviduojant gaują. Tęsiant operaciją kovo 7–9 d. Lazdijų, Varėnos ir Prienų apskrityse įvykdytos akcijos, sunaikinta 15 banditų ir 32 paimti gyvi.

Už šias operacijas 12 MGB darbuotojų apdovanoti (įsaką pasirašė pats Abakumovas). Pulkininkas Počkaj vasario 23 d. rašė „Varnui“: „Sėkmingai pravedus šią operaciją, jūs ir „Rytas“ būsite sugrąžinti į Vilnių. Jums bus suteikta poilsio galimybė ir ekskursija, kaip sutarta.“

Skaitytojui kartu su straipsnio autore tenka dar kartą apmąstyti žinomų poetų kraupią išdavystę ir partizanų auką už Laisvę.

Kaip jau minėta, ketvirtasis skyrius „Nijolės Gaškaitės publicistika (1994–2000 m.). Atkurtos Lietuvos tikrovė ir šešėliai“. Jį sudaro 11 Nijolės Gaškaitės straipsnių, skelbtų 1996–1998 m. „Lietuvos aide“, o vienas „Paspriešinimas Lietuvos okupacijai 1944–1953 m.“ publikuojamas pirmą kartą, jis, kaip ir kiti, paremtas tikrais faktais ir įvykiais.

Buvome įpratę ir daugelį metų kalbėjome apie iškilų Lietuvos moterų bičiulystę ir kūrybinį bendradarbiavimą. XX amžiaus pradžioje lietuvių literatūroje pasirodė Lazdynų Pelėdos kūriniai, šiuo slapyvardžiu pasirašinėjo dvi autorės – seserys Ivanauskaitės – Sofija Pšibiliauskienė ir Marija Lastauskienė. Žemaitė kai kurias pjeses parašė drauge su Gabriele Petkevičaitė-Bite, jos buvo išspausdintos Dviejų Moterų slapyvardžiu.

Apsisuko laiko ratas. XXI a. – kitos temos, problemos, tačiau dviejų moterų bičiulystė ir bendradarbiavimas padovanoja skaitytojui knygą, kuri tarsi primena jau nutolstantį literatūrinį gyvenimą.

Nijolė Alfonsa Gaškaitė-Žemaitienė (1938–2000) viena pirmųjų atkurtoje nepriklausomoje Lietuvoje pradėjo gaivinti partizanų atmintį, ėmė tyrinėti okupanto vykdytą tautos genocidą, partizanų pasipriešinimą ir visa tai objektyviai gebėjo atskleisti savo kūryboje. Prof. habil. dr. Ona Voverienė ryžosi sudaryti knygą „Gyvenimo tikslas – atgaivinta pokario kovų istorija. Istorikė Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė: jos kelias į Amžinybę“ ir rūpinosi jos leidyba. Knygą sudaro N. Gaškaitės kūryba ir prof. O. Voverienės savo bendramintės veiklos ir kūrybos pristatymas plačiajai visuomenei. Šis leidinys tarsi dviejų moterų kūrybinės draugystės apvainikavimas.

Manau, kad knygą sudomins visus, kurie neabejingi Lietuvos pokario ir partizanų ginkluoto pasipriešinimo istorijai.

PO MENO SKLIAUTAIS

KATARZYNA WĘGLICKA

UŽNEMUNĖS DVARAI IR VALDOS. PAMIRŠTI IR SUNYKĘ OBJEKTAI

Sūduvos krašte yra daug restauruotų rūmų ir kuklesnių dvarų. Kiekvienas jų turėjo savo istoriją, kuri atsispindėjo dvarininkų tradicijose ar veikloje. Dabar daugelio dvarų jau nebėra, išliko tik ūkinių pastatų fragmentai, o ir tie, kurie išliko, nyksta. Statiniai neturi nei šeiminių, nei globėjų, todėl pamažu, bet nenumaldomai blanksta šių vietų bei jose gyvenusių, dirbusių žemę ir prie šalies tautinio paveldo kūrimo prisidėjusių žmonių istorija.

Trijuose ankstesniuose straipsniuose rašiau apie tuos dvarus, kuriems pasisekė – jie pateko į rankas tų žmonių, kurie jiems įkvėpė naują gyvybę; buvo suremontuoti, įgijo šeiminių, tapo muziejais ar privačiomis rezidencijomis. Tačiau žinotina, kad kairiajame Nemuno krante esančiose žemėse vis dar galima rasti daug buvusių dvarų sodybinių ansamblių liekanų: tai apgriuvusios dvaro sodybos, kuriose kadaise virte virė gyvenimas, o dar dažniau – ūkiniai pastatai, tarnų namai, arklidės, tvartai, kluonai, ledainės. Kai kur išliko vos vienas ar du statiniai, liudijantys toje vietoje buvus didesnę ar mažesnę žemės valdą. Blėsta atminimas apie tų valdų šeiminių, griūva ar visai išnyksta pastatai. Tik vienur kitur jų atminimas gyvas. Verta jį gaivinti, nes tautos tapatumo matas yra jos istorijos ir kultūros tęstinumas, taigi ir buvusių dvarininkų rezidencijų – tiek iškilėsių, tiek kuklesnių (jų taip pat negalima užmiršti) – atminimo tąsa. Juk ir mažiau įspūdingų objektų likimas kartais buvęs ir dramatiškas, ir spalvingas.

Įdomus yra Antanavo dvaras, esantis šalia kelio, vedančio iš Vincų į Pilviškius ir toliau į Vilkaviškį. Kadaise ši valda garsėjo derlingomis pievomis. Kaimas žinomas nuo XVIII amžiaus ir priklausė Jonui Antanui Chrapovickiui (Jan Antoni Chrapowicki). Dvare pastatyta koplyčia, įrengta ir spirito varykla. Šabunevičių (Szabunie-

wicz) giminė dvarą įsigijo XIX a. aštuntojo dešimtmečio viduryje ir valdė iki Antrojo pasaulinio karo. Vienas iš Šabunevičių pastatė dviejų aukštų rezidenciją, išlikusią iki šių dienų. Netoliese rūmų buvo du tvenkiniai. Iš vienos pusės teka Šešupė, iš kitos – Pilvė, o šalia parko yra kelias Kaunas–Vilkaviškis¹.

Verta keletą žodžių skirti parko koplyčiai. Joje palaidotas dvaro savininkas Stanislovas Šabunevičius, o XX amžiaus trečiojo dešimtmečio pradžioje čia atgulė ir jo sūnus Edvardas. Nepatvirtintais duomenimis, 1931 metais čia palaidota taip pat Ona Šabunevičiūtė-Bystramienė, lenkų rašytojo Henriko Senkevičiaus (Henryk Sienkiewicz) giminaitė. Oną Šabunevičiūtę Kazys Bystramas vedė 1883 m. Po 1944 m. kriptą buvo sunaikinta, o karstai išniekinti. Kita koplyčios rūsio dalis paversta sandėliu.

Dvaro rūmų svetainės lubas puošė paukščių atvaizdai, o virtuvės – gipso lipdiniai. Virtuvėje stovėjo didelė indauja ir ilgas stalas, o aplink jį kėdės aukštais atlošais. Svetainėje buvo dekoratyvinis, maždaug 3 m aukščio ir pločio, juodas bufetas. Miegamasis įrengtas kukliai – stovėjo tik lova ir paprastos spintelės. Kambariuose kabėjo giminės portretai, būta ir paveikslų, tačiau kokių, neaišku. Žinoma, kad šeimininkai yra turėję lenkų dailininko Kazimiežo Gurnickio (Kazimierz Górnicki, 1838–1889) paveikslų. Mat dailininkas, tapydamas paveikslą Pilviškių bažnyčiai, buvo pas juos apsigyvenęs. Svetainę dar puošusi aukšta vaza. Deja, visa interjero įranga dingo netrukus po 1945 m. Didesnių rūmų patalpų lubas rėmė masyvios kolonos².

Dvaro parką XIX amžiuje įveisė Šabunevičius. Jame augo beržai, kukmedžiai, klevai, uosiai ir liepos, būta ir retesnių medžių – švediškų šermukšnių. 1986 metais parkas pripažintas gamtos paminklu.

Per 1863-ųjų metų sukilimą dvaras buvo svarbių įvykių liudininikas: čia sausio 30 dieną vyko Augustavo vaivadijos Lenkijos baltųjų ir raudonųjų politinių grupuočių suvažiavimas, kurio metu paskelbtas prisijungimas prie sukilimo ir išrinkta sukilėlių vadovybė. Šiam įvykiui atminti buvo pastatytas medinis kryžius (dabar jis atstatytas).

Vykdamas žemės ūkio reformą, 1923 m. dvaro žemė buvo išdalyta, tačiau Šabunevičių šeima pasiliko gyventi dvare, veikė „Nektaro“

¹ Antonowo, in: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. I. Warszawa, 1880, p. 44–45.

² Mašalaitis, B. *Sėduvos krašto dvarai*. Marijampolė: Piko valanda, 2015, p. 32; Žr. taip pat: <https://www.miestai.net/forumas/forum/bendrosios-diskusijos/miestai-ir-architekt%C5%ABra/dvarai-ir-pily/9851-antanavo-dvaras-kaz1%C5%B3-r%C5%ABdos-sav-buv-marijampol%C4%97s-r?t=9540> [Žiūrėta 2024-08-18].

alaus darykla, spirito varykla bei mielių gamykla. 1935 m. dvaras atiteko Marijai Šabunevičienei, tačiau ji, nepraėjus nė trejiems metams, mirė. Per sovietų okupaciją dvaras – sovietiniu „papročiu“ – paverstas kolūkiu. Po karo rūmuose veikė biblioteka, vėliau pagrindinė mokykla, dabar čia yra medicinos ir kultūros centras.

Kataučiznos dvaras yra tarp Vilkaviškio ir Kudirkos Naumiesčio. 1784 m. dvaras ir šalia esantis miškas priklausė Antanui Ignui Chrapovickiui (Antoni Ignacy Chrapowicki). Čia buvo koplyčia ir didžiulis (21 ha) parkas³. Dabar jis sunykęs ir neprižiūrimas, geriausiai išsilikiusi tik alėja link Šešupės.

Pirmosios žinios apie ūkinę dvaro veiklą užfiksuotos 1860 m. Tuometinis valdos savininkas Juzefas Zielinskis (Józef Zieliński) žavėjosi šilkininkyste, augino šilkmedžius ir šilkvarpius, propaguodamas juos tarp apylinkės žemvaldžių. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir po jo dvaras priklausė Poplavskių (Popławski) šeimai. 1909 metais ūkiui sumažėjus teliko 984 margai žemės. Dvaro savininkas tuomet buvo Vladislovas Poplavskis (Władysław Popławski). 1924 m. žemė išdalyta bežemiams ir mažažemiams.

Dvaras buvo vienaaukštis pailgo stačiakampio plano, o jį sudarė dvi dalys – mūrinė ir medinė, su fasadu ir prieangiu. Į šiaurę nuo gyvenamojo namo buvo du raudonų plytų statiniai (statyti Poplavskių 1912 m. – tokie metai pažymėti ant pamatų)⁴, o už jo – telkšojo didelis vandens telkinys. Dvaro sodyba smarkiai nukentėjo per kilusį apie 1930 m. gaisrą. Po Antrojo pasaulinio karo čia buvo įsikūrusi biblioteka⁵. Vėliau pastate įrengti butai, tačiau statinys yra prastos būklės.

XX a. septintojo dešimtmečio viduryje buvusi dvaro savininkė gyveno Prancūzijoje. Dabar giminės palikuoniai gyvena JAV.

Lazdijų rajone esančiame Būdvietyje vis dar galima pamatyti du unikalios architektūros pastatus – medinį svirną (1 pav.) ir koplyčia-mauzoliejų (2 pav.). Tai vertingiausi išlikę čionykščio dvaro objektai. Pirmą kartą Būdviečio vardas paminėtas 1589 m. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Vazos pasirašytame žemės

³ Kucharska, J. *Ilustrowany przewodnik po zabytkach na Wileńszczyźnie i Żmudzi*. Burchard Edition, 2004, p. 94.

⁴ Mašalaitis, B. *Min. lit.*, p. 133.

⁵ Serneckas, A. „Kataučiznos dvaras“, in: *Santaka* 1994, p. 3; žr. taip pat: <https://www.miestai.net/forumas/forum/bendrosios-diskusijos/miestai-ir-architekt%C5%ABra/dvarai-ir-pilyys/8161-katauciznos-dvaras-vilkavi%C5%A1kio-r?t=7915> [Žiūrėta 2024-08-14]; apie sodybos fragmentus žr.: <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-detail/491dc54e-cde2-4046-bbf0-1e8716a5ed13> [Žiūrėta 2024-08-14].

1 pav. Medinis svirnas. Būdviėtis

2 pav. Kopyčia-mauzoliejus. Būdviėtis

skyrimo dokumente kilusiam nuo Gardino Jonui Sviackui (Sveckui)⁶, kuris čia įkūrė pirmą dvarėlį. XIX a. dvaras priklausė Sperskių gimiinei – jo savininkas buvo Seinų apskrities maršalka Antanas Sperskis (Antoni Sperski)⁷.

Mūrinė kopyčia pastatyta apie 1800 metus, keleriais metais anksčiau už svirną. Abu statiniai yra dvaro parke, tačiau šiek tiek nutolę vienas nuo kito. Kiti ūkiniai pastatai išsibarstę didesnėje teritorijoje, galbūt dėl to, kad dvarui plečiantis jų vis daugėjo. Apie kopyčia-mau-

⁶ Kaluškevičius, B. „Būdviečio istorijos įvykių chronologija 1589–2020“, in: *Terra Jatwezenorum* 2024, 1 d., p. 188–189.

⁷ Kaluškevičius, B. Min. lit., p. 191.

zoliejų žinių turima nedaug. Rūsyje esantys palaikai nenustatyti. 1935 metais koplyčią nufotografavo tautosakos rinkėjas Jurgis Dovydaitis. Jo nuotraukoje pastatas yra dar su keturiomis apvaliomis kolonomis ant aukštų pamatų (dabar kolonų nebėra). Durys, siaurėjančios į viršų, užbaigtos puslankio formos arka. Virš durų yra langas. Šonuose yra dvi negilios nišos suapvalintu viršumi, kuriose įstatytos skulptūros. Viena šlaitinio stogo pusė paremta kolonomis.

1830 m. Būdviečio dvarą iš uošvio perėmė Jonas Rakuza. Jis tarnavo Lenkijos karalystės kariuomenės štabe, 1824 metais jam suteiktas leitenanto laipsnis. Netrukus išėjo iš kariuomenės, kad galėtų pasirūpinti keliomis valdomis. 1830–1838 metais jis nuomojo Seivus, 1838–1850 valdė Vilkaviškio, o 1834–1846 – Antanavo dvarą. Maždaug tuo pat laikotarpiu buvo ir Kalvarijos apskrities teismo teisėjas. Mirė po 1852 m. (tikslī data nežinoma). Prieš pat 1863 m. sukilimą buvo priimtas sprendimas kaime steigti ligoninę.

Apie 1877 m. dvare buvo 8 namai, kuriuose gyveno 19 vyrų ir 15 moterų. Po dešimties metų gyventojų skaičius išliko toks pats, tačiau pastatų sumažėjo – liko tik 6. 1900 metais dvarui priklausė 532 margai žemės. 1904 m. I ir II Būdviečio valdos buvo padalytos, laikyta 25 arkliai, 66 stambūs ir 248 smulkūs gyvuliai. Tuomet čia šeiminkavo Emilijanas Gletmanas (Emilian Gletman)⁸. Manytina, kad šiai šeimai dvaras priklausė iki 1940 m.

Būdvietyje išliko svirnas, koplyčia ir tvenkinys (3 pav.). Vertingiausias yra dviejų aukštų svirnas iš maumedžio, statytas 1803 m., sukaltas iš lentų storomis kalvio darbo vinimis. Išskirtinės ir langinės, kuriomis uždengiami langai. Stogas dvišlaitis. Priešakinėje svirno pusėje, prie kraigo, sumontuotas maišų pakėlimo mechanizmas. Pastato fasadą pagyvina simetriškai sujungtas kontraforsas su šešiomis kolonomis. Viduje galima aptikti daug geros kalvystės pavyzdžių. Dabar šis svirnas priklauso Būdviečio Jėzaus Nazariečio parapijai⁹.

Vilkaviškio rajone įsikūręs Patilčių kaimas. Čia Aukštulevičių, Dobrovolskių ir Eidelsų šeimų valdoje yra buvęs dvaro kompleksas. Apie jį mažai žinoma. Dvaras pastatytas XVII a. Po Antrojo pasaulinio karo dvaro rūmuose buvo įkurta mokykla, o jos reikmėms pristatytas naujas sparnas.

⁸ B. Kaluškevičius pavardę rašo: *Glatmanas*, Min. lit., p. 191.

⁹ Žr.: <https://sduvosogidas.lt/budviecio-dvaras/> [Žiūrėta 2024-08-15]; Mašalaitis, B. Min. lit., p. 63.

3 pav. Tvenkinys. Būdvietis

Dvaro rūmus supo nemažas parkas (beveik 3,5 ha), anksčiau jis buvo labai apleistas, vėliau gyventojų sutvarkytas, atkurtos vedusios į rezidenciją senosios alėjos. Išvalytas tvenkinys, įrengtas pažintinis takas ir žaidimų aikštelė vaikams. Iš buvusio dvaro pastatų likę jau tik griuvėsiai¹⁰.

Ašminta yra nedidelis kaimas vos už 6 km į šiaurės rytus nuo Prienų. Čionykštė mokykla įsteigta 1923 m., stovi buvusių dvaro rūmų vietoje (4 pav.).

XVII a. pabaigoje Ašminta ir aplinkiniai kaimai (iš viso apie 700 margų žemės) priklausė Poznarui (vardas nežinomas). Jis prie Ošvenčios upelio pastatęs vandens malūną. Kitas garsus dvaro savininkas Miuleris (Müller) įveisė sodą ir parką, kuris iš dalies išlikęs ir dabar (5, 6 pav.). Paskutinis dvaro šeimininkas Pyževas (Pyzew) turėjo žirgyną¹¹.

Istorijai reikšmingas ir Dapkiškių kaimas, esantis į vakarus nuo Alytaus. Dapkiškių dvaras kadaise priklausė Konarskių šeimai. Čia stovėjęs medinis gyvenamasis namas, kuriame 1808 metais taikos teisėjui Juzefui Konarskiui (Józef Konarski) gimė sūnus Simonas (Szymon). Tai 1830–1831 metų sukilimo dalyvis, po 1831-ųjų metų gyvenęs emigracijoje – Prancūzijoje, Belgijoje ir Šveicarijoje, įkūręs didžiausią (iki 1861 m.) nepriklausomybės šalininkų pagrindinę or-

¹⁰ Kucharska, J. Min. lit., p. 177; Mašalaitis, B. Min. lit., p. 208, 210; žr. taip pat: <https://sduvosogidas.lt/patilciai-vieta-kur-po-zeme-gludi-dvaro-tunelis-o-vaikus-ir-laime-atnesa-varnos/> [Žiūrėta 2024-08-14].

¹¹ Prieiga internete: <https://www.prienai.lt/> [Žiūrėta 2024-08-20].

4 pav. Mokykla, pastatyta dvaro vietoje. Ašminta

ganizaciją. 1838 m. buvo carinės valdžios suimtas, iš pradžių kalintas Vilniaus bazilijonų vienuolyne, o po metų, vasario 27 d., sušaudytas Vilniuje. Jo kapas buvo sutryptas arklių, kad nebūtų galima rasti palaidojimo vietos. Dabkiškių dvaras iš šeimos buvo konfiskuotas dar 1837 m. ir perduotas rusų generolui.

5 pav. Parko alėja. Ašminta

6 pav. Senojo parko liekanos. Ašminta

Dvaras po Antrojo pasaulinio karo buvo išardytas, o jo vietoje pastatyta kopija – mūrinis stačiakampio plano pastatas su nedideliu prieangiu su trikampiū frontonu. Šalia stūkso išlikęs XIX a. ūkinis pastatas. Dvaro sodybą kadaise supo vaizdingas parkas, dabar likę tik jo fragmentai. Išsaugotas ir senasis tvenkinys¹². Kai 2021 m. dvaras atsidūrė privačiose rankose, jis pradėtas tvarkyti.

Sviatošino dvaras, dar vadinamas Kriūkų-Sviatošino, yra Šakių rajone. Pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose jis paminėtas 1589 m. Pasak istoriko Jono Matuso, dvarą taip pavadinusi Sapiegų giminė, rezidavusi netoliese esančiame Gelgaudiškyje. Vėliau Sviatošino dvaras ilgiems dešimtmečiams pateko į baronų Rione (Rönne) giminės rankas. XIX amžiuje jį paveldėjo Aleksandras Mielžinskis (Mielżyński). XX amžiaus pradžioje, 1909 metais, grafiė Stanislava Mielžinska jį pardavė Kauno bankui, o šis – rusų naujakuriams¹³. Šiame dvare 1897 m. gimė tarpukario Lietuvos susisiekimo ministras, tiltų statytojas inžinierius Kazys Germanas. Po 1918 metų čia veikė pagrindinė mokykla, kuriai po Antrojo pasaulinio karo suteiktas vidurinės mokyklos statusas. Vėliau pastatas buvo išplėstas, kad atitiktų mokymo įstaigos poreikius. Viename iš buvusių dvaro rūmų kambarių dabar įsikūręs mokyklos ir Kriūkų krašto istorijos muziejus¹⁴.

¹² Kucharska, J. Min. lit., p. 46.

¹³ Žr.: <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-detail/58258918-6cf2-4718-88cc-cde0cd570dfe> [Žiūrėta 2024-08-15].

¹⁴ Mašalaitis, B. Min. lit., p. 254.

Netoli Gelgaudiškio (2 km į pietryčius) yra Daukantiškių kaimas. Daukantiškių dvaro rūmai yra kairiajame Šilupės krante. Manoma, kad jie, kaip ir Gelgaudiškio dvaras, priklausė Komarų šeimai. XX amžiaus pradžioje Daukantiškių dvaras prijungtas prie Gelgaudiškio. Paskutiniai dvaro savininkai buvo Šemetos. Vienaaukštis mūrinis (plytų) namas buvo itin kuklus. Statinys simetriškas, centrinė dviaukštė dalis su trikampių stogu. Centrinėje pastato dalyje iš kiemo pusės durų nebuvo, todėl į vidų buvo įeinama pro šonines duris. Šeimininkas čia turbūt dažnai nesilankydavęs, o gyvenęs netolimuose Branduoliškiuose. Šis dvaras yra į rytus nuo Gelgaudiškio prie Virangės upelio. Dvarvietėje išliko tik gyvenamojo namo fragmentai bei arklidės griuvėsiai. XVII amžiuje dvaras iš pradžių priklausė žemaičių vyskupui Jonui Jeronimui Kiršenšteinui. XVIII–XIX amžių sandūroje Branduoliškiai, kaip ir kiti aplinkiniai dvarai, buvo susiję su Gelgaudiškio rezidencija, o 1892–1940 metais priklausė Šemetų giminei. Sovietmečiu, po 1945 m., dvaro pastatus naudojo kolūkis. Gyvenamasis namas išliko iki šių dienų.

Daukantiškių dvaro kieme yra dar raudonų plytų arklidė ir nedidelis tvenkinys. Parko fragmentų galima aptikti taip pat prie Šilupės. Senieji dvaro rūmai stovi netoli kelio, tačiau yra labai prastos būklės ir net neprimena dvarvietės.

Netoli Šakių yra Plokščių kaimas. Slaviškas istorinis vietovės pavadinimas yra Blagoslavenstvo¹⁵. Anot vietos legendos, per didžiulį potvynį kunigas neišdrįšęs keltis į kairįjį Nemuno krantą, todėl bažnyčią pašventinęs iš kitapus. Dėl to esą miestelis ir dvaras taip pavadinti. Tačiau vietos gyventojams labiau patiko Plokščių vardas.

Plokščių dvaras – tai buvusios Krišpinų-Kiršenšteinų (Kryszpin-Kirszenstein) valdos, jiems priklausiusios iki XVIII a. pirmosios pusės. Nuo 1765 m. jis tapo Tiškevičių nuosavybe, o iš jų atiteko Karpių giminei, kuri dvarą valdė iki 1816 m. Dar vėliau valdos vėl atsidūrė Tiškevičių giminės rankose, XIX amžiaus antrojoje pusėje priklausė Pavlovskiams (Pawłowski), o paskui iki Pirmojo pasaulinio karo – Strumilų (Strumiłło) giminei. Strumilams valdant dvare buvo pastatytas hipodromas. Tais laikais tai buvusi didžiulė naujovė visam krašte. Vienas Strumila kartu su Panemunės dvaro savininku sugalvojo įsivyti garlaivį. Jis pavadintas „Perkūno“ vardu ir buvo vienas pirmųjų plaukiojančių Nemunu. Garlavis plukdė keleivius iš Kauno į Plokš-

¹⁵ Błogosławieństwo, in: *Słownik geograficzny*, Min. lit., p. 248–249.

čius, o kartais net į Jurbarką. Pirmojo pasaulinio karo metais Plokščių dvaras nenukentėjo, tačiau tarpukariu buvo išparceliuotas.

XVIII amžiuje vienaaukščiai dvaro rūmai, iškilę ant Nemuno šlaito, buvo stačiakampio plano ir dengti aukštu stogu. Po Antrojo pasaulinio karo prie jų pastatytas didelis priestatas kolūkio administracijai. Iš dviejų mažyčių prieangių, kadaise puošusių fasadą, teliko vienas¹⁶. Stačiame Nemuno šlaite išliko ir gerokai apleisto parko fragmentai, tačiau sugriuvo stovėjęs atokiau nuo kitų statinių raudonų plytų ūkinis pastatas¹⁷.

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad ir XXI amžiuje vis dar galima rasti dvaro sodybų, nors jos dažnai jau sunykusios, nuniokotos ir užmirštos. Dvarų architektūra buvo ir yra svarbus kultūros elementas, nuo XVII iki XX amžiaus vidurio tai buvo vienas svarbiausių veiksnių, formavusių šios Vidurio ir Rytų Europos dalies architektūrinį kraštovaizdį. Skendintys parkų želdiniuose, dažnai dominuojantys artimiausioje aplinkoje dvarai formavo ir hierarchizavo kraštovaizdį¹⁸. Kluonų, arklidžių, tvartų, alaus daryklų, spirito varyklų, cukraus perdirbimo gamyklų ir kitų ūkinės paskirties statinių fragmentai taip pat yra paveldo dalis, todėl būtina puoselėti atmintį apie šiuos objektus ir buvusius jų gyventojus. Tai pasakytina ir apie parkus, sodus bei tvenkinius. Net jei jų liko nedaug, jie sunaikinti, iškirsti medžiai, apaugę žole tvenkiniai, tačiau jie taip pat yra kultūros paveldo dalis.

Literatūra

1. Antanavo dvaras, prieiga internete: <https://www.miestai.net/forumas/forum/bendrosios-diskusijos/miestai-ir-architekt%C5%ABra/dvarai-ir-pilys/9851-antanavo-dvaras-kazl%C5%B3-r%C5%ABdos-sav-buv-marijampol%C4%97s-r?t=9540> [Žiūrėta 2024-08-18].
2. Ašminta, prieiga internete: <https://www.prienai.lt/> [Žiūrėta 2024-08-20].
3. Būdviečio dvaras, prieiga internete: <https://suduvosgidas.lt/budviecio-dvaras/> [Žiūrėta 2024-08-15].
4. Kaluškevičius, B. 2024. „Būdviečio istorijos įvykių chronologija 1589–2020“, in: *Terra Jatwezenorum*, 1 d., p. 188–189.
5. Kataučiznos dvaras, prieiga internete: <https://www.miestai.net/forumas/forum/bendrosios-diskusijos/miestai-ir-architekt%C5%ABra/dvarai-ir-pilys/8161-katau%C4%8Diznos-dvaras-vilkavi%C5%A1kio-r?t=7915> [Žiūrėta 2024-08-14].

¹⁶ Kucharska, J. Min. lit., p. 30–31.

¹⁷ Mašalaitis, B. Min. lit., p. 217.

¹⁸ Leśniakowska, M. „Jak budowano „polski dwór“?, in: *Dwór polski. Architektura. Tradycja. Historia*, red. A. Górska. Kraków, 2007, p. 8.

Katarzyna Węglińska

6. Kataučiznos dvaro sodybos fragmentai, prieiga internete: <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-detail/491dc54e-cde2-4046-bbf0-1e8716a5ed13> [Žiūrėta 2024-08-14].
7. Kriūkų-Sviatošino dvaro sodybos fragmentų ponų namas, prieiga internete: <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-detail/58258918-6cf2-4718-88cc-cde0cd570dfe> [Žiūrėta 2024-08-15].
8. Kucharska, J. 2004. *Ilustrowany przewodnik po zabytkach na Wileńszczyźnie i Żmudzi*. Burchard Edition.
9. Leśniakowska, M. 2007. „Jak budowano „polski dwór“?, in: *Dwór polski. Architektura. Tradycja. Historia*, red. A. Górska. Kraków.
10. Mašalaitis, B. 2015. *Sūduvos krašto dvarai*. Marijampolė: Piko valanda.
11. Patilčiai, prieiga internete: <https://suduovsgidas.lt/patilciai-vieta-kur-po-zeme-gludi-dvaro-tunelis-o-vaikus-ir-laime-atnesa-varnos/> [Žiūrėta 2024-08-14].
12. Serneckas, A. 1994. „Kataučiznos dvaras“, in: *Santaka*, rugsėjo 13, p. 3.
13. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. 1880. Red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. I. Warszawa.

K. Węgličkos nuotraukos

Iš lenkų kalbos vertė Nijolė Birgelienė

KATARZYNA WĘGLICKA (g. 1968 m. Mlavoje, Mazovijos vaiv.) – meno istorikė, Lenkijos meno istorikų asociacijos narė. Daugiau kaip 30 metų skyrė Lietuvai, Baltarusijai ir Ukrainai. Išleido 14 knygų, tarp jų: *Opowieści kresowe. Litwa* (Wydawnictwo Akademickie Dialog, 2004), *Białoruskie ścieżki* (Książka i Wiedza, 2008), *Moja Litwa* (Książka i Wiedza, 2011), *Wschodnie ścieżki* (Fundacja Sąsiedzi, 2019). Yra paskelbusi mokslinių straipsnių, tarp jų: *Ołtarz perspektywiczny w kaplicy św. Barbary w bazylice Wniebowzięcia NMP w Budstawiu na Białorusi* („Artifex“), *Obraz Wilna w opisach i na rycinach Jana Kazimierza Wilczyńskiego* („Konteksty i Pogranicza“), *Zapomniane kresowe cmentarze* („Artifex“). Redagavo meno žinytus ir kitus leidinius: *Leksykon zabytków Kresów południowo-wschodnich* (wydawnictwo Arkady, 2014), *Leksykon zabytków Kresów północno-wschodnich* (wydawnictwo Arkady, 2017), *Architektura i sztuka dominikańskiego sanktuarium MB w Gidlach* (wydawnictwo PAN, 2016). Domisi taip pat rusų lenkų pėdsakais Rusijoje ir Šveicarijoje.

KATARZYNA JACHIMOWICZ

LENKIJOS-LIETUVOS PASIENIO GYVENTOJŲ GEDULINGOS GIESMĖS IR JŲ VAIDMUO¹

Apie Lenkijos ir Lietuvos pasienyje (ypač Seinuose bei Seinų ir Suvalkų apskrityse) giedamas apeigines laidotuvių giesmes rašyta nedaug. Tarp autorių, rašiusių apie šio krašto laidojimo papročius, minėtini Mariano Pokropeko (Marian Pokropek²), Maženos Pileckos (Marzena Pilecka³) ir Juzefo Muravskio (Józef Murawski⁴) straipsniai. Juose autoriai neanalizuoja ir neinterpretuoja gedulingų giesmių, atliekamų per budynes, t. y. naktinio budėjimo prie mirusiojo metu, tekstų, daugiausia dėmesio skirdami pasirengimui šermenims ir laidotuvių apeigoms kapinėse. Nors Jolantos Savickos-Jurek (Jolanta Sawicka-Jurek⁵) darbas skirtas Palenkės laidotuvių giesmėms, tačiau autorė skaitytoją nukelia į tolimą Lomžos apskritį. Iš straipsnio aiškėja, kad ir čia pasirošimas laidotuvėms yra panašus kaip Seinų ir Suvalkų apskrityse. Tačiau atliekamų giesmių repertuaras yra skirtingas. Jis priklauso nuo mirusiojo lyties. Jei miręs vyras, giedamos šios giesmės: „Szczęśliwy, kto sobie patrona Józefa ma za opiekuna“ (*Laimingas*

---

¹ Autorė, naudodamasi Kultūros ir nacionalinio paveldo ministro stipendija, 2023 m. II pusmetį vykdė mokslinį projektą, skirtą tirti laidotuvių apeigoms ir papročiams Lenkijos-Lietuvos pasienyje. Lauko tyrimas atliktas Seinų ir Seinų apskrities kaimuose (Sztabinki, Daniłowce, Gawiniańce, Romanowce, Zaruby, Posejnele, Pomorze, Posejanka) bei Suvalkų apskrities kaime Postawełek. Straipsnyje naudojama šio tyrimo metu surinkta medžiaga.

² Pokropek, M. „Ziemia sejneńska pod względem etnograficznym“, in: *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, red. J. Jaskanis. Białystok, 1975, t. 2, p. 73–250.

³ Pilecka, M. „Ludowe wierzenia i obrzędy związane ze śmiercią na Sejneńszczyźnie“, in: *Białostoczczyzna*, 1998, t. 4, p. 87–102.

⁴ Murawski, J. „Obrzęd pogrzebowy“, in: *Jaćwież*, nr. 18, 2002, p. 36–37.

⁵ Sawicka-Jurek, J. „Ty ze swoją rodziną śpisz ostatnią noc... O podlaskich pieśniach przedpogrzebowych“, in: *Colloquia Orientalia Białostocensia*, 2012, t. 4, p. 503–510.

tas, kurio globėjas yra šv. Juozapas⁶), „Witaj, Janie z Bolesława“ (*Sveikas, Jonai iš Boleslavo*), „Oraczu, sławny Izydorze“ (*Šlovingas artojau, Izidoriau*), „Odpocznij, bracie miły“ (*Ilsėkis, mielas broli*). Velionei moteriai giedama: „Ty, ktoraś dni pięknie skończyła“ („*Tu, kuri dienas pabaigėi gražiausiai*“), „Maria Magdalena w świecie się kochała“⁷ (*Marija Magdalena pasauli mylėjo*). Tuo tarpu Seinų apskrityje velionio lytis giesmių repertuarui reikšmės neturi. Priklausomai nuo to, kas miręs – vyras ar moteris – giedant žodžių formos keičiamos iš vyriškosios giminės į moteriškąją, ir atvirkščiai (taip daroma, pavyzdžiui, su giesmės „Dobranoc, sąsiadko / sąsiedzie“ (*Labanakt, kaimyne*) žodžiais. Tik mirus motinai giedama „Matko nasza ukochana“ (*Mama, mūsų mylima*). Tarp Jolantos Savickos-Jurek straipsnyje išvardytų giesmių esama atliekamų tiek Lomžos apskrityje, tiek Seinų ir Suvalkų krašte. Iš jų minėtinos: „Już idę do grobu“ (*Aš jau keliauju į kapus*), „Na cmentarzu mieszkać będą“ (*Kapuos gyvensiu*), „O jak fałszywe wszystko“ (*O kaip viskas netikra*), „Żegnam cię, mój świecie“ (*Sudie, mano pasauli*). Autorė jas aptaria ir interpretuoja, akcentuodama jų reikšmę ir vaidmenį emocinei bei dvasinei žmogaus sferai⁸.

Dėl Seinų miesto ir Seinų apskrities geografinės padėties būsimam laidotuvių papročių ir giesmių tyrimui gali pasitarnauti arba jį papildyti Jano Adamovskio (Jan Adamowski), Jadvygos Dodos (Jadwiga Doda) ir Halinos Mickevič (Halina Mickiewicz) kolektyvinis straipsnis „Mirtis ir laidotuvės Baltarusijos lenkų pasakojimuose“⁹. Dėl Lenkijos ir Baltarusijos sienos artumo nemaža dalis laidojimo papročių persipynė arba jie vieni kitus papildė. Tai pasakytina ir apie gedulingas giesmes, kurias giedojo ir gieda lenkai, gyvenantys tiek Lenkijos-Lietuvos pasienyje, tiek Baltarusijoje. Šiapus ir anapus valstybinės sienos giedamos, pavyzdžiui, šios giesmės: „Już idę do grobu“ (*Aš jau keliauju į kapus*), „Żegnam cię, mój świecie“ (*Sudie, mano pasauli*), „Ostatni dzwon“ (*Paskulinis varpas*), „Pamiętaj, człowiecze“¹⁰ (*Atmink, žmogau*). Vykdamas tolesnius mokslinius tyrimus, verta atidžiau patyrinėti lenkų-lietuvių-baltarusių kultūrų sąveiką, praplečiant žinias apie jų tarpusavio poveikį.

⁶ Skliaustuose pateikiami verstiniai giesmių pavadinimai. Tais atvejais, kai lenkų giesmės turi lietuviškus variantus, pavadinimai rašomi su kabutėmis [Vert. pastaba].

⁷ Sawicka-Jurek, J. *Min. lit.*, p. 504.

⁸ Ten pat, p. 505–506.

⁹ Adamowski, J., Doda, J., Mickiewicz, H. „Śmierć i pogrzeb w relacjach Polaków mieszkających na Białorusi“, in: *Etnolingwistyka*, 1997–1998, nr. 9/10, p. 253–318.

¹⁰ Ten pat, p. 273, 287–318.

Norint gilinti žinias šia tema, verta apžvelgti Radijo liaudies kultūros centro fondus¹¹ bei fonografinius įrašus. Juzefo Muravskio iniciatyva 2021 metais išleistos dvi kompaktinės plokštelės su giedamojo rožinio įrašais. Pirmoji iš jų – „Stała Matka Boleściwa. Różaniec żałobny“¹² (*Stovėjo Motina Sopulingoji. Laidotuvių rožinis*), kuris yra privalomas per kiekvienas laidotuves. Kitame kompaktiniame diske, išleistame taip pat 2021 metais, yra trečioji rožinio dalis – „Garbingoji“¹³. Reikšmingas ir Seinų lietuvių bažnytinio choro indėlis – jis 2018 metais išleido kompaktinį diską lietuvių kalba su giedamomis maldomis už Seinų krašto mirusiuosius¹⁴, bei asociacijos „Krusznia – Paweł Luto“, išleidusios kompaktinį diską su gedulingomis giesmėmis lenkų kalba¹⁵. Diske yra 16 laidotuvių giesmių rinkinys, tarp jų ir „Saldžiausiojo Švč. Jėzaus Vardo rožinio“ fragmentas, antroji dalis „Skausmingoji“. Rinkinys sudarytas 2010–2012 m. atliekant lauko tyrimus Seinų, Suvalkų, Augustavo, Monkų ir Geldapės apskrityse.

Tiek Seinų, tiek Suvalkų apskrityse budynės yra glaudžiai susijusios su gedulingomis giesmėmis. Giedojimo tradicija šiame krašte buvo itin gaji: tėvas ją perduodavo sūnui, o ir giedota nuo mažų dienų. Labai svarbūs buvo giminystės ir kaimynystės ryšiai, kurie jungė ir vienijo įvairaus amžiaus žmones. Giedoti mokė vietos muzikantai, choristai, vargonininkai – žmonės ne tik talentingi, bet ir dainavimo entuziastai, sugebėdavę suburti giedotojų grupes atskiruose kaimuose. Bemaž kiekvienoje vietovėje buvusi giesmininkų grupė, kuri iš kitų išsiskirdavusi kūrinių atlikimu: vienbalsiu arba daugiabalsiu dainavimu, tikslumu, vokalo ornamentika, tempu, melodija. Buvo ir tokių kaimų, kuriuose visi mokėjo giedoti, nes atsirasdavo žmogus, kuris tinkamu laiku pasirūpindavo vaikų ir jaunimo ugdymu. Pavyzdžiui tebūnie Dubavos (Dubowo) kaimas Seinų apskrityje ir velionio Štabinskio (Sztabiński) pastangos. Giesmininkų grupę sudarydavo ne mažiau kaip dešimt žmonių; per laidotuves jiems prie stalų dažnai net

¹¹ Žr. <https://www.polskieradio.pl/8/478/Artykul/2770452>, 40lecie-zespolu-pogranicze-z-szypliszek; <https://www.polskieradio.pl/8/2771/Artykul/1696317>, pogranicze-na-muzycznej-scenie-tradycji-zobacz-wideo [Žiūrėta 2024-06-15].

¹² *Stała Matka Boleściwa. Różaniec żałobny. Część druga Różańca świętego – Żałobna*. Zespół Pogranicze z Szypliszek, kier. Józef Murawski, 2021.

¹³ *Róża Maryja, jasność Maryja. Różaniec Chwalebny. Część trzecia Różańca świętego – Chwalebna*. Zespół Pogranicze z Szypliszek, kier. Józef Murawski, 2021.

¹⁴ *Maldos už mirusius. Pagal Seinų krašto tradiciją*. Sejneński Litewski Chór Kościelny, 2018.

¹⁵ *Rwie się życia przędza. Pieśni pogrzebowe północno-wschodniej Polski*. Stowarzyszenie Krusznia, Paweł Luto, 2012.

pritrūkdavo vietų. Tradiciškai laidotuvių apeigoms ir giesmėms Seinų-Suvalkų krašte vadovaudavo vieni vyrai. Nors moterys prisijungdavo ir padėdavo giedoti, tačiau jos laidotuvių ceremonijai nevadovavo. Tai pasakytina ir apie laidotuvių rožinį (II dalis. „Skausmingoji“). Jį giedodavo patys vyrai, moterys per laidotuves šią dalį galėjo tik kalbėti, bet ne giedoti. Dabar giedotojų ir giesmininkų grupių smarkiai sumažėjo, nepasikeitė tik viena – už sukalbėtas maldas ir giedojimus atlygio neimama.

Kiekviena Seinų-Suvalkų krašto giesmininkų grupė, nors ir naudavosi tomis pačiomis kantičkomis bei giesmynais, turėjo savo giesmių ir maldų repertuarą bei vadovavimo laidotuvėms taisykles. Kadangi ne visiems pakakdavo spausdintų kantičkų, todėl anksčiau giesmių tekstus žmonės perrašinėdavo į sąsiuvinius, o išpopuliarėjus kopijavimo aparatams, ėmė juos kopijuoti ir dėti į sąsiuvinius atskirais lapais. Lig šiol kai kuriuose namuose galima aptikti ranka perrašytų giesmynų. Dėl to galime atsekti, kokios giesmės buvo populiarios vienu ar kitu laikotarpiu ir kokie pokyčiai įvyko per ilgesnį laiko tarpą. Apžvelkime kai kurias Lenkijos-Lietuvos pasienyje giedamas giesmes. Pasak Jaceko Kolbuševskio (Jacek Kolbuszewski), „laidotuvių giesmės yra apeiginių giesmių rūšis. Taigi jų reikšmę, funkcijas ir klasifikaciją lemia vieta ir vaidmuo laidotuvių apeigose, sustiprinantys tam tikrus giesmių literatūrinio teksto raiškos elementus“¹⁶. Budint tris dienas prie mirusiojo, tai aiškiai pastebima. Per šermenis prieš rožinį giedama giesmė ar giesmės, skirtos Dievo Motinai. Iš jų galima paminėti šias: „Ty, któraś pięćnie dni swoje skończyła“ („Tu, kuri dienas pabaigė gražiausiai“), „Matko Najświętsza“ (*Motina Švenčiausioji*), „Gwiazdo jasności“ (*Šviesiausioji žvaigždė*), „Witam Cię, witam“ (*Sveikinu Tave, sveikinu*), „Zawitaj, Królowo Różańca Świętego“ (*Ateik, Karaliene Šventojo Rožinio*), „Matko Bolesna“ (*Motina Sopulingoji*). Sugiedojus ar sukalbėjus rožinį bei kitas maldas, atliekamos įvairios giesmės: „Żegnam cię, mój świecie“ (*Sudie, mano pasauli*), „Ostatni dzwon“ (*Paskulinis varpas*), „Miłosierdzie i miłość“ (*Gailestingumas ir meilė*), „Pamiętaj, człowiecze“ (*Atmink, žmogau*) ir kt. Baigdami budynes vėlyvą vakarą, giesmininkai atsisveikina su velioniu giedodami: „Dobranoc, sąsiadko / sąsiedzie“ (*Labanakt, kaimyne*), „Zapada zmrok“ („Jau sutema“), „Coś na dobranoc“ (*Vakaro atsisveikinimui*). O prieš išnešant karstą iš namų, be

¹⁶ Kolbuszewski, J. „Polska pieśń pogrzebowa. Prolegomena“, in: *Polska Sztuka Ludowa*, 1986, nr. 1–2, t. 40, p. 49.

kitų, galima išgirsti: „Upłynie czas“ (*Prabėgs laikas*), „Zmarły człowiecze, z tobą się żegnamy“ (*Miręs žmogau, tave atsisveikinam*), „Witaj, Królowo nieba“ („*Sveika, Karaliene*“). Seniau, lydint arklių traukiamais vežimais velionį vyrą į bažnyčią, o paskui į kapines, giedota šventųjų globėjų – Pranciškaus ir Juozapo garbei; o lydint velionę moterį – šv. Marijai Magdalietei. Šiuo metu Seinų apskrityje mirusiojo lytis giesmių pasirinkimui neturi reikšmės. Kaip jau minėta, giedant su velionio lytimi derinamos tik žodžių formos – vyriškosios arba moteriškosios („Dobranoc, sąsiadko / sąsiedzie“ – *Labanakt, kaimyne*). Giesmė „Matko nasza ukochana“ (*Mama, mūsų mylima*) atliekama tik mirus motinai. O štai Suvalkų apskrityje skambėdavo populiari, religinių elementų neturinti daina, skirta mirusiems vyrams: „Ktokolwiek jesteś z gliny ulepiony“ (*Kad ir kas tu iš molio nulipdytas būtum*). Reikia pridurti, kad seniau, palaidojus mirusįjį, prie kapo dar būdavo giedamos kai kurios giesmės. Tarp kitko: „Juž idę do grobu“ (*Aš jau keliauju į kapus*), „Na cmentarzu mieszkać będę“ (*Kapuos gyvenšiu*). Dabar apsiribojama tik: „Witaj Królowo, Matko Miłosierdzia“ (*Sveika, Karaliene, Gailestingoji Motina*) ir „Anioł Pański“ („*Viešpaties Angelas*“).

Laidotuvių bendruomeniškumas yra tas bruožas, kuris, nepaisant visuomenėje vykstančių pokyčių, Lenkijos-Lietuvos pasienyje žmonių puoselėjamas iki šiol. Čia visuomet kartu melstasi, kartu giedota. Kito žmogaus artumas malšindavo skausmą dėl šeimos nario netekties. Ir gedulo giesmėse rasime daug raminančių ir viltingų žodžių. Tai pasakytina ypač apie naujesnius kūrinis, kuriuose amžinybė vaizduojama kaip „*saulėta bedugnė*“, kur vyrauja „*šventas gėris, grožis ir laimė*“ – ten visi susitiksime ir „*pasiliksime vienoje tėvynėje*“ („*Tam hen w zaświatach*“ (*Ten toli anapus*). Panaši ir giesmės „*Juž zgasto słońce nad horyzontem*“ (*Jau saulė nusileido už horizonto*) prasmė. Mes visi esame vilties pilgrimai ir keliaujame link Dievo. Lyrinis subjektas ilgisi Sutvėrėjo, nori apsigyventi Jo namuose ir pasinerti į Jo gailestinumą ir laimę. Jis maldauja Aukščiausiąjį neleisti per ilgai laukti. Apie klajoklį ir sūnų palaidūną kalbama giesmėje „Upłynie czas“ (*Prabėgs laikas*). Suvokdamas savo netobulumą ir nuodėmingumą, kalbantysis maldauja Dievą atleisti jo nuodėmes ir priimti jį tokį, koks yra, t. y. su visa kančia, skausmu, ašaromis ir darbais.

Kuo toliau žvelgsime į praeitį, į XIX a. ir XX a. pirmosios pusės tekstus, pastebėsime, jog jie nėra tokie optimistiški kaip šiuolaikiniai. Kuo giesmė senesnė, tuo labiau ji veikia vaizduotę. Dangaus karalystės perspektyva atitolsta giesmėje „*Jezu mój litościwy*“ (*O Jėzau,*

galestingasis). Iš kūrinio sužinome, kad net jei žmogus bandytų pasislėpti po žeme, jis neįstengtų nuslėpti prieš Dievą savo nedorybių. Jis žino, kad po mirties jo laukia „amžinoji ugnis“ ir „amžinos kančios“. Ir visa tai dėl žemiškojo pasaulio tuštybių ir vilionių, kurios galiausiai veda į pražūtį. Šis kūrinys – tai savotiška išpažintis, kai žmogus atlieka sąžinės sąskaitą ir gailėdamasis už nuodėmes išpažįsta jas. Kartu jis pasitiki Jėzumi, kuris per savo prisikėlimą suteikia išganymą ir „dangiškąjį rojų“. Stiprius jausmus sužadina giesmė „Niech monarchowie“ (*Tegul monarchai*). Pažymėtina, kad joje atsisakyta bibliinių temų, veikėjų bei šventųjų, pagrindinį vaidmenį skiriant mirčiai. Savo forma kūrinys aiškiai susijęs su viduramžių mirties šokio (*danse macabre*) vaizdavimu. Į jį mirtis „pakvietė“ diduomenę: monarchus, imperatorius, ponus ir etmonus. Tekste išreiškiama ir amžinoji tiesa, kad nei didingi pastatai, nei mūrinės tvoros ar vartai mirčiai nesutrukdys. Kai ji panorės ateiti, „į duris nesibels“ ir „nuo sosto nuves į žemę“, nieko nebijodama ir neprašydama leidimo. *Danse macabre* motyvas aptinkamas ir giesmėje „Pamiętaj, człowiecze“ (*Atmink, žmogau*). Šioje eiseinoje dalyvauja visi, be išimties. Nepriklausomai nuo žmogaus kilmės, profesijos ir turtų – mirtis pasiglemš kiekvieną. Nėra nei tokios jėgos, nei išminties, kad galima būtų apsisaugoti nuo to, kas neišvengiama. Abiejose giesmėse yra perspėjimas ir pamokymas gyviesiems. Tekstų autoriai skatina apmąstyti gyvenimą ir jo laikinumą – čia labai ryški viduramžių sentencija *memento mori*. Ją kartais galima aptikti ir ant antkapinių paminklų. Toks įrašas yra ant Vladislavos ir Kamiljos Konaževskių (Konarzewski) paminklo Suvalkų septynių tikėjimų kapinėse, Romos katalikų dalyje. Jame 1926 m. iškaltas užrašas su prašymu ir perspėjimu: „*Praeivi, atsigręžk į Dievą, nes šis kelias laukia ir tavęs*“. Šalia įrašo esančios dvi keramikinės moterų fotografijos (viena jauna, kita vidutinio amžiaus) dar labiau sustiprina laikinumo jausmą: nesvarbu, kiek kam metų, gyvenimas gali nutrūkti bet kurią akimirką.

Nemažą dalį laidotuvių repertuaro sudaro atsisveikinimo giesmės. Jos tapo gyvųjų ir mirusiųjų bendravimo priemone, o tarpininkauti tarp vienu ir kitų teko giesmininkams. Viena dažniausiai atliekamų giesmių per laidotuves Lenkijos-Lietuvos pasienyje yra „Žegnam cię, mój świecie“ (*Sudie, mano pasauli*). Kadaisė tikėta, kad mirusiojo siela iki laidotuvių pasilieka su kūnu arba sklendo šalia. Turėdamas laiko – dvylika valandų – velionis atsisveikina su šeima, giminėmis ir pažįstamais, taip pat su įvairiais gyvenimo aspektais, dėkoja už paro-

dytą jam rūpestį ir malonę. Šis kūrinys tiek turiniu, tiek dvylikos valandų ciklu leidžia suvokti, kad mirtis yra neišvengiama. Laikas bėga nenumaldomai greitai, gyvenimas praeina ir žmogus turi susitaikyti su likimu. O štai giesmėje „Dobranoc, sąsiadko / sąsiedzie“ (*Labanakt, kaimyne*) savo kaimyną ar kaimynę atsisveikina prie karsto susirinkę žmonės. Švelnumas, su koku jie tai daro, leidžia suprasti, koks svarbus yra bendruomeniškumas ir kito žmogaus artumas. Net mirtis nepajėgi nutraukti bendražmogiškų ryšių, nes juk Dievas nukreipia mūsų kelius, tai Jam meldžiasi ir gyvieji, ir mirusieji, užtariant Mergelei Marijai.

Gedulo giesmėse vyrauja religinė tematika. Pasaulietinių kūrinių – nedaug, tačiau mažiausiai yra liaudiškų. Pastaruosius iš vartosenos išstūmė religinio turinio giesmės. Iš visų kūrinių išsiskiria psalmės ir giesmės, atliekamos per budynes prie mirusiojo (įskaitant ir gedulingą rožinį), išnešant karstą iš namų ir kapinėse. Laidotuvių giesmėse kalbama ne tik apie sielvartą, liūdesį, kančią ir laikinumą. Giedamos prie karsto, dalyvaujant šeimai, kaimynams ir draugams, jos teikia pagūdą ir bendruomeniškumo jausmą. Svarbus jų terapinis ir didaktinis vaidmuo. Šiais laikais visą naktį prie mirusiojo jau nebudima. Ilgainiui mirties suvokimas pasikeitė, todėl kai kurių apeiginių veiksnių (pvz., kūno plovimo ir velionio rengimo) atsisakyta, patikint juos laidojimo namų darbuotojams, šios srities specialistams. Gerokai supaprastėjo ir sutrumpėjo visa šermenių ceremonija. Taip įvyko atsisakius velionį šarvoti savo namuose. Didėja taipogi visuomenės sekuliarizacija, baigia išmirti vyresnioji karta, o jauni žmonės, kurie galėtų dar perimti ir puoselėti nykstančias laidotuvių tradicijas, jomis nesidomi¹⁷. Todėl itin svarbu remti vietas iniciatyvas ir veiklą, skirtą nykstančių papročių – ne tik laidotuvių – išsaugojimui.

Literatūra

1. Adamowski, J., Doda, J., Mickiewicz, H. 1997–1998. „Śmierć i pogrzeb w relacjach Polaków mieszkających na Białorusi“, in: *Etnolingwistyka*, nr. 9/10, p. 253–318.
2. Kolbuszewski, J. 1986. „Polska pieśń pogrzebowa. Prolegomena“, in: *Polska Sztuka Ludowa*, nr. 1–2, t. 40, p. 49–56.
3. *Maldos už mirusius. Pagal Seinų krašto tradiciją*. 2018. Seinų lietuvių bažnytinis choras.
4. Murawski, J. 2002. „Obrzęd pogrzebowy“, in: *Jaćwież*, nr. 18, p. 36–37.
5. Pilecka, M. 1998. „Ludowe wierzenia i obrzędy związane ze śmiercią na Sejneńszczyźnie“, in: *Białostoczczyzna*, t. 4, p. 87–102.

¹⁷ Tokią informaciją pateikė interviu metu kalbinti pašnekovai.

6. Pokropek, M. 1975. „Ziemia sejneńska pod względem etnograficznym“, in: *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, red. J. Jaskanis. Białystok, t. 2, p. 73–250.
7. Polskie Radio. *40-lecie zespołu Pogranicze z Szypliszk*, prieiga internete: <https://www.polskieradio.pl/8/478/Artykul/2770452,40lecie-zespołu-pogranicze-z-szypliszk> [Žiūrėta 2024-06-15].
8. Polskie Radio. *Pogranicze na Muzycznej Scenie Tradycji*, prieiga internete: <https://www.polskieradio.pl/8/2771/Artykul/1696317> [Žiūrėta 2024-06-15].
9. *Róża Maryja, jasność Maryja. Różaniec Chwalebny. Część trzecia Różańca świętego – Chwalebna*. 2021. Zespół Pogranicze z Szypliszek, kier. Józef Murawski.
10. *Rwie się życia przędza. Pieśni pogrzebowe północno-wschodniej Polski*. 2012. Stowarzyszenie Krusznia, Paweł Luto.
11. Sawicka-Jurek, J. 2012. „Ty ze swoją rodziną śpisz ostatnią noc... O podlaskich pieśniach przedpogrzebowych“, in: *Colloquia Orientalia Bialostocensia*, t. 4, p. 503–510.
12. *Stała Matka Boleściwa. Różaniec żałobny. Część druga Różańca świętego – Żałobna*. 2021. Zespół Pogranicze z Szypliszek, kier. Józef Murawski.

Iš lenkų kalbos vertė Nijolė Birgelienė

KATARZYNA JACHIMOWICZ (g. 1976 m. Seinuose, Lenkijoje) – meno istorikė. 2013 m. baigė Varšuvos kardinolo Stefano Višinskio universiteto Meno istorijos fakultetą. Meno istorikų sąjungos ir Varšuvos paminklų konservatorių sąjungos narė. Mokslinių susidomėjimų sritis – šiaurės rytų Lenkijos, Lietuvos, Ukrainos architektūra ir menas (taip pat kapinių) bei Ispanijos mozarabų architektūra. Žinias apie Lietuvą ir Ukrainą gilino savarankiškų išvykų ir kapinių inventorizacijos darbų metu. 2012 m. dalyvavo Podolės kapinių inventorizacijoje, 2013 m. – moksliniame Vilniaus Rasų kapinių inventorizacijos projekte. Bendradarbiavo su Kardinolo S. Višinskio universiteto parodų galerija „Galeria przy Automacie“. Dabar rašo daktaro disertaciją apie Suvalkų septynių tikėjimų kapinių ansamblį (vadovas KSVU hab. dr. prof. Zbigniew Bania).

STRESZCZENIA ARTYKUŁÓW

OKIEM LINGWISTY

Deimantė Aidukaitė

PIŚMIENNICTWO LITEWSKIE U WRÓT NIEPODLEGŁOŚCI:
„NARODOWE” I „EUROPEJSKIE” IDEE LINGWISTYCZNE
(1914-1915)

U wrót powstania niepodległej Republiki Litewskiej (1914-1915) ważnym przedmiotem myśli przedstawicieli inteligencji stała się potrzeba uspołnienienia i udoskonalenia języka pisanego. W dyskursie publicznym rozpowszechniły się osobliwe idee językowe, których fenomenalność – powiązanie narodowej i europejskiej kultury pisanej – jest zjawiskiem niedocenianym we współczesnej historiografii. Celem analizy jest rozpoznanie kierunku idei językowych i ich ocen, odzwierciedlającego przemiany mentalne społeczeństwa danego okresu historycznego.

NA KRĘTYCH ŚCIEŻKACH HISTORII

Bronius Makauskas

PROBLEMY LEGALIZACJI JĘZYKA LITEWSKIEGO
W DIECEZJI SEJNEŃSKIEJ. Z PERSPEKTYWY
HISTORYCZNEJ

Historia narodu litewskiego jest skomplikowana, pełna przebły-sków zwycięstw i bolesnych porażek. Jednym ze złożonych problemów litewskiej historii jest niedocenywanie języka litewskiego jako języka państwowego, wyposażonego w jednoczącą i twórczą moc w procesie rozwoju państwa.

Litewscy katolicy diecezji sejneńskiej musieli przejść długą i trudną drogę, aby przywrócić swój język ojczysty w praktyce religijnej. Polityka rusyfikacyjna carskiej Rosji i postawa hierarchii polskokatolickiej, szczególnie w diecezji sejneńskiej, nie była przychylna wobec legitymizacji języka litewskiego. Mimo wszystkich trudności, czyniono wszelkie starania do ich przewyciężenia.

Wysiłki te stanowią przedmiot dyskusji w niniejszym artykule. Szczególnie swoimi działaniami i postawą wyróżniają się dwie osobowości: bp Antoni Baranowski (Antanas Baranauskas) i bp Antoni Karaś (Antanas Karosas) z diecezji sejneńskiej oraz twórcy i kolporterzy prasy litewskiej, działacze organizacji litewskich i sieci edukacji społecznej.

Scholastika Kavaliauskienė

KAPLICA NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY KRÓLOWEJ RÓŻAŃCA ŚWIĘTEGO W KRYŹIAI

Kryżiai (Krzyże), to miejsce w rejonie łódzieskim (Lazdijai), we wsi Staigūnai, nad jeziorem Duś (Dusia). Geneza historii tego miejsca jest datowana na początek najazdu szwedzkiego w latach 1701-1702 i jest związana z pewną legendą. W owym okresie na terenie późniejszych Kryżiai stacjonowało litewskie wojsko dowodzone przez hetmana Michała Serwacego Wiśniowieckiego (Mykolas Servacijus Višnioveckis). Codziennie modlił się on przed obrazem Maryi Panny z Dzieciątkiem. Nakazał odwzorowanie obrazu na blasze. Podczas wypraw modlił się przed nim, prosząc o wstawiennictwo Matki Boskiej (obraz ten znajduje się w nowo odbudowanej kaplicy w Kryżiai). Po kilku latach brzegiem jeziora Duś szedł schorowany i niewidomy żołnierz Wiśniowieckiego, prowadzony przez przewodnika. Przewodnik opowiedział żołnierzowi, jak przed kilkoma laty nieopodal jeziora Duś ludzie natknęli się na trzy krzyże. Żołnierz inwalida poprosił o zaprowadzenie go na to miejsce, jako że mogły to być te same krzyże, które kiedyś zostały postawione z zarządzenia Wiśniowieckiego. Po dotarciu na miejsce żołnierz niespodziewanie odzyskał wzrok i ozdrowiał.

Ludzie zaczęli przychodzić do tego miejsca, uważali je za cudowne. W 1815 r. wybudowano tam kaplicę, a terytorium nazwano Kryżiai (od znajdujących się tam krzyży). Cudowne moce przypisuje się również bijącemu nieopodal kaplicy źródelku, które, wedle twierdzeń wielu odwiedzających, również ma cudowne moce.

W 1963 r. kaplica w Kryżiai została zburzona. Po odzyskaniu przez Litwę niepodległości, w parafii Metele (Meteliai) odrodziła się myśl odbudowy świątyni w Kryżiai.

Konsekracja odbudowanej kaplicy NMP Królowej Różańca Świętego w Kryżiai miała miejsce dn. 11.06.2000 r. Uroczystość poświęcenia celebrował bp J. Žemaitis. Pomiędzy oznakowanym obszarem miejsca dawnej kaplicy oraz stawianych tam przez wiernych krzyży i nową kaplicą stoją dębowe rzeźby. To są stacje Drogi Krzyżowej – Mała Kalwaria kaplicy NMP Królowej Różańca Świętego.

Agnė Karčiauskaitė-Jankauskienė

LISTY Z WIĘZIENIA

Założenie rodziny, niedola więźnia politycznego w łomżyńskim więzieniu, ból po stracie pierworodnego, ucieczka do Litwy, tęsknota, próby powrotu do rodzinnych miejsc oraz wczesna śmierć. To „kadry” z życia Litwina Motiejusa Agurkisa ze wsi Oszkinie, bez zdobień opisane w jego dzienniku. Kawalek historii życia jednego człowieka, jego rodziny i litewskich ziem opowiedzianej przez pierwszoplanowego uczestnika. Motiejus, wychowany na wsi, po odbyciu służby wojskowej w polskiej armii, rozpoczął współpracę z litewskimi agentami wywiadu i służbę na rzecz Litwy. Jego priorytetem było zatrzymanie procesu wynarodowienia Litwinów i ponowne przyłączenie Wilna, wraz z całym przyległym obszarem, do Litwy. Ten cel zaważył na całym jego życiu.

Kostas Leončikas

ZASŁUŻONA LITWINKA MIĘDZYWOJNIA

O Litwince Magdalena Avietėnaitė, która miała znaczący wkład w odbudowę państwa litewskiego po I wojnie światowej, w litewskich środkach masowego przekazu zaczęto wspominać dopiero w 2023 r. To była wybitna dyplomatką, działaczką społeczną, organizatorką wielu wystaw poza granicami Litwy. Ukończyła studia na prestiżowym uniwersytecie w Genewie. Biegła władała językiem angielskim, francuskim i niemieckim. W owym czasie jej kwalifikacje na Litwie były bezcenne. W 1944 r. wyemigrowała z Litwy do USA. Tam też zmarła.

Sigitas Birgelis
Z MIĘDZYWOJENNEJ HISTORII SZKÓŁ W POLUŃCACH
I ŻEGARACH

W pierwszych latach międzywojnia potrzeby kulturalne Litwinów z Puńska i Sejneńszczyzny były przez władze polskie ignorowane. Przedstawiciele tej narodowości byli oskarżani o nielojalność wobec państwa polskiego.

Litwinów z Puńska i Sejneńszczyzny cechowała duża świadomość narodowa. Buntowali się oni przed posyłaniem swoich dzieci do polskich szkół, gdzie nauczano w języku, którego nie rozumieli. Próby wynarodowienia Litwinów przez rząd wywołały oburzenie i opór miejscowej ludności. Rodzicom, którzy odmawiali posłania dzieci do polskiej szkoły, groziły represje, grzywny lub więzienie.

Mieszkającym w tym regionie Litwinom utrudniano zakładanie litewskich szkół. Stawiano im trudne do spełnienia wymogi formalne. Władze wojewódzkie szukały pretekstów do zamykania powstałych szkół, argumentując, że pomieszczenia nie nadają się na szkołę, są za niskie, nie wszystkie są ogrzewane, nie są wyposażone w odpowiednie pomoce dydaktyczne.

Gintaras Lučinskas
ZBAWICIEL ŻYDÓW – KS. JUOZAPAS STAKAUSKAS
(1900-1972)

Juozapas Stakauskas urodził się w 1900 r. we wsi Deksnė pod Święcianami (Švenčionys). W 1922 r. ukończył gimnazjum Marianów. W 1922 r. rozpoczął studia medyczne na uniwersytecie w Kownie (Kaunas), z których po jakimś czasie zrezygnował i spróbował swoich sił jako nauczyciel w szkole podstawowej w Krakinowie (Krekenava). Jednak ta praca też nie była mu pisana. W 1923 r. wyjechał na studia na uniwersytecie w Innsbrucku (Austria). Postanowił zostać księdzem. 26 lipca 1926 r. przyjął święcenia kapłańskie. Po prymicji ponownie wyjechał za granicę. Kontynuował naukę na Uniwersytecie Wiedeńskim. W 1930 r. napisał rozprawę w języku niemieckim na temat chrztu króla litewskiego Mendoga w 1251 r. Uzyskał stopień doktora historii. Powrócił na Litwę. W 1932 r. koszedarski (Kaišiadorys) biskup Juozapas Kukta mianował go swoim sekretarzem i kapelanem. Ks. Stakauskas przez pewien czas uczył w mariampolskim (Marijampolė) gimnazjum Marianów i kowieńskim gimnazjum „Au-

šra”, a w 1935 r. rozpoczął pracę na stanowisku kierownika Archiwum Centralnego w Kownie.

W 1939 r., po przeniesieniu części Archiwum Centralnego w Kownie do Wilna, ks. dr J. Stakauskas został dyrektorem archiwum. Na tym stanowisku pracował do lata 1944 r. W czasie okupacji niemieckiej, ryzykując własnym życiem, uratował 12 Żydów. Przez 11 miesięcy ukrywał ich w pomieszczeniach archiwum, dostarczał żywność i inne niezbędne artykuły.

Po zajęciu Wilna przez Armię Czerwoną ks. dr J. Stakauskas otrzymał propozycję objęcia katedry historii na uniwersytecie, pod warunkiem, że publicznie w prasie zrzeknie się kapłaństwa. Odmówił. Został odwołany ze stanowiska dyrektora archiwum.

W 1972 r. ks. dr J. Stakauskas ciężko zachorował. Był leczony w Klinikach Kowieńskich, jednak nie udało się mu pomóc. Zmarł 2 marca 1972 r. Cześć zmarłemu, którego ciało zostało wystawione w sali parafialnej przy Kościele św. Mikołaja, oddała przybyła delegacja Żydów wileńskich. Z głębokim wzruszeniem oddali hołd swojemu Zbawicielowi. Ks. Juozapas został pochowany na cmentarzu przykościelnym w Žoślach (Žasliai).

Strona internetowa www.issigelbejesvaikas.lt zawiera informacje o ludziach, którzy w czasie okupacji hitlerowskiej na Litwie ratowali Żydów. Tam napisano, że za uratowanie 12 Żydów Juozapas Stakauskas (1900-1972) z Wilna został pośmiertnie uhonorowany tytułem Sprawiedliwego Wśród Narodów Świata (Jerozolima 1974) i odznaczony Krzyżem Ratowania Ginących (1995) nadanym przez Prezydenta Republiki Litewskiej.

22 września 2000 r. w pobliżu dawnego klasztoru benedyktynów w Wilnie, odbyło się odsłonięcie tablicy pamiątkowej Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata ku pamięci Juozasa Stakauskasa, Marii Mikulskiej i Vladasa Žemaitisa.

Justinas Sajauskas

ŽYSCIE Z LITEWSKIM SŁOWEM. ALFONSAS TIEŠIS –
WSPOMNIENIA

Alfonsas Tiešis pochodził ze wsi Stavarygala gminy Gielwany (Gelvonai) w okręgu wiłkomierskim (Ukmergė). W 1929 r. ukończył gimnazjum w Wiłkomierzu. Do 1937 r. na uniwersytecie kowieńskim studiował lituanistykę, polonistykę i pedagogikę. W czasie studiów pracował w ramach Wyższych Kursów Oficerskich (Aukštieji karininkų

kursai), Sztabu Sprzętu Wojskowego (Karo technikos štabas), uczył w żydowskim gimnazjum dla dziewcząt w Kownie i progimnazjum dla dorosłych przy Izbie Pracy. W 1939 r. został dyrektorem tej szkoły. Jeszcze jako uczeń szkoły średniej należał do organizacji „Ateitininkai” (ateitis – przyszłość) i skautów, w czasie studiów aktywnie współpracował z wieloma znanymi wówczas gazetami i czasopismami litewskimi, głównie o charakterze chrześcijańsko-demokratycznym: „Rytas” („Poranek”), „XX amžius” („XX wiek”), „Naujoji Romuva” („Nowa Romuva”), „Ateitis” („Przyszłość”), „Pavasaris” („Wiosna”), „Karys” („Wojak”), „Karo žinynas” („Leksykon wiedzy wojskowej”), „Kardas” („Miecz”) itp. Był autorem ponad 100 publikacji z zakresu polityki, ideologii, popularyzacji nauki, kilku humoresek i opowiadań – prawie wszystkie prace sygnowane były pseudonimami.

W 1940 r. Tiešis osiedlił się w Mariampolu (Marijampolė). W Szkole Średniej nr 2 objął stanowisko zastępcy dyrektora ds. oświaty. W latach 1945-1947 pełnił funkcję dyrektora Szkoły Średniej nr 1. Zwolniony ze stanowiska w wyniku regularnej czystki kadrowej w ZSRR. Przez ponad dekadę w wydawnictwie literatury pięknej pracował jako tłumacz i redaktor. W 1948 r. zatrudniony na stanowisku nauczyciela w seminarium nauczycielskim (obecnie Wyższa Szkoła Pedagogiczna) w Mariampolu (wówczas Kapsukas). W 1952 r. został zastępcą dyrektora ds. oświaty, a po osiągnięciu wieku emerytalnego, w latach 1970-1975 kontynuował pracę w tej szkole jako nauczyciel języka litewskiego.

W kartach historii kultury Sudowii A. Tiešis zapisał się jako pedagog o niezwyklej aktywności, głębokiej inteligencji, szerokich horyzontach, teoretyk i praktyk języka litewskiego. Czytelnicy rocznika „Terra Jatwezenorum” mają możliwość zapoznania się ze wspomnieniami tego wybitnego pedagoga, dotyczącymi pracy w dynamicznie zmieniających się i niespokojnych politycznie czasach. Wspomnienia publikowane są po raz pierwszy.

Sigitas Birgelis

JAK POWSTAWAŁ OKRĘG „TAURAS”

W artykule przedstawiono wspomnienia jednego z założycieli partyzanckiego okręgu „Taurus” – proboszcza parafii Skordupiany (Skardupiai) ks. Antanasa Yliusu. Rękopis został znaleziony w 1991 r. w siedzibie litewskiej KGB. Przed publikacją jego treść została skrócona i poddana redakcji.

W 1940 r. ks. A. Ylius został proboszczem w Skordupianach. Tam przystąpił do budowy kościoła parafialnego. W okresie okupacji niemieckiej ryzykując swoje życie uratował od śmierci kilka okolicznych żydowskich rodzin.

W latach 1944-1945 plebania w Skordupianach skupiała wokół siebie inicjatorów oporu partyzanckiego na Suwałkiji (litewskie słowo określające Suwalszczyznę). Latem 1945 r. utworzono okręg partyzancki „Tauras”.

Po utworzeniu okręgu „Tauras”, ks. A. Ylius zamierzył się do utworzenia organizacji zrzeszającej wszystkie siły oporu działające w okupowanym państwie, która reprezentowałaby walczącą Litwę na Zachodzie.

W październiku 1945 r. ks. A. Ylius został aresztowany. Był więziony i przesłuchiwany w więzieniu w Mariampolu (Marijampolė), następnie przewieziony do Wilna (Vilnius). Latem 1946 r. skazany na 10 lat przymusowych robót i wywieziony w głąb ZSRR. W 1955 r. wyszedł na wolność. Pod koniec 1956 r. mianowany proboszczem parafii Lesčiai.

Algimantas Babeckas

DEPORTACJE – LUDOBÓJSTWO NARODU

W okresie okupacji sowieckiej ludność Litwy najbardziej ucierpiała na skutek deportacji w latach 1941-1952, kiedy to miało miejsce przymusowe wysiedlanie w głąb Związku Radzieckiego. Dzisiaj trudno sobie nawet wyobrazić i zrozumieć rozmiar bólu i rozpacz, jakiego doświadczyli mieszkańcy tego kraju. Zesłania wpisały się w karty historii narodu litewskiego pod znakiem wielkiej tragedii i straty. Pierwsze 9 osób z miejscowości Akmenynai do Jakucji i Kraju Altajskiego wywieziono podczas pierwszej okupacji sowieckiej – w czerwcu 1941 r.

Zesłania były kontynuowane również podczas drugiej okupacji sowieckiej. W latach 1948-1952 ofiarami deportacji najczęściej były dobrze sytuowane rodziny rolnicze, bliscy litewskich ochotników, partyzantów i osób im sprzyjających. Ogółem wywieziono 135 mieszkańców. Spośród nich na zesłaniu 9 osób zmarło, urodziło się 17 dzieci.

Po objęciu władzy przez N. Chruszczowa zaprzestano deportacji ludności i innych masowych represji, wstrzymano akcję wzbudzania podejrzeń politycznych i ograniczono samowolę organów represyjnych. Od 1955 r. większości represjonowanych pozwolono na powrót

z miejsc uwięzienia i deportacji. Jednak część byłych więźniów politycznych i zesłańców nie odzyskała pełni praw obywatelskich: była prześladowana, niektórym nie pozwolono zamieszkać w swoich domostwach, a nawet na Litwie. Wielu takich deportowanych zamieszkało w regionie Królewca.

Znalezienie osób, które przeszły przez te trudne zakręty historii było stosunkowo łatwe. Trudniej było namówić ich na rozmowę. Nie każdy chciał dzielić się swoimi bolesnymi doświadczeniami życiowymi. Osoby te nadal bały się o tym rozmawiać, były bardzo nieufne. Jednak stopniowo większość z nich odważyła się otworzyć.

Byli zesłańcy dzielili się nie tylko swoimi przeżyciami, ale także zdjęciami i zachowanymi dokumentami. Zaprezentowane w artykule, nigdzie wcześniej niepublikowane autentyczne wspomnienia, pozwolą zmieniającym się pokoleniom lepiej zrozumieć prawdziwą historię i zapobiec podobnym wydarzeniom w przyszłości, oraz właściwie zrozumieć i docenić wartość wolności ojczyzny.

Kostas Leončikas

ROLNICZE SPÓŁDZIELNIE PRODUKCYJNE W PUŃSKU I NA SEJNEŃSZCZYŹNIE (CZĘŚĆ 1)

W Polsce ze środków masowego przekazu i słownictwa komunikacji międzyludzkiej już dawno wyszła z użycia nazwa organizacji rolniczej „Spółdzielnia Produkcyjna”. Jest to całkiem zrozumiałe, ponieważ od likwidacji tych podmiotów upłynęło prawie 70 lat. Opierając się na dokumentach przechowywanych w Państwowym Archiwum w Suwałkach, w artykule przedstawiono dokumenty założenia Spółdzielni Produkcyjnej w Poluńcach i Oszkiniach. W tych wsiach powstały pierwsze spółdzielnie produkcyjne na terenie obecnego powiatu sejneńskiego. W artykule zawarto także informacje o przebiegu prac oraz konfliktach powstałych między członkami spółdzielń.

ROCZNICOWE WSPOMNIENIA

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė

ŻYCIE NAZNACZONE KRZYŻEM CIERPIENIA

Przyszły ksiądz Pranas Račiūnas urodził się 28 marca 1919 r. w Mariampolu (Marijampolė), w katolickiej rodzinie Jurgisa Račiūnasa i Elżbiety Paulionytė-Račiūnienė. Uczęszczał do szkoły podstawowej

w Mariampolu, a następnie do tamtejszego gimnazjum Marianów. Blisko związał się z klasztorem mariańskim, uczestniczył w podziemnej organizacji „Ateitininkai” (ateitis – przyszłość), podjął decyzję o zostaniu księdzem. W 1940 r. w Zgromadzeniu Księży Marianów złożył śluby wieczyste. Rozpoczął studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Witolda Wielkiego i uzyskał licencjat z prawa kanonicznego. Święcenia kapłańskie otrzymał 2 maja 1943 r. w kościele św. Franciszka Ksawerego w Kownie z rąk bpa Vincentasa Brizgysa.

Ks. P. Račiūnas posługę duszpasterską rozpoczął w Oranach (Varėna) jako wikariusz, a w krótkim czasie został m. in. rektorem kaplicy pw. NMP w Poniewieżu (Panevėžys) i kapelanem szkolnym. Następnie przez pewien czas służył jako wikariusz w kowieńskich kościołach św. Gertrudy i św. Sakramentu.

4 czerwca 1949 r. został aresztowany. Był brutalnie torturowany i przesłuchiwany. 18 marca 1950 r. decyzją Kolegium Specjalnego, działającego z ramienia ministra spraw wewnętrznych ZSRR, skazany na 25 lat prac przymusowych. Przebywał w łagrach w Workucie, Taiszet i Mordowii. W niewoli pozostał duszpasterzem. Msze odprawiał w kopalniach, udzielał sakramentów, cierpiącym przynosił ukojenie. W niewoli ks. P. Račiūnas spędził 16 lat. Został zwolniony w 1965 roku.

Ks. P. Račiūnas MIC posługę pełnił w parafiach diecezji wyłkowyskiej (Vilkaviškis) w Gerdašiai, Paluobiai, a w 1980 r. został mianowany na proboszcza parafii pw. Aniołów Stróżów w Olicie (Alytus). Był jednym z inicjatorów periodyku podziemnego „LKB kronika” („Kronika Kościoła Katolickiego na Litwie”) i „Aušra” („Jutrzenka”), pozostał ich stałym współpracownikiem. Przez całe życie był na celowniku KGB, ale udało mu się spełnić dzieło na cześć duszpasterstwa i edukacji narodu.

W 1989 r. ks. P. Račiūnas MIC rozpoczął posługę duszpasterską w ostatniej parafii w Tabariškės w rejonie kowieńskim. Zmarł 24 sierpnia 1997 r. Spoczął na Cmentarzu Pietraszuńskim w Kownie.

Rita Pauliukaitienė

KU PAMIĘCI PARTYZANTÓW PS. RIMVYDAS, ŽAIBAS
I INNYCH UCZESTNIKÓW WALKI O WOLNOŚĆ LITWY

Od początku działalności litewskiej partyzantki mieszkańcy Trójkąta Suwalskiego, zwłaszcza z okolic Puńska i Sejn, nie tylko pomagali litewskim bojownikom o wolność, ale także sami włączyli się w szeregi

ruchu oporu. Wiele informacji na ten temat można znaleźć w różnych publikacjach wydawanych w Polsce w języku litewskim. W artykule swoimi wspomnieniami i opowiadaniem o wydarzeniach podczas i po II wojnie światowej podzielili się mieszkańcy Puńska i okolic: Zenonas Knyza, Leonas Drūtys, Albinas Agurkis i Julija Račiuvienė. Zostały one spisane w 2023 r. W publikacji zaprezentowano również wydaną w 2024 r. przez wydawnictwo „Aušra” w Puńsku książkę „Aštuoni Lietuvos laisvės kovos karžygiai” („Ośmiu wojowników litewskiej walki o wolność”), której jedna z ośmiu części poświęcona jest pamięci Jurgisa Krikščiūnasa ps. Rimvydas. Partyzant ten 15 grudnia 1949 r. zginął wraz z adiutantem Vytautasem Prabulisem ps. Žaibas w Szlinokiemiach koło Puńska.

NOWE KSIĄŻKI

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė

POZNAJMY NOWĄ KSIĄŻKĘ PROF. ONY VOVERIENĖ

Pod koniec 2022 r. światło dzienne ujrzała nowa książka prof. dr hab. Ony Voverienė „Gyvenimo tikslas/atgaivinta pokario kovų istorija/istorikė Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė: jos kelias į Amžinybę” („Cel życia/odrodzona historia zmaganiań powojennych/historyk Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė: jej droga do Wieczności”). To już 52. książka profesor, a jej dorobek w prasie publicznej sięga ponad 2000 artykułów. Książka składa się z pięciu rozdziałów: pierwszy przedstawia życie Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, opisuje jej dojrzałość polityczną, formy oporu stosowane wobec reżimu okupacyjnego, okres pobytu w więzieniach oraz codzienne życie po powrocie do Litwy. Drugi rozdział książki zawiera recenzje dorobku naukowego Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė (jej książek, monografii poświęconych historii Litwy po wojnie, zbiorów dzieł partyzantów litewskich, podręczników i powieści) napisane przez prof. O. Voverienė i innych autorów. Trzeci rozdział zawiera artykuły i dane, które nie zostały włączone do książek Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė. Rozdział czwarty – artykuły Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, publikowane głównie w „Dienovidis” („Południk”) i „Lietuvos aidas” („Echo Litwy”); rozdział piąty – „Listy do autorki książki” oraz artykuł prof. O. Voverienė pt. „Nijolė Gaškaitė i jej wkład w historię Litwy”.

Litwa ma wiele wspaniałych przykładów dotyczących wieloletniej przyjaźni i twórczej współpracy wybitnych Litwinek. Na począt-

ku XX wieku w literaturze litewskiej pojawiły się utwory Lazdynų Pelėda, której pseudonimem podpisywały się dwie autorki – siostry Sofija Pšibiliauskienė i Marija Lastauskienė (z domu Ivanauskaitė). Žemaitė wspólnie z Gabrielė Petkevičaitė-Bitė napisały kilka sztuk teatralnych, które ukazały się pod pseudonimem „Dvi Moteri” („Dwie Kobiety”).

Czas zatoczył koło. XXI w. przyniósł nowe tematy i problemy, jednak przyjaźń i współpraca dwóch kobiet zaowocowała książką, która jest swego rodzaju przypomnieniem zanikającego życia literackiego.

Nijolė Alfonsa Gaškaitė-Žemaitienė (1938-2000), jako jedna z pierwszych w odrodzonej niepodległej Litwie, ożywiła pamięć o powojennych partyzantach litewskich, prowadziła badania nad ludobójstwem narodu litewskiego jakie spłynęło z rąk okupanta, ruchem oporu partyzantów. Potrafiła wszystkie te elementy obiektywnie przedstawić w swojej twórczości. Prof. dr hab. Ona Voverienė podjęła się trudu zebrania dorobku w książce „Cel życia/odrodzona historia zmagania powojennych/historyk Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė: jej droga do Wieczności”. Publikacja jest owocem współpracy N. Gaškaitė i prof. O. Voverienė. Ta książka jest niczym zwieńczenie twórczej przyjaźni dwóch kobiet.

Wydanie powinno zainteresować każdego, któremu nieobojętna jest historia powojennej Litwy i zbrojnego oporu litewskich partyzantów.

W KRĘGU SZTUKI

Katarzyna Węglicka

DWORY I MAJAŃKI ZANIEMENIA. MIEJSCA ZAPOMNIANE
I NIEISTNIEJĄCE

Na ziemiach leżących na lewym brzegu Niemna znajdziemy wiele pozostałości dawnych dworów, częściej natrafimy tylko na zabudowania gospodarcze, stajnie, stodoły, lodownie. W niektórych miejscach pozostał tylko jeden lub dwa budynki świadczące o tym, że istniała tu większa lub mniejsza posiadłość ziemska. Pamięć o ich właścicielach, ludziach, budynkach zanika lub ginie całkowicie. Obecnie wiele dworów nie istnieje, nie przetrwały. Budynki są pozbawione nie tylko właścicieli, ale i wszelkich opiekunów, a w efekcie stopniowo i nieubłaganie zanika historia miejsc i ludzi, którzy je zamieszkiwali, pracowali na swojej ziemi, wnosili swój własny wkład w dziedzictwo

narodowe kraju. To samo dotyczy parków, ogrodów i stawów. Nawet jeśli zostało ich tylko kilka, to zostały zdewastowane, drzewa wycięto, woda zarosła trawą, ale to również jest częścią wielkiego dziedzictwa kulturowego.

Katarzyna Jachimowicz

ROLA PIEŚNI POGRZEBOWYCH ŚPIEWANYCH NA
POLSKO-LITEWSKIM POGRANICZU

W powiatach sejneńskim i suwalskim pieśni pogrzebowe wpisują się w zwyczaj czuwania przy zmarłym. Uczyli ich miejscowi muzycy, organiści, ale też pasjonaci śpiewu. W każdej miejscowości działała grupa, która wyróżniała się sposobem wykonania pieśni, dokładnością, stosowaniem ozdobników, tempem, melodią. Grupy liczyły najmniej dziesięć osób. Obecnie liczba śpiewaków i grup drastycznie zmniejszyła się, jedyny zwyczaj, który przetrwał to brak zapłaty za odmówioną modlitwę i odśpiewane pieśni.

Każda grupa śpiewacza, choć korzystała z tych samych śpiewników, miała własne pieśni i modlitwy. W obiegu nie zawsze była dostępna dostateczna liczba drukowanych tekstów. Przepisywano pieśni do zeszytów, a w latach następnych dołączano do nich luźne kartki z przepisanyymi ręcznie lub na maszynie do pisania utworami. Do tej pory w niektórych domach przechowywane są odręcznie przepisane śpiewniki i dzięki nim możemy prześledzić, jakie utwory były popularne w danym okresie i jakie zmiany następowały na przestrzeni lat.

SUMMARIES OF THE ARTICLES

LINGUISTIC INSIGHTS

Deimantė Aidukaitė
LITHUANIAN ORTHOGRAPHY AT THE DAWN
OF INDEPENDENCE: NATIONAL AND EUROPEAN
LINGUISTIC IDEAS (1914-1915)

At the dawn of the Independent Republic of Lithuania (1914-1915), the need for consistency and improvement in the written language became a significant focus for the intelligentsia. Specific linguistic ideas began to circulate in public discourse, particularly the unique merging of national and European written cultures—an aspect that remains underappreciated in contemporary historiography. This analysis, therefore, seeks to identify the trends in linguistic ideas and their evaluations, which reflect the intellectual shifts occurring within society during this specific historical period.

IN THE MEANDERS OF HISTORY

Bronius Makauskas
A HISTORICAL PERSPECTIVE ON THE CHALLENGES
OF THE LEGALISATION OF THE LITHUANIAN
LANGUAGE IN SEINAI DIOCESE

The history of the Lithuanian nation is marked by moments of triumph and the pain of defeat. One of the more complex issues in our history is the underestimation of the Lithuanian language as a national language with the unifying and creative power necessary for the development of the state.

Catholic Lithuanians in the Diocese of Seinai faced a long and difficult struggle to reclaim the place of their mother tongue in religious practice. The Russification policies of Tsarist Russia and the stance of the Polish Catholic hierarchy towards the Lithuanian language, though driven by different motives, created numerous challenges for Lithuanians-not only within the Diocese of Seinai but across the region. Despite these obstacles, they endeavoured to overcome them with determination and intellect.

This article examines those efforts, focusing on two prominent figures who worked to address these challenges: Antanas Baranauskas and Antanas Karosas, bishops of the Diocese of Seinai. Additionally, it highlights the contributions of the creators and distributors of the Lithuanian press, the activists of Lithuanian organizations, and the network of popular education.

Scholastika Kavaliauskienė
CHAPEL OF VIRGIN MARY, QUEEN OF THE ROSARY
IN KRYŽIAI

Kryžiai is a locality in the Lazdijai district, near the village of Staigūnai, on the shore of Lake Dusia. The story of the crosses has become legendary, tied to the beginning of the Swedish War in 1701-1702. During that time, the Lithuanian army, led by general Mykolas Servacijus Višnioveckis, camped in the area. Višnioveckis prayed daily before a painting of the Virgin Mary holding the baby Jesus and had the image painted on tin. Throughout his campaigns, he prayed before this image, asking for the protection of Our Lady (the painting is now kept in the newly restored Chapel of Kryžiai).

A few years later, a blind soldier from Višnioveckis' army, guided by a companion, walked along the shore of Lake Dusia. His guide mentioned that a few years prior, people had discovered three crosses near the lake. The soldier asked to be taken to the spot, believing the crosses could be the ones Višnioveckis had erected. When he reached the crosses, the soldier suddenly regained his sight and felt completely healed.

Word spread, and the site gained a reputation for being miraculous. In 1815, a chapel was built there, and the place became known as Kryžiai (Crosses). The spring next to the chapel is also said to be miraculous, with many claiming to have experienced healing from its water.

In 1963, the Chapel of Kryžiai was demolished. However, after Lithuania regained its independence, the idea of rebuilding the chapel was revived by the parish of Meteliai.

On June 11, 2000, Bishop J. Žemaitis consecrated the rebuilt Chapel of Kryžiai, which houses the Blessed Sacrament. The chapel was dedicated to Mary, Queen of the Rosary. Along the shore of Lake Dusia, oak sculptures mark the site of the old chapel, and the crosses once erected by the faithful, as well as the location of the new chapel. These sculptures represent the Stations of the Cross, also known as "Little Calvary", surrounding the chapel dedicated to Mary, Queen of the Rosary.

Agnė Karčiauskaitė-Jankauskienė
LETTERS FROM PRISON

Starting a family, enduring the harsh life of a political prisoner in a Łomża prison, the heartbreak of losing his first-born child, fleeing to Lithuania, the longing for home, attempts to return to his native land, and his early death-this is the life of Motiejus Agurkis, a Lithuanian from the village of Ožkiniai, as recounted in his unembellished diary. It offers a firsthand account of one man's journey, his family, and the broader history of Lithuania.

Raised on a farm and later serving in the Polish army, Motiejus began collaborating with agents from Lithuania's 2nd Division (intelligence), working on behalf of his homeland. His main goal was to ensure the safety of Lithuanians and to see Vilnius, along with the rest of the country, "return to its mother Lithuania." This mission shaped his entire life.

Kostas Leončikas
A DISTINGUISHED WOMAN FROM INTERWAR PERIOD
IN LITHUANIA

The remarkable contributions of Magdalena Avietėnaitė, a Lithuanian woman who played a crucial role in rebuilding the Lithuanian state after World War I, were not widely acknowledged in Lithuanian media until 2023. Avietėnaitė was an exceptional diplomat, social activist, and organizer of numerous exhibitions abroad. A graduate of the prestigious University of Geneva, she was fluent in English, French, and German-skills that were invaluable in Lithuania

at the time. In 1944, she left Lithuania and settled in the United States, where she spent the rest of her life and eventually passed away.

Sigitas Birgelis

ON THE HISTORY OF PALIŪNAI AND ŽAGARIAI SCHOOLS
IN THE INTERWAR PERIOD

In the early years between the wars, the cultural needs of the Lithuanians in the Punksas and Seinai regions were largely ignored by Polish officials, who accused them of disloyalty to the Polish state.

The Lithuanians in these regions were nationally conscious and refused to send their children to Polish schools, where lessons were conducted in a language they did not understand. The government's attempts to assimilate the Lithuanians sparked resentment and resistance among the local population. Parents who refused to enrol their children in Polish schools faced threats of reprisals, fines, or imprisonment.

Establishing Lithuanian schools in this region proved to be a significant challenge. The community had to navigate numerous bureaucratic hurdles. The Voivodeship often sought reasons to shut down these schools, claiming that the facilities were unsuitable-too small, poorly heated, and lacking sufficient teaching materials.

Gintaras Lučinskas

PRIEST JUOZAPAS STAKAUSKAS (1900-1972) - THE
SAVIOUR OF THE JEWS

Juozapas Stakauskas was born in 1900 in the village of Deksnė, near Švenčionys. He graduated from Marian Gymnasium in 1922 and subsequently enrolled in the Faculty of Medicine at Kaunas University. However, after studying for a while, he dropped out and attempted to teach at Krekenava Primary School, but he was not very successful in this role.

In 1923, he went to study at the University of Innsbruck in Austria, determined to become a priest. He was ordained on July 26, 1926. After his ordination, he went abroad again to continue his studies at the University of Vienna. In 1930, he wrote his dissertation in German on the baptism of King Mindaugas of Lithuania in 1251, earning a doctorate in history.

Upon returning to Lithuania in 1932, Juozapas Stakauskas was appointed by Bishop Juozapas Kukta of Kaišiadorys as his secretary and chaplain. He taught for a time at the Marijampolė Marian and Kaunas "Aušra" gymnasiums, and in 1935, he became the head of the Kaunas Central Archives.

In 1939, when part of the Kaunas Central Archives was relocated to Vilnius, Juozapas Stakauskas was appointed Director of the Archives, a position he held until the summer of 1944. During the German occupation, he risked his own life to save twelve Jews from certain death by hiding them in the archive premises for eleven months, providing them with food and other essentials.

After the Red Army occupied Vilnius, Juozapas Stakauskas was offered a place in the Institute of History at the university on the condition that he publicly renounce the priesthood through the press. When he declined this offer, he was dismissed from his position as Director of the Archives.

In 1972, Juozapas Stakauskas fell seriously ill and was taken to clinics in Kaunas, but unfortunately, he could not be saved. He died on March 2, 1972. His remains were consecrated at St. Nicholas Church. A delegation of Jews from Vilnius also visited St. Nicholas Church parish hall. They were deeply moved and paid tribute to their saviour. He was buried in the churchyard of the Žasliai Church.

The website www.issigelbejesvaikas.lt provides information about those who rescued Jews during the Nazi occupation of Lithuania. It notes that for his efforts in saving twelve Jews, Juozapas Stakauskas (1900-1972) was posthumously awarded the Righteous Among the Nations Award in Jerusalem in 1974 and the Cross of Rescue of the Living by the President of the Republic of Lithuania in 1995.

On September 22, 2000, a memorial plaque was unveiled in front of the former Benedictine Monastery in Vilnius at 5 St. Ignatius Street in honour of the Righteous Among the Nations: Juozapas Stakauskas, Marija Mikulska, and Vladas Žemaitis.

Justinas Sajauskas

LIVING WITH THE LITHUANIAN LANGUAGE. MEMOIRS
OF ALFONSAS TIEŠIS

Alfonsas Tiešis hails from the village of Stavarygala in Gelvonai district (Ukmergė County). He graduated from Ukmergė Gymnasium in 1929 and studied Lithuanian, Polish, and pedagogy at Kaunas

University until 1937. During his studies, he worked at the Higher Officers' Course, the Military Technical Staff, and taught at the Kaunas Jewish Girls' Gymnasium and the Adult Pre-Gymnasium of the Labour Chamber. In 1939, he was appointed headmaster of this pre-gymnasium.

Throughout his academic career, Tiešis actively contributed to several prominent newspapers and magazines in Lithuania, primarily of a Christian democratic orientation, such as "Rytas", "XX amžius", "Naujoji Romuva", "Ateitis", "Pavasaris", "Karys", "Karo žinynas", and "Kardas". He published over 100 works on politics, ideology, and science popularization, along with several humorous essays and short stories, nearly all under pseudonyms.

Tiešis settled in Marijampolė in the autumn of 1940, when he was appointed deputy headmaster of the 2nd Secondary School, responsible for educational matters. From 1945 to 1947, he served as the headmaster of the 1st Secondary School. However, he was dismissed during the regular Soviet personnel purge and subsequently took a position at the Fiction Publishing House as a non-staff translator and editor, a role he held for over a decade. In 1948, he began teaching at the Marijampolė (then Kapsukas) Teachers' Seminary (now the Higher School of Pedagogy). In 1952, he became the deputy director for teaching, and after his retirement, he continued to teach Lithuanian language at the school from 1970 to 1975.

Tiešis will be remembered in the history of Sudovian culture as a highly active pedagogue with deep intellect and a broad outlook, as both a theoretician and practitioner of the Lithuanian language. Readers of the publication *Terra Jatwezenorum* are invited to explore the memoirs of this remarkable educator, detailing his experiences during politically turbulent and transformative times. This is the first time these memoirs have been published.

Sigitas Birgelis

HOW WAS TAURAS MILITARY DISTRICT FORMED?

The article features writings by Priest Antanas Ylius, one of the founders of the Tauras Partisan Military District and the pastor of Skardupiai. The manuscript was discovered in the Lithuanian KGB Archives in 1991 and has since been abridged and edited.

In 1940, Priest Ylius was appointed as the pastor of Skardupiai, where he focused on constructing the parish church. During the

German occupation, he risked his life to save several Jewish families in the Skardupiai area from certain death.

Between 1944 and 1945, the initiators of the partisan resistance in Suvalkija gathered around the Skardupiai rectory. In the summer of 1945, the Tauras Partisan Military District was established there.

Following the formation of the Tauras District, Ylius aimed to create an organization that would unite all resistance forces in the occupied country and represent the fight for Lithuania in the West.

In October 1945, Priest Ylius was arrested, imprisoned, and interrogated in Marijampolė prison before being transferred to Vilnius. In the summer of 1946, he was sentenced to ten years of forced labour in camps in the interior of the USSR.

At the end of 1956, he was appointed as the pastor of the church in Lesčiai.

Algimantas Babeckas

EXILE - GENOCIDE OF A NATION

During the Soviet occupation of Lithuania from 1941 to 1952, the people of Lithuania endured severe hardships due to deportations-forced relocations to the remote regions of the Soviet Union. Today, can we truly imagine and understand the pain and suffering experienced by the people of our region? Exile became a profound tragedy and loss for the nation.

In June 1941, during the first Soviet occupation, nine individuals were deported from the Akmenynai region to Yakutia and the Altai region. Deportations continued during the second Soviet occupation. Between 1948 and 1952, these deportations primarily targeted wealthy farmers, families of former Lithuanian volunteers, and the relatives of partisans and their supporters. In total, 135 individuals were deported; of these, nine died in Siberia, and 17 children were born in exile.

Khrushchev's rise to power marked the end of deportations and other mass repressions, a cessation of campaigns that incited political suspicion, and a reduction in the arbitrariness of the repressive organs. Starting in 1955, most repressed individuals were allowed to return from their places of imprisonment and exile. However, some former political prisoners and exiles did not regain their full civil rights and faced ongoing persecution. Others were prohibited from returning to their homes or even settling in Lithuania, with many opting to relocate to the Königsberg region.

While locating individuals who had survived the tumultuous events of history was not particularly challenging, engaging in conversation with them proved more difficult. Not everyone was willing to share their painful experiences, many still harboured fears and distrust. Gradually, however, most found the courage to open.

The exiles not only shared their stories but also provided photographs and documents. The authentic, unpublished memories of these individuals allow changing generations to better understand true history and to work toward ensuring that such events never occur again. This understanding fosters a greater appreciation for the value of freedom in our homeland.

Kostas Leončikas

AGRICULTURAL PRODUCTION COOPERATIVES IN THE PUNSKAS AND SEINAI REGION (Part 1)

It has been a long time since the term "Spółdzielnia Produkcyjna" (Production Cooperative) was used in the mass media in Poland or in everyday conversations, nearly 70 years having passed since their liquidation. This article presents documents from the State Archive in Suvalkai regarding the establishment of the Production Cooperative in Paliūnai and Ožkiniai. These villages were among the first to establish production cooperatives in the area that is now Seinai County. The article also details the progress of their work and the conflicts that arose among cooperative members.

ANNIVERSARY RECOLLECTIONS

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė

A LIFE MARKED BY SUFFERING

Pranas Račiūnas was born on March 28, 1919, in Marijampolė, into a Catholic family, the son of Jurgis Račiūnas and Elžbieta Paulionytė-Račiūnienė. He attended the Marijampolė Primary School and later the Marijampolė Marian Gymnasium. While studying there, he became involved with the Marian monastery and participated in the underground organization Ateitininkai, where he began to nurture the idea of becoming a priest.

In 1940, he took his vows in the Marian Congregation and later entered the Faculty of Theology at Vytautas Magnus University,

graduating with a bachelor's degree in Canon Law on May 2, 1943. On May 5, 1943, Bishop Vincentas Brizgys ordained him a priest at St. Francis Xavier's Church in Kaunas.

Račiūnas began his ministry in Varėna before being appointed as vicar of the Church in Panevėžys. He was subsequently named Rector of the Public Chapel of the Blessed Virgin Mary in Panevėžys and served as Superior of the Marian Monastery II of Panevėžys, as well as a school chaplain. He then worked briefly in Kaunas, serving as a vicar at the churches of St. Gertrude and St. Sacrament.

On June 4, 1949, Pranas Račiūnas was arrested, brutally tortured, and interrogated. He was sentenced to 25 years of correctional labour by the Special Council under the Minister of the Interior of the USSR on March 18, 1950. He was imprisoned in the Vorkuta, Taishet, and Mordovia camps. Despite the harsh conditions of captivity, he remained a dedicated priest, celebrating mass in the mine's dungeons, administering the sacraments, and offering comfort to those who were suffering. Račiūnas served 16 years in prison, and the prison doors finally opened for him in 1965.

In 1980, he was appointed pastor of the parishes of Gerdašiai and Paluobiai in the Diocese of Vilkaviškis. That same year, he was assigned to the parish of the Guardian Angels in Alytus. He played a pivotal role in the underground publications "LKB kronika" and "Aušra", contributing regularly to both. Throughout his life, he was under the KGB's scrutiny but continued his pastoral work and efforts to educate the nation.

In 1989, Pranas Račiūnas began his ministry in his last parish in Tabariškės, in the Kaunas district. He passed away on August 24, 1997, and was buried in the Petrašiūnai Cemetery in Kaunas.

Rita Pauliukaitienė

IN MEMORY OF RIMVYDAS, ŽAIBAS AND
OTHER PARTICIPANTS OF THE LITHUANIAN FREEDOM
STRUGGLE

From the very beginning of the Lithuanian partisan war, the residents of the Suvalkai Triangle, particularly those from the Punksas and Seinai regions, not only supported the Lithuanian freedom fighters but also joined the Resistance themselves. Numerous publications in Lithuanian, produced in Poland, provide extensive information on this topic.

This article presents the recollections of Zenonas Knyza, Leonas Drūtys, Albinas Agurkis, and Julija Račiuvienė, residents of the Punkskas region, about the events from World War II and the post-war period, recorded in 2023. The publication also references the book *Eight Lithuanian Freedom Fighters*, which was published in 2024 by the Aušra Publishing House in Punkskas. One of the eight sections of this book is dedicated to the memory of Jurgis Krikščiūnas-Rimvydas, who was killed alongside his adjutant Vytautas Prabulis-Žaibas on December 15, 1949, in Šlynakiemis, near Punkskas.

NEW BOOKS

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė

THE NEW BOOK *GYVENIMO TIKSLAS (THE PURPOSE OF LIFE)* BY PROF. ONA VOVERIENĖ

At the end of 2022, a new book by Ona Voverienė titled *The Purpose of Life: The Revived History of the Post-War Struggles* was published, focusing on historian Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė and her journey to eternity. This marks her 52nd book, and she has authored over 2,000 articles in the public press.

The book is divided into five chapters. The first chapter introduces the life of Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, detailing her political maturation, the forms of resistance against the occupying regime, the horrors she faced during her imprisonment, and her daily routine upon returning to her homeland. The second chapter reviews her scholarly contributions, highlighting the books she has authored, monographs dedicated to Lithuania's post-war history, collections of works by Lithuanian partisans, a textbook, and reviews of novels by Ona Voverienė and other authors. The third section, titled "Research Coverage in the Public Press", includes articles and data not found in Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė's books. The fourth chapter features her articles published mainly in *Dienovidis* and *Lietuvos aidas*. Finally, the fifth chapter contains letters addressed to the compiler of the book and an article by O. Voverienė titled "Nijolė Gaškaitė's Contribution to the History of Lithuania".

For many years, we have celebrated the friendship and creative collaboration of prominent Lithuanian women. At the beginning of the 20th century, the works of Lazdynų Pelėda emerged in Lithuanian literature, authored by the Ivanauskaitė sisters-Sofija Pšibiliauskienė

and Marija Lastauskienė—who wrote under this pseudonym. Žemaitė also collaborated with Gabrielė Petkevičaitė-Bitė to write plays, which were published under the pseudonym *Dvi Moteri (Two women)*.

As time has passed, the themes and issues have evolved, but the bond and collaboration between these two women offer readers a glimpse into a literary life that has since faded.

Nijolė Alfonsa Gaškaitė-Žemaitienė (1938-2000) was among the first in the restored independent Lithuania to revive the memory of the post-war Lithuanian partisans. She researched the genocide of the Lithuanian people by the occupying forces, the partisan resistance, and presented these topics objectively in her work. In light of this, Ona Voverienė decided to compile the book *The Purpose of Life: The Revived History of the Post-War Struggle-The Historian Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė: Her Path to Eternity*, overseeing its publication. This book features N. Gaškaitė's works alongside Prof. Voverienė's contributions and endeavours for the public, serving as a celebration of the creative friendship between the two women.

I believe this publication will be of interest to anyone who cares about the history of post-war Lithuania and the armed resistance of the Lithuanian partisans.

UNDER THE ARCADES OF ART

Katarzyna Węglicka

MANORS AND EASTATES ON THE OTHER SIDE OF
NEMUNAS. FORGOTTEN AND NONEXISTENT PLACES

In the lands on the left bank of the Nemunas River, many remnants of old manor houses can still be found, though more often you will encounter only outbuildings, stables, barns, or ice houses. In some places, just one or two buildings remain, hinting at the presence of what was once a larger or smaller estate. The memory of the owners, the people, and the buildings is fading, if not disappearing altogether.

Today, many manor houses no longer exist—they have not survived. The buildings are now not only without their owners but also without caretakers. As a result, the history of these places and the people who once inhabited them, cultivated the land, and contributed to the national heritage, is gradually and inevitably fading away. This decline also affects the parks, gardens, and ponds. Even if a few of them remain, they have been ravaged—trees have been cut down,

ponds have become overgrown with grass-yet these too are part of a great cultural heritage.

Katarzyna Jachimowicz

THE ROLE OF FUNERAL SONGS SUNG IN THE TERRITORY
ON THE BORDER OF POLAND AND LITHUANIA

In the Seinai and Suvalkai districts, funeral songs are a traditional part of keeping vigil with the deceased. These songs were passed down by local musicians, organists, and enthusiastic singers. Each village had a group that stood out for their performance-whether it was their accuracy, use of ornaments, tempo, or melody. These groups typically consisted of at least ten members. Today, the number of singers and groups has drastically decreased, but one custom that remains is that prayers and songs are still performed without payment.

Even though all groups used the same songbooks, each had its own unique songs and prayers. There were often not enough printed texts available, so songs were copied into notebooks. In later years, handwritten or typewritten sheets were added. To this day handwritten songbooks are kept in some homes and thanks to them, we can trace which songs were popular in each period and what changes occurred over the years.

Prenumeruokite
„Terra Jatwezenorum“ (Jotvingių kraštas) –
istorijos paveldo metraštį!

Metraštį galima užsisakyti
Punsko „Aušros“ leidykloje (Mickevičiaus 23),
el. paštu vabo@wp.pl,
tel. + 48 5161517.
Dviejų dalių kaina 30 zł.

<http://punkskas.pl/terra-jatwezenorum>